

ВІСНИК

**Луганський
державний
університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

3'2011

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 3

**Луганськ
2011**

* Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 р. * Включений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Постановою президії ВАК України від 6.10.2010 року № 1-05/6 *

3

2011

Редакційна колегія:

Комарницький В.М.	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
Козаченко І.П.	- д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
Розовський Б.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Бурбело О.А.	- д-р екон. наук, проф.
Віленська Е.В.	- д-р філос. наук, проф.
Замойський І.Є.	- д-р юрид. наук, проф.
Лазор Л.І.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Любашиць В.Я.	- д-р юрид. наук, проф.
Бобкова А.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Знаменський Г.Л.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Малишева Н.Р.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Мамутов В.К.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України
Севей М.Я.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Дудоров О.О.	- д-р юрид. наук, проф.
Атоян О.М.	- д-р юрид. наук, доц.
Федоренко В.Л.	- д-р юрид. наук, доц.
Левченко О.І.	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)
Сілюков В.О.	- канд. юрид. наук, доц.
Бірюков В.В.	- канд. юрид. наук, доц.

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № ____ від _____ 2011 року)

Для науковців та юристів-практиків.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.
☎ 35-11-57, 52-35-00, факс 93-50-77

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2011
Наукове видання

**ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ДО "ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА"**

У "Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка" публікуються лише ті матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11).

1. Статті приймаються українською та російською мовами обсягом до 10 сторінок (формат А4, шрифт Times New Roman, розмір – 14, розмір виносок – 12, інтервал – 1,5). Статті подаються в роздрукованому й електронному вигляді на диску. Нумерація виносок має бути окремою для кожної сторінки.

2. Текст набирається на комп'ютері в редакторі Word for Windows.

3. У заголовку статті вказується її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора.

4. Стаття має включати мету, актуальність, анотації англійською та російською (українською) мовами, ключові слова трьома мовами, висновки, УДК.

У додатку до статті зазначається місце роботи та посада автора, науковий ступінь і звання (якщо такі є), адреса, контактний телефон (службовий і домашній).

5. Разом з авторським оригіналом слід додавати 2 рецензії, витяг із протоколу засідання кафедри (підрозділу) про рекомендацію статті до опублікування. До статей, які подаються аспірантами, здобувачами, ад'юнктами, необхідно додавати направлення наукового керівника.

6. Рукопис має бути ретельно вичитаний, виправлений і підписаний автором (усіма співавторами).

7. Іноземний текст й окремі іноземні слова повинні бути звернені з оригіналом.

8. До кожної цитати в статті дається посилання на її джерело (джерела оформлюються відповідно до вимог Бюлетеня ВАК України. – 2008. – № 3).

При використанні літературних джерел треба вказувати:

а) для журналів – прізвище, ім'я та по батькові автора статті, її назву, найменування журналу, рік видання, номер, сторінку;

б) для книг - прізвище, ім'я та по батькові автора, назву книги, місто, де книга видана, найменування видавництва, рік видання, сторінку.

9. Усі бібліографічні елементи іноземних джерел слід давати тільки мовою оригіналу.

10. При посиланні на законодавчий акт необхідно у виносці навести його повну офіційну назву і вказати джерело, де він опублікований.

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, за точність усіх посилань покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення й редакційні зміни.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту "Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ" проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. Рукописи редакцією не повертаються.

5. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

Телефони для довідок: міський – 8 (0642) 35-11-57,
внутрішній – 22-57.

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12: 340.15

О.М. Литвинов

**КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОГО ПЕРСОНАЛІЗМУ
АЛЬФОНСАСА ВАЙШВИЛІ**

У статті розглядається концепція правового персоналізму відомого литовського філософа права А. Вайшвілі, який пропонує варіант тлумачення і формування права у сучасному демократичному суспільстві на основі рівноваги (балансу) прав і обов'язків. Він доводить необхідність переваги суб'єктивного права перед об'єктивним у правовій державі, оскільки тоді від поставленої у центр суспільного життя особистості як свідомої істоти буде залежати її правовий статус, включаючи питання злочину та покарання, а також привілеїв як агресії проти суспільства.

Ключові слова: *персоналізм, особистість, право, суб'єктивне право, об'єктивне право, рівновага (баланс) прав і обов'язків, демократичне суспільство, правова держава, привілей, злочин, покарання.*

В статье рассматривается концепция правового персонализма известного литовского философа права А. Вайшвилы, который предлагает вариант истолкования и формирования права в современном демократическом обществе на основе равновесия и баланса прав и обязанностей. Он доказывает необходимость преважирования субъективного права перед объективным в правовом государстве, поскольку в таком случае от поставленной в центр общественной личности как сознательного существа будет зависеть ее правовой статус, включая вопросы преступления и наказания, а также привилегий как агрессии против общества.

Ключевые слова: *персонализм, личность, право, субъективное право, объективное право, равновесие (баланс) прав и обязанностей, демократическое общество, правовое государство, привилегия, преступление, наказание.*

In the article it is considered the concept of legal personalism of famous Lithuanian philosopher of law A. Vaishvila who offers the variant of interpretation and formation of law in modern democratic society on the basis of bal-

ance of rights and duties. He proves the necessity of supremacy of subjective law against objective one in legal state because in this case the legal status of personality, including the questions of crime and punishment and also privileges as aggression against society will be depended on the personality as a conscious being which is in the centre of public life.

Key words: *personalism, personality, law, subjective law, objective law, balance of rights and duties, democratic society, legal state, privilege, crime, punishment.*

Альфонсас Вайшвіла - відомий сучасний литовський філософ права, "габілітований доктор права", тобто доктор юридичних наук, багато років працював завідувачем кафедри філософії права Литовського університету права у Вільнюсі (нині - Микола Ромеріо Університет, тобто Університет імені Микола Ромеріо, видатного литовського правознавця першої половини ХХ століття). Сьогодні він - професор кафедри філософії права та історії права цього університету і є одним з провідних правознавців Литовської Республіки, праці якого публікуються і в інших країнах, зокрема в Україні, Росії, Білорусі та Німеччині. Багаторічна співпраця з кафедрою філософії права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка мала форми участі викладачів-науковців Литви у наукових конференціях, що їх проводили в Луганську, зокрема у Новгородцевських читаннях (2000 рік, 2003 рік, 2006 роки¹), участі самого професора А. Вайшвіли, крім Новгородцевських читань, у міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми вдосконалення законодавства та практика його застосування з урахуванням прогнозу злочинності" (ЛДУВС, 1999 р.), у міжнародній збірці "Проблеми філософії права", виданій у ЛДУВС з нагоди 140-річчя П.І. Новгородцева та колективній монографії "Особистість і правове регулювання: творчі пошуки розкріпаченої свідомості (філософія права на пострадянському просторі)", а також участі викладачів-науковців і курсантів ЛДУВС у конференціях у Литовському університеті права та публікації їхніх праць у престижному міжнародному часописі "JURISPRUDENCIJA", що його видає цей університет (часопис розповсюджується у 32 країнах світу)². Сам професор Вайшвіла виступав з викладенням основних положень своєї теорії права у ЛДУВС і

¹ Проф. А. Вайшвіла приїздив до Луганська зі своїми учнями - докторантами Литовського університету права.

² У різних числах часопису надруковано статті В.М. Карпунова, О.І. Левченкова та О.М. Литвинова.

його виступи і тексти завжди гаряче обговорювалися учасниками конференції. Тоді представники не тільки України, а й Росії, які були присутні, відзначали надзвичайну актуальність такого напрямку розвитку права, на якому наполягав А. Вайшвіла, оскільки загальний висновок був пов'язаний з необхідністю гуманізації самого права й розвитку антропології права, оскільки вельми важка спадщина тоталітаризму, що нас об'єднує, потребує подолання багатьох заідеологізованих стереотипів насамперед у "людиновимірній" площині.

Актуальність такої постанови питання полягає в необхідності осмислення права як феномена культури, який сутнісно є вираженням, а функціонально – інструментом захисту людини як найвищої світової цінності. Так, якщо гранично коротко висловлює своє ставлення до права та його історичної місії литовський правознавець.

Метою цієї статті є ознайомлення вітчизняної наукової спільноти з одним з сучасних варіантів антропології права, що розробляється в межах загальноєвропейської традиції з урахуванням традиції національної. Особливе значення для нас є те, що автор, спираючись на литовську традицію права, фактично об'єднує її з традицією українською, оскільки у загальновідомі історичні часи таке об'єднання не потребує аж ніяких доказів. Втім суто історичний – ретроспективний – аспект у цьому контексті не є переважаючим, більш важливим виглядає аспект перспективний, пов'язаний із євроінтеграційними сподіваннями України, які вже втілено Литвою. Тобто, нефантастичною виглядає перспектива нашого вже четвертого об'єднання в єдиний правовий простір¹, але вже на дещо інших – загальноєвропейських культурно-ціннісних началах, принципіальним фундаментом яких є антропологічний підхід. Саме вони є основою міркувань литовського філософа права, який у своїх працях намагається поєднати досягнення литовської, російської, німецької, англійської тощо думки для створення підґрунтя сучасної правової системи в своїй країні. І саме з цих позицій він досить жорстко, але об'єктивно і справедливо піддає критиці реальний стан у цій сфері життя як у Литві, так і в інших країнах, включаючи країни – лідери Європейського Союзу.

---

¹ Хоча може й п'ятого: є історичні свідчення, які сформували думку стосовно єдиного коріння литовців та слов'ян, згідно якої приблизно п'ять століть до Р.Х. "слов'яни склали одне ціле з литовцями", що дозволяє називати ці племена "литво-слов'янами" (Див.: Трачевский А. Русская история. Часть первая /Второе, исправленное и расширенное издание. – С.-Петербург: Издание К.Л. Риккера, 1895. – С. 6).

У вітчизняному правознавстві погляди литовських філософів права спеціально не розглядалися, що обумовлює *новизну* цієї праці. Тут ми можемо лише зазначити певний, але вельми опосередкований зв'язок із запропонованою постановкою питання лише в історико-правовому аспекті, коли в дослідженнях, присвячених Литовським статутам або періодам їхньої дії на території України, розглядалися їх положення та дія в українському суспільстві. Це питання розглядалося в роботах таких дослідників, як О. Атоян, О. Вівчаренко, І. Кокорудз, Л. Корчемна, М. Костецький, А. Кристер, В. Кульчицький, Ю. Лобода, Я. Малик, М. Настюк, А. Ткач, Б. Тищик, І. Усенко, М. Чубатий, Ф. Шабульдо та інших. З другого боку, проблема правового персоналізму і взагалі правова антропологія стає все більш значущою у розвідках вітчизняних правознавців, що відбивається, зокрема, у працях відомих вітчизняних фахівців, таких як М. Альчук, О. Бандура, В. Бігун, Є. Бурлай, О. Грищук, О. Губар, Д. Гудима, М. Гуренко-Вайцман, С. Добрянський, Т. Дудаш, М. Козюбра, О. Костенко, С. Максимов, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Рабінович, Л. Удовика, В. Шаповал, В. Шкода та інших.

Свою концепцію литовський дослідник пропонує розуміти як один з варіантів розвитку світової тенденції зростання ролі особи (персони) та відбиття цього процесу у світовій філософській та правничій думці. Особливе значення, на думку А. Вайшвіла, тут має традиція природного права, де в цьому аспекті він виокремлює по-стать німецького правознавця Р. Штамплера, а також російських правознавців П. Новгородцева та Л. Петражицького¹. Втім, сам термін "персоналізм", звичайно, асоціюється насамперед з філософією М. Бердяєва, хоча цей філософський напрям був однією з культурних характеристик філософського мислення початку ХХ століття. А. Вайшвіла, зокрема, звертає увагу на думку П. Новгородцева стосовно того, що він вважав навіть ідею народоладді тимчасовою формою принципу особистості, який є безумовним. Так філософсько-правові ідеї персоналізму своєю актуальністю поєднують початок ХХ століття із сьогоденням – початком століття ХХІ-го.

Свою концепцію професор Вайшвіла вважає персоналістичною, оскільки на питання відношення держави та особистості, який зав-

¹ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм как теория современного демократического общества: опыт разработки правовой аксиоматики // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ: Ідея права і держава: Спеціальний випуск № 3: У чотирьох частинах. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. - Частина 1. - С. 35.

жди було головним, він відповідає, що принципи демократичного устрою суспільства і ринкової економіки вимушують і в правознавстві (тобто розумінні права) говорити "так" саме особистості, маючи на увазі пріоритетність прав людини, як то визрівало в теоріях природного права Нового часу. Свій вклад в розвиток цієї точки зору він називає як "правова аксіоматика" або, по-іншому, "модель чотирьох аксіом"¹. Тобто він, спираючись на гуманістичну традицію персоналізму світоглядного, відштовхується від її - традиції - досягнень, надаючи їм абсолютний характер або абсолютне значення². Ось ці аксіоми.

Перша. Це пріоритетність особистості у відношенні до держави та іншим соціальним творенням; правове рівноправ'я осіб (життя, свобода та інші цінності одного індивідуума не є більш цінними, ніж життя і свобода іншого).

Друга. Кожна особа не є в культурному відношенні самодостатньою для задоволення своїх інтересів.

Третя. Необхідність подолання цієї культурної недостатності примушує людину вступати у різноманітні відношення з іншими людьми - обмінюватися послугами (засобами задоволення своїх інтересів).

Четверта. Вільні та рівноправні люди не можуть обмінюватися послугами інакше, ніж як на основі еквівалентності.

Як бачимо, ці аксіоми є викладеними в концентрованому вигляді класичними положеннями філософсько-правових концепцій Нового часу, насамперед Б. Спінози, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є та І. Канта з "підведеною ризикою" концепцій "відродженого природного права" межі ХІХ та ХХ століть (четверта аксіома). Узятя за основу термінологія Спінози ("надавати послуги одне одному" як природна необхідність) може бути прийнятною в наш час стрімкого розвитку сфери споживання (здаємо одну з назв сучасного типу суспільства як "суспільство споживання") і як термінологічне "кліше" може використовуватися для описання існуючої ситуації в конкретний період розвитку думки про право та все, що з цими процесами є

---

¹ Див.: Вайшила А. Правовой персонализм как теория современного демократического общества: опыт разработки правовой аксиоматики // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Ідея права і держава: Спеціальний випуск № 3: У чотирьох частинах. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. - Частина 1. - С. 37-38.

² Аксіома - твердження певної теорії, що приймається без доведення як вихідне (Див.: Словник іншомовних слів /За ред. О.С. Мельничука. - К.: Рад. Енциклопедія. 1975. - С. 31).

пов'язаним. Професор Вайшвіла, звичайно, розуміє можливість заперечення щодо його загальної позиції, але суттєвим є намагання надати логічне обґрунтування її через доведення методологічної позиції щодо початку пізнання права від індивіда, тобто від суб'єктивного права, оскільки початок такого пізнання від права об'єктивного призводить до неминучої переваги етатизму та позитивізму. Останнє ж не дозволяє відрізнити право демократичне від тоталітарного. А якщо виходити з запропонованих автором чотирьох аксіом, тоді право визначається як єдність або рівновага дозволеного (прав) і обов'язкового (обов'язків).

Далі А. Вайшвіла розвиває свою думку у кантіанському дусі, формулюючи толерантний принцип як "необхідність достойної поведінки кожного у відношенні до кожного іншого"¹, а звідси пропонує й визначення самого права: "право – це вимога достойної поведінки й зобов'язання до такої поведінки"². Так, на його думку, поєднується природний егоїзм людини з необхідною суспільною вимогою альтруїзму, перше здійснюється через права (дозволи), друге – через обов'язки (вимоги та накази), а через їхню єдність, здійснену в праві, відбувається соціалізація особистості. Остання є вільною від агресії, тобто і від експлуатації, і від поневолення, її персоніфікація є вираженням її ж внутрішніх якостей: являючись "законним егоїстом", говорить литовський правознавець, вона (особистість, персона) не може не бути й альтруїстом, оскільки виконує необхідні суспільству обов'язки.

Таку сформульовану у гегелівському дусі єдність протилежностей А. Вайшвіла вважає автентичним засобом вираження сутності демократичного права, оскільки унеможливується абсолютизація кожного з боків цієї єдності і надає праву креативності у створенні загального блага. З цієї точки зору висловлюється сумнів стосовно ідеї "невідчужених" прав як тільки прав, оскільки зникає друга сутнісна сторона стосовно зобов'язань щодо достойної поведінки у відношенні до інших. Розмірковуючи далі, він говорить, що суб'єктивне право якщо його відділити від зобов'язань, втрачає свою тотожність і перетворюється на свою протилежність – у привілей, який визначається

---

¹ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм как теория современного демократического общества: опыт разработки правовой аксиоматики. – С. 38.

² Див.: Там само. – С. 38-39.

як "агресія проти "ближнього"¹. З іншого боку, втрата зобов'язань у діалектичній єдності права призводить до уярмлення особистості іншою особистістю або державною інституцією, тоді здійснюється агресія суспільства проти особистості у вигляді повинності². Звідси витікає, що право у демократичному суспільстві виключає як привілеї, так і повинності, які принципово суперечать його сутності.

В іншій своїй праці "Правовий персоналізм (до пошуку сучасного праворозуміння)"³ А. Вайшвіла підкреслює значення такого праворозуміння у справі виведення права зі стану залежності від поточної політики, навіть у впливі права на повернення початкового смислового значення самому терміну "політика" як здійснення справ в інтересах усіх громадян поліса (міста-держави). У своїх текстах литовський правознавець розрізняє позитивістське (обмежене лише наказами – обов'язками) право, яке зорієнтоване на правозастосування і право демократичне (як єдність обов'язків і прав), що є зорієнтованим на правотворчість. Останнє через однакове розуміння протилежностей, зокрема протилежних інтересів, сприяє соціальним компромісам та співробітництву, тому, доходить висновку вчений, "визначати право в умовах демократії, це визначати право людини"⁴.

Тотожність права як єдність протилежностей, що витікає з природи самої людини, дозволяє через первинність суб'єктивного права доводити конвенціональність права як такого, що формулюється таким чином: право як суспільний договір. Гоббсський та Локівський формалізм у цьому питанні А. Вайшвіла долає через гуманістичне тлумачення принципу конвенціоналізму, спираючись додатково на ідею "процедурної справедливості", що її відстоюють Дж. Роулз та Ю. Габермас. Таким чином "правова справедливість не має іншої форми самовираження, ніж як єдність (рівновага) прав і обов'язків"⁵, підкреслює науковець.

Разом з тим він зауважує, що таке тлумачення права не є універсальним з історичної точки зору, як не є універсальним його

¹ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм как теория современного демократического общества: опыт разработки правовой аксиоматики. – С. 40.

² Див.: Там само.

³ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм (к поиску современного правовопонимания) // Личность и правовое регулирование: творческие поиски раскрепощенного сознания (философия права на постсоветском пространстве): Монография / А. Вайшвила, А.И. Левченко, А.Н. Литвинов, М.А. Тюренок. – Луганск: РИО ЛГУВД, 2006. – С. 8-29.

⁴ Див.: Там само. – С. 12.

⁵ Див.: Там само. – С. 20.

демократичний зміст й онтологічна основа. Так, з точки зору правового персоналізму, говорить литовський вчений, рабовласницьке й феодальне позитивне публічне право взагалі не може називатися правом, оскільки там була відсутньою ця рівновага прав та обов'язків. Однак цю диспропорцію встановлював закон, а законом могло стати будь-яке свавілля влади. Тому, на думку А. Вайшвіли, історія права тільки починається, а ось історія законів занурена ще в часи переходу від традиційного суспільства до цивілізації. Правовий персоналізм мов би перекаваліфіковує специфіку об'єктивного права: вона витікає зі специфіки права суб'єктивного. З такої точки зору у більшості випадків не держава у вигляді закону (об'єктивного закону) надає людині суб'єктивне право, а сама особистість здобуває таке право на основі своєї культурної активності через виконання певних обов'язків у відношенні до інших членів суспільства. Тоді перед законодавцем стає вимога, щоб у законах виражалися не просто правило поведінки, а правила у формі рівноваги прав та обов'язків, тобто соціальних компромісів, здатних узгоджувати інтереси різних соціальних груп, у тому числі інтересів протилежних (останнє вчений називає основним імперативом правового закону). Таким чином індивіди долають свою культурну недостатність шляхом надання послуг один одному.

Правовий персоналізм стає інструментом повернення справедливості в право, яку позитивізм замінює формалізацією, навіть абсолютизацією формалізації. Останнє як методологія є основою правової ідеології недемократичних режимів, де превалує об'єктивне право, а достатніми ознаками права вважаються нормативізм (незалежно від змісту), загальність повелінь, обов'язковість та забезпечення державним примусом. Правовий персоналізм, визнаючи як постулат абсолютну цінність особистості (якому повинна підкорятися й воля законодавця), спирається на вказані чотири аксіоми, оскільки виходить з того, що правовий порядок формується відношеннями між вільними людьми.

Викладена загальнотеоретична позиція литовського філософа права не є чимось надто абстрактним, як то іноді йому закидали на конференціях юристи, виховані на радянських позитивістських "вузькоспеціалізованих" орієнтирах у праві, яке розуміється переважно як закон. Відповіддю на такі запитання і зауваження можна вважати його статтю "Місце покарання у правовій державі", що її також було опубліковано в Луганську¹. Виходячи зі свого тлумачення права

¹ Див.: Вайшвіла А. Место наказания в правовом государстве // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 1999. – Спеціальний випуск: Проблеми вдосконалення законодавства та практики його застосування з урахуванням прогнозу злочинності. – Луганськ: РВВ ЛІВД, 1999. – С. 44-49.

як рівноваги прав і обов'язків вільної людини – громадянина демократичної правової держави, він наполягає на необхідності відмови від розуміння покарання насамперед як відплати або помсти суспільства правопорушнику за заподіяне лихо, а пропонує варіант розуміння його – покарання – як засіб соціального перевиховання з урахуванням розуміння певного діяння як вияву вольової волі. Це відома кожному добре освіченому юристові Гегелівська трактовка покарання як основного права злочинця, нагадаємо її: "Покарання злочинця не лише справедливе *в собі* – як справедливе воно водночас – його *в собі* суша воля, буття його свободи, його право, – але також *право, закладене у самому злочинцеві*, тобто в його сушій волі, в його вчинку. Адже в його вчинку, як у вчинку *розумної* істоти, міститься те, що він виступає чимось загальним, що ним встановлюється закон, який злочинець у цьому вчинку визнав для себе, під який він, отже, може бути підведений як під своє право"¹.

А. Вайшвіла піддає критиці аргументацію стосовно відміни смертної кари на Заході: якщо ця міра покарання не зменшує кількості вбивств, то її очевидна неефективність дозволяє її – таку міру покарання – скасувати. Він говорить, що якщо дотримуватися такої логіки, то слід відмовитися не тільки від смертної кари, а й від покарання взагалі, оскільки воно не викорінює злочинності². Справа у тому, що зростання чи зниження злочинності пов'язане із цілим комплексом причин, зведення ж цих процесів до викладеної позиції означає, що покарання стає категорією тільки кримінології, втрачаючи свій загально правовий зміст. Звичайно ж, це не є правильним, а тому слід виходити з того, що в правовій державі покарання є категорією не кримінологічною, а правовою, чка безпосередньо пов'язана з функціонуванням самого права, тобто з необхідністю підтримання в правовому статусі особистості рівноваги її суб'єктивних прав і обов'язків. У випадку правопорушення складається ситуація, коли суб'єктивні права набувають переваги над обов'язками і стають фактично привілеями, тобто агресією проти суспільства (навіть легалізованою, коли не порушується закон). У демократичному суспільстві ігнорування обов'язків за рахунок переваги прав не може бути допустимим, а статистика щодо величезної кількості нерозкритих злочинів (у Литві до 60%³) означає порушення вказаної

¹ Георг В.Ф. Гегель. Основи філософії права або природне право і державознавство / Пер. з нім. Романа Осадчука та Миколи Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – С. 97.

² Див.: Вайшвіла А. Место наказания в правовом государстве. – С. 44.

³ Див.: Там само. – С. 45-46.

взаємозалежності прав і обов'язків, що є величезною загрозою як суспільному життю, так і державному суверенітету¹. Покарання як правова категорія є інструментом втілення правової справедливості, оскільки тлумачиться не як позбавлення прав, а як установлення того балансу (рівноваги) прав і обов'язків, який свідомо порушив злочинець (правопорушник). Останній виступає суб'єктом (А. Вайшвіла навіть додає "творцем"²) свого правового статусу, який збалансоване правосуддя³ не дозволяє перетворитися в агресію проти суспільства, "вирівнюючи вагу" прав і обов'язків. Іншими словами, як підкреслює філософ права, у демократичному суспільстві сама особа визначає своєю культурною активністю або кримінальною агресивністю свій правовий статус у вигляді дотримання рівноваги прав та обов'язків. Тому, на його думку (яку слід вважати справедливою і логічною), термінологія Кримінальних кодексів низки країни, де використовуються формулювання на кшталт "позбавлення прав" тощо, не відповідає сучасному соціетарному праву розумінню, оскільки надає державі повноваження за межами волі особи (персони), що є, як би ми сказали, рудиментом етатизму, а литовський вчений прямо говорить про "тоталітаризм"⁴. І взагалі "відплата", на його думку, не є терміном юридичним, скоріше це термін психологічний або аксіологічний, а тому право розуміння сучасної вільної людини - персони - має спиратися на цінності, які формуються за межами більш примітивних суспільств минулого.

---

¹ Позиція, що, як уявляється, багато чого може прояснити і в процесах, які відбуваються в Україні, перетворюючи її на квазі-державу з точки зору сучасного розуміння права як прав людини. Але це окрема і дуже складна та болісна тема, яку активно заговорюють політики і настільки ж "активно" (ще за радянськими традиціями) замовчують правознавці (мається на увазі переважно апологетичний, а не критичний - загальні абстрактні зауваження на кшталт "окремих недоліків" тощо - тон величезної кількості публікацій не беремо до уваги). Втім, як то прийнято формулювати у науковому співтоваристві, це є "темою окремого дослідження", яке намагається здійснити з філософсько-культурологічних позицій автор цих рядків.

² Див.: Вайшвіла А. Место наказания в правовом государстве. - С. 47.

³ Про балансуєчу природу правосуддя у правовій державі в українському правознавстві проводить дослідження В. Бігун (Див.: Бігун В.С. Філософія правосуддя: балансуєчий смисл правосуддя // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. - 2010. - Вип. 4. - С. 36-42; ін. його праці).

⁴ Див.: Вайшвіла А. Место наказания в правовом государстве. - С. 47.

Безсумнівно, ця точка зору сучасного литовського філософа права¹ має величезний евристичний потенціал і може пояснити доволі адекватно багато процесів та подій, що відбулися та відбуваються на теренах колишнього Радянського Союзу, включаючи, звичайно, й Україну, яка перетворюється на звичайну олігархію², висловлюючись мовою класичних вчень про державу і право. Втім, декларативний "фон" та демократична риторика, а також відчутний тиск правових держав, в залежність від яких потрапила наша країна з причин недоугого керівництва, залишає певну надію щодо можливих демократичних перетворень. Так, в Україні постановка питання щодо пріоритету прав людини є вже конституційною нормою, але більш важливим уявляється те, що певна декларативність її долається конкретною розробкою проблем прав людини в контексті європейського досвіду³. Одним зі шляхів реальної побудови сучасної правової демократичної держави є формування "правового суспільства", де персоналістичний чинник має стати підґрунтям процесів у задекларованому напрямку⁴. Залишається сподіватися, що голоси раціонально (а значить гуманістично) мислячих учених почують і нововладці.

---

¹ В цілому концепцію вченого викладено у фундаментальному дослідженні "Правова держава і проблеми її становлення в Литві (Пошуки державної ідеології)" (литовською мовою). Див.: Vaitėvė, Alfonsas. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius: BĮ UAB "Limito", 2000. – 648 p.

² Олігархія – влада небагатьох (грец.), поняття, яке завжди мало негативний сенс. Перекручення його на позитивний, що відбувається сьогодні, є одним з показників загальної суспільної моральної деградації (це думка професора А. Вайтшвілі, яку повністю підтримує й автор цих рядків). Говорити про її загрозу для існування держави стало банальністю ще з часів Конфуція та мудреців Стародавньої Греції.

³ Див., напр.: Рабінович П. Європейський дороговказ гуманізму (до 60-річчя прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Міжнародного "круглого столу". – Львів, Галицький друкар, 2010. – С. 7-11.

⁴ Див.: Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.

УДК 349.21.7 (477)

О.С. Тубелець

**ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ТА ФОРМ
ВИРАЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Статтю присвячено окресленню системи носіїв інформації про зміст кримінально-правової політики України, розглядається співвідношення понять "джерела" та "форми вираження" кримінально-правової політики та їх значення в реалізації останньої.

Ключові слова: *кримінально-правова політика, джерела кримінально-правової політики, форми вираження кримінально-правової політики, рівні кримінально-правової політики.*

Статья посвящена определению системы носителей информации о содержании уголовно-правовой политики Украины, рассматривается соотношение понятий "источники" и "формы выражения" уголовно-правовой политики и их значение в реализации последней.

Ключевые слова: *уголовно-правовая политика, источники уголовно-правовой политики, формы выражения уголовно-правовой политики, уровни уголовно-правовой политики.*

This article is devoted to the system of sources of Ukraine criminal-legal policy, it also describe correlation between concepts "sources" and "expression forms" of criminal-legal policy and its place for realization of last one.

Key words: *criminal-legal policy, criminal-legal policy sources, criminal-legal policy expression forms, criminal-legal policy levels.*

Поняття "джерела кримінально-правової політики" є одним з базових її елементів, без визначення яких не можливо визначити природу кримінально-правової політики як такої. Кримінально-правова політика як невід'ємна складова державної політики України знаходить своє безпосереднє вираження у різних формах. Уже аксіоматичним вважається думка, що концентрованим вираженням кримінально-правової політики є кримінальний закон. Крім того, політичного змісту набуває також діяльність суб'єктів кримінально-правової політики та результати такої діяльності. Тут варто окремо зазначити, що кримінально-правова політика України характеризується складною структурою та полісуб'єктністю, що у зв'язку з особливостями кримінально-правового регулювання (його репресивним характером) потребує уважного підходу до визначення її джерел.

Вивчення наукової літератури дозволяє зробити висновок, що до цієї проблеми так чи інакше зверталися абсолютно усі дослідники питань політики у сфері боротьби зі злочинністю, оскільки не мож-

ливо предметно висвітлити будь-який аспект політики, не звернувшись до об'єктів її матеріального вираження. Разом з тим, у більшості випадків таке звернення носить скоріше констатуючий характер без наведення певних аргументів.

Не дивлячись на доволі значний теоретичний доробок у сфері боротьби зі злочинністю і, зокрема, кримінально-правової політики, спеціальних досліджень, присвячених саме теоретичним аспектам її джерел майже немає.

У зв'язку з цим, у науці не тільки не склалося єдиного підходу до зазначеного питання, але й немає єдиної термінології. Звертаючись до питання визначення носіїв інформації про зміст державної політики (термін Т.О. Гуржія) [1], науковці використовують як поняття "джерела кримінально-правової політики", так і поняття "форми вираження кримінально-правової політики".

Так, А.І. Коробєєв та П.С. Дагель, даючи визначення кримінально-правової політики у своїх дослідженнях, зазначали, що остання виражається у партійних документах, нормах кримінального права, актах тлумачення норм і практиці їх застосування [2, с. 5; 3, с. 5].

Панченко П.М. стверджував, що якщо "наука є теоретичним джерелом кримінальної політики, то законодавство по боротьбі зі злочинністю - це вихідна, відправна форма її вираження" [4, с. 112]. Таким чином, він одночасно використав обидва терміни.

Лопашенко Н.О., досліджуючи зазначене питання, схиляється до думки, що кримінально-правова політика виражається в кримінальному законодавстві [5, с. 36]. При цьому, під кримінальним законодавством розуміється виключно кримінальний кодекс.

За твердженням С.С. Босколова кримінальна політика виражається не тільки в законодавстві, тим більше лише кримінальному, але і в інших нормативно-правових актах вищих органів виконавчої влади, а також і в тих нормах законів та інших нормативно-правових актів, на які зроблено посилання в диспозиціях статей Особливої частини Кримінального кодексу, і в нормах ратифікованих міжнародних договорів [6, с. 94].

Гуржій Т.О. під джерелами державної політики пропонує розуміти систему правових та політичних документів, котрі відображають зміст політики держави [1, с. 39].

Фріс П.Л. до джерел кримінально-правової політики, які становлять її основу, визначають її напрями та межі, відносить Конституцію України, закони України, укази Президента України, рішення Кон-

ституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України, міжнародні договори, ратифіковані Україною [7, с. 38-39].

Крім того, наведене свідчить також про те, що відрізняється і розуміння природи джерел. В одних випадках до джерел кримінально-правової політики відносяться суто правові джерела (виключно кримінальний кодекс, або комплекс законів та підзаконних нормативно-правових актів), в інших випадках поряд з правовими джерелами вирізняються політичні.

Відповідно до Словника української мови, джерело – це те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь, вихідне начало. Форма визначається як спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом [8]. З цього видно, що наведені поняття не тотожні. Крім того, поняття "джерело" є первинним по відношенню до поняття "форма".

Якщо розглядати кримінально-правову політику передусім як діяльність її суб'єктів, орієнтовану на досягнення певної мети, то джерела виступатимуть у ролі підстав такої діяльності, а форми вираження – у ролі її результатів.

Гуржій Т.О. у своїй статті, присвяченій визначенню вихідних засад детермінації джерел державної політики визначає ряд питань, відповіді на які дадуть змогу визначити, що є джерелами. Зокрема, звідки суб'єкти правозастосування мають черпати інформацію про спрямування генеральної політичної лінії та фундаментальні засади своєї діяльності; звідки можна отримати інформацію про основні завдання та пріоритети державної політики; наскільки обов'язковими є ті чи інші політичні рішення; скільки триває їх дія; яким політичним актом слід керуватися у випадку їх колізії як досягати узгодженості та несуперечливості в прийнятті політичних актів тощо [1, с. 37].

Абсолютна більшість суб'єктів кримінально-правової політики є органи державної влади, їх посадові чи службові особи. Основні засади їх діяльності суворо регламентовані іще на конституційному рівні. Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Тобто, усі державні органи, їх посадові і службові особи – суб'єкти кримінально-правової політики чітко усвідомлюють, які саме носії інформації про зміст державної політики є джерелами їх діяльності. Політичне рішення, що не набуло юридичного оформ-

лення (статусу нормативно-правового акту), не може бути підставою діяльності державних органів та їх посадових осіб.

Політика і право нерозривно пов'язані між собою. Політичний аспект існування держави повинен бути забезпечений та оформлений за допомогою права. В той же час будь-яка правова норма несе в собі політичну ідею. Причому правова норма виражає таку ідею не прямо, а опосередковано, через спосіб регламентування тих чи інших суспільних відносин. Тобто, будь-яка правова норма в своїй основі має політичну ідею (стратегічне бачення розвитку того чи іншого аспекту суспільного життя), в той же час не всяка політична ідея буде прямо відображена у правових нормах. Іншими словами, джерела політики не обов'язково повинні мати форму нормативно-правового акта. Яке ж місце політичні джерела займають в системі реалізації політики?

Досліджуючи проблеми правової політики, М.І. Матузов зазначав, що необхідно розрізняти правову політику як концепцію і правову політику як реальність. Концепція відповідає на питання, якою повинна бути правова політика, а реальність – на питання, якою вона є в дійсності [9, с. 333]. Дане твердження буде абсолютно справедливим і для кримінально-правової політики.

Висвітлення кримінально-правової політики через призму рівневої диференціації дозволить виявити, що саме можна вважати носіями інформації про зміст державної політики, їх природу, роль і місце в процесі її реалізації.

Фріс П.Л. у структурі кримінально-правової політики виділяє такі рівні: науковий, доктринальний, програмний, законодавчий, правотворчий та правозастосувальний [7, 15-16]. Таке детальне "розшарування" кримінально-правової політики на сьогодні є найбільш вдалим, оскільки дозволяє якнайповніше розглянути її з різних площин, виявити етапи та особливості формування, створення і реалізації, а отже дозволить більш детально розглянути і процес становлення її джерел.

Хоча названі рівні взаємопов'язані і взаємообумовлені, в рамках реалізації єдиної кримінально-правової політики вони мають цілком автономні мету, зміст, суб'єктний склад і позначають свого роду стадію трансформації політичної ідеї в правову реальність, а їх циклічна послідовність є алгоритмом формування, створення та реалізації кримінально-правової політики.

Так, доктринальний рівень передбачає існування державно-політичної доктрини кримінально-правової політики. Як і будь-яка інша політика, кримінально-правова передбачає наявність стратегіч-

ного політичного бачення її розвитку. Саме на цьому етапі кримінально-правова ідея набуває юридичного оформлення, формується державна кримінально-правова політика як така.

Сутність принципу науковості полягає в тому, що при розробці стратегії і тактики боротьби зі злочинністю необхідно виходити не з надуманих схем, а із вимог об'єктивних закономірностей, фактичного стану справ та реальних можливостей, що забезпечують досягнення найвищих результатів в боротьбі зі злочинністю [10, с. 151]. Отже, джерелами формування державної доктрини кримінально-правової політики найперше повинні виступати результати наукових досліджень чинного законодавства, практики його реалізації, досягнення науки у сфері кримінально-правового регулювання.

Програмний рівень тісно пов'язаний із доктринальним і знаходить свій вираз у актах прогнозування, стратегічних і тактичних (короткотермінових) планах у галузі розробки та регулювання правотворчої діяльності у сфері кримінально-правової політики.

Прогнозування - це перспективне планування загальнодержавного рівня, що здійснюється переважно шляхом розроблення концепцій, що приймаються на загальнодержавному рівні [11, с. 62].

Аналіз чинного законодавства дає змогу дійти висновку, що на сьогодні в Україні керівні політичні програми існують в багатьох сферах, і закріплені в різних правових актах. У сфері протидії злочинності можна назвати лише Указ Президента України "Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів" від 28.12.2004 р., розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю" від 19.09.2007 р., "Про схвалення Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 роки" від 03.08.2005 р.

Планування нормотворчої діяльності - це цілеспрямована діяльність держави в особі її суб'єктів нормотворення, спрямована на упорядкування нормотворчої діяльності протягом конкретного періоду шляхом прийняття відповідних правових актів з конкретним визначенням їх видів, назв, механізмів правового регулювання, виконавців та строків.

Так, відповідно до статей 73, 78 Закону України "Про Регламент Верховної Ради України" Голова Верховної Ради України організовує розробку планів законопроектної роботи Верховної Ради, а Погоджу-

вальна рада депутатських фракцій узгоджує проект плану законопроектної роботи та рекомендує його Верховній Раді для затвердження. Проте, на офіційному веб-сайті Верховної Ради України на сьогодні доступна лише Постанова Верховної Ради України від 30.11.2006 р. "Про Перспективний план законодавчих робіт Верховної Ради України п'ятого скликання". Інформація про наявність перспективного плану законодавчих робіт Верховної Ради України шостого скликання відсутня.

Кабінет міністрів України щороку затверджує орієнтовні плани законопроектних робіт (Розпорядження від 16 червня 2010 р. № 1231-р "Про затвердження орієнтовного плану законопроектних робіт на 2010 рік"). На відомчому рівні нормотворчу діяльність планують центральні органи виконавчої влади (зокрема, затверджений Міністерством юстиції України План роботи Міністерства юстиції України на 2011 рік).

Законодавчий рівень, пов'язаний з діяльністю по розробці та прийняттю кримінально-правових актів та директивних (підзаконних) документів, що визначають застосування кримінально-правових норм та інститутів. На підставі аналізу наведених вище планів законопроектних робіт серед підстав прийняття законодавчих актів можна виділити: вимоги Конституції та законів України, укази Президента України, розпорядження та протоколи засідань Кабінету Міністрів України, резолюції Прем'єр-міністра, Віце-прем'єр-міністра України, державні програми, ініціативні пропозиції державних органів, міжнародні зобов'язання, політичні домовленості (наприклад, у Перспективному плані законодавчих робіт Верховної Ради України п'ятого скликання значна кількість законопроектів внесена на підставі Коаліційної угоди), а також потреби суспільства (на цій підставі у Перспективний план законодавчих робіт Верховної Ради України п'ятого скликання внесено, зокрема, проект Закону України "Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину").

Правовиконавчий рівень - найоб'ємніший, оскільки охоплює сферу дотримання кримінально-правових норм, що здійснюється переважно більшістю громадян. В рамках правовиконавчого рівня кримінально-правової політики реалізується позитивна кримінально-правова відповідальність. Єдиною підставою як ретроспективної так і перспективної кримінальної відповідальності є кримінальний закон.

Правозастосувальний рівень кримінально-правової політики пов'язаний із сферою застосування кримінально-правових норм та

інститутів правоохоронними та судовими органами. На цьому рівні кримінально-правова політика здійснюється шляхом пеналізації (частково, в аспекті караності конкретного винного), депеналізації (частково, в тому аспекті, що має відношення до звільнення від кримінальної відповідальності та покарання), індивідуалізації кримінальної відповідальності [5, с. 50-51], що відбувається в рамках притягнення до кримінальної відповідальності. Практика боротьби зі злочинністю – не пасивне породження кримінально-правової політики. За принципом зворотного зв'язку вона активно бере участь у формуванні даної політики [4, с. 127]. Оскільки на правозастосовчому рівні кримінально-правова політика знаходить своє вираження у індивідуальних актах застосування кримінального права, саме цей рівень виступає індикатором ефективності усєї системи кримінально-правової політики.

Замикає це коло науковий рівень, що охоплює розробку концепції кримінально-правової боротьби зі злочинністю, яка реалізується у діяльності науково-дослідних установ та окремих учених, які розробляють цю проблематику. За умов реальної дії принципу науковості кримінально-правової політики, цей рівень є альфою і омегою усєї системи її реалізації. З метою побудови ефективної концепції боротьби зі злочинністю необхідно піддавати науковому аналізу політичну діяльність та її результати на усіх етапах реалізації кримінально-правової політики, в той же час, з метою її ефективної реалізації, будь-яка діяльність суб'єктів політики повинна бути науково обґрунтована.

Крім наведеного, до носіїв інформації про зміст державної політики необхідно віднести не тільки нормативно-правові, а й політичні документи: послання, звернення, програми, виступи, доповіді тощо [1, с. 38]. Таким чином, нормативно-оформлені джерела кримінально-правової політики становлять правову базу боротьби зі злочинністю, а політичні джерела – ідеологічну.

Підсумовуючи наведене, універсального джерела кримінально-правової політики, яке б обумовлювало абсолютно всю діяльність держави у сфері боротьби зі злочинністю кримінально-правовими засобами не існує.

На кожному рівні реалізації кримінально-правової політики діє окремо визначена сукупність носіїв інформації про зміст політики, яка обумовлює досягнення цілей характерних саме для цього рівня.

Загалом і джерела, і форми вираження кримінально-правової політики означають по суті носії інформації про її зміст. Різниця між ними є дещо умовною і проявляється на окремих рівнях реалізації

кримінально-правової політики, де вони співвідносяться як підстава та результат діяльності її суб'єктів. Результат діяльності суб'єктів одного рівня є джерелом політики для суб'єктів наступного рівня. Така диференціація може мати практичне значення при вивченні принципів взаємодії окремих рівнів, а також якості та ефективності діяльності суб'єктів політики на окремих рівнях.

Використана література:

1. Гуржій Т.О. Вихідні засади детермінації джерел державної політики / Т.О. Гуржій // Право і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 35-39. http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pis/2010_3/Gurzhiiy.pdf.
2. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации / А.И. Коробеев. – Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 1987. – 268 с.
3. Дагель П.С. Проблемы советской уголовной политики: учебное пособие. / П.С. Дагель. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1982. – 124 с.
4. Панченко П.Н. Советская уголовная политика. Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет / П.Н. Панченко – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1988. – 198 с.
5. Лопашенко Н.А. Уголовная политика / Н.А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.
6. Босхолов С.С. Основы уголовной политики. Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. – М. : "ЮрИнфоР", 1999. – 292 с.
7. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
8. Словник української мови: [В 11 т.] / І.К. Білодід, А.А. Бурячок, В.О. Винник, Г.М. Гнатюк та ін. – К. : Видавництво "Наукова думка". – 1971. – Т. 2: Г-Ж. – 720 с.; Т. 10: Т-Ф. – 1979. – 659 с.
9. Матузов Н.И. Актуальные проблемы теории права / Н.И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовской гос. академии права, 2004. – 512 с.
10. Исмаилов И.А. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы организации борьбы с преступностью). – Б. : Азернешр, 1990. – 306 с.
11. Гарбуз В.С. Прогнозування і планування нормотворчої діяльності: збірник тез лекцій з питань нормопроекування / Центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України. – К. – 2005. – 159 с. – С. 61-65.

УДК 341.2

М.В. Топильницький

**МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ
ВИЗНАННЯ ДЕРЖАВ**

У статті розкриваються особливості механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав у сучасному міжнародному праві.

Ключові слова: *міжнародно-правове визнання, міжнародні відносини, механізм міжнародно-правового регулювання, дія механізму міжнародно-правового регулювання, фрагменти механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав.*

В статті розкриваються особливості механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав у сучасному міжнародному праві.

Ключевые слова: *международно-правовое признание, международные отношения, механизм международно-правового регулирования, действие механизма международно-правового регулирования, фрагменты механизма международно-правового регулирования института признания государств.*

In the article the features of the mechanism of international legal regulation of the institution of recognition of states open up in the modern international law.

Key words: *international legal recognition, international relations, mechanism of international legal regulation, action of the mechanism of international legal regulation, fragments of the mechanism of international legal regulation of the institution of recognition of states.*

Міжнародно-правове визнання держав є неминучим наслідком розвитку міждержавних відносин, підтримання яких є безперечною вимогою сучасного світу. Механізм міжнародно-правового регулювання займає одне з найважливіших місць у сучасній системі міжнародного права. Видатний дослідник, професор С.С. Алексєєв, свого часу зазначив: "Історія науки міжнародного права свідчить про те, що найбільш повне розуміння закономірностей виникнення та існування правових явищ досягається за допомогою дослідження механізму їх дії" [7, с. 3]. На думку відомого вітчизняного дослідника міжнародного права І.І. Лукашук: "Вивчення міжнародного права як елемента механізму міжнародно-правового регулювання набуває за теперішніх часів все більш вагомим не тільки теоретичне, але й практичне значення" [9, с. 5]. Із зазначеного, І.І. Лукашук робить висновок про те, що

"такий підхід допомагає дослідженню міжнародного права не як абстракції, а як політико-правової дійсності, практичний зміст якої визначається в процесі боротьби і співпраці різних соціальних сил" [9, с. 6].

В питанні про механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав слід зазначити, що дія цього механізму виявляється у впливі держав-учасниць міжнародного співтовариства на взаємовідносини з новими державами. Цей вплив обґрунтовується необхідністю підтримання міжнародного правопорядку та здійснюється за допомогою реалізації норм міжнародного права.

Дія норм інституту міжнародно-правового визнання держав - це процес впливу на міжнародні відносини, які виникають з приводу визнання держав. Це обумовлено тим, що "міжнародне право виступає в якості координатора і правового регулятора міжнародних відносин" [9, с. 8-10]. Через це відносини, які складаються між державами з приводу міжнародно-правового визнання, мають юридичний і владний характер у випадку повного визнання, тому що держави, хоча й добровільно, але узгоджено беруть на себе певні обов'язки і за їх дотримання відповідають перед міжнародним співтовариством.

Слід зазначити, що серед чинників, які впливають на відносини з приводу міжнародно-правового визнання держав між суб'єктами міжнародного права, і насамперед державами, крім чинників юридичного характеру, мають місце й інші. До таких чинників належать політичні, ідеологічні, дипломатичні та інші. Серед зазначених чинників, які впливають на інститут міжнародно-правового визнання держав, важливу роль відіграють політичні. Така ситуація зумовлена тим, що "політичні інструменти впливу визнаються елементами управління в організації всієї сучасної міжнародної системи" [1, с. 2].

Не дивлячись на важливість концептуальних положень інституту міжнародно-правового визнання держав, до теперішнього часу не існує дієвого правового механізму регулювання процесів визнання держав. Однак це має важливе значення для уникнення випадків порушення принципів міжнародного права пов'язаних з рівноправністю та самовизначенням народів, суверенною рівністю держав, невтручанням у справи, які входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави, обов'язків держав співпрацювати одна з одною.

Механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав не існує в цілісному вигляді. Цей механізм існує у фрагментарній формі. Фрагменти механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав представляють собою поодинокі розрізнені механізми розроблені для врегулювання конкре-

тних випадків визнання держав, які схильні до впливу політичних коливань. Крім цього, останнім часом склалася тенденція до активізації процесів самовизначення народів, тому інститут визнання держав практично не прогнозований. У зв'язку з чим механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав потребує негайного нормативного впорядкування та формалізації процедури визнання.

Невизначеність змісту питань міжнародно-правового визнання держав призводить до проблем у процедурі використання і застосування норм цього інституту, наслідком чого, в більшості випадків на практиці, є повна або часткова відмова учасників міжнародного співтовариства у визнанні нових держав. На думку багатьох дослідників міжнародного права, серед яких слід відзначити Т.- Ч. Чена, Дж. Ладор-Ледерера, В.Р. Седеню, Л.С. Грина, Дж.Л. Браерлі, це явище слід називати як повна або часткова відсутність юридичної форми здійснення інституту міжнародно-правового визнання держав. При цьому під "застосуванням норм інституту міжнародно-правового визнання держав слід розуміти, характер і право використання тих або інших форм визнання держав" [1, с. 11]. Відповідно до загальної теорії міжнародного права "здійснення всіх цих процедур входить до завдань механізму міжнародно-правового регулювання" [9, с. 34].

Під механізмом в теорії права розуміється "сукупність засобів, способів і спеціальних органів, спрямованих на реалізацію норм права" [9, с. 36]. Але наявність у цьому визначенні сукупності спеціальних органів, під якими маються на увазі органи контролю, нагляду, примусу, є характерним для внутрішньодержавного права.

В міжнародному праві за загальним правилом ці органи не мають місця, а їх роль виконують системи засобів і способів регулювання. В якості системи засобів регулювання розглядаються загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а способів - міжнародно-правова свідомість, під впливом якої створюються і втілюються в життя норми міжнародного права.

Міжнародно-правова свідомість, здійснює певний вплив на міждержавні відносини, які відображають взаємозв'язок прав і обов'язків, що випливають із норм міжнародного права і які, у свою чергу, можуть виступати як самостійний елемент механізму. Але саме ця складова механізму міжнародно-правового визнання держав найбільш схильна до впливу з боку політичних засобів.

В теорії міжнародного права щодо механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав можна виокре-

мити три основні точки зору. Згідно з першою, механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав представляє собою механізм специфічно юридичної дії норм в галузі міжнародно-правового визнання держав [3, с. 128]. До складу такого механізму включаються норми, правовідносини які виникають з приводу міжнародно-правового визнання, суб'єктивні права і обов'язки держав в галузі визнання.

Відповідно до другої точки зору, механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав охоплює всі правові засоби за допомогою яких здійснюється визнання держав [3, с. 143].

Третя точка зору полягає в тому, що механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав охоплює політичну спрямованість, процедуру встановлення прав учасників відносин з приводу визнання та право-реалізацію [8, с. 103]. Деякі прихильники цієї точки зору відносять до елементів механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав і його результат. Виходячи з цього, до механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав необхідно включити і систему зворотного зв'язку з урахуванням отриманих результатів.

Підсумовуючи зазначене слід зауважити, що поняття механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав буде змінюватися в залежності від того, що розуміється під правовим регулюванням.

На основі викладеного можна зробити висновок про те, що механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав загалом – це система засобів та способів регулювання і реалізації міжнародних відносин, які виникають з приводу визнання; це процес реалізації норм інституту міжнародно-правового визнання держав.

Основу механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав складають: 1) універсальні та регіональні міжнародно-правові акти (Декларація "Про надання незалежності колоніальним країнам і народам", Декларація "Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН"); 2) документи міжнародних організацій (Декларація "Про критерії ЄС щодо визнання держав у Східній Європі і на території Радянського Союзу"); 3) Конституція України, Укази Президента України, заяви Міністерства закордонних справ України; 4) акти окремих держав про визнання.

Норми міжнародного права, закріпивши право народів на самовизначення, а також впровадивши принцип невтручання у внутрі-

шні справи держав, створили сприятливі умови для врегулювання процесів міжнародно-правового визнання держав.

Останнім часом проблеми механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав почали привертати увагу вітчизняних і закордонних дослідників. Нерозуміння механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав призвело до заперечення його юридичної природи. У зв'язку з цим слід підкреслити, що в багатьох випадках не тільки міжнародне право в питаннях визнання держав, але й внутрішньодержавне право реалізується без приведення в дію спеціальних процесуальних норм. Крім того, як вже зазначалося інститут визнання держав має спеціальний механізм міжнародно-правового регулювання. Як і в національному праві, у системі міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав мають місце органи, призначені для надання сприяння у здійсненні прав суб'єктами, які претендують на міжнародно-правове визнання. Такого роду органи створюються для вирішення питання про міжнародно-правове визнання в конкретному випадку та виконують правозастосовну функцію. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на поняття "застосування права", яке представляє собою важливу характеристику механізму міжнародно-правового регулювання. "Застосування права означає вирішення певної ситуації на основі конкретизації взаємних прав та обов'язків учасників, які впливають з правової норми. Характерна особливість застосування права полягає в тому, що прийняте рішення має обов'язковий характер" [10, с. 38].

Застосування міжнародно-правових норм має істотну специфіку, яка породжується, насамперед, відсутністю органів наддержавної влади. Основним суб'єктом міжнародного права є держава, яка забезпечує застосування норм у сфері дії свого суверенітету. В переважній більшості випадків норми інституту міжнародно-правового визнання держав реалізуються самими державами. Володіючи суверенною владою, держави мають у своєму розпорядженні не тільки юридичні, а й фактичні можливості для забезпечення застосування норм інституту міжнародно-правового визнання держав.

Це важливе положення відзначається юристами-міжнародниками різних країн. Так, американський дослідник міжнародного права Дж. Л. Браерлі підкреслював, що "держави в більшій мірі, ніж приватні сторони в національному процесі, мають неформальні, неюридичні засоби примусу у силу того факту, що їх двосторонні і багатосторон-

ні відносини один з одним, утворюють динамічний процес для погодження їх відповідних інтересів, включаючи міжнародно-правове визнання" [2, с. 32].

У системі міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав є і правозастосовні органи міжнародного характеру, які умовно можна розділити на два основних види, в залежності від юридичного характеру їх функцій. До першого виду належать органи, які можуть розглядати питання міжнародно-правового визнання держав незалежно від волі учасників певних відносин і прийняти відповідне рішення. Такі органи не тільки здійснюють правозастосовну діяльність, але й вирішують інші завдання. Таким органом є Генеральна Асамблея ООН.

До другого виду правозастосовних органів у системі міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав відносяться такі, головна функція і мета діяльності яких полягає саме у вирішенні питань про визнання держав. Історія міжнародних відносин знає не багато випадків створення органів такого характеру, і за своїм значенням вони значно поступаються органам першого виду. Органи другого виду спеціально утворюються для розгляду певної ситуації, пов'язаної з міжнародно-правовим визнанням держав. Наприклад, Арбітражна Комісія Бадінтера, названа так на честь її Голови – Р. Бадінтера, видатного французького правознавця. Діяльність цієї Комісії є безпрецедентним зразком міжнародно-правового врегулювання процесу визнання держав. З огляду на це, слід докладніше розібрати висновки Арбітражної комісії Бадінтера, які мають важливе значення для становлення та розвитку інституту міжнародно-правового визнання держав.

За рішенням Ради Європи 16 грудня 1991 року в Брюсселі відбулося засідання Ради Європейського Союзу на рівні міністрів закордонних справ, на якому було обговорено становище в СРСР і в деяких країнах Східної Європи та визначено загальний підхід до питання міжнародно-правового визнання нових держав. Підтвердивши свою прихильність принципу самовизначення народів, міністри закордонних справ дванадцяти країн Європи висловили свою готовність визнати, за умови дотримання загальноновизнаних міжнародних стандартів, і виходячи з конкретної політичної ситуації, нові держави. За результатами засідання було узгоджено наступні критерії міжнародно-правового визнання нових держав: 1) дотримання положень Статуту Організації Об'єднаних Націй і зобов'язань, взятих відповідно до Гельсінського Заключного акту та Паризької хартії, особливо в

тій частині, яка стосується верховенства закону, демократії і прав людини; 2) гарантії прав етнічних та національних спільнот і меншин, відповідно до зобов'язань, взятих в рамках Народи про безпеку та співробітництво в Європі; 3) повага непорушності всіх кордонів, які не можуть бути змінені ні інакше, ніж мирними засобами і за спільною згодою; 4) прийняття всіх зобов'язань, які стосуються роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, а також безпеки і регіональної стабільності; 5) зобов'язання вирішувати за угодою, в тому числі, передбачаючи в разі необхідності звернення до арбітражу, всі питання, які стосуються правонаступництва держави і регіональних суперечок [6, с. 16-18].

Одночасно міністрами закордонних справ держав-учасниць засідання, було зазначено, про неможливість міжнародно-правового визнання держав, які виникли в результаті агресії. Увага, також зосереджувалася на впливі факту міжнародно-правового визнання на сусідні держави. І лише за умови дотримання всіх перерахованих принципів, відкривалася можливість встановлення дипломатичних відносин та укладення відповідних угод.

27 серпня 1991 Європейське Співтовариство прийняло рішення про створення Арбітражної комісії, яка складалася з п'яти членів. Члени комісії обиралися з різних конституційних судів країн Європейського Союзу. Повноваження Арбітражної комісії полягали в тому, що вона повинна була приймати заяви від претендентів на міжнародно-правове визнання і давати висновки на предмет їх відповідності вимогам міжнародного співтовариства, які знайшли своє відображення в Декларації "Про критерії ЄС щодо визнання держав у Східній Європі і на території Радянського Союзу" від 23 грудня 1991 року. Арбітражна комісія повинна була роз'яснити окремі юридичні аспекти, пов'язані з розпадом Югославської федерації.

В період з кінця 1991 до середини 1993 років, Арбітражна Комісія Бадінтера ухвалила десять висновків щодо різних правових аспектів міжнародно-правового статусу державних утворень, які виникли внаслідок фрагментації Югославії. Одним з найбільш важливих рішень ухвалених Арбітражною Комісією було те, що у випадках здобуття незалежності федеральними одиницями, існуючі внутрішні кордони таких суб'єктів федерації переходили в міжнародні кордони нових держав. Це явище отримало назву "принцип встановлення державних кордонів Бадінтера" [4, с. 24].

На відміну від більш широких питань відокремлення та самовизначення, питання про постсецесію державних кордонів привертає

порівняно малу увагу науковців. Дослідженню питань про стан після відокремлення і подальше міжнародно-правове визнання держав, присвячені статті С. Ратнера, М.Н. Шоу, Т. Бартоша та інших. Слід зауважити, що висновки Арбітражної Комісії Бадінтера з моменту свого ухвалення практично не піддавалися критичному аналізу.

Основні положення принципу встановлення державних кордонів Бадінтера знайшли своє відображення у висновку № 3 Арбітражної Комісії, ухваленому 11 січня 1992 року. Під час ухвалення висновку № 3, Арбітражна Комісія стикнулася з питанням про те "чи можна внутрішні кордони між Хорватією і Сербією, а також між Боснією і Герцеговиною та Сербією розглядати в якості кордонів з точки зору міжнародного публічного права?" [5, с. 172-188]. Відповідаючи на це питання Арбітражна Комісія зазначила, що "в умовах утворення нових незалежних держав на руїнах Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, існуючі як зовнішні так і внутрішні кордони повинні поважатися і не можуть бути змінені за допомогою сили. Такий висновок з приводу зовнішніх кордонів Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, випливає з різних міжнародних документів, включаючи Статут Організації Об'єднаних Націй і Заключний акт Гельсінкі" [5, с. 172-188]. Внутрішні кордони Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії у відповідності з міжнародним принципом поваги територіальної цілісності та принципом збереження існуючого стану речей, могли бути змінені тільки за згодою держав, які входили до її складу.

З тексту висновку № 3 Арбітражної Комісії можна зробити висновок про те, що принцип встановлення державних кордонів Бадінтера поширюється тільки на випадки розпаду держав. Це положення випливає з посилання на висновок № 1 на початку висновку № 3. Однак, більш ретельний аналіз висновку № 3 Арбітражної Комісії, у співвідношенні з висновком № 11, ухваленим 16 липня 1993 року дозволяє стверджувати, що у випадку з Соціалістичною Федеративною Республікою Югославія, принцип встановлення державних кордонів Бадінтера був застосований в контексті відділення, а не розпаду.

За результатами дослідження механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав ми дійшли висновку про те, що: 1) норми, які становлять інститут міжнародно-правового визнання держав належать до тих норм міжнародного права де межа між правом та політикою стає найбільш гнучкою; 2) не існує чітких форм та процедур в галузі міжнародно-правового визнання держав та від-

повідних угод і документів, а ті які є, не відповідають вимогам сучасних міждержавних відносин; 3) на універсальному рівні, важливе значення має участь і внесок усіх країн, включаючи країни, які розвиваються, до укладання договорів в галузі міжнародно-правового визнання держав. Існуючі міжнародно-правові документи та угод в області визнання держав були розроблені та приймалися фактично без участі та внеску країн, які розвиваються; 4) норми інституту міжнародно-правового визнання держав не відображають поточну роботу Комісії міжнародного права з цього питання; 5) міжнародно-правові документи та угод, які загалом приймаються на універсальній основі, спрямовані на врегулювання лише конкретних випадків визнання держав.

Використана література:

1. Barstow D., Magraw J.G. International Laws and Regulations/ Barstow D., Magraw J.G. - New-York: Center for International Environmental Law, 2010. - 362 p.
2. Chen T.- C., Green L.C., Brierly J.L. The International Law of Recognition with special reference to practice in Great Britain and the United States/ Chen T.- C. - London: London institute of world affairs, 1951. - 520 p.
3. Coggins B.L. Secession, recognition and the international politics of statehood. Dissertation of the Doctor of Philosophy/ Coggins B.L. - Ohio: State University, 2006. - 436 p.
4. Crawford J. The Creation of States in International Law. Second edition/ Crawford J. - Oxford: Clarendon Press, 2006. - 326 p.
5. Pellet A. The Opinions of the Badinter Arbitration Committee. A Second Breath for the Self-Determination of Peoples// European Journal. - 1992. - P. 172-188
6. The Declaration about Criteria for recognition of EU states in Eastern Europe and the Soviet Union European// Journal of International Law. - 1992. - №1. - P. 16 - 18.
7. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве/ Алексеев С.С. - М.: Юридическая литература, 1966. - 120 с.
8. Анцилотти Д. Курс международного права/ Анцилотти Д. - М.: Государственное издательство иностранной литературы, 1961. - 209 с.
9. Лукашук І.І. Механізм міжнародно-правового регулювання/Лукашук І.І. - К.: Вища школа, 1980. - 180 с.
10. Недбайло П.Е. Применение правовых норм/ Недбайло П.Е. - М.: Госиздат, 1960. - 240 с.

УДК 340.123

О.В. Кафанова

Є.М. ТРУБЕЦЬКОЇ
ПРО ДЕМОКРАТІЮ І ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

Дана стаття присвячена дослідженню суспільно-політичної діяльності і поглядам видатного представника державно-правової думки Євгена Миколайовича Трубецького (1863 - 1920), правознавця, філософа, публіциста.

Ключові слова: *право, держава, суспільство, гуманізм, політична система, політична партія, демократія, лібералізм, праві партії, ліберальні партії, політична ідеологія.*

Данная статья посвящена исследованию общественно-политической деятельности и взглядам выдающегося представителя государственно-правовой мысли Евгения Николаевича Трубецкого (1863 - 1920), правоведа, философа, публициста.

Ключевые слова: *право, государство, общество, гуманизм, политическая система, политическая партия, демократия, либерализм, правые партии, либеральные партии, политическая идеология.*

This article is devoted to the study of social and political activities and views of the prominent representative of the state and legal idea Evgeny Nikolayevich Trubetsky (1863 - 1920) - jurist, philosopher, publicist.

Key words: *right, state, society, humanism, political system, political party, democracy, liberalism, right parties, liberal parties, political ideology.*

Важливим елементом політичної системи суспільства є **політичні партії**. Без політичних партій неможлива ніяка політична система, оскільки в цьому випадку не буде другого, найважливішого, після держави, елемента. Корінні зміни, події, що відбуваються в нашій країні, перехід до багатопартійності і політичного плюралізму привели до підвищення уваги дослідників до історії ліберального руху, політичних партій цього напрямку.

Один з творців партії кадетів і партії мирного оновлення, член Державної Думи, професор, популярний публіцист - ось складові суспільно-політичної діяльності Є.М.Трубецького. Політичним ідеалом Є.М.Трубецького був ліберальний християнський демократизм, тобто принципи свободи і правової держави, з активною участю народу в управлінні державою, засновані на християнському, гуманному відношенні до ближнього.

Відношення до демократії як такої у Є.М.Трубецького було вельми неоднозначним. Будучи послідовним прихильником ідей Платона, Трубецької також вважав, що "демократія таїть в своїх над-

рах тиранію і повинна з неї звиродніти..."¹, називав демократію "образом правління приемним, строкатим і анархічним, таким, що однаково дає рівність рівним і нерівним"². Супротивник будь-яких крайнощів, Є.М.Трубецької виступав проти демократії і тиранії як двох протилежних крайнощів, яким властиво вироджуватися одна в іншу.

Однак, з іншого боку, також послідовно він виступав і за "залучення широких мас до загальної справи"³, за участь народу в управлінні державою, у формі загальних рівних прямих і таємних виборів до представницької установи.

Подвійність позиції мислителя, що здається, на наш погляд, пояснюється тим, що Є.М.Трубецької виділяв два типи демократії. Один тип демократії, який, на думку мислителя, був характерний для російського визвольного руху, і який "дорожить рівністю більш ніж свободою"⁴, а рівність бачить в рівнянні всього, в ненависті до всього, що "переростає площину, підноситься"⁵. У цьому типі демократії Трубецького не влаштовували, перш за все, насильницькі способи рівняння – палити, грабувати і так далі. Неприйняття подібної демократії, поза сумнівом, склалося у Трубецького під враженням стихійних подій першої російської революції, того, що він бачив в своєму маєтку, на вулицях Києва, Москви і інших міст країни.

Другий тип демократії представлявся Трубецькому менш ясно в практичному плані, оскільки в реальності його ще не існувало. У теорії він вважав, що пріоритетом справжньої демократії повинні стати "сила і цінність людської особи"⁶. Цей тип демократії був для Є.М. Трубецького політичним ідеалом суспільного режиму. Можливість реалізації цього ідеалу Трубецької ставив в залежність від "насичення суспільної атмосфери правом"⁷, від активності суспільства, для чого необхідно "будити в суспільстві свідомість і відчуття відповідальності"⁸. Головною помилкою інтелігенції на шляху до цього ідеалу демократії Трубецької бачив в тому, що "інтелігенція в своєму

¹ Трубецької Є.М. Древний философ на современные темы (Беседы с Платоном) // МЭ, 1907, № 16.

² Там само.

³ Трубецької Є.М. Источник опасности // МЭ, 1908, №7.

⁴ Трубецької Е., князь. Всеобщее, прямое, тайное и равное // МЭ, 1906, №2.

⁵ Там само.

⁶ Трубецької Е., князь. Всеобщее, прямое, тайное и равное // МЭ, 1906, №2.

⁷ Трубецької Є.М. Режим и общество // МЭ, 1909, №33.

⁸ Там само.

шуканні народної волі звертається до селян. А селянство само потребує директиви від інтелігенції. Ми звертаємося не до людських відчуттів народу, а до того звіра, який в ньому таїться..."¹. Щоб знайти себе, народ, на думку Трубецького, повинен приклонитися перед наднародними святинями, і на цій підставі стати активніше.

Активність суспільства багато в чому виражається через ті громадські організації і політичні партії, які існують в суспільстві.

Є.М. Трубецької негативно відносився до крайніх політичних партій. Під час першої російської революції політик бачив велику небезпеку в украй правих націоналістичних партіях, неодноразово звертаючись до уряду з вимогою звернути увагу на неприпустимість погромів і політичних вбивств, які були основними методами чорносотенців. Особливо різкій критиці Є.М. Трубецької піддавав "Союз російського народу" в 1907-1910 рр., роблячи спроби проаналізувати, в чому сила цієї організації, чому її вимушений терпіти уряд і до яких наслідків може привести її подальше існування. Висновки політика були невтішні: симпатії і зв'язки у високопоставленому середовищі, які підпитували "Союз", що не має "коріння знизу"², а також апатія і байдужість, що охоплюють суспільство після революції, створювали для украй правих широкі можливості для знищення всіх завоювань революції і посилення реакції. Трубецької неодноразово висловлював побоювання, що "влада "Союзу російського народу" часто виявлялася і надалі може опинитися сильніше урядової"³, і застерігав ліберальні партії від союзу з правими. Трубецької виражав своє негативне відношення і до лідерів правих, зокрема, до В.М. Пурішкевича, вважаючи, що вони всі "доводять до абсурду"⁴ і перетворюють Думу на "масляничний балаган"⁵. Крім обурення по питаннях методів, що використовуються правими партіями, незгоду політика викликало відношення їх до Росії і підміна патріотичних відчуттів націоналістичними гаслами. Він називав правих "расчленителями Росії"⁶ і "революціонерами справа"⁷, що штовхають суспільство до нової революції.

¹ Трубецької Є.М. Где же, наконец, Россия? //МЕ, 1906, №24.

² Трубецької Є.М. Правительство и правые //МЕ, 1907, №18.

³ Трубецької Є.М. Пародия //МЕ, 1907, №24, 25.

⁴ Трубецької Є.М. Третья Дума //МЕ, 1907, №41. 13. Трубецької Є.М. Кризис //МЕ, 1910, №10.

⁵ Трубецької Є.М. Кризис //МЕ, 1910, №10.

⁶ Трубецької Є.М. Ещё об удельной системе //МЕ, 1908, №49.

⁷ Трубецької Є.М. Борьба с революцией //МЕ, 1909, №42.

Соціал-демократи також викликали у Трубецького негативне відношення. Він називав їх "соціал-бандитами", які також як і украї праві роблять розрахунок на "озвіріння народних мас"¹. Трубецькой вельми зневажливо відзивався про представників лівих партій, що пройшли вибори в другу Думу: "Ліве крило складається з людей, підготовка яких не йде далі знайомства з копійчаними брошурами, а розумовий багаж зводиться до завчених шаблонних формул"²; неодноразово говорив Трубецькой про "некультурність" лівих і про їх "розумове убозтво"³. Особливу незадоволеність політика викликали більшовики, яких він ще в 1907 році називав найнебезпечнішим елементом у Думі⁴. Практично інтуїтивно, без достатніх на той момент підстав, Є.М.Трубецькой сформулював своє розуміння суті більшовизму, яке повторив через багато років, вже після приходу більшовиків до влади: "Капітуляція ідей інтелігенції перед народними інстинктами привела до виродження в звіропоклонство..."⁵. Трубецькой одним з перших критиків марксизму висловив думку про те, що на російському ґрунті соціалістичні ідеї втрачають свою соціальну зовнішність і вироджуються в стародавньо-російські розбійницькі форми пугачовщини. Крім того, політик зробив спробу зрозуміти причини фанатизму і максималізму російських радикалів і прийшов до висновку, що причина криється в несвідомій релігійності російської радикальної інтелігенції: "Всяку соціальну утопію вона приймає як догму... Всяка російська революційна партія має тенденцію перетворитися на секту..."⁶. Причому, будучи багато в чому правим, часто Трубецькой перебільшував і утрирував ідеї соціал-демократів: "соціал-демократія стоїть на чисто матеріалістичній точці зору: вона бачить суть життя в задоволенні матеріальних, отже, тваринних потреб..."⁷. Проте, відзначаючи неприйнятний підхід соціал-демократів до оцінки ролі Думи, як революційною трибун⁸, неприйнятність їх методів, Трубецькой з часткою пошани відносився до деяких їх лідерів, зокрема, до

¹ Трубецькой Є.М. Мертвая зыбь //МЕ, 1906, №26.

² Трубецькой Є.М. Результаты выборов //МЕ, 1907, №7.

³ Трубецькой Є.М. После декларации //МЕ, 1907, №11.

⁴ Трубецькой Є.М. Начало думской сессии. (Письма из Петербурга) //МЕ, 1907, №9.

⁵ Трубецькой Є.М. Два зверя //МЕ, 1907, №22,23.

⁶ Трубецькой Є.М. Максимализм //МЕ, 1907, №32.

⁷ Трубецькой Є.М. Конец революции в современном романе (по поводу "Санина" Арцыбашева) //МЕ, 1908, №17.

⁸ Трубецькой Є.М. Новогодние перспективы //МЕ, 1907, №1.

Г.В. Плеханова: "Лідери цих партій можуть бути вище за свої партії, але що толку... Вони повинні підкорятися партійній дисципліні"¹.

На наш погляд, до 1917 року, в поглядах Є.М.Трубецького була присутня недооцінка сили більшовиків, їх можливого впливу в масах і наслідків знову таки можливого приходу їх до влади. Швидше за все, він не вважав реальним такий розвиток подій. Саме тому, головну небезпеку для суспільства Трубецької бачив в крайніх правих партіях, популярності яких бачив, як вже було сказано, у втраті моральності в суспільстві. Протягом 1906-1910 рр. Трубецької неодноразово говорив про це на сторінках "Московського тижневика". Хоча можна відзначити якийсь передчуття "прийдешньої катастрофи", яке ще не зв'язувалося ним безпосередньо з більшовиками² але вже в 1911 році він писав про можливу "суспільну катастрофу", де "праві будуть зметені лівими, ці покажуть нам жахи..."³.

Коли ж більшовики прийшли до влади, і більшовизм почав дуже швидко розповсюджуватися, то практично у всіх роботах політика з'явилися наполегливі заклики до знищення більшовизму: "Більшовизм – це, перш за все, глибока психічна зараза...Подолати його можна, тільки вирвавши його коріння в людській душі...Він може бути переможений тільки глибоким внутрішнім переворотом, корінним переломом в самій народній психіці..."⁴.

Не дивлячись на те, що партії націоналістів і більшовиків стояли на протилежних краях політичного спектру, у них, на думку Трубецького, не було значних відмінностей. Соціал-демократів він називав "красносотенцями"⁵. Трубецької бачив загальні риси цих крайніх партій в методах, які вони застосовували: "червоний і білий терор – ілюстрація національного безсилля і етичного занепаду..."⁶. Трубецької висловив думку про те, що "гріх крайніх партій в тому, що вони своїми злочинами цяткують визвольний рух..."⁷. Та все ж, на думку політика, зближували крайні партії не тільки методи. Їх зближували внутрішні мотиви, які, на погляд Трубецького можна було виразити

¹ Трубецької Є.М. Новогодние перспективы //МЕ, 1907, №1..

² Трубецької Є.М. Два зверя. – М., 1918.

³ Трубецької Є.М. Морозовой М.К. Письмо от 19.02.1911. Цит. по: Кейдан В.И. Взыскующие града. – С. 352.

⁴ Трубецької Е., князь. Звериное царство и грядущее возрождение России. Ростов-на Дону, 1919. – С. 21-22.

⁵ Трубецької Є.М. Победа хама //МЕ, 1906, 321.

⁶ Трубецької Є.М. Где же, наконец, Россия? //МЕ, 1906, №24.

⁷ Трубецької Є.М. Политические казни и убийства //МЕ, 1906, №4.

як страх перед Росією. Праві прагнуть повернути гармати всередину Росії, підсилити реакцію, а ліві бояться російського патріотизму, бояться зробити звільнення справою національною і патріотичною. В результаті, і ті і інші "готують Росії рабство в сьогоденні і майбутньому..."¹. Основною ж загальною межею крайніх партій Трубецької вважав те, що вони звертаються до низовинних інстинктів натовпу, прагнучи розбудити в ній звірині риси. Провину за те, що у крайніх це виходило, Трубецької покладав на суспільство в цілому і на ліберальні партії зокрема.

Взагалі, не дивлячись на те, що Є.М.Трубецької був переконаним лібералом і конституційним монархістом, його не задовольняла повністю жодна з існуючих ліберальних партій². Претензії політик мав як до російського лібералізму в цілому, так і до конкретних партій. Причому Трубецької покладав провину за розпуск I Державної Думи і відсутність достатньої сили в суспільстві не тільки на уряд: "Критичне положення нашого лібералізму обумовлене і внутрішніми причинами – відсутністю незалежності. Крайні партії непоступливі, непримиренні, не йдуть на буксир, а наш лібералізм в'ялий, малодушний, керується страхом і фальшю. У нім відчувається недолік міцних етичних основ...". Трубецької вважав, що завдання російського лібералізму - "в здійсненні конституційного ладу і охороні його проти всяких посягань зверху і знизу"³. Реалізації цього завдання, на думку політика, заважали дві основні причини. По-перше, відсутність тієї міцної етичної основи, яка давала б упевнений спокій і свідомість своєї правоти і не давала б "шарахати з одного боку в інший". Етична основа повинна була бути пов'язана з правосвідомістю і дійсною пошаною особи, з одного боку, і християнськими надкласовими цінностями, з іншою. Відмова кадетської більшості першої Державної Думи засудити політичні вбивства і страту і було, на думку Трубецького, показником відсутності цієї етичної основи. Другою важливою причиною була відсутність єдності як серед ліберальних партій, так і усередині них. Усередині всіх партій відбувається розкол, "суспільний рух втрапить єдність...мабуть, у нас немає і не може бути партій без потворного хвоста..."⁴.

Трубецької практично відразу вийшов із знов створеної партії конституційних демократів (Партії Народної свободи - ПНС). Прий-

¹ Трубецької Є.М. Истинные патриоты и истинные радикалы // МЭ, 1909, № 14.

² Трубецької Є.М. Задачи ближайшего будущего // МЭ, 1906, № 19.

³ Трубецької Є.М. Парадоксы современной общественной жизни // МЭ, 1906, № 27.

⁴ Трубецької Є.М. Мертвая зыбь // МЭ, 1906, № 26.

маючи в цілому програму кадетів, радіючи їх успіхам на перших виборах в Державну Думу, Трубецької не погоджувався з деякими тактичними питаннями, зокрема, він був категорично проти яких би то не було блоків з лівими партіями, до чого у свій час схилялися ліві кадети. З гіркотою в 1906 році Є.М. Трубецької констатував, що "у Партії народної свободи хвіст тягне наліво" і "у кадетів протягнута вліво рука"¹. Подібне негативне відношення до "загравань з лівими" і до блоків з ними в ім'я тактичних цілей, було абсолютно не дивно, враховуючи відношення Трубецького до лівих партій. Трубецької, як цілісна особа, був категорично проти яких-небудь маневрів і угод з ідейними супротивниками, якими вважав крайні партії, як ліві, так і праві.

Крім докору в спробах об'єднання з лівими і "безхарактерного метання"², Трубецької звернув кадетам докір і в переоцінці своїх сил. Помилкою кадетів, на думку політика, було те, що вони давали багато приводів, щоб підвести під 129-у статтю, і, отже, фактично виключити з політичного життя, своїх кращих кандидатів. В результаті – "партія народної свободи поставила російську опозицію в положення розбитої армії..."³. В результаті розчарування Трубецького в кадетях в 1907 році він писав: "Кадети перемагають. Немає ні жаку, ні ентузіазму. Радіємо, що не октябристи і не крайні, але це вибір найменшого зла. Кадети не виявили політичної мудрості в діях. Вони кращі за уряд, октябристів і крайніх і гірше не буде, але це недостатня утіха..."⁴.

Ще більше нарікань викликала у Трубецького тактика і діяльність октябристів – Союзу 17 жовтня. І якщо кадетам Трубецької дорікав в ухиленні вліво, то октябристів, на його думку, хвіст тягне направо. Партія, основною ідеєю якої було поєднання конституціоналізму і консерватизму, дуже захопилася "необхідністю поліцейської боротьби"⁵, вела політику погодження з урядом і весь час озиралася на торговельно-промислові шари. Результатом такої тактики став, на думку Трубецького, внутрішній розкол партії на правооктябристське і лівооктябристське крило, і, кінець кінцем, загибель октябризму як ідеї⁶. На думку Трубецького, доля Союзу 17 жовтня вельми показова.

¹ Трубецької Є.М. Годовщина Манифеста // МЕ, 1906, № 31.

² Там само.

³ Трубецької Є.М. Направо и налево (к вопросу о реальной политике) // МЕ, 1907, № 2.

⁴ Трубецької Є.М. Выборы // МЕ, 1907, № 5.

⁵ Трубецької Є.М. Кадеты и октябристы // МЕ, 1907, № 28-30.

⁶ Трубецької Є.М. Гибель октябризма // МЕ, 1910, № 25.

Програма октябристів втілювала той максимум попущень, "які готові були зробити ради суспільного заспокоєння люди, налякані революцією"¹. Як тільки революція закінчилася, про програму забули. Не жапкуючи про розпад Союзу, Трубецькой щиро жапкував про допю ідеї: "Партія, в програмі якої чистий конституціоналізм без всякої домішки соціальних вимог досяг найбільш яскравого виразу, – була самою залежною і бюрократичною..."². Крім того, Трубецькой зробив цікавий висновок про те, як "мало означає програма партії порівняно з її складом"³. Проте, на наш погляд, дане виведення протиречить дійсному стану речей. Трубецькому дуже імпонували деякі ліві октябристи – Д.М.Шипов, О.І.Гучков, і були вельми неприємні багато кадетів, зокрема, П.М.Мілюков: "я відчуваю найбільшу симпатію до її правого крила і абсолютно не солідарний з лівим..."⁴. Проте, ближче йому була програма кадетів, що і виявилось в програмі нової ліберальної партії, створеної за участю самого Трубецького.

Основною політичною ідеєю Є.М. Трубецького впродовж всього його активного політичного життя було об'єднання всіх ліберальних партій і створення сильного ліберального центру. Причому, розуміючи неможливість організаційного об'єднання, він пропонував об'єднання не в блоки, а в політичні конституційні клуби, мабуть, маючи на увазі збереження організаційної самостійності партій і виступ єдиним фронтом і проти лівих і проти правих⁵. Відстоюючи право кожної особи на власну незалежну думку і право на самостійну творчість, Є.М. Трубецькой, на наш погляд, взагалі в ідеалі був проти існування партій, які своїми статутами сковували вільне самовираження своїх членів. Тому, він швидше виступав за створення конституційно-монархічного Клубу незалежних, в надрах якого з часом може виникнути партія "центру"⁶. Проте, в умовах сучасної йому політичної обстановки, коли основна тяжкість політичної боротьби була перенесена на трибуну Державної Думи, Трубецькой як реальний політик, розумів, що подібний незалежний клуб не матиме великих шансів на

¹ Трубецькой Є.М. Гибель октябризма // МЄ, 1910, № 25.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Трубецькой Є.М. Партия мирного обновления // МЄ, 1906, № 33.

⁵ Трубецькой Є.М. Министерство независимых обстоятельств и объединение партий центра // МЄ, 1906, № 20.

⁶ Балашова Н.А. Журнал "Московский еженедельник" (1906-1910) на арене политической борьбы в России в начале XX века // Балашова Н.А. Российский либерализм начала XX века. – М., 1981.

виборах, а, отже, і політичної сили і впливу. Трубецької прямо пояснював необхідність існування партії - щоб не заплутувати виборця.

Не задовольнившись роботою і, повністю, програмами вже існуючих ліберальних партій, Трубецької вважав, що необхідно або об'єднуватися в єдину ліберальну партію, або, оскільки подібне об'єднання неможливе, - створити нову. Така партія була створена при активній участі Є.М. Трубецького в 1906 році - Партія мирного оновлення (ПМО), її організаторами стали праві кадети і ліві октябристи¹.

З питання створення нової партії Є.М.Трубецької кілька разів виступав в "Московському тижневику", який вважається в історичній науці неофіційним органом цієї партії². Крім того, в 1906 році була видана окрема брошура, в якій Трубецької пояснював необхідність створення нової партії і її програму. Перш за все, він визнавав, що програма партії мирного оновлення настільки близька програмам інших конституційних партій, що не варто із-за декількох розбіжностей в програмі, причому, на думку Трубецького незначних, таких, що стосуються деяких аспектів виборчого права, аграрного питання і польського питання, створювати самостійну партію³. Проте, тактичні розбіжності ліберальних партій заважали їх об'єднанню: "ПМО підпорядковує тактичні міркування непорушним етичним засадам, які складають сенс визвольного руху. У цій області - ніяких компромісів. Вона виходить з визнання безумовної цінності людської особи. Звідси для неї витікають все ті права людини, які повинні бути завойовані визвольним рухом"⁴. Цим ПМО відмежовувала себе від кадетів, які засуджували страту, але мовчали про політичні вбивства, і від октябристів, які, навпаки, засуджували політичні вбивства, але підтримували уряд в його жорстоких заходах боротьби з революцією. Є.М.Трубецької, як ідеолог ПМО, вважав, що на перший план у визвольному русі повинні вийти етичні засади, і лише аморальність визвольного руху в сьогоденні заважає його успіху.

Другою важливою відмінністю ПМО від інших конституційних партій було в самому відношенні до конституційних засад: "ПМО рішуче засуджує всякі відступи від цих засад, що викликаються тими або іншими опортуністичними міркуваннями... вона є партією непримиренно опозиційною по відношенню до всякого антиконституцій-

¹ Шевырин В.М. История партии мирного обновления (1906-1907 гг.). - М., 1973. - С. 48.

² Балашова Н.А. Указ.соч.

³ Трубецької Е.Н, князь. Партия "мирного обновления". - М., 1906. - С. 3.

⁴ Трубецької Е.Н, князь. Партия "мирного обновления". - М., 1906. - С. 4.

ного уряду..."¹. ПМО оголошувала себе опозиційною не тільки до "антиконституційного уряду", але і до будь-якого антиконституційного, тобто направленого проти прав і свобод особи, руху: "вона рішуче відкидає антиконституційні способи боротьби проти уряду"².

Політичну ідеологію партії складали конституційні ліберальні принципи - цінність людської особи, рівність, свобода, рівноправ'я, "патріотизм, що правильно розуміється", свобода культурного самовизначення аж до автономії, класовий мир, широкі демократичні реформи і повне оновлення державного ладу на конституційних засадах. Як бачимо, дійсно, в політичній частині програма ПМО нічим не відрізнялася від конституційно-демократичної партії.

Проте, створюючи партію, в програмі і тактиці якої буде втілений його політичний ідеал, Є.М.Трубецької як політик-практик розумів, що шанси ПМО на виборах дуже не великі. І якщо якийсь час (у липні-вересні 1906 р.) він вважав, що провівши деякі зміни в аграрній програмі партії і підсиливши її опозиційність уряду, можна збільшити ці шанси, то вже в січні 1907 року, під час виборів, він заявляв, що не розраховує "на успіх на найближчих виборах". Проте, в нім зберігалася віра в реальну корисність "енергійної протидії центру". Ідея створення ліберального центру як ніколи сильна була в той момент, коли в партіях кадетів і октябристів посилюються розбіжності і розколи: "Суть мирного оновлення - в синтезі і здійсненні тієї відносної правди, яка полягає в прагненні обох флангів центру..". По мірі посилення реакції і ослаблення ліберального руху в цілому, зменшуються і надії Трубецького на можливість створення такого ліберального центру, тим більше у вигляді партії: "у даний історичний момент "мирне оновлення" може бути сильне і впливове лише як напрям, а не як політична партія".

Після припинення існування ПМО і повернення до активної політичної діяльності, Є.М.Трубецької знов повернувся до роботи в конституційно-демократичній партії. Проте, він зберіг вірність своїм політичним принципам і вимогам зробити моральність основою політики.

Особливо яскраво цей принцип виявився у відношенні Є.М. Трубецького до ролі особи в політиці. Трубецької вважав, і це простежується в цілому ряді його робіт, що соціальною місією політика є

¹ Трубецької Е.Н, князь. Партія "мирного оновлення". - М., 1906. - С. 4.

² Там само.

внесення етичних початків до політики. Послідовник Платона у філософії, він також вважав, що політики повинні бути філософами. Цей постулат цілком узгоджувався з правовими поглядами Трубецького. Його ідея необхідності створення етичних основ політики, не була, на наш погляд, глибоко пропрацьована і відрізнялася якимсь утопізмом. Проте, це була найважливіша думка, крізь призму якої Є.М. Трубецької розглядав як політичну теорію, так і практику.

УДК 351.74

В.В. Бесчастний

**РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ
ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ**

Статтю присвячено розгляду ролі органів місцевого самоврядування в організації взаємодії органів внутрішніх справ та громадськості у забезпеченні громадського порядку та громадської безпеки. Розглянуто також питання щодо створення правоохоронних органів, підпорядкованих місцевим органам влади.

Ключові слова: *органи внутрішніх справ, місцеве самоврядування, забезпечення, громадський порядок, громадська безпека.*

Статья посвящена рассмотрению роли органов местного самоуправления в организации взаимодействия с общественностью по обеспечению общественного порядка и общественной безопасности. Рассмотрен также вопрос о создании отдельных правоохранительных органов, подчиненных местным органам власти.

Ключевые слова: *органы внутренних дел, местное самоуправление, обеспечение, общественный порядок, общественная безопасность.*

The article is devoted to consideration of issues concerning the role of local self-government bodies in the organization of interaction between the public to ensure public order and public safety. Consideration of establishing a separate law-enforcement bodies subordinate to the local authorities.

Key words: *the organs of internal affairs, local self-government, security, public order, public safety.*

Прийняття 21 травня 1997 р. Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" стало новим етапом розвитку місцевого самоврядування в сучасній Україні. Накопичений до ухвалення цього закону досвід переконував, що на шляху його реалізації виникне ни-

зка проблем, пов'язаних не лише із створенням необхідної матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування, й з оцінкою цього закону, глумаченням його окремих положень, розумінням самої концепції місцевої самоврядності, змісту загальних принципів організації місцевої самоврядності та практики їх застосування. Наразі багато проблем успішно розв'язано, проте деякі ще потребують розгляду. Це, зокрема, стосується участі органів місцевого самоврядування у забезпеченні громадського порядку та громадської безпеки. Тому першочерговим завданням діяльності зазначених органів є забезпечення взаємодії з громадськістю для ефективного забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки. Аналіз і вивчення цього напрямку становить не тільки теоретичний, а й практичний інтерес.

Питання діяльності органів внутрішніх справ та органів місцевого самоврядування у забезпеченні громадського порядку та громадської безпеки взагалі та окремих їх елементів розглядали у своїх наукових працях такі вчені, як О. М. Бандурка, О. К. Безсмертний, І. П. Голосніченко, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, М. В. Корнієнко, О. М. Коропатов, Х. П. Ярмакі [1-5] та ін. Однак діяльності органів місцевого самоврядування в організації взаємодії органів внутрішніх справ із громадськістю в забезпеченні громадського порядку та громадської безпеки приділяють, на нашу думку, недостатньо уваги.

Метою цієї статті є дослідження ролі органів місцевого самоврядування в організації взаємодії органів внутрішніх справ із громадськістю в забезпеченні громадського порядку та громадської безпеки.

Не будучи частиною державного апарату, місцеве самоврядування, проте, наділене значною кількістю обов'язків, пов'язаних з вирішенням питань охорони громадського порядку. Така ситуація закономірна: безпека як стан захищеності інтересів особи, суспільства й держави від всіляких загроз, через системну природу останніх, не може бути забезпечена лише зусиллями державних структур, які поклали на себе нейтралізацію або локалізацію найбільш важливих загроз. Тому населення, локальні інтереси якого виражаються через діяльність органів місцевого самоврядування, є суб'єктом соціальної діяльності, що самостійно забезпечує громадську безпеку. З огляду на те, що загрози безпеці завжди мають комплексний характер, немає і не може бути чіткого розмежування загроз безпеці, локалізація й усунення яких належать виключно до компетенції або державних органів, або органів місцевого самоврядування. Ось чому при розме-

жуванні повноважень державних органів і органів місцевої самоврядування у сфері забезпечення громадської безпеки неминучі суперечності. З іншого боку, наслідком неможливості диференціації характеру загроз є об'єктивна потреба взаємодії держави й населення в забезпеченні громадської безпеки, яке здійснюється за допомогою органів місцевого самоврядування. Одним з найбільш важливих напрямів забезпечення громадської безпеки, у якому взаємодія державних і громадських структур відбувається шляхом диференціації та інтеграції їхніх взаємопов'язаних повноважень, традиційно є правоохоронна діяльність: тією чи іншою мірою самоврядування в Україні забезпечувало взаємодію правоохоронних структур із громадськістю впродовж усієї її історії.

Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" [6] визначає роль місцевого самоврядування в здійсненні народовладдя, правові, економічні та фінансові засади місцевого самоврядування, державні гарантії його здійснення, встановлює загальні принципи організації місцевого самоврядування в Україні. Місцеве самоврядування визнається і гарантується Конституцією України як самостійна діяльність населення щодо вирішення безпосередньо через органи місцевого самоврядування питань місцевого значення виходячи з інтересів населення, його історичних та інших місцевих традицій. До предмета ведення місцевого самоврядування належать питання місцевого значення, а також окремі державні повноваження, якими можуть наділятися органи місцевого самоврядування. Питаннями місцевого значення, відповідно до закону, є, серед інших і охорона громадського порядку, організація та утримання муніципальних органів охорони громадського порядку, здійснення контролю за їхньою діяльністю. При цьому органи державної влади зобов'язані створювати необхідні правові, організаційні, матеріально-фінансові умови для становлення та розвитку місцевого самоврядування, сприяти населенню у здійсненні права на місцеве самоврядування [6]. Отже, органи внутрішніх справ як підсистема органів державної влади зобов'язані створювати умови для охорони громадського порядку силами місцевого самоврядування, а також для формування муніципальних органів охорони громадського порядку. В зазначеному контексті створення сприятливих умов для діяльності правоохоронних структур місцевого самоврядування (що формуються на добровільних засадах) ми розглядаємо як одну з форм взаємодії громадськості з органами внутрішніх справ за допомогою органів місцевого самоврядування.

Взаємодія органів внутрішніх справ, діють на території того чи іншого муніципального або територіального утворення, з його громадськістю будується також через представницькі органи місцевого самоврядування, які складаються з депутатів, що обираються на основі загального рівного і прямого виборчого права таємним голосуванням відповідно до законів України. У виключному віданні представницьких органів місцевого самоврядування перебувають питання прийняття загальнообов'язкових правил, які стосуються тієї чи іншої території (у процесі контролю за дотриманням цих правил включається міліція громадської безпеки); прийняття планів і програм розвитку території (що належить, серед іншого, до проблем забезпечення безпеки), затвердження звітів про їх виконання; встановлення місцевих податків і зборів; установа порядку управління та розпорядження муніципальної власністю. До організації взаємодії органів внутрішніх справ із громадськістю та місцевим самоврядуванням безпосередній стосунок має і така форма здійснення місцевого самоврядування, як місцевий референдум. В останньому мають право брати участь усі громадяни, які проживають на території муніципального утворення та володіють виборчим правом. Громадяни беруть участь у місцевому референдумі безпосередньо і на добровільних засадах. Рішення, прийняте на місцевому референдумі, не потребує затвердження будь-якими органами державної влади, державними посадовими особами чи органами місцевого самоврядування. Якщо для його реалізації потрібно видати нормативного правового акта, орган місцевого самоврядування, в чий компетенцію входить це питання, зобов'язаний прийняти такий акт. Крім того, для вирішення питань місцевого значення зокрема і пов'язаних із проблемами забезпечення громадської безпеки, можуть скликатися збори (сходи) громадян (ст. 8). Населення може прямо впливати на зміну організаційно-правових засад діяльності структур, що забезпечують питання безпеки на місцевому рівні, у питаннях місцевого значення (ст. 9). Також, громадяни мають право на індивідуальні колективні звернення до органів місцевого самоврядування, посадових осіб місцевого самоврядування. Гарантіями, що забезпечують тісну взаємодію громадськості з органами внутрішніх справ у процесі забезпечення громадської безпеки на муніципальному рівні, є такі положення Закону "Про місцеве самоврядування в Україні" [6]:

1. Обмеження прав місцевого самоврядування, встановлених Конституцією України, цим законом, іншими законами, заборонено.

2. Рішення, прийняті шляхом прямого волевиявлення громадян, рішення органів місцевого самоврядування, посадових осіб місцевого самоврядування, прийняті в межах їх повноважень, є обов'язковими для виконання всіма розташованими на цій території підприємствами, установами та організаціями незалежно від їх організаційно-правових форм, а також органами місцевого самоврядування, громадянами.

На цей час органи місцевого самоврядування, реалізуючи потребу населення в безпечних умовах існування, виконують такі функції:

- визначають завдання і розробляють заходи для дотримання на певній території законів, правових актів державних органів та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення охорони прав і свобод громадян;

- заслуховують звіти начальників міських, районних органів внутрішніх справ про стан охорони громадського порядку на обслуговуваній території;

- створюють необхідні умови для роботи міліції (надають службові приміщення, засоби зв'язку тощо);

- уживають передбачених законодавством заходів, пов'язаних із проведенням зборів, мітингів, вуличних ходів і демонстрацій, організації спортивних, видовищних, інших масових заходів;

- здійснюють у разі стихійних лих, екологічних катастроф, епідемій, епізостій, пожеж, масових порушень порядку передбачені законом заходи з порятунку людей, захисту їхнього життя, здоров'я, збереження матеріальних цінностей, підтримання порядку;

- сприяють органам суду, прокуратури та юстиції в їх роботі щодо забезпечення законності на території муніципальної освіти;

- залучають громадян, громадські організації, підприємства, установи до вирішення питань охорони громадського порядку.

Зазначені функції органів місцевого самоврядування за своїм змістом є ні чим іншим, як взаємодією населення, інтереси якого реалізуються в діяльності органів місцевого самоврядування, та органів внутрішніх справ, що виконують на територіях муніципалітетів або інших територіальних структур свої обов'язки. При цьому в організації взаємодії велика роль належить керівництву органів внутрішніх справ, яке має значний обсяг інформації про стан правопорядку на підвідомчій території, має у підпорядкуванні спеціалізовані сили й засоби для проведення профілактичних заходів, відповідний апарат для організаційного забезпечення цих заходів. Координаційна діяльність керівництва ОВС полягає в спрямуванні діяльності підпорядко-

ваних підрозділів та працівників на встановлення тісної співпраці з державними органами та громадськими організаціями у розв'язанні питань профілактики правопорушень. Використання місцевими органами влади й ОВС для цього засобів масової інформації є одним з напрямів взаємодії, які зумовлюють ефективність його реалізації.

На нашу думку, однією з найбільш перспективних форм взаємодії громадськості з органами внутрішніх справ за допомогою місцевого самоврядування може стати створення правоохоронних структур, що будуть перебувати в підпорядкуванні місцевого самоврядування. Діяльність такої правоохоронної структури дозволила би, крім іншого, досягнути ефекту "присутності" працівників міліції як у місцях великого скопчення людей, так і на територіях, які раніше обслуговували тільки дільничні інспектори міліції.

Основними завданнями таких правоохоронних органів повинно стати забезпечення особистої безпеки громадян, охорона громадського порядку й забезпечення громадської безпеки, попередження і припинення злочинів і адміністративних правопорушень, а також надання в межах компетенції міліції допомоги громадянам, посадовим особам, підприємствам, установам, організаціям та громадським об'єднанням. Усе це дало б можливість налагодити взаємодію між правоохоронними органами та громадськістю.

Конституційне визнання місцевого самоврядування як однієї з форм реалізації народом належної йому влади, закріплення його самостійності у вирішенні питань місцевого значення та відокремленості від системи органів державної влади дозволяє шукати шляхи розв'язання проблеми забезпечення громадської безпеки через нові форми взаємодії громадськості й органів внутрішніх справ.

На сучасному етапі міліція громадської безпеки, якій притаманна функція забезпечення громадського порядку та безпеки на відповідній території, підпорядкована ОВС. Тому обмежується можливість місцевого самоврядування реально брати участь у вирішенні питань охорони громадського порядку, віднесеного законодавством до питань місцевого значення. Процес розвитку сучасного місцевого самоврядування допоміг усвідомити наявність соціальної потреби у створенні правоохоронних органів, підпорядкованих місцевому самоврядуванню, функції яких найбільш повно змогли б відповідати інтересам населення та бути підконтрольні йому.

Підбиваючи підсумки аналізу ролі органів місцевого самоврядування в організації взаємодії органів внутрішніх справ з громадськіс-

тю, необхідно відзначити, що на цей час вона полягає переважно в організації забезпечення охорони громадського порядку. Ця діяльність реалізується в таких напрямках:

- спільне з керівництвом територіальних органів внутрішніх справ визначення завдань з охорони громадського порядку, а також узгодження планів відповідної роботи;
- здійснення громадського контролю за станом охорони громадського порядку;
- внесення до міністерства, головних управлінь та управлінь внутрішніх справ України пропозицій про реорганізацію підрозділів і служб міліції громадської безпеки;
- організація звітів начальників міліції громадської безпеки про стан охорони громадського порядку перед населенням;
- заохочення в межах своїх повноважень або подання до заохочення в установленому порядку працівників підрозділів і служб міліції громадської безпеки, а також внесення пропозицій про застосування до них заходів дисциплінарного впливу;
- фінансування в установленому законом порядку, а також здійснення матеріально-технічного забезпечення підрозділів і служб міліції громадської безпеки.

Таким чином, розглядаючи роль органів місцевого самоврядування в організації взаємодії органів внутрішніх справ та громадськості, слід зазначити, що, на наше переконання, доцільно створити правоохоронний орган, який буде безпосередньо підпорядковуватися органам місцевого самоврядування, сприятиме забезпеченню прав та свобод громадян і тим самим створить належні умови для взаємодії органів внутрішніх справ та громадськості в забезпеченні громадського порядку та безпеки на певній муніципальній території.

Використана література:

1. Бандурка О. М. Адміністративна діяльність. Частина особлива : підручник / О. М. Бандурка, М. В. Корнієнко, О. К. Безсмертний. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. Справ, Еспада, 2000. – 368 с.
2. Голосніченко І. П. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : підручник / І.П. Голосніченко. – Х.: Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ, 2004. – 204 с.
3. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 752 с.

4. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: монографія / А. Т. Комзюк / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2002. – 336 с.

5. Ярмак Х. П. Організаційно-правові питання взаємодії дільничного інспектора міліції з іншими службами міліції та громадськістю : монографія / Х. П. Ярмак, О. М. Коропатов. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 184 с.

6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 24. – Ст. 170.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.23

М.В. Карчевський

МЕТОД КОНТЕКСТНОЇ
ЗАКОНОДАВЧОЇ ОЦІНКИ СУСПІЛЬНОЇ
НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ДІЯННЯ

Пропонується метод визначення законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння.

Ключові слова: *суспільна небезпечність, формалізація, алгоритмізація.*

Предлагается метод определения законодательной оценки общественной опасности деяния.

Ключевые слова: *общественная опасность, формализация, алгоритмизация.*

The method of definition of a legislative estimation of public danger of act is offered.

Key words: *public danger, formalization, algorithmization.*

Злочин представляє собою діяння, яке визнане соціумом як суспільно небезпечне. Оцінку цієї небезпеки у тому числі і при встановленні розмірів санкцій відповідних кримінально-правових норм має давати законодавець. Однак, через недостатність методології досить часто законодавча оцінка суспільної небезпечності діяння не відповідає об'єктивним соціальним потребам у кримінально-правовому впливі, є далекою від фактичної небезпеки посягання. Законодавчим оцінкам суспільної небезпечності властива суб'єктивність і відсутність єдиного виваженого підходу [1, 4]. Одним з наслідків такого положення є набуття кримінальним кодексом "рис розбалансованості" [6, с. 7-8]. Наприклад, важко пояснити чому розголошення про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження вірусом іму-

нодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132) є більш небезпечним ніж, умисне розголошення лікарської таємниці, якщо таке діяння спричинило *тяжкі наслідки* (ст. 145). Бракуватиме аргументів і при поясненні приблизно однакової небезпечності некваліфікованого несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерної техніки чи мереж електрозв'язку, що призвело до витоку інформації (ч. 1 ст. 361) та викрадення чи привласнення офіційних документів, *якщо вони спричинили порушення роботи підприємства, установи чи організації* (ч. 2 ст. 357).

Очевидно, що встановлення об'єктивної законодавчої оцінки суспільної небезпечності передбачає дослідження певного закону в контексті вже існуючих заборон. Отже, виникає питання методологічної основи порівняння кримінально-правових санкцій. На сьогодні найбільш поширеним індикатором суворості санкцій є її медіана, що дорівнює половині різниці максимальної та мінімальної меж санкції [4]. Однак даний показник характеризується низкою недоліків, які значно обмежують можливості його використання. По-перше, він не враховує положення санкцій щодо додаткових покарань. По-друге, у разі порівняння покарань різних видів його використання пов'язано з застосуванням правил складання покарадь (ст. 72 КК), серед яких відсутні положення щодо відношення таких покарань як позбавлення волі на певний строк та штраф, а також позбавлення волі та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Разом з тим, можливість представлення санкції, що передбачає таке покарання як штраф, у вигляді іншого покарання існує. Для цього можна скористатися положеннями ч. 5 ст. 53. Проте такий підхід себе не виправдовує оскільки в результаті слідування правилам, що містяться у згаданих нормах, не завжди будуть отримані результати, які можна використовувати для порівняння суворості санкції. Так, якщо спробувати представити мінімуми та максимуми санкцій у вигляді позбавлення волі та скористатися означеною формулою, медіана більше ніж 30 санкцій буде мати негативне значення (ст.ст. 220, 209-1, ч. 1 ст. 362, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 232-1, тощо). Нонсенс, до якого приходимо в цьому разі, свідчить, що метод не є універсальним. По-третє, очевидним недоліком є і те, що в деяких випадках медіани санкцій, що істотно відрізняються за ступенем тяжкості є однаковими або медіана більш суворой санкції є меншою ніж медіана менш суворой. Наприклад, санкція ч. 2 ст. 414 (від 2-х до 10 років позбавлення волі) є менш суворою ніж санкція ч. 3 ст. 399 (від 8-х до 15 років поза-

влення волі) однак медіана ч. 2 ст. 414 є більшою. Інший приклад, порівняємо санкцію ч. 3 ст. 399 та ч. 3 ст. 377 (від 5-х до 12 років позбавлення волі). За умови очевидної різниці суворості санкцій маємо однакову медіану. При цьому наявність у КК санкцій з достатньо великою різницею верхньої та нижньої меж є цілком обґрунтованою: у певних випадках існує необхідність законодавчої бази для врахування різноманітних за інтенсивністю чинників фактичної суспільної небезпечності конкретних злочинів. Таким чином, необхідність приведення законодавчих оцінок суспільної небезпечності певних посягань у відповідність до їх фактичної небезпеки, а також відсутність універсальної та ефективної методології порівняння суворості санкцій свідчать про актуальність наукового пошуку в цій сфері. Для обговорення пропонується *метод контекстного дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності злочинів*.

Утність методу полягає у тому, що кожний злочин розглядається у контексті інших з позицій порівняння та співставлення видів та розмірів покарань, які можуть бути за нього призначені. Вихідним положенням є аксіоматичне судження про те, що законодавча оцінка суспільної небезпечності певного посягання дається у санкції відповідної норми Особливої частини КК. Таким чином, для того щоб розглядати певну конкретну кримінально-правову заборону у контексті інших за ознакою законодавчої оцінки суспільної небезпеки необхідно: враховуючи положення науки кримінального права провести порівняння суворості санкцій конкретних злочинів та систематизувати кримінально-правові заборони за цією ознакою. Місце, отримане певним посяганням в цій системі, і буде представляти собою *контекстну законодавчу оцінку суспільної небезпечності посягання*.

Ключовим питанням для використання методу контекстного дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності злочинів є система правил визначення більш суворої та менш суворої санкції. Видається, що її основу мають складати достатньо розроблені наукою кримінального права положення щодо тлумачення ст. 5 КК України стосовно зворотної дії у часі закону, який пом'якшує кримінальну відповідальність. Найбільш вдало вони викладені В.І. Борисовим та Ю.О. Пономаренком: "пом'якшення караності діяння має місце у випадках:

- 1) одночасного зниження верхньої і нижньої меж покарання;
- 2) зниження тільки верхньої або нижньої межі покарання при зберігання незмінною іншої межі;

- 3) введення альтернативного більш м'якого основного покарання;
- 4) вилучення альтернативного більш суворого основного покарання;
- 5) заміни безальтернативного основного покарання більш м'яким;
- 6) зниження верхньої і/або нижньої меж додаткового покарання;
- 7) перетворення обов'язкового додаткового покарання на факультативне;
- 8) заміни додаткового покарання більш м'яким видом;
- 9) вилучення додаткового покарання" [3, с. 18].

Враховуючи наведені положення видається можливим сформулювати наступну систему правил порівняння санкцій для здійснення контекстного дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності злочинів:

- 1) більш суспільно небезпечним слід вважати злочин, за який може бути призначено більш суворе покарання;
- 2) за наявності альтернативних основних покарань більш небезпечним слід вважати той злочин, за вчинення якого можливе призначення більш суворого альтернативного покарання;
- 3) за умови однакової верхньої межі основного покарання більш небезпечним є злочин, за який санкцією статті Особливої частини передбачене додаткове покарання;
- 4) за умови однакової верхньої межі основного покарання та наявності додаткових більш небезпечним є злочин, за який санкцією статті Особливої частини передбачене більш суворе додаткове покарання;
- 5) додаткове покарання одного виду є більш суворим якщо є обов'язковим.

Цілком зрозуміло, що виконання поставленого завдання передбачає обробку достатньо значного масиву інформації. Для того щоб отримати достовірні результати та мати можливість оперативного оновлення даних щодо законодавчої оцінки суспільної небезпечності злочинів (наприклад, при внесенні змін до КК або в ході обговорення певних законотворчих пропозицій) необхідним видається звернення до методів правової інформатики.

Перший етап ранжирування кримінально-правових заборон за рівнем законодавчої оцінки суспільної небезпечності передбачає формалізацію та систематизацію даних щодо змісту санкцій. Як відомо, формалізація це представлення певної змістовної області у вигляді формальної системи. Остання, в свою чергу, представляє собою зна-

кову модель, яка задає множину об'єктів шляхом описання вихідних об'єктів та правил побудови нових [5, с. 114].

Кінцева мета поставленого завдання – порівняння законодавчих оцінок суспільної небезпечності злочинів – зумовлює специфіку необхідної формальної системи. Так, дослідження норм КК щодо системи та видів покарань дозволяє дійти висновку, що будь-яку з санкцій статей Особливої частини можна представити за допомогою множинності, яка складається з 27 елементів. Саме вони і представляють собою формальну систему для представлення законодавчої оцінки суспільної небезпечності злочину. Отже, застосована нами формальна система представляє собою послідовність числових показників наступного змісту (таблиця 1).

Таблиця 1

Елементи формальної системи представлення законодавчої оцінки суспільної небезпечності злочину

Номер елемента	Зміст та форма представлення відомостей
1	наявність можливості застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі (можливі значення: 1 - передбачено у санкції; 0 - не передбачено у санкції);
2	верхня межа покарання у вигляді позбавлення волі (значення у роках);
3	нижня межа покарання у вигляді позбавлення волі (значення у роках);
4	верхня межа покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (значення у роках);
5	нижня межа покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (значення у роках);
6	верхня межа покарання у вигляді обмеження волі (значення у роках);
7	нижня межа покарання у вигляді обмеження волі (значення у роках);
8	верхня межа покарання у вигляді арешту (значення у місяцях);
9	нижня межа покарання у вигляді арешту (значення у місяцях);
10	верхня межа покарання у вигляді службових обмежень для військовослужбовців (значення у роках);
11	нижня межа покарання у вигляді службових обмежень для військовослужбовців (значення у роках);
12	верхня межа покарання у вигляді виправних робіт (значення у роках);
13	нижня межа покарання у вигляді виправних робіт (значення у роках);

14	верхня межа покарання у вигляді громадських робіт (значення у годинах);
15	нижня межа покарання у вигляді громадських робіт (значення у годинах);
16	верхня межа основного покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (значення у роках);
17	нижня межа основного покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (значення у роках);
18	верхня межа основного покарання у вигляді штрафу (значення у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян);
19	нижня межа основного покарання у вигляді штрафу (значення у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян);
20	наявність можливості застосування додаткового покарання у вигляді конфіскації майна (можливі значення: 2 - передбачено як обов'язкову; 1 - передбачено як факультативну; 0 - не передбачено у санкції);
21	верхня межа додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (значення у роках);
22	нижня межа додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (значення у роках);
23	перемінна, що характеризує додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як обов'язкове або факультативне (можливі значення: 2 - передбачено як обов'язкове; 1 - передбачено як факультативне)
24	верхня межа додаткового покарання у вигляді штрафу (значення у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян);
25	нижня межа додаткового покарання у вигляді штрафу (значення у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян);
26	перемінна, що характеризує додаткове покарання у вигляді штрафу як обов'язкове або факультативне (можливі значення: 2 - передбачено як обов'язкове; 1 - передбачено як факультативне);
27	наявність можливості застосування спеціальної конфіскації (можливі значення: 2 - передбачена як обов'язкова; 1 - передбачена як факультативна; 0 - не передбачені у санкції).

Використовуючи дану формальну систему ми представили відомості щодо санкцій, наявних у чинному КК норм, у формі матриці, строки якої відповідають санкціям певних законів про кримінальну

відповідальність, а стовбці – видам покарань. Подальше виконання завдання ранжирування кримінально-правових санкцій за ступенем суворості (законодавчої оцінки суспільної небезпечності), передбачає сортування строк отриманої матриці відповідно до зазначених вище положень щодо порівняння суворості санкцій законів про кримінальну відповідальність. Дане завдання потребує звернення до наступного методу правової інформатики - *методу алгоритмізації*. Алгоритм представляє собою певну послідовність дій, виконання якої дає можливість досягти поставленої мети. Головними властивостями алгоритмів є дискретність, скінченність та визначеність. Дискретність проявляється у тому, що процедура розв'язання завдання розпадається на послідовність кроків (дискретизація за часом), а на кожному кроці обробляється порція інформації кінцевого об'єму (дискретизація за величиною). Скінченність алгоритму полягає у тому, що: 1) отримання результату має досягатися за скінченну кількість кроків; 2) набір дій, з яких побудовано алгоритм, теж скінченний. Зміст вимоги визначеності, у тому, що на кожному кроці алгоритму дії мають бути суворо визначені, опис кожного з етапів не дозволяє довільного тлумачення [5, с. 115-116].

Загальний принцип алгоритму ранжирування, застосованого для методу контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності посягання, виглядає наступним чином. По-перше проводиться сортування санкцій за верхньою межею найбільш суворого покарання. По-друге виконується сортування за елементами, що характеризують додаткові покарання у порядку зменшення їх суворості (конфіскація майна, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, штраф, спеціальна конфіскація). По-третє, здійснюється сортування за елементами, що характеризують альтернативні основні покарання також у порядку зменшення суворості. При цьому, урахувавши, що наявність альтернативних основних покарань свідчить про більш м'яку санкцію, відповідні елементи матриці (пусті, ті які свідчать про відсутність певних альтернативних покарань у конкретних санкціях) замінюються на значення, яке є більшим ніж фактичне максимальне значення певної групи елементів (наприклад, 99999). Це дозволяє в результаті сортування розмістити кримінально-правові заборони у порядку, що відповідає зазначеному вище положенню про вплив альтернативних покарань на рівень законодавчої оцінки суспільної небезпечності.

Таким чином, маємо 10 послідовних груп для сортування, які виділяються за ознакою найбільш суворого основного покарання. По-

рядок сортування у кожній з виділених груп визначається відповідно сформульованого вище загального принципу ранжирування. Використовуючи наведені визначення елементів формальної системи опису санкцій викладемо у таблиці порядок сортування для кожної з визначених груп.

Таблиця 2

Порядок сортування відомостей щодо змісту кримінально-правових санкцій залежно від етапів реалізації методу контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності посягання

Етапи реалізації методу	Порядок ранжирування заборон, що входять до певної групи (послідовність елементів формальної системи за якою проводиться сортування)
Етап 1. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено довічне позбавлення волі.	1, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19
Етап 2. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено позбавлення волі.	2, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19
Етап 3. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.	4, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19
Етап 4. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено обмеження волі.	6, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19
Етап 5. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено арешт.	8, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19
Етап 6. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено службові обмеження для військовослужбовців.	10, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

Етап 7. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено виправні роботи.	12, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19
Етап 8. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено громадські роботи.	14, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 15, 16, 17, 18, 19
Етап 9. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.	16, 20, 24, 25, 26, 27, 17, 18, 19
Етап 10. Ранжирування санкцій злочинів, за вчинення яких найбільш суворим основним покаранням, визначено штраф.	18, 20, 21, 22, 23, 27, 19

Отримана в результаті даної системи операцій сортування послідовність, аналізується з позицій порівняння. Строчка матриці, яка опиниться на першому місці буде відповідати злочину з найвищим рівнем законодавчої оцінки суспільної небезпечності. Рівень кожної наступної заборони визначається рекурентним шляхом: якщо множина елементів, що характеризують певну санкцію, еквівалента множині, яка відповідає попередньому злочину, то рівень законодавчої оцінки суспільної небезпечності даного злочину є таким само як і у попереднього посягання, в іншому випадку показник рівня збільшується на одиницю. Таким чином для кожної заборони, що міститься у Особливій частині КК, встановлюється рівень законодавчої оцінки суспільної небезпечності. При цьому, описаний алгоритм повністю відповідає означеним раніше вимогам. Він є дискретним, оскільки чітко виділені етапи розв'язання задачі. Виконання всіх етапів завжди приводитиме до побудови системи кримінально-правових санкцій, впорядкованої за ступенем законодавчої оцінки суспільної небезпечності, отже алгоритм є скінченним. І, нарешті, йому властива визначеність: на кожному етапі використовується суворо визначений перелік дій, вільне тлумачення неможливе.

Для інформативного представлення результатів використання описаного методу пропонується використовувати числовий показник під назвою *індекс контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності*.

ті. Сутність даного показника у тому, що він дозволяє представити місце, отримане конкретною кримінально-правовою заборобою в результаті побудови описаного вище рейтингу, у вигляді числа зі значенням більше нуля, але не більше ста. Для найбільш небезпечного посягання він дорівнюватиме 100, для посягань, що знаходяться в середині побудованого рейтингу – близько 50, відповідно індекс посягань, що характеризуються найбільш м'якими санкціями, буде близьким до одиниці.

Розрахувати даний показник пропонується за формулою:

$$I_i^{\text{КВСОК}} = \frac{N_{\text{max}} - N_i + 1}{N_{\text{max}}} \times 100 \text{ де}$$

$I_i^{\text{КВСОК}}$ – індекс контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності конкретного злочинного посягання;

N_{max} – максимальне значення побудованого рейтингу (місце, яке отримав найменш небезпечний злочин);

N_i – числовий вираз місця, яке отримало у побудованому рейтингу те посягання, для якого встановлюється індекс.

Описаний алгоритм реалізовано у програмних засобах MS Access та MS Excel, у додатках представлено результати його використання для КК України станом законодавства на 1.06.2011 р. [2].

Використання запропонованого методу дозволить на якісно новому рівні підійти до оцінки обґрунтованості суворості кримінально-правових санкцій. Контекстна законодавча оцінка суспільної небезпечності, на відміну від існуючих методів порівняння, забезпечує можливість аналізу кожної кримінально-правової санкції у порівнянні з генеральною сукупністю санкцій, що дозволяє з великою вірогідністю прогнозувати значну ефективність методу, наближення законодавчих оцінок суспільної небезпечності певних посягань до їх фактичної, об'єктивної небезпеки.

Наприклад, дослідження з його використанням, системи норм, що передбачають відповідальність за злочини в сфері забезпечення обмеженого доступу до інформації (ст.ст. 111, 114, 132, 145, 158, 159, 163, 168, 182, 209-1, 231, 232, 328, 330, 357, 361-2, 361, 362, 376-1, 381, 387, 422), дозволяє рельєфно представити недоліки законодавчої оцінки суспільної небезпечності означених посягань. Так, означена система

норм характеризується непоодинокими випадками очевидної невідповідності суспільної небезпечності діяння, передбаченого КК, інтенсивності санкції відповідної норми. Наприклад, судячи з КК прослуховування телефонних розмов з використанням спеціального технічного засобу (ч. 2 ст. 163, $I_{\text{кзосн}}=81,24$) є *більш небезпечним* ніж несанкціоноване втручання у роботу Державного реєстру виборців, *яке вплинуло на результати* голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу (ч. 12 ст. 158, $I_{\text{кзосн}}=80,35$). Так само незаконне ознайомлення службовою особою зі змістом навіть одного повідомлення електронної пошти (ч. 2 ст. 163, $I_{\text{кзосн}}=81,24$) слід, виходячи зі змісту КК, вважати більш небезпечним ніж несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерної мережі (ч. 2 ст. 361, $I_{\text{кзосн}}=79,47$), що *призвело до заподіяння шкоди* більшій ніж 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (станом на 1 січня 2011 року більше 45 тис. грн.). Застосування методу контекстної законодавчої оцінки дозволяє також встановити непослідовність законодавчих рішень у питанні кримінальної відповідальності за спеціальні види незаконного отримання або надання доступу до інформації. Особливо це стосується законодавчої оцінки тих видів порушення режиму доступу до інформації, які пов'язані з використанням інформаційних технологій. Так, умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, є кримінально караними *тільки якщо вони спричинили істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності* (ст. 231, $I_{\text{кзосн}}=50,77$). Однак дане посягання визнано законодавцем практично *таким же небезпечним як просте несанкціоноване втручання* в роботу комп'ютерної техніки, тобто таке, яке призвело до витоку інформації, *але не призвело до істотної шкоди* (ч. 1 ст. 361, $I_{\text{кзосн}}=53,64$). У свою чергу санкція норми, яка передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання, що спричинило заподіяння істотної шкоди (ч. 2 ст. 361, $I_{\text{кзосн}}=79,47$) є набагато суворішою у порівнянні з санкцією ст. 231 КК. Таке законодавче рішення вступає у протиріччя з аксіоматичним положенням про те, що суспільна небезпечність посягань в сфері використання комп'ютерної техніки не є самодостатньою, а визначається значимістю тих відносин, для інтенсифікації яких використовуються інформаційні технології. Враховуючи це, неможливо не звернути увагу і на те, що *значно меншою суспільною небезпечністю ніж несанкціоноване втручання*, що призвело до витоку інформації (незаконне отримання або надання доступу до комп'ютерної інформації, ч. 1

ст.361, $I_{\text{кзосн}}=53,64$) на думку законодавця характеризуються посягання, передбачені ст.ст. 145 ($I_{\text{кзосн}}=3,75$), 182 ($I_{\text{кзосн}}=24,28$), ч. 2 ст. 387 ($I_{\text{кзосн}}=9,27$) тощо.

Достатньо перспективним видається використання розглянутого методу у законотворчій роботі. Встановлення індексу контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності в процесі роботи над проектами кримінально-правових норм дозволить чітко структурувати та скерувати дискурс щодо суворості санкції майбутньої норми. Крім того, такий підхід певною мірою забезпечить попередження законотворчих помилок.

Певний розвиток використання запропонованого методу може забезпечити і компаративістським кримінально-правовим дослідженням. Зрозуміло, що аналіз КК зарубіжної країни потребуватиме певного перегляду алгоритму порівняння та матриці даних залежно від передбаченої цим кодексом системи покарань. Однак, використання запропонованого методу та встановлення індексів комплексної законодавчої оцінки суспільної небезпечності дозволяє приводити "до єдиного знаменника" заборони, передбачені кримінальними кодексами різних країн. Наприклад, вельми інформативним, як видається, буде порівняння індексів посягань, передбачених різними КК, але близьких за змістом об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Разом з цим необхідно зазначити, що метод має певні обмеження у використанні. Природно, що кількість заборон з певною інтенсивністю санкцій є неоднаковою. Так, наприклад, санкцій з верхню межею у розмірі 15 років позбавлення волі у КК нараховується 43, 10 років – 72, 5 років – 164. З урахуванням цього легко передбачити, що метод буде чітко "спрацьовувати" коли необхідно встановити який злочин є більш суспільно небезпечним, або коли є необхідність систематизувати певну групу злочинів за ступенем суворості санкцій. В той же час одного індексу контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності посягання недостатньо для відповіді на питання *наскільки* певна санкція є суворішою за іншу. Так, різниця індексів злочинів, передбачених ст. 257 (98,20) та ч. 3 ст. 286 (90,09) складає 8,11, при цьому верхня межа санкції за бандитизм – 15 років позбавлення волі, а за кваліфіковане порушення правил безпеки дорожнього руху – 10. В той же час, різниця індексів злочинів, передбачених ч.1 ст. 194 (48,20) та ст. 118 (38,29) складає 9,91, при цьому верхня межа санкції за умисне знищення чужого майна – 3 роки позбавлення волі, а за вбивство при перевищенні меж необхідної оборони – 2. Тому використовуючи ме-

тоді для розв'язання завдань, пов'язаних з оцінкою того наскільки санкція за певний злочин суворіша за інший, бажано крім індексу контекстної оцінки користуватися також додатковими критеріями, наприклад, верхню межею основного покарання.

Таким чином, запропонований метод дозволяє ефективно розв'язувати завдання представлення, встановлення та порівняння законодавчої оцінки суспільної небезпечності злочинів. Його використання дозволить звужити поле суб'єктивізму в діяльності законодавця, створити науково-практичну базу для конструювання санкцій, що відповідають дійсним соціальним потребам кримінально-правового регулювання.

Використана література:

1. Азаров Д.С. Кваліфікуючі ознаки складів злочинів: вибрані риторичні питання / Д.С. Азаров, А.В. Калуп // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Луганськ, 20-21 травня 2011 р. [редкол.: Г.Є. Болдарь, А.О. Данілевський, О.О. Дудоров та ін.]; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 600 с., с. 6 – 11.

2. Додатки у вигляді зведених відомостей щодо застосування методу контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння для аналізу санкцій статей Особливої частини КК України представлені на сайті: www.it-crime.at.ua – "Злочини в сфері використання інформаційних технологій".

3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Ін Юре, 2003. – 1196 с.

4. Плетнева Д.А. О реализации принципа индивидуализации ответственности при построении санкций квалифицирующих составов / Плетнева Д.А. // *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матеріалів Міжнар. наук-практ. конф., 15-16 травня 2010 р.* / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми: ФОП Ляпошенко Л.Г., 2010. – С. 241-244.

5. Чубукова С.Г. Основы правовой информатики (юридические и математические вопросы информатики) : учеб. пособие. Изд. второе, исправленное, дополненное / С.Г. Чубукова, В.Д. Элькин ; [под ред. доктора юридических наук, проф-ссора М.М. Рассолова, профессора В.Д. Элькина] – М.: Юридическая фирма "КОНТРАКТ", 2007. – 287 с.

6. Швець В.Д. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / В.Д. Швець, В.М. Грицак, Я.І. Василькевич, В.О. Гацелюк ; [вступне слово проф. Мельника М.І.] – К.: Атіка, 2008. – 244 с.

УДК 343.985

О.І. Сумцов
В.М. Глазунов
Р.М. Шехаєвцов

**ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСОВИХ ВИТРАТ
НА ДОСУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ
ПО КРИМІНАЛЬНИМ СПРАВАМ ЯК ОСНОВА
ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

У статті, на підставі результатів проведеного дослідження слідчої практики, визначені часові витрати на розслідування кримінальних справ різної категорії складності та можливості використання отриманих даних при розробці нового кримінально-процесуального кодексу України.

Ключові слова: *досудове провадження; процесуальна дія; слідча дія; робочий час; часові витрати робочого часу.*

В статье, на основе проведенного исследования следственной практики, определены временные затраты на расследование уголовных дел разной категории сложности и возможности использования полученных данных при разработке нового уголовно-процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: *досудебное производство; процессуальное действие; следственное действие; рабочее время; временные затраты.*

In the article, based on our research investigative practice, identified the time spent on investigation of criminal cases of various difficulty and the possibility of using the data in the development of the new Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: *pre-trial proceedings, proceedings, investigative action, working time.*

Протягом останніх 15 років в Україні серед науковців, працівників правоохоронних органів, суддівського корпусу та політиків в нашій державі ведеться активна дискусія щодо реформування системи кримінального судочинства. Оптимізація розслідування злочинів й удосконалення процесу доказування їх обставин на досудових та судових стадіях кримінального судочинства відповідно до загальноєвропейських стандартів кримінальної юстиції на сьогодні має важливе

значення для прискорення політичної та економічної інтеграції України у структури Європейського Союзу. Розуміння цього Президентом України В.Ф. Януковичем призвело до створення ним Указом № 820/2010 від 17.08.2010 року Робочої групи з питань реформування кримінального судочинства.

Аналіз останніх двох проектів КПК України – законопроекту № 1233 народних депутатів В.Р. Мойсика, І.В. Вернидубова, С.В. Ківалова, Ю.А. Кармазіна та проекту КПК України, розробленого у 2009 році Робочою групою Кабінету Міністрів України, та супровідних документів до них, приводить нас до висновку, що відображені в них концептуальні положення щодо структурної розбудови кримінального процесу в Україні носять дискусійний характер. Обраний їх авторами напрям законодавчого посилення охорони прав і свобод фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, яким заподіяно шкоду злочину в рамках визначених Конституцією України функцій органів суду, прокуратури та інших правоохоронних органів є беззаперечно вірним. Однак, реформа кримінальної юстиції не повинна проводитися за принципом заперечення і руйнування всього попереднього, що визиває справедливу критику з боку провідних фахівців в сфері кримінальної юстиції в Україні¹. Багато положень чинного кримінально-процесуального законодавства перевірені практикою довели свою ефективність і відповідність європейським стандартам, про що, зокрема, свідчать висновки Венеціанської комісії щодо так званої малої судової реформи 2000 року. На наше переконання реформа у сфері кримінального судочинства

---

¹ Див., наприклад: Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 4-10; Маляренко В. До питання доктрини кримінальної юстиції в Україні // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 11-23; Оніщук М. Новий Кримінально-процесуальний кодекс України суттєво посилить захист прав людини та підвищить ефективність розслідування злочинів // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 24-28; Потгорецький М. Новий КПК України: політичні, теоретичні та юридичні питання // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 29-35; Лобойко Л. Основні підстави і цілі реформування кримінально-процесуального законодавства України // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 36-42; Нор В. Захист у кримінальному судочинстві майнових та особистих прав потерпілих від злочину за проектами КПК України: здобутки та прорахунки // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 43-51; Зеленецький В., Лобойко Л. Загальні напрями підвищення ефективності діяльності органів кримінального переслідування // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 52-59.

повинна йти шляхом створення такого кримінально-процесуального механізму, при якому належним чином забезпечуватиметься баланс публічних та приватних прав та інтересів, адже кримінальне судочинство здійснюється в інтересах всього суспільства і в інтересах окремої людини зокрема. Структурні зміни кримінального процесу, наприклад, шляхом скасування стадії порушення кримінальної справи, як це передбачено у проєкті КПК України Кабінету Міністрів України 2009 року, повинні узгоджуватися із цими положеннями. Положення щодо процесуальної економії не повинні стояти вище за права людини. Історії вітчизняних органів кримінального переслідування відомо, що значне спрощення кримінально-процесуального провадження у 20-ті роки минулого століття призвело до того, що одночасно у кожного слідчого у провадженні знаходилося в середньому 45 кримінальних справ¹. Це може привести до численних слідчих помилок та зловживань службовим становищем з боку працівників правоохоронних органів. Хоча й відкидати повністю напрям спрощення кримінального процесу теж буде не вірним. Однак провести виважене його спрощення можливо лише на підставі чіткого визначення часових витрат на провадження по кримінальній справі за чинним кримінально-процесуальним законом та з урахуванням цих даних проведення розрахунків часових витрат на досудове та судове провадження за розроблюваними положеннями нового Кримінально-процесуального кодексу України.

Питанням визначення оптимального навантаження на слідчого приділяли увагу в своїх дослідженнях В.П. Бахін, О.В. Гамаль, Г.Г. Зуїков, М.В. Кожевников, В.С. Кузьмічов, А.М. Ларин, Б.Я. Петелін, М.І. Порубов, А.Р. Ратінов, А.Б. Соловйов, В.Ф. Статкус, В.В. Топчій, І.М. Шопіна та ін. Однак, в їхніх працях не містяться дані щодо кількості часу, що витрачається на провадження окремих процесуальних та інших дій органом дізнання та слідчим при розслідуванні злочинів. Не отримали свого належного опису способи отримання ними даних про оптимальне навантаження на слідчого, що утруднює їх критичну оцінку та належне використання на практиці для диференційованого визначення часових витрат на розслідування криміналь-

---

¹ Див.: Кожевников М.В. Учреждение советской прокуратуры // Ученые записки МГУ. - 1969. - Вып. 145. - Кн. 35. - С. 23.

них справ різної категорії складності. Не врахування існуючих у спеціальній літературі даних щодо навантаження на слідчого під час перегляду у 2007 році підслідності очевидно є одним із чинників перенавантаження слідчих органів внутрішніх справ, коли вони для своєчасного завершення провадження по кримінальним справам майже постійно працюють в умовах посиленого варіанту несення служби, що в умовах низького рівня оплати їх праці спричиняє некомплект в слідчих підрозділах ОВС України.

Згідно із програмою дослідження слідчим управлінням УМВС України в Луганській області у серпні 2010 року була підготовлена вказівка, згідно з якою були визначені 50 слідчих зі слідчим стажем від 3 років і більше із 5 слідчих підрозділів міської та 5 слідчих підрозділів ОВС сільської зони, які згідно зі встановленою формою з 1 вересня по 31 грудня 2010 року писали щоденні звіти із зазначенням витраченого часу на проведення процесуальних та інших дій (вивчення матеріалів дослідчої перевірки, кримінальної справи, що доручено прийняти до провадження, складання різних планів по кримінальній справі, процесуальних та інших документів, отримання санкції на арешт, направлення та отримання запитів на підприємствах, установах, організаціях, різного роду технічної роботи по кримінальній справі та ін.). Контроль та відповідальність за точність даних у звітах було покладено на начальників відповідних слідчих підрозділів, які періодично нами перевірялись. За результатами узагальнення отриманих даних була складена модель розслідування кримінальної справи щодо злочину загально-кримінальної спрямованості, через їх найбільше розповсюдженими в структурі злочинності в Україні (див. Таблицю 1). При здійсненні розрахунків часових витрат на проведення окремих дій були вираховані мінімальний, максимальний та середній показники часу на їх проведення, що умовно відображають складність проведення конкретної дії, а у їх підсумку складність кримінальної справи в цілому. Кількість же вказаних у наведеній у Таблиці 1 моделі розслідування кримінальної справи слідчих та інших дій вираховувалась як середній показник їх проведення по кримінальним справам, що знаходились у провадженні слідчих, що приймали участь у дослідженні.

Таблиця 1

**Модель часових витрат на розслідування однопізодної кримінальної
справи про злочин загально кримінальної спрямованості**

№	Різновид дії	Мінімальний / максимальний / середній час в хв.	Середня кількість виконаних дій	Сумарні мінімальні / максимальні / середні часові витрати в хв.
1.	Огляд місця події (виїзд, огляд, складання протоколу)	85/495/215	1	85/495/215
2.	Оформлення фототаблиці	25/80/45	1	25/80/45
3.	Відбір пояснення	25/180/65	8	200/1440/520
4.	Призначення дослідження (складання відношення на дослідження, доставка матеріалів на дослідження до НДЕКЦ, Бюро судово-медичних експертиз та ін.)	60/200/85	1	60/200/85
5.	Отримання результатів дослідження	40/210/80	1	40/210/80
6.	Складання запитів на підприємства, установи, організації	10/50/35	1	10/50/35
7.	Отримання відповідей на запити	120/200/185	1	120/200/185
8.	Вивчення матеріалів дослідчої перевірки	60/130/80	1	60/130/80
9.	Складання постанови про порушення кримінальної справи та прийняття її до свого провадження	15/60/35	1	15/60/35
10.	Заповнення статистичних карток та їх підписання	15/40/30	1	15/40/30
11.	Складання початкового плану розслідування по кримінальній справі	30/260/85	1	30/260/85
12.	Поточне планування розслідування по кримінальній справі (корегування плану два рази на тиждень протягом двох місяців)	15/45/20	10	150/450/200

13.	Календарне планування роботи (три рази на тиждень протягом двох місяців)	15/45/25	24	360/1080/600
14.	Виклик потерпілого по телефону	5/10/5	1	5/10/5
15.	Складання та направлення повісток потерпілому, свідкам	3/6/3	10	30/60/30
16.	Складання постанови про визнання потерпілим та/або цивільним позивачем	20/45/25	1	20/45/25
17.	Складання плану допиту потерпілого	30/50/40	1	30/50/40
18.	Визнання потерпілим та цивільним позивачем, роз'яснення процесуальних прав, допит потерпілого із складанням відповідних документів	45/180/90	1	45/180/90
19.	Проведення додаткового допиту потерпілого, складання протоколу	20/50/35	1	20/50/35
20.	Визнання цивільним позивачем, допит представника цивільного позивача із складанням відповідних документів	35/200/85	1	35/200/85
21.	Складання плану допиту свідка	30/50/40	10	300/500/400
22.	Виклик свідка по телефону	3/5/3	10	30/50/30
23.	Допит свідка	25/240/85	10	250/2400/850
24.	Складання доручень (окремих доручень) по кримінальній справі	15/120/45	2	30/240/90
25.	Винесення постанови про передачу провадження по кримінальній справі	15/30/25	1	15/30/25
26.	Заповнення статистичних карток та їх підписання	15/40/30	1	15/40/30
27.	Складання постанови про прийняття кримінальної справи до свого провадження	15/30/25	1	15/30/25

28.	Складання постанови про проведення виїмки	25/55/35	1	25/55/35
29.	Виїзд на місце проведення виїмки, проведення виїмки із складанням протоколу	30/240/105	1	30/240/105
30.	Складання подання про проведення обшуку у житлі громадянина	20/55/35	1	20/55/35
31.	Підписання подання про проведення обшуку в прокуратурі	30/80/55	1	30/80/55
32.	Отримання в суді постанови про проведення обшуку в житлі громадянина	145/270/200	1	145/270/200
33.	Прибуття на місце обшуку, проведення обшуку, складання протоколу	145/270/200	1	145/270/200
34.	Допит понять, що приймали участь у обшуку, в якості свідків із складанням протоколу	15/30/15	2	30/60/30
35.	Пред'явлення предметів для впізнання із складанням протоколу	30/120/75	1	30/120/75
36.	Складання протоколу про огляд предметів/документів и постанови про залучення їх до матеріалів кримінальної справи в якості речових доказів	15/240/70	1	15/240/70
37.	Складання рапорту на передачу речових доказів до камери зберігання речових доказів та передача їх до камери	20/120/45	1	20/120/45
38.	Складання постанови про призначення судової експертизи з отриманням консультацій, вивченням спеціальної літератури	15/240/80	2	30/480/160
39.	Направлення матеріалів на експертне дослідження до експертної установи	15/240/120	2	30/480/240

40.	Отримання висновку судової експертизи	15/240/120	2	30/480/240
41.	Складання доручення про встановлення місцезнаходження підозрюваного у скоєнні злочину	10/40/25	1	10/40/25
42.	Складання відповідних документів для об'явлення в розшук особи, що вчинила злочин, та зупинення провадження по кримінальній справі	40/120/80	1	40/120/80
43.	Заповнення статистичних карток на об'явлення в розшук та їх підписання	15/40/30	1	15/40/30
44.	Складання постанови про відновлення провадження по кримінальній справі	15/25/20	1	15/25/20
45.	Заповнення статистичних карток та їх підписання	15/40/30	1	15/40/30
46.	Складання плану дониту підозрюваного	30/50/40	1	30/50/40
47.	Затримання особи за підозрою у вчиненні злочину в порядку ст. 115 КПК України із складанням відповідних документів	20/100/45	1	20/100/45
48.	Складання постанови про допущення захисника до кримінальної справи	10/25/15	1	10/25/15
49.	Допит підозрюваного	100/240/180	1	100/240/180
50.	Виклик учасників впізнання особи	5	2	10
51.	Пошук та запрошення статистів	15/30/20	2	30/60/40
52.	Пред'явлення особи для впізнання із складанням протоколу	30/120/65	1	30/120/65
53.	Складання запитів до наркологічного / психоневрологічного диспансерів	10/20/15	2	20/40/30
54.	Отримання відповідей на запити з наркологічного / психоневрологічного диспансеру	120/180/130	2	240/360/260

55.	Складання та направлення запиту на спецперевірку	5/20/15	1	5/20/15
56.	Отримання відповідей за результатами спецперевірки	5/15/10	1	5/15/10
57.	Складання та направлення запитів на отримання копій вироку з суду	10/30/25	1	10/30/25
58.	Отримання копії вироку з суду	10/45/30	1	10/45/30
59.	Складання запитів до підприємств, установ, організацій	10/50/35	1	10/50/35
60.	Отримання відповідей на запити з підприємств, установ, організацій	120/200/185	1	120/200/185
61.	Ознайомлення підозрюваного та його захисника з постановою про призначення судової експертизи та із висновками експертизи	10/30/25	4	10/30/100
62.	Складання постанови про відхилення клопотання підозрюваного та його захисника щодо проведення експертизи	25/40/35	1	25/40/35
63.	Складання плану допиту обвинуваченого	30/60/55	1	30/60/55
64.	Виклик захисника	5	1	5
65.	Складання постанови про притягнення особи в якості обвинуваченого	30/120/80	1	30/120/80
66.	Пред'явлення обвинувачення, роз'яснення процесуальних прав та складання відповідних документів	30/80/55	1	30/80/55
67.	Допит обвинуваченого	30/240/150	1	30/240/150
68.	Підготовка документів про обрання запобіжного заходу взяття під варту та обрання запобіжного заходу в суді	210/300/280	1	210/300/280
69.	Заповнення статистичних карток та їх підписання	15/40/30	1	15/40/30

70.	Виклик учасників очної ставки	10	2	20
71.	Складання плану проведення очної ставки	30/50/40	1	30/50/40
72.	Проведення очної ставки	55/175/120	2	55/175/240
73.	Складання та підписання постанови про переведення обвинуваченого із СІЗО до ІТТ	135/180/160	1	135/180/160
74.	Складання плану проведення відтворення обстановки та обставин події	30/100/85	1	30/100/85
75.	Проведення відтворення обстановки та обставин події	40/360/220	1	40/360/220
76.	Складання постанови про накладення арешту на майно обвинуваченого	10/25/20	1	10/25/20
77.	Накладення арешту на майно обвинуваченого	10/95/40	1	10/95/40
78.	Складання плану допиту обвинуваченого	30/60/55	1	30/60/55
79.	Виклик захисника	5	1	5
80.	Складання постанови про пред'явлення остаточного обвинувачення	30/120/80	1	30/120/80
81.	Пред'явлення остаточного обвинувачення, роз'яснення йому процесуальних прав	30/80/55	1	30/80/55
82.	Допит обвинуваченого	30/240/150	1	30/240/150
83.	Складання постанови в порядку ст. 23-1 КПК України	15/210/50	1	15/210/50
84.	Технічна робота з матеріалами кримінальної справи	180/480/320	1	180/480/320
85.	Об'явлення потерпілому / представнику цивільного позивача про завершення досудового розслідування по кримінальній справі	10/15/10	2	20/30/20
86.	Ознайомлення потерпілого з матеріалами кримінальної справи	320/540/360	1	320/540/360
87.	Ознайомлення представника цивільного позивача з матеріалами кримінальної справи	30/90/60	1	30/90/60

88.	Виклик захисника	5	1	5
89.	Об'явлення обвинуваченому та його захиснику про завершення досудового розслідування по кримінальній справі	10/15/10	1	10/15/10
90.	Ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи	320/840/720	1	320/840/720
91.	Складання постанови про відмову в задоволенні клопотання обвинуваченого та його захисника	25/40/35	1	25/40/35
92.	Складання обвинувального висновку та інших документів, остаточне зшиття матеріалів кримінальної справи	240/540/480	1	240/540/480
93.	Заповнення статистичних карток та їх підписання	15/40/30	1	15/40/30
94.	Здача кримінальної справи в прокуратуру	60/190/120	1	60/190/120

Узагальнення наведених у Таблиці 1 даних свідчить, що умовно на розслідування однієї кримінальної справи з направленням її до суду з обвинувальним висновком при 44-годинному робочому тижні потрібно: мінімум 90 робочих годин або 2 тижні; максимум 310 робочих годин або 7 тижнів відповідно; в середньому ж 180 робочих годин або 4 тижні. Майже третина цього часу йде на збір матеріалів дослідчої перевірки з порушенням кримінальної справи та проведення дізнання. Отже, у випадках коли слідчі приймають до свого провадження кримінальну справу направлену з органу дізнання, витрати їх робочого часу на подальше їх розслідування складають: мінімум 67 робочих годин або 1,5 тижні; максимум 217 робочих годин або 5 тижнів; а в середньому 138 робочих годин або 3 тижні. По кримінальним справам, по яким провадження відносно обвинувачених закривається, відповідно до отриманих нами даних, витрати робочого часу складають: мінімум 45 робочих годин або 1 тиждень (з них часові витрати слідчих - 24 години або 0,5 тижня); максимум 194 години або 4,5 тижні (частка робочого часу слідчих - 101 година або 2,2 тижня); а в середньому 98 робочі години або 2 тижні (частка робочого часу слі-

дчих – 55 годин або 1,2 тижня). Важливим напрямом роботи слідчих ОВС є проведення дослідчих перевірок по фактам виявлення трупів з подальшим прийняттям, за наявності на то законних підстав, процесуальних рішень про відмову в порушенні кримінальної справи. На такі дослідчі перевірки слідчі витрачають мінімум 13 годин або 0,3 тижні, максимум 44 години або 1 тиждень, а в середньому 22 години або 0,5 тижня.

Таким чином, наведені дані дозволяють визначити, що щомісячно при 44-годинному робочому тижні з урахуванням днів чергування у складі слідчо-оперативної групи та відпочинку в залежності від ступеню складності у провадженні слідчих можуть знаходитися від 3 до 5 кримінальних справ, по яким одночасно може проводитися розслідування, а за рік (з урахуванням відпустки) – від 33 до 55. Щомісяця до суду із обвинувальним висновком в залежності від складності одним слідчим може направлятися від 1 до 2 кримінальних справ та додатково відповідно від 3 до 1 кримінальної справи, провадження по яким відносно обвинувачених закривається. Слідчі, що спеціалізуються на розслідуванні тяжких злочинів проти особистості, щомісяця можуть направляти до суду 1 кримінальну справу та здійснювати від 1 до 3 дослідчих перевірок з прийняттям рішення про відмову в порушенні кримінальної справи по фактам виявлення групів. Тобто за рік слідчі можуть завершити провадження по кримінальним справам у кількості від 11 до 55, середня ж кількість таких кримінальних справ складає 33 на рік.

Важливість для слідчої практики наведених нами даних полягає не тільки у диференційованому визначенні часових витрат на розслідування кримінальних справ різної категорії складності з метою забезпечення оптимального їх розподілення між слідчими, але й можливістю їх використання для критичної оцінки новачій кримінально-процесуального законодавства шляхом обрахунку витрат робочого часу на провадження по кримінальним справам при розробці проекту нового кримінально-процесуального кодексу України, результати яких й визначатимуть реальність спрощення кримінального процесу та економічний ефект у вигляді підвищення продуктивності роботи органу дізнання, слідчих, прокурора та суддів.

УДК 343.125.2

Р.І. Мельник

**ЩОДО ПИТАННЯ ВМОТИВОВАНОСТІ
ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ
У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ**

У статті міститься аналіз мотивів затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, проводиться розмежування мотивів, підстав та цілей затримання.

Ключові слова: *мотиви затримання підозрюваного, підстави затримання підозрюваного, цілі затримання підозрюваного.*

В статтє содержится анализ мотивов задержания лица по подозрению в совершении преступления, проводится разграничение мотивов, оснований и целей задержания.

Ключевые слова: *мотиви задержания подозреваемого, основания задержания подозреваемого, цели задержания подозреваемого.*

The article contains the analysis of reasons for detention of the person on suspicion in fulfilment of a crime, differentiation of motives, the grounds and the detention purposes of the suspect.

Key words: *reasons for detention of the suspect, the grounds of detention of the suspect, the objective of detention of the suspect.*

Як впливає з тексту ч.3 ст. 106 КПК України, для обґрунтування рішення про затримання підозрюваного недостатньо лише наявності підстав, потрібні ще й мотиви. Проте законодавча невизначеність того, що саме розуміється під мотивами затримання в сенсі законності та обґрунтованості застосування зазначеного заходу процесуального примусу, стала підґрунтям розробки цієї тематики в роботах таких вчених, як В.М. Батюк, С.П. Бекешко, Е.Г. Васильєва, В.М. Григорьев, І.М. Гуткін, П.М. Давидов, З.З. Зинатуллин, З.Ф. Коврига, М.М. Короткий, Е.Ф. Куцова, В.В. Рожнова, Ю.І. Стецовський, П.П. Якимов та ін.

Аналіз численних праць, присвячених дослідженню інституту кримінально-процесуального затримання, свідчить про те, що серед його дослідників немає єдності поглядів щодо розуміння мотивів затримання.

Деякі автори розуміють під мотивами фактичні (об'єктивні) дані, обставини якими обґрунтовується законність затримання [1, с. 99; 2, с. 167; 3, с. 240, 4, с. 89], тим самим фактично ототожнюючи мотиви та підстави, іншими словами ставлять знак рівності між об'єктив-

ною категорією - підстава та суто суб'єктивною - мотив¹. Відбувається це через сприйняття законодавчої вимоги вказувати мотиви злочину як вимоги додатково вмотивовувати законність та обґрунтованість затримання. Проте вмотивованість є критерієм юридичної якості таких процесуальних актів як постанови, відіграючи роль аргументаційної складової обґрунтованого рішення про вчинення певної процесуальної дії, демонструючи тим самим логіко-смысловий зв'язок між наведеними підставами та резолютивним висновком. На відміну від будь-якої постанови протокол затримання лише констатує наявність вичерпних підстав для короткочасного позбавлення особи свободи, не резюмуючи жодних рішень.

Інші науковці, наголошуючи на тому, що будь-яке затримання повинно переслідувати певні цілі, а отже мотиви не можуть існувати поза метою, пропонують розглядати мотиви як правообмежувальні цілі [5, с. 84].

Зрозуміло, що ототожнення мотивів і цілей так само як мотивів і підстав є безперечно помилковим, у той час як існування мотивів без цілі - безглуздом. Без чітко визначених цілей мотиви затримання існують виключно як елемент емоційного забарвлення процедури позбавлення волі, адже традиційною словоформою визначення мотивів в науковій літературі є "наявність побоювань неналежної поведінки особи" [6, с. 179; 7, с. 224]. Складається враження, що законність

---

¹ Показовою у цьому плані є ст. 261 Кодексу про адміністративні правопорушення, у якій містяться вимоги щодо відомостей, які повинні зазначатися у протоколі адміністративного затримання та взагалі нічого не згадується про підстави затримання. Натомість у ній вимагається зазначати саме мотиви затримання, до яких, згідно з Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, затверджені Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 22 лютого 2001 року № 185 віднесено: припинення адміністративного порушення, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справи та виконання постанови по справі про адміністративне правопорушення (п. 2.17). Не важко помітити, що під мотивами пропонується розуміти заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, визначені у ч. 1 ст. 260 КпАП, тобто цілком об'єктивні, на відміну від мотивів, примусові заходи. Невиправдане ототожнення правотлумачним органом мотивів з підставами та цілями відбулося, на наш погляд, через законодавчу невизначеність категорії "мотивів" з одночасним ігноруванням традиційних для правової теорії понять "підстави" та "цілі".

затримання залежить від стійкості емоційного стану особи, яка приймає рішення.

Показовими у цьому розумінні є міркування Є.Г. Васильєвої, що саме мотив формує ціль, а не навпаки. На користь свого твердження вона наводить як приклад вчинення злочину, коли корисливий мотив обумовлює появу злочинної мети [8, с. 38]. На наш погляд наведене твердження та його обґрунтування є хибними, адже у випадку з діяльністю у межах правового поля, саме сформульована законодавцем мета визначає ті спонукання, якими повинен керуватися виконавець задля її досягнення. Отже саме мотив, як усвідомлене спонукання для певної дії, формується під впливом поставленої цілі.

Презюмуючи законність та корисність мети, ми тим самим свідомо невілюємо значення мотивів, нейтралізуючи вплив суб'єктивного фактора на прийняття об'єктивних рішень.

Погоджуючись з тим, що обґрунтованість рішення про затримання потребує таких спонукальних обставин, які роблять застосування цього заходу доцільним та виправданим у процесуальному сенсі [9, с. 20-21; 10, с. 23-24; 11, с. 37-38, 12, с. 15; 13, с. 155], вважаємо, що законність правообмеження в порядку ч. 1 ст. 106 КПК України цілком може бути вмотивована наявністю однієї з підстав, що містяться в даній статті, без додаткової вказівки на мотиви затримання. Адже на момент прийняття рішення про затримання через брак часу об'єктивно відсутня можливість одержати навіть вірогідні відомості про те, що особа, залишившись на свободі, укріється від слідства, перешкодить встановленню істини у справі або продовжить злочинну діяльність, крім тих, що безпосередньо впливають з обставин, які стали підставами для затримання.

До речі, такий підхід цілком узгоджується з правовою природою інституту затримання витоками якого були ще норми Уставу кримінального судочинства 1864 р., зокрема ст. 257, яка, відповідно до панівної на той час ідеї Ч. Беккарія про систему доказів, необхідних для затримання чи арешту особи [14, 149-150], містила набір доказових ситуацій, наявності кожної з яких було достатньо як для того, щоб підозрювати особу у вчиненні злочину, так і затримати її. А вимога щодо необхідності додаткового вмотивування затримання з'явилася вже у радянський період і була наслідком штучної спроби змінити сутність цього примусового заходу наблизивши його до запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, що у свою чергу було пов'язане зі зміною процесуального положення органів дізнання, які набули ста-

тусу самостійного суб'єкта розслідування, а отже потребували оновлення правообмежувального інструментарію.

Саме в цей час затримання перетворюється у повноваге короткочасне взяття під варту, умовами правомірності якого стали попереднє порушення кримінальної справи за ознаками злочину, що карається позбавленням волі, наявність мотивів, що ототожнюються з підставами обрання запобіжних заходів та ізоляція особи в спеціально призначених місцях.

Проте, спрямованість затримання на викриття підозрюваного у вчиненні злочину, на довгі роки обумовила те специфічне місце, яке займала ця процесуальна дія у системі примусових заходів, поєднуючи в собі ознаки слідчої дії і запобіжного заходу.

Оскільки в законі, крім вимоги вмотивованості прийнятого рішення, не містилося будь-якого переліку можливих мотивів затримання, виходячи з того, що однією з цілей застосування цього примусового заходу є подальше взяття особи під варту, на практиці мотиви затримання часто пов'язувалися з підставами обрання цього запобіжного заходу. До речі, саме ці обставини наводяться як мотиви застосування затримання в типових бланках протоколів затримання, які були розроблені та запропоновані для впровадження у практичну діяльність слідчих підрозділів Головним слідчим управлінням МВС України [15, с. 115].

В ході "малої судової реформи" вольовим рішенням законодавця затримання було визнано різновидом запобіжних заходів, внаслідок чого, через конкурування ст. 106 та ст. 148 КПК України, якими визначені різні підстави застосування однієї процесуальної дії, виникла певна правова колізія. Крім того, на сьогодні все ще залишається чинним Положення "Про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину", затверджене Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13.12.1976 р., яке визначає зовсім інші ніж у статті 148 КПК цілі, а, отже, і мотиви затримання.

Авторські твердження щодо штучності такої правової категорії, як мотиви затримання, були поділені 49% респондентів у ході інтерв'ювання співробітників слідчих підрозділів ОВС та прокуратури Луганської області, серед яких 27% опитаних погодилися з тим, що у більшості випадків наведення мотивів у протоколі затримання є формальністю й полягає лише в підкреслюванні одного чи декількох із запропонованих у ньому формулювань, а 30% вказали на відсутність мотивів затримання, як на форму незаконного затримання, що най-

частіше зустрічається у практичній діяльності. Протилежні ж до цього твердження респондентів про те, що наведені в протоколі затримання мотиви, як правило (40%) чи завжди (33%) ґрунтуються на матеріалах справи, не знайшли свого підтвердження при вивченні майже 100 кримінальних справ, у яких близько 87% протоколів затримання, складених невдовзі після порушення кримінальної справи, містили мотиви, що не були підтверджені матеріалами розслідування.

До цього варто додати, що навіть Пленум Верховного Суду України, вимагаючи від судів при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту ґрунтовного дослідження дотримання вимог закону щодо законності затримання, орієнтує їх на з'ясування наявності виключно підстав, передбачених частинами 1 та 2 ст. 106 КПК України [16].

Розробники Проекту Кримінально-процесуального кодексу [17] (далі Проект) не тільки залишили затримання у системі заходів процесуального примусу, але й додатково визначили, що підозра у всякому разі визнається обґрунтованою, якщо: 1) особу застали на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення; 2) очевидці прямо вказують на дану особу, що саме вона вчинила злочин; 3) на особі або на її одязі, при ній, у її житлі, транспортному засобі чи іншому її володінні виявлено знаряддя чи явні сліди злочину або об'єкти злочинних дій (ч. 3 ст. 109). Отже саме ці обставини можуть розглядатися в якості достатніх мотивів, що не потребують додаткового обґрунтування.

Проте, наслідуючи помилки своїх попередників, автори Проекту залишили традиційну вимогу зазначати у протоколі затримання поряд із підставами ще й мотиви затримання (ч. 3 ст. 110), оминувши увагою таку процесуальну категорію як "цілі затримання". Разом з тим, відсутність вимоги зазначати у протоколі затримання його мету виглядає непослідовною та нелогічною з огляду на те, що у ч. 1 ст. 109 чітко визначено, що затримання може бути застосовано з метою припровадження особи до органу дізнання, досудового слідства чи суду. У зв'язку з цим вважаємо необхідним вилучити термін "мотиви" та вжити замість нього термін "цілі", адже в аналізованих статтях Проекту мова йде лише про цілі та підстави затримання, наявності яких достатньо для прийняття законного та обґрунтованого рішення.

Таким чином, виходячи з правової природи затримання та його законодавчої регламентації, вмотивованість короткочасного позбавлення підозрюваного особистої свободи обґрунтовується наявністю

однієї з перелічених у законі підстав, а також узгодженістю цього заходу з його цілями, що обумовлює необхідність внесення змін до ст. 106 чинного КПК та ст. 109 Проекту.

Використана література:

1. Бекешко С.П. Подозреваемый в советском уголовном процессе / С.П. Бекешко, Е.А. Матвиенко. – Минск, 1969. – 128 с.
2. Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе (предмет, цель, содержание) / Э.Ф. Куцова. – М.: Юрид. лит., 1973. – 199 с.
3. Смирнов А.В. Уголовный процесс : учебник / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский; под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2008. – 704 с.
4. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В.М. Корнуков. – Саратов, 1978. – 136 с.
5. Вандышев В.В. Уголовный процесс: Курс лекций / В.В. Вандышев. – СПб.: Питер, 2002. – 528 с.
6. Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов; Под ред. К.Ф. Гуценко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Зерцало, 2000. – 608 с.
7. Рыжаков А.П. Уголовный процесс: Учебник для вузов / А.П. Рыжаков. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2004. – 704 с.
8. Васильева Е.Г. Меры уголовно-процессуального принуждения. Монография / Е.Г. Васильева – Уфа: Издательство Башкирского государственного университета, 2003. – 136 с.
9. Клюков Е.М. Мера процессуального принуждения / Е.М. Клюков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1974. – 110 с.
10. Короткий Н.Н. Задержание лица, подозреваемого в совершении преступления / Н.Н. Короткий. – К.: МВД УССР, 1977. – 48 с.
11. Гуткин И.М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания: Учебное пособие / И.М. Гуткин. – М.: Акад. МВД, 1980. – 89 с.
12. Гуляев А.П. Задержание лиц, подозреваемых в совершении преступления: Учебное пособие / А.П. Гуляев, С.А. Данилюк, С.Н. Забарин. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1988. – 44 с.
13. Григорьев В.Н. Задержание подозреваемого / В.Н. Григорьев. – М., 1999. – 542 с.
14. Беккария Ч. О преступлении и наказании // О свободе: Антология западноевропейской либеральной мысли. – М.: Наука, 1995. – С. 112-173.
15. Зразки бланків процесуальних та інших документів у кримінальній справі. Практичний посібник / Відп. ред. начальник Головного слідчого управління МВС України П.В. Коляда. – К., 2002. – 179 с.

16. Див.: п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 4 "Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства" // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3.

17. Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13.12.2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_p/webproc34?id=&pf3511=31115&pf35401=114036.

УДК 343.9:343.37

І.В. Хохлова

М.В. Ковальова

**ПРОБЛЕМИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ
ПРЕДИКАТНОГО ЗЛОЧИНУ
ПРИ ПОРУШЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ
ЗА СТ. 209 КК УКРАЇНИ**

Представлена наукова стаття присвячена проблемам визначення предикатного злочину при порушенні кримінальних справ за ознаками ст. 209 Кримінального кодексу України. Проводиться порівняльний аналіз міжнародного і національного законодавства в сфері запобігання легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Ключові слова: міжнародне законодавство; національне законодавство; легалізація (відмивання); доходи одержані злочинним шляхом; предикатний злочин.

Представленная научная статья посвящена проблемам определения предикатного преступления при возбуждении уголовного дела по ст. 209 Уголовного кодекса Украины. Проводится сравнительный анализ международного и национального законодательства в сфере предотвращения легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем.

Ключевые слова: международное законодательство; национальное законодательство; легализация (отмывание); доходы, полученные преступным путем; предикатное преступление.

The article under consideration is devoted to the problem of defining predicate crimes when bringing an action according to the article 209 of Criminal Code of Ukraine. The author makes comparative analysis of international and national (domestic) legislation in the sphere of counteraction income legalization obtained in criminal way.

Key words: international legislation, national legislation, legalization (money-laundering), proceeds gained from crime, predicate crimes.

З початку нового століття Україна не мала належної системи боротьби з відмивання грошей та фінансування тероризму. Вона лише

частково відповідала окремим міжнародним стандартам у цій сфері. Поступове прийняття законодавчих актів, що регулюють відносини у боротьбі з відмиванням доходів було новим для сталої правової системи України, але на сьогоднішній день можна констатувати наявність цілісної, внутрішньо узгодженої нормативно-правової бази, яка здатна знизити рівень тіньового сектору економіки нашої держави. Але питання досконалості цієї законодавчої бази, ще залишається відкритим. Фахівцями, які присвятили свої роботи проблемам протидії легалізації (відмиванню) доходів отриманих злочинним шляхом, є Г.М. Бірюков, І.Г. Бірюкова [1], А.С. Сіцінський, А.В. Горбовська [2], С.Голуб [3] та ін. Продовжуючи проведені авторами раніше дослідження цієї теми, яке стосувалось оптимізації кримінально-правового регулювання запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [4], де надавався кримінальний аналіз законодавчих змін у цій сфері, необхідно додатково дослідити усунення недосконалості законодавства щодо невизначеності предикат-легалізації.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану законодавчого забезпечення протидії легалізації доходів отриманих злочинним шляхом в частині регулювання предикатного злочину при порушенні кримінальних справ за ст. 209 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) [5], та формування пропозицій стосовно вирішення існуючих проблем.

Досягти належного рівня законодавчого забезпечення нашої державі вдалось безперечно завдяки Державному фінансовому моніторингу який активно співпрацює з провідними міжнародними організаціями та установами, що займаються питаннями протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Це такі організації як Група з розробки фінансових заходів протидії відмиванню коштів (FATF), регіональні організації за типом FATF – Спеціальний комітет Ради Європи з питань взаємодії оцінки заходів протидії відмиванню коштів (MONEYVAL) та Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму (EAG), Рада Європи та Європейська комісія, Управління ООН з питань наркотиків та злочинності, Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки світу, Світовий банк, Міжнародний Валютний Фонд тощо [6].

З метою зміцнення національних систем протидії відмиванню коштів Держфінмоніторинг, відповідно до покладених на нього завдань, укладає міжнародні договори міжвідомчого характеру (мемо-

рандومي про взаємопорозуміння) з підрозділами фінансових розвідок іноземних країн.

Як відомо, стандарти FATF є основою для вдосконалення національного законодавства багатьох країн, в тому числі і України. Рекомендації FATF у вигляді узагальненого світового досвіду у боротьбі з легалізацією злочинних доходів і фінансуванням тероризму, визначають основні принципи побудови національних систем у цій сфері.

Необхідно зауважити, що 2010 рік слід вважати роком позитивних здобутків у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів отриманих злочинним шляхом. Головним показником результативної праці державних органів у цьому напрямку є нова редакція Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів отриманих злочинним шляхом" від 18.05.2010 р. (далі - Закон) [7]. За змістом нова редакція закону є більш досконалою та максимально наближеною до міжнародного рівня. Підтвердженням цьому є висновок Ради Європи що міститься у п. 7.4. ч. 7 Резолюції 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи "Функціонування демократичних інституцій в Україні" ухваленій у Страсбурзі 4 жовтня 2010 р.: "...асамблея вітає ухвалення Верховною Радою закону про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, який вступив в дію 20 серпня 2010 року..." [8]. Не менш важливим кроком є прийняття Верховною Радою Закону України "Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму" від 17.11.2010 р. № 2698-VI, згідно з яким Україна з окремими заявами та застереженнями, але все ж таки приєднується до міжнародних рівнів співпраці у сфері протидії легалізації [6]. Цілком очевидно, що цей рішучий крок дозволить значно легше розслідувати транснаціональні схеми легалізації доходів.

Але, якщо ж звернутися до змін, що відбулись у Кримінальному кодексі України після набрання чинності Закону "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів отриманих злочинним шляхом", то можна виявити, що не всі зміни у цій сфері дійсно актуальні.

Особливу увагу привертає зміст примітки 1 до ст. 209 ККУ, з якої було вилучено визначення нижчої межі строку позбавлення волі за суспільно небезпечне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Тобто законодавець зазначає, що предикатним злочином може бути будь-який злочин (слід розуміти, що це - починаючи із

злочинів невеликої тяжкості за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років – закінчуючи особливо тяжкими). Поряд з цим у диспозиції статті не зазначається мінімальна вартість майна або кількість коштів, що легалізується. Викладене дає підстави вважати що відсутність конкретики може призвести до плутанини при порушенні кримінальних справ за ст. 209 ККУ.

З іншого боку, у ст. 1 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму міститься визначення що під предикатним злочиним мається на увазі будь-який злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом легалізації [10]. В свою чергу у п. 1 примітки ст. 209 ККУ зазначається що "суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, є діяння за яке кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі (виняток ст. 207, 212 і 212-1)". Відмінність полягає в тому, що міжнародна спільнота встановлює єдину кваліфікуючу ознаку – доходи, які мають бути отримані злочинним шляхом (на нашу думку, це значно спрощує процес порушення кримінальної справи за ст. 209 через полегшене виявлення предикатного злочину).

На перший погляд така майже незначна відмінність, породжує незручності у встановленні якісної співпраці з міжнародними організаціями. Для надання допомоги за запитом іншої держави, кожна зі сторін, що мають намір співпрацювати вживає певну кількість законодавчих та інших заходів, які необхідні для визнання злочинними відповідно до їх внутрішнього законодавства всіх або деяких з діянь, щоб визнати їх такими, що передують легалізації. Безумовно, Верховна Рада України у Законі України "Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму" [9] зазначила, що буде застосовувати деякі статті Конвенції тільки до злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Але особливе значення в цьому аспекті має зміст ст. 28 Конвенції, де однією з підстав для відмови у співробітництві може бути випадок коли "злочин, якого стосується запит не вважався б злочиним за законодавством запитуваної сторони у випадку, якби його було вчинено в рамках її юрисдикції". Безперечно особливості внутрішнього законодавства повинні враховуватись, але чи буде дійсно дієвою система співробітництва, що активно розробляється Держфінмоніторингом, коли

для відмови у співробітництві вже одночасно створюються усі підстави, до речі достатньо законні із посиланням на положення Конвенції.

У свою чергу ситуація ускладнюється у зв'язку з особливістю існування тісних зв'язків між злочинами, що характеризуються наявністю як основних (предикатних) так і супутніх злочинів, які є предикатними по відношенню до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Разом із тим супутні злочини виступають формою, способом або ж необхідною умовою для вчинення предикатних злочинів. До основних (предикатних) злочинів, з якими тісно пов'язана легалізація (відмивання) доходів, належать ті, які безпосередньо спрямовані на заволодіння чужим майном чи одержання іншої незаконної вигоди: шахрайство; привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем; злочини у сфері господарської діяльності; службові злочини тощо.

До супутніх злочинів можуть бути віднесені: незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення; фіктивне підприємництво; підроблення документів, печаток штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів; службове підроблення тощо.

Якщо ж знову звернутися до Конвенції, точніше до додатку до неї, то в ньому надається вичерпний перелік злочинів, що за міжнародним законодавством можуть вважатись предикатними, це такі як: участь в організованій злочинній групі чи банді; тероризм у тому числі його фінансування; торгівля людьми та нелегальне ввезення мігрантів; сексуальна експлуатація, у тому числі дітей; незаконна торгівля наркотиками та психотропними речовинами; незаконна торгівля зброєю; незаконна торгівля вкраденими та іншими товарами; корупція та хабарництво; шахрайство; підробка грошей; підробка та піратське розповсюдження товарів; злочини проти докільця; убивство, завдання серйозних тілесних ушкоджень; викрадення людей, незаконне утримання та захоплення заручників; грабїж (розбій) або крадіжка; контрабанда; вимагання; підроблення; піратство та незаконні дії з інсайдерською інформацією та маніпулювання ринком. Цілком очевидно, що наведений в Конвенції перелік предикатних злочинів включає порушення кримінальних справ за малозначними фактами, тому що склад даних злочинів не дає підстави сумніватись відносно рівня суспільної небезпеки та розміру спричиненої ними шкоди.

Отже, викладене дає підстави дійти таких висновків:

Разом із тим, що диспозиція ст. 209 ККУ не містить вказівок на нижню межу кількості коштів або вартості майна, що легалізуються, законодавець до цього вилучає з примітки 1 ст. 209 ККУ визначення нижчої межі строку позбавлення волі за суспільно небезпечне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, що може призвести до:

- порушення кримінальних справ за ст. 209 ККУ за малозначними фактами, які підпадають під дію ст. 11 ККУ;

- порушення кримінальних справ за зазначеною статтею за проведеними фінансовими операціями з грошовими коштами чи майном у незначних розмірах, що не може вплинути на фінансову систему країни [3];

- бездієвості системи міжнародного співробітництва, яке активно розробляється Державним фінансовим моніторингом;

- поширення тяганини серед органів досудового слідства, які виявляючи менш значні злочини (або малозначні), не будуть мати змоги простежити дійсно злочинні факти легалізації, які потребують багато часу та людських ресурсів.

З метою підвищення ефективності протидії складним транснаціональним схемам легалізації (відмивання) доходів, на нашу думку, було б доцільно:

- 1) на законодавчому рівні чітко визначити ознаки предикатного злочину, шляхом встановлення нижчої межі кількості коштів або вартості майна, використовуючи міжнародний приклад;

- 2) проводити перепідготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів органів державної влади у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, враховуючи те, що цей напрямок діяльності також необхідно вдосконалювати. Підтвердженням даних доводів є правові приписи п. 11 Плану заходів на 2011 рік із запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, затвердженого постановою Кабінету міністрів України і Національного банку 9 березня 2011 року [11], які в свою чергу потребують правової регламентації. Саме цей напрямок подальшого розвитку законодавства у сфері протидії легалізації (відмивання) доходів отриманих злочинним шляхом заслуговує уваги науковців-юристів найближчим часом.

Використана література:

1. Г.М. Бірюков, І.Г. Бірюкова Фінансовий моніторинг у протидії легалізації (відмиванню) коштів в Україні / Г.М. Бірюков, І.Г. Бірюкова :

Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 1(48). – С. 182-187.

2. Сіцінський А.С., Бірюков Г.М., Горбовська А.В. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом як загроза національній безпеці держави в умовах глобалізації фінансових потоків / А.С. Сіцінський : Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2009. – № 2. – С. 332-338.

3. С. Голуб Відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом / С. Голуб : Право України. – 2006. – № 11. – С. 121-123.

4. Хохлова І.В., Ковальова М.В. Оптимізація кримінально-правового регулювання запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / Хохлова І.В., Ковальова М.В. : Генезис публічного права: від становлення до сучасності: збірник наукових праць / за ред. С.В. Ківалова, В.О. Тулякова, О.В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2010. – С. 134-136.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 29 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001 р. – № 25. – Ст. 131. – (Зі змін. та допов.).

6. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua> – Заголовок з екрану.

7. Про внесення змін до Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом" : Закон України від 18.05.2010 року // Відомості Верховної Ради України від 23.07.2010. – 2010 р. – № 29. – Ст. 392.

8. Функціонування демократичних інституцій в Україні : Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи (Страсбург (Французька Республіка)) від 4 жовтня 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>. – Заголовок з екрану.

9. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Закон України від 17 листопада 2010 р. № 2698-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>. – Заголовок з екрану.

10. Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом : Страсбурзька конвенція Ради Європи від 8 листопада 1990 р. // Міжнародні договори України про правову допомогу. – Ужгород, 2000. – С. 415-433.

11. Про затвердження плану заходів на 2011 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму : Постанова Кабінету міністрів

України і Національного банку України від 9 березня 2011 р. № 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>. – Заголовок з екрану.

УДК 343.14

В.П. Феннич

**РОЗПОДІЛ ОБОВ'ЯЗКІВ ДОКАЗУВАННЯ
ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Стаття аналізує одне із правил доказового процесу – розподіл обов'язків доказування під час розгляду та вирішення справ окремого провадження. Особливість дії даного правила у непозовному виді цивільного судочинства обумовлена присутністю публічного елемента у таких категоріях справ, а також неможливістю застосування доказових презумпцій.

Ключові слова: *окреме провадження, розподіл обов'язків доказування.*

Статья анализирует одно из правил доказательного процесса - распределение обязанностей доказывания во время рассмотрения и разрешения дел отдельного производства. Особенность действия данного правила в неискovém виде гражданского судопроизводства обусловлена присутствием публичного элемента в таких категориях дел, а также невозможностью применения доказательных презумпций.

Ключевые слова: *особое производство, распределение обязанностей доказывания.*

This article analyses one of the rules of the evidentiary process: the division of evidentiary duties in considering and deciding separate proceedings cases. The feature of this rule due to the existence of public element in such categoric cases in non-claim civil proceedings and incapacity of using the evidentiary presumptions.

Key words: *separate proceedings, the division of evidentiary duties.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Правило розподілу обов'язків доказування обставин цивільної справи нерозривно пов'язано із змістом принципу змагальності, адже дане правило є його серцевиною [1, с. 31].

Змагальність у першу чергу реалізується через процес доказування [2, с. 22]. Принцип змагальності чітко визначає хто із суб'єктів доказового процесу – зацікавлені особи (наприклад, сторони) чи суд повинні збирати докази в обґрунтуванні своєї правоти у справі. Тобто

на кого покладається обов'язок збирати докази на підтвердження обставин цивільної справи.

Як правильно зазначають практикуючі юристи, під час доказування небайдуже хто з суб'єктів зобов'язаний бути активним чи пасивним в процесі доведення певного факту, оскільки тоді є можливість покласти наслідки його недоведеності на певну особу [3, с. 56]. Ось чому належне розуміння правила розподілу обов'язків доказування має практичне значення не тільки для зацікавлених учасників цивільного процесу, але і самого суду, що вирішує справу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розподіл обов'язків доказування в цивільних справах, та справах окремого провадження зокрема, був предметом вивчення багатьох вчених - М.Г. Авдюков, О.В. Баулін, Ю.В. Білоусов, Л.Е. Гузь, Л.Ф. Калістратова, А.А. Мельников, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра та інші. Серед останніх праць варто виділити дисертаційне дослідження А.Ю. Францифорова, де розглядаються теоретичні та практичні аспекти сутності окремого провадження. Але ряд праць були написані ще в радянські часи, а інші не в повній мірі розкривають дію даного правила, що аж ніяк не буде забезпечувати його правильне дотримання на практиці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є окреслення змісту та меж правила розподілу обов'язків доказування під час розгляду та вирішення справ окремого провадження цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В залежності від того, яке змістовне навантаження закріпив законодавець за принципом змагальності виділяють різні типи цивільного судочинства: змагальне або розшукове (слідче) [4, с. 106]. Згідно ст.10 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини справи, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, якщо інше не встановлено у законі. Отже, згідно положень цієї статті ЦПК України вітчизняний цивільний процес будується на змагальних засадах.

Але слід зауважити, що принцип змагальності проявляє свою дію по-різному, в залежності від того, який вид судочинства мається на увазі, а відтак і правило розподілу обов'язків доказування, що є серцевиною даного принципу видозмінюється.

Якщо взяти до уваги справи позовного провадження, то вони направлені на розгляд правових спорів, вирішення яких ліквідує порушення, оспорення чи невизнання суб'єктивного приватного права.

Важливе значення при розгляді вказаних категорій справ відіграють принципи змагальності та рівноправності сторін, що істотно впливають на доказову діяльність суду і учасників процесу. Зокрема, активна поведінка у процесі виявлення та збирання доказів повинна бути характерна тільки для зацікавлених учасників процесу (ч. 1 ст. 60 ЦПК України), в той час як суд зобов'язаний активно себе поводити під час дослідження та оцінки доказів по справі. В процесі збору доказів сторонами суд повинен поводити себе пасивно і сприяти сторонам у їх отриманні тільки у тих випадках, що прямо передбачені в законі (ч. 4 ст. 10 ЦПК України). Всі дані випадки прямо пов'язані з ініціативою сторін до суду у сприянні їм в отриманні доказів (наприклад, інститут забезпечення доказів у цивільній справі - ч. 1 ст. 133 ЦПК України). Ось чому окремі науковці прямо зазначають, що функції суду у процесі доказування при розгляді справ позовного провадження є значно нижчими ніж у інших видах судочинства [5, с. 35]. А інші у своїх поглядах заходять ще далі і пропонують закріпити при розгляді справ позовного провадження принцип невторчання суду у процес доказування [6, с. 135].

Таким чином, спірність справ позовного провадження зумовила те, що правило розподілу обов'язків доказування чітко адресовано сторонами справи, а суд в процесі збору доказів не повинен проявляти ініціативу, інакше він мимоволі схиляється на користь тієї чи іншої сторони [2, с. 22]. Ініціативність суду під час збору доказів при розгляді справ позовного провадження напряму залежить від ініціативності самих сторін, які з відповідними клопотаннями звертаються до нього.

Справи окремого провадження називають безспірними, але це не означає, що у таких справах відсутня спірність, тобто змагальність. У теорії цивільного процесу сформувалися дві точки зору щодо цього питання: одні процесуалісти вважають, що в цих справах не повинно бути ніякої суперечки (ні про право, ні про факт) [7, с. 129; 8, с. 64; 9, с. 17-18 та ін.], а інші вважають, що в справах окремого провадження не повинно бути спору про право, але може мати місце спір про факт [10, с.10; 11, с. 39; 12, с. 32-34; 13, с. 82-83; 14, с. 16; 15, с. 197; 16, с. 435 тощо]. Прибічники першої точки зору вважають, що право і факт нерозривно пов'язані між собою і тому спір про факт завжди тягне за собою спір про право, а тому справа в порядку окремого провадження підлягає закриттю, якщо виникне спір про факт; прибічники другої точки зору переконані, що спір про факт не завжди тягне за

собою спір про право, де спір про факт може мати місце за відсутності спору про право, а тому є всі підстави для того щоби розглядати справу в окремому провадженні надалі [17, с. 53-63].

На нашу точку зору, справи окремого провадження не позбавлені можливості виникнення спору про наявність чи відсутність того юридичного факту, який просить встановити заявник. Як вказує А.Ф. Воронов при відсутності матеріально-правового спору у багатьох справах окремого провадження він (або вони, тобто "спірні позиції") присутній, але його можна назвати "технічним", "формальним" і т.д. [18, с. 376]. Зокрема, такий спір може виникнути між заявником та особою, яку хочуть обмежити у дієздатності з приводу того ставити чи ні вона сім'ю у важке матеріальне становище. Мало того, як правильно зазначає Л.Є. Гузь ніщо не дає нам підстави стверджувати, що певні докази по справі при розгляді справ окремого провадження, на які посилається заявник, не можуть бути сумнівними [11, с. 39]. Ось чому заявник зобов'язаний доказати перед судом ті чи інші факти, навіть якщо їх ніхто не оспорує.

Отже, принцип змагальності, а відтак і правило розподілу обов'язків доказування обставин справи діють при розгляді справ окремого провадження. Але в чому проявляється його специфіка, на відміну від розгляду справ позовного провадження? При розгляді справ окремого провадження на етапі виявлення та збору доказового матеріалу активно себе ведуть як зацікавлені учасники процесу, так і суд.

Обов'язок доказування обставин справи у першу чергу покладається на заявника, але те що такі справи можуть зачіпати інтереси інших суб'єктів обумовлює необхідність їхньої участі у справі як зацікавлених осіб для захисту своїх інтересів. Зокрема, заявник та зацікавлена особа повинні подавати суду докази на підтвердження обґрунтованості чи необґрунтованості факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, якщо перший (наприклад, жінка) про нього стверджує, а другий (наприклад, чоловік) - заперечує. Як правильно вказують, при такому спорі про факт змагальність проявляється у повному обсязі як і в інших видах цивільного судочинства [14, с. 16].

Але у ряді справ окремого провадження присутній публічний елемент [4, с. 178], що обумовлює необхідність покладення обов'язків доказування також і на суд. Так, при оголошенні громадянина померлим, поряд з вирішенням приватних проблем (відкривається можливість спадкування, укладення нового шлюбу і т.д.) настають публічні наслідки: в день вступу рішення суду в силу громадянин

втрачає правоздатність. Ось чому в ч. 2 ст. 235 ЦПК України чітко зазначено, що з метою встановлення обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати докази, а не чекати формального звернення заявника чи зацікавлених осіб до суду про допомогу в їх отриманні. Зокрема, виходячи із вище описаної категорії справи окремого провадження, суд при підготовці справи до розгляду дає запити у відповідні організації за останнім місцем проживання громадянина або роботи (ч. 1 ст. 248 ЦПК України).

Інший вчений, А.Ю. Францифоров, покладення обов'язку доказування на суд при розгляді справ окремого провадження пояснює тим, що всі варіанти матеріальних правовідносин, учасником яких у майбутньому стане заявник передбачити неможливо, при тому, що встановлений факт в окремому провадженні потягне за собою виникнення суб'єктивного права у заявника та кореспондуючих обов'язків у зацікавлених осіб [14, с. 16]. Оскільки треба бути впевненим у достовірному встановленні даного факту, то це і приводить до "усіченого" вигляду принципу змагальності в окремому провадженні [14, с. 17].

Таким чином як заявник, так і зацікавлені особи, при їх ствердженні про певні факти зобов'язані їх доказувати (ч. 3 ст. 10, ч. 1 ст. 60 ЦПК України). Але крім ним, даний обов'язок покладається на суд, що самостійно може проявити ініціативу у витребуванні доказів для з'ясування обставин справи (ч. 2 ст. 235 ЦПК України).

Як справедливо зазначає О.В. Баулін не можна стверджувати, що доказування всіх обставин справи окремого провадження покладається виключно на суд, оскільки суд несе тягар доказування лише у тій частині, яка з доволі великою точністю визначена законом [4, с. 179]. Інші обставини справи, які не доказуються судом повинні доказуватися заявником або зацікавленими особами, якщо вони про них стверджують. Якщо аналізувати категорії справ окремого провадження, то можна знайти багато положень, де ЦПК України зобов'язує саме суд здійснити дії по збору доказового матеріалу, а відтак відповідний обов'язок у заявника чи зацікавлених осіб буде відсутній. Зокрема, при визнанні особи недієздатною чи обмеженою у дієздатності або поновлення дієздатності (ч. 1 ст. 239 ЦПК України), при визнанні фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою (ч. 1 ст. 248 ЦПК України) та при усиновленні (абз. 2 ч. 3 ст. 253 ЦПК України). У всіх інших категоріях справ окремого провадження суд буде збирати докази тільки на підставі відповідного клопотання за-

явника чи зацікавлених осіб, тобто на загальних засадах, що встановлені для розгляду справ позовного провадження.

Отже, правило розподілу обов'язків доказування при розгляді справ окремого провадження адресується не тільки заявнику та заінтересованим особам, але і суду, що може самостійно проявити ініціативу у виявленні необхідних доказів для підтвердження певних обставин справи. Це дає підстави стверджувати про наявність поряд із змагальними засадами елементів розшукового процесу при розгляді справ окремого провадження. Хоча наполягати на тому, що в окремому провадженні сформований повністю тип розшукового (слідчого) процесу також не можна [19, с. 19], так як із заявника та зацікавлених осіб обов'язок доказування не знятий: просто суд додатково включений у правило розподілу обов'язків доказування обставин справи як активний суб'єкт.

Ряд вчених, у доктрині цивільного процесу вказує, що поряд із загальним правилом розподілу обов'язків доказування існує спеціальне правило, яке перерозподіляє обов'язки з доказування обставин справи – доказові презумпції [20, с. 162; 5, с. 68; 21, с. 42; 22, с. 268-270]. Таким чином, обов'язки з доказування визначаються на підставі загального та спеціального правила доказового процесу.

Доказова презумпція у цивільному процесі – це процесуальний засіб врівноваження інтересів сторін, що передбачений нормою права, при використанні якого припускається існування презюмованого факту без його доведення в інтересах однієї сторони, при умові доведення фактів-підстав дії презумпції, якщо презюмований факт не буде спростований протилежною стороною [23, с. 67]. Класичним прикладом використання у цивільній справі доказової презумпції є презумпція вини, де згідно загального правила розподілу обов'язків доказування позивач, який ставить питання про відшкодування завданої шкоди, повинен доказати, факт протиправної поведінки та настання шкоди від неї (це будуть факти-підстави дії презумпції), але вину відповідача (презюмований факт), яка лежить в обґрунтуванні позовних вимог, позивач не повинен доводити. Вона вважається вже доведеною, а тому її повинен спростувати відповідач в силу покладення на нього таких обов'язків нормою права (ч. 2 ст. 614 ЦК України). Отже, при розгляді справ позовного провадження поведінка сторін та суду буде підпорядковуватися дії як загального правила розподілу обов'язків доказування обставин справи, так і спеціального, яке діє всупереч загальному правилу, перерозподіляє дані обов'язки між сторонами.

Якщо випадків використання у справах позовного провадження доказових презумпцій більш ніж достатньо, то при розгляді справ окремого провадження вони не використовуються взагалі. Доказові презумпції, що перерозподіляють обов'язки доказування у своїй конструкції містять такі юридичні (презюмовані) факти, що свідчать про можливий правовий спір чи мають значення тоді, коли матеріальні відносини набувають спірного характеру (вина, правомірність укладеного правочину, відсутність спеціальних знань у споживача про властивості та характеристики продукції, рівність часток у спільній сумісній власності тощо). Оскільки справи окремого провадження неповинні містити у собі спір про право, то і можливість використання у них доказових презумпцій відсутня [23, с. 148]. Дехто вважає, що до доказових презумпцій, при розгляді справ окремого провадження можна віднести презумпцію смерті [24, с. 43-49; 25, с. 114-117], коли розглядається цивільна справа про оголошення фізичної особи померлою. Але в даному разі мова йде не про презумпцію, а про певний порядок встановлення юридичного факту, де, нічого не припускається і обов'язки з доказування не перерозподіляються.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, розгляд та вирішення справ окремого провадження підпорядковується правилу розподілу обов'язків доказування. Але разом з тим, слід пам'ятати, що загальне правило розподілу обов'язків доказування адресується не тільки заявнику та зацікавленим особам, але і суду (ось чому суд може збирати докази за власною ініціативою). Спеціальне правило розподілу обов'язків доказування, яке їх перерозподіляє при розгляді справ окремого провадження в силу їх природи не діє.

Використана література:

1. Гражданский процесс. Учебник. Издание третье, переработанное и дополненное / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – М.: ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2000. – 544 с.
2. Зейкан Я.П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України. – К.: Юридична практика, 2006. – 560 с.
3. Луспенік Д. Застосування у судовій практиці доказових презумпцій та фікцій у системі розподілу обов'язків з доказування за новим ЦПК України // Право України. – 2005. – №8. – С.56-60.
4. Баулін О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. – М.: Городец, 2004. – 272 с.

5. Треушников М.К. Судебные доказательства. – М.: Городец, 2004. – 272 с.
6. Новицкий В.А. Теория российского процессуального доказывания и правоприменения. Монография. – Ставрополь. Изд-во СГУ, 2002. – 584 с.
7. Авдюков М. Г. Виды судопроизводств в советском гражданском процессуальном праве // Вестник Московского университета. Серия экономика, философия, право. – 1956. – № 2. – С. 109-131.
8. Жеруолис И.А. Некоторые вопросы особого производства // Советское государство и право. – 1958. – № 8. – С. 63-72.
9. Морейн И.Б. Основные вопросы теории особого производства в советском гражданском процессе. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Л., 1951. – 29 с.
10. Абрамов С.Н. Судебное установление юридических фактов. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 44 с.
11. Гузь Л.Е. Судебное установление фактов имеющих юридическое значение. – Х.: Полиграфист, 2007. – 703 с.
12. Крючков Г.К. Судебное установление фактов, от которых зависит возникновение, изменение или прекращение личных или имущественных прав граждан. – М.: Госюриздат, 1956. – 104 с.
13. Калистратова Р.Ф. Установление юридических фактов судом, в порядке особого производства. – М.: Госюриздат, 1958. – 117 с.
14. Францифоров А.Ю. Сущность особого производства (теоретические и практические аспекты). Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. – Саратов, 2009. – 23 с.
15. Цивільний процес: Навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. – За ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – 293 с.
16. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.
17. Мельников А.А. Особое производство в советском гражданском процессе // Советское государство и право. – 1961. – № 6. – С. 53-63.
18. Воронов А.Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. – М.: Городец, 2009. – 496 с.
19. Гришина Я.С. Судопроизводство по неискowym делам, возникающим из земельных правоотношений. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. – Саратов, 2009. – 28 с.
20. Решетникова И.В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2000. – 288 с.
21. Каранина Н.С. Правовые презумпции в теории права и российском законодательстве. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – М., 2006. – 164 с.

22. Феннич В.П. Функції доказових презумпцій // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції "Шості осінні юридичні читання" (м. Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 року): У 3-х частинах. - Частина друга: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний процес. Трудове право. Право соціального забезпечення. - Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. - С. 268-270.

23. Феннич В.П. Доказові презумпції у цивільному судочинстві. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. - К., 2009. - 222 с.

24. Ойгензихт В.А. Презумпции в советском гражданском праве. - Душанбе: Издательство "ИРФОН", 1976. - 191 с.

25. Штутин Я.Л. Предмет доказывания в советском гражданском процессе. - М.: Юрид. лит., 1963. - 187 с.

УДК 343.133:343.123.1:343.12(477)

М.Ю. Черкова

**ЗМІНА ПРОКУРОРОМ ОБВИНУВАЧЕННЯ
ПІД ЧАС ДІЗНАННЯ, ДОСУДОВОГО
СЛІДСТВА У ПРОЕКТІ КПК УКРАЇНИ:
НОРМИ НОВІ, ПРОБЛЕМИ СТАРІ**

У статті розглядаються положення Проекту Кримінально-процесуального кодексу України, які регулюють інститут зміни звинувачення в ході проведення дізнання і досудового слідства, з точки зору удосконалення кримінально-процесуального законодавства та підвищення ефективності його застосування в практиці розслідування злочинів.

Ключові слова: *обвинувачення, зміна обвинувачення, проект кодексу, прокурор.*

В статье рассматриваются положения Проекта Уголовно-процессуального кодекса Украины, регулирующие институт изменения обвинения в ходе проведения дознания и досудебного следствия, с точки зрения усовершенствования уголовно-процессуального законодательства и повышения эффективности его применения в практике расследования преступлений.

Ключевые слова: *обвинение, изменение обвинения, проект кодекса, прокурор.*

There norms of the of Project of the Criminal Procedural code of Ukraine, which are regulate an institute of changing of accusation on the pre-trial investigation stages in the aspect of improvement of criminal procedural legislation and increase of efficiency of its application in practice of investigation of crimes are researched in the article.

Key words: *accusation, changing of accusation, code project, public prosecutor.*

Обвинувачення в усі часи було рушійною силою кримінального процесу, а інститут притягнення як обвинуваченого – одним з основних та найважливіших як у діючому Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України), так і у Проекті нового КПК України [1].

Стаття 6 Проекту КПК України визначає обвинувачення як "твердження уповноваженого згідно з цим Кодексом органу чи особи про вчинення певною особою злочину, пред'явлене у встановленому цим Кодексом порядку". Досить лаконічне, як на наш погляд, визначення. Проте воно коректне, якщо розглядати кримінальний процес тільки як діяльність уповноважених органів з розкриття злочинів, розслідування та судового розгляду кримінальних справ. В цілому ж обвинувачення – поняття складне та багатогранне. Обвинуваченню справедливо надається статус інституту, оскільки чинний КПК України й Проект КПК України передбачають чимало норм щодо обвинувачення, і це характеризує його як правовий інститут, тобто як частину галузі права, яка регулює самостійний вид однорідних суспільних відносин. Вчені-процесуалісти надають обвинуваченню різного змісту: обвинувальної тези, кримінально-процесуальної функції, діяльності обвинувача, сторони обвинувачення в суді. Ми розглядатимемо обвинувачення саме як функцію, адже ми говоритимемо про порядок притягнення особи як обвинуваченого та зміну обвинувачення, тобто про обвинувальну діяльність відповідних суб'єктів кримінального процесу на певних його стадіях.

Головною відмінністю порядку притягнення обвинувачення, передбаченого у Проекті КПК України від передбаченого у діючому законодавстві є те, що обвинувачення пред'являтиме прокурор. Чинний КПК України також не виключає цієї можливості у справах, що підслідні прокуратурі. Проте ст. 234 Проекту КПК України вказує прямо: "Прокурор, упевнившись в особі обвинуваченого, знайомить його з постановою про притягнення як обвинуваченого і роз'яснює суть пред'явленого обвинувачення. Після пред'явлення обвинувачення прокурор роз'яснює обвинуваченому його права і обов'язки, передбачені статтею 47 цього Кодексу. Копія постанови про притягнення як обвинуваченого з переліком прав і обов'язків вручається обвинуваченому".

Змінився суб'єкт, а щодо порядку притягнення особи як обвинуваченого, то нерегульовані питання та очевидні неузгодженості між правовими нормами залишилися.

Так, наприклад, згідно до ч. 1 статті 235 Проекту "За необхідності перекваліфікації злочину під час дізнання, досудового слідства прокурор виносить про це постанову, в якій зазначає мотиви перекваліфікації злочинних дій за іншими пунктом, частиною статті чи статтею Кримінального кодексу України".

Перш за все, зазначимо, що сама стаття має назву "Зміна і доповнення обвинувачення під час дізнання, досудового слідства". А отже, виникають справедливі запитання: чим відрізняються випадки перекваліфікації злочину від зміни обвинувачення, і взагалі, чи є перекваліфікація різновидом зміни обвинувачення? Крім того, постає питання, чи в усіх випадках зміни обвинувачення повинна вноситися постановою про перекваліфікацію злочину? В назві і редакції статті зберігається відокремлення понять "зміна обвинувачення" і "доповнення обвинувачення", а положення про перекваліфікацію, уявляється, додає ще один випадок зміни обвинувачення, при цьому регламентуючи його дуже лаконічно. Ми також вважаємо, що доповнення обвинувачення не є самостійним процесуальним інститутом, а є різновидом зміни обвинувачення.

Звернімося до існуючих в теорії кримінального процесу визначень поняття "доповнення обвинувачення".

Окремі науковці визначають, що "...обвинувачення змінюється внаслідок того, що встановлено вчинення обвинуваченим іншого злочину, який не ставився йому в вину. В даному випадку обвинувачення доповнюється новими епізодами зі зміною чи без зміни кваліфікації скоєного та ін" [2, с. 86-87]. На наш погляд, це занадто вузьке тлумачення доповнення обвинувачення, адже доповнення обвинувачення можливе не тільки при виявленні іншого, не інкримінованого злочину, але і при виявленні в діях обвинуваченого, за вчинення яких обвинувачення йому вже пред'явлено, самостійного складу злочину, при виявленні співучасників злочину, а також при включенні в обвинувачення будь-яких нових фактів, що призводить до розширення його обсягу. Якщо в наведеному визначенні малися на увазі всі зазначені обставини, шляхом включення вислову "та інше", то, на наш погляд, таке формулювання не розкриває сутності поняття, не називає підстави доповнення обвинувачення, тобто фактично взагалі його не визначає.

Інші вчені відмічають, що під доповненням обвинувачення слід розуміти одночасне ставлення в вину обвинуваченому поряд з первинним іншого обвинувачення, яке висуває докір не щодо якихось

додаткових епізодів того ж злочину, а щодо самостійного злочину [3, с. 270]. Але епізод злочинної діяльності – це практично завжди окремий злочин, навіть якщо стаття обвинувачення залишається незмінною (наприклад, вчинення однією особою низки крадіжок чужого майна з квартири – склад злочину один, епізодів кілька, але виявлення кожної нової крадіжки тягне зміну обвинувачення).

В теорії існує і більш змістовне визначення поняття доповнення обвинувачення, згідно до якого доповнення обвинувачення необхідне в тих випадках, коли в процесі розслідування після притягнення особи як обвинуваченого виявляються нові факти (окремі дії, епізоди, кваліфікуючі ознаки, самостійні дії) його злочинної діяльності [4, с. 45].

Включення в постанову про притягнення як обвинуваченого нових фактів беруть за основу при визначенні поняття "доповнення обвинувачення" і такі вчені як Ф.Н. Фактуллін, З.З. Зінатулін та Я.С. Абрах. Вони наводять класифікацію видів зміни обвинувачення відносно його обсягу, називаючи доповнення обвинувачення – розширенням обвинувачення. При цьому розширення обвинувачення даними авторами трактується як включення в нього окремих фактів, юридичних ознак чи кримінально-правових норм (їх пунктів) [5, с. 70].

Слід визнати, що жодне з наведених визначень не дає відповіді на питання, чому поняття "доповнення обвинувачення" в законі та теорії кримінального процесу розглядається відокремлено від поняття "зміна обвинувачення". Відповідь на це питання, вважаємо, міститься в сутності підстав доповнення обвинувачення.

В юридичній літературі прийнято підставами доповнення обвинувачення вважати випадки, коли:

- а) після пред'явлення обвинувачення з'ясувалося, що обвинувачений, крім інкримінованого, вчинив ще інший злочин;
- б) в діях обвинуваченого, за вчинення яких йому вже було пред'явлено обвинувачення, виявляється самостійний склад злочину;
- в) з'ясувалося, що особа, яка притягується до кримінальної відповідальності, вчинила злочин у співучасті з іншими особами, які до відповідальності не були притягнуті.

Однак, як ми вже зазначали, обвинувачення, крім вказаних фактів, може доповнюватися і іншими, виявленими після пред'явлення обвинувачення фактами стосовно обставин злочину чи особи обвинуваченого. Включення таких фактів може істотно вплинути на кваліфікацію дій обвинуваченого, у всякому разі змінити зміст обвинувачення, розширюючи його. Зважаючи на юридичне значення таких

фактів, вважаємо, що їх виявлення як однієї з підстав доповнення обвинувачення слід включити до наведеного переліку підстав доповнення обвинувачення. Тому доповнення обвинувачення буде мати місце і у випадку виявлення після пред'явлення обвинувачення будь-яких інших обставин злочину чи відомостей про особу обвинуваченого, які впливають на кваліфікацію дій обвинуваченого.

В роботі М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.П. Шибіки ми знаходимо аргументацію такого відокремлення понять, що нами розглядаються за результатами дослідження підстав збільшення обсягу обвинувачення. Ці автори зазначають, що "хоча доповнення обвинувачення є одним із проявів його зміни в широкому розумінні, таке виділення має певний сенс. Адже доповнення обвинувачення вказівкою ще й на новий злочин із самостійною кваліфікацією або на новий епізод чи кваліфікуючу ознаку злочину, вже відомого з пред'явленого обвинувачення, із зміною кваліфікації чи без неї, погіршує становище обвинуваченого і порушує його право на захист" [6, с. 280].

Проти того, що доповнення обвинувачення погіршує становище обвинуваченого, важко заперечувати. В той же час, зміна сутності обвинувачення на статтю, яка передбачає санкцію за більш тяжкий злочин, також погіршує становище обвинуваченого. На цій підставі, здається, доцільно відокремлювати і зміну сутності обвинувачення від загального поняття зміни обвинувачення, яке це робиться з доповненням обвинувачення. Але цього законодавець не зробив. Уявляється, що загальне поняття - зміна обвинувачення - або повинно охоплювати всі різновиди зміни обвинувачення, або бути замінено класифікацією відокремлених випадків зміни обвинувачення, тобто його доповненням, зменшенням чи зміною сутності.

Що ж стосується порушення прав обвинуваченого у разі доповнення обвинувачення, то, вважаємо, такого порушення не відбувається, оскільки у випадку зміни обвинувачення шляхом його доповнення виноситься нова постанова про притягнення як обвинуваченого, яка пред'являється особі, їй роз'яснюються сутність обвинувачення та права обвинуваченого, користуючись якими особа, що притягується до відповідальності, може повною мірою захищатися від нового обвинувачення законними засобами.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що погіршення становища обвинуваченого та припущення про порушення прав обвинуваченого, на нашу думку, також не є обґрунтованими підставами відокремлення поняття "доповнення обвинувачення" від загального поняття "зміна обвинувачення".

Ми вважаємо, що доповнення обвинувачення – це завжди його зміна. При виявленні будь-яких нових фактів стосовно обставин злочину, завжди змінюється або фактична фабула обвинувачення або кваліфікація. Уявляється, що фактичну фабулу обвинувачення та його правову оцінку (кваліфікацію) слід вважати складовими частинами обсягу обвинувачення, і в разі зміни будь-якої з цих частин слід говорити про зміну обсягу обвинувачення в цілому. Такий підхід до визначення сутності обсягу обвинувачення, вважаємо, сприятиме викоріненню випадків, коли доповнення фабули обвинувачення вважається його зміною, а зміна кваліфікації внаслідок доповнення фабули – лише його уточненням.

Отже, загальне поняття "зміна обвинувачення" повинно охоплювати всі різновиди, а саме: його доповнення, зменшення та зміну сутності. Тому з метою одноманітного розуміння таких випадків модифікації доцільніше і в назві, і в тексті відповідної статті Проекту КПК термін "доповнення обвинувачення" замінити терміном "зміна обсягу обвинувачення в бік його збільшення", про що нами зазначалося неодноразово у наукових роботах [7, 8, 9].

Більш того, за необхідності змінити обвинувачення прокурор повинен в кожному випадку виносити нову постанову про притягнення як обвинуваченого. При цьому попередня постанова про притягнення як обвинуваченого має втрачати чинність, про що має бути зазначено в новій постанові. Тобто ніякої додаткової постанови, форма та структура якої не прописані на даний час в законодавстві, виносити не потрібно. Саме даний порядок зміни обвинувачення вважаємо найдоцільнішим та обґрунтованим, а відповідні положення такими, що заслуговують на включення до відповідних норм Проекту КПК України.

Частина 2 статті 235 Проекту КПК України називає тільки декілька підстав непідтвердження частини обвинувачення. А саме: "Якщо частина обвинувачення не знайшла свого підтвердження, прокурор своєю постановою закриває провадження в кримінальній справі в цій частині обвинувачення на підставі пункту 1 або 2 частини 1 статті 169 цього Кодексу. Копія постанови вручається обвинуваченому".

Відповідно ж до частини 1 статті 169 Проекту "Провадження в кримінальній справі не може бути порушено, а порушене провадження у справі підлягає закриттю: 1) за відсутністю події злочину; 2) за відсутністю в діянні складу злочину". Проте, чи вичерпаним є перелік підстав, за наявності яких спростовується частина обвинувачення? Ні.

До підстав зміни обвинувачення в бік зменшення його обсягу слід віднести ситуації, коли має місце:

- невідповідності обвинувачення щодо окремого злочину або злочинів;
- відпаданню кваліфікуючої ознаки;
- зайва кваліфікація вчинку за сукупністю злочинів.

До цих підстав помилково було б віднести такі, як: а) невідповідності будь-якої події злочину, що інкримінується обвинуваченому; б) відсутність в діях особи складу злочину, оскільки вони є підставами виключення провадження досудового слідства в справі в цілому, хоча за своєю сутністю схожі з підставами зменшення обвинувачення, і до них можна застосувати термін "суміжні" [10, с. 288], але за їх наявності обвинувачення взагалі не може існувати, а тим більше - його зміна.

Тобто, як ми бачимо, у Проекті КПК України має місце змішування правових понять та інститутів, що не сприятиме однаковому розумінню й тлумаченню норм закону науковцями та практичними працівниками органів досудового слідства, прокуратури та суду.

Вважаємо, підстави зменшення обсягу обвинувачення повинні міститися в тексті відповідної норми КПК України, бо їх чітка регламентація та знання дозволить чітко уявити різницю та відокремити обставини зменшення обсягу обвинувачення від обставин, що виключають провадження розслідування у справі, сприятиме розумінню сутності такого різновиду зміни обвинувачення, як зменшення його обсягу.

Зокрема частина 2 статті 235 Проекту КПК, може бути викладена в такій редакції:

"...Зміна обсягу обвинувачення в бік його зменшення має місце у випадку, коли будь-яка його частина не знайшла підтвердження чи була спростована в ході розслідування зібраними доказами, в результаті чого змінюється його первинне формулювання. В такому випадку прокурор своєю постановою закриває справу в цій частині обвинувачення. Копія постанови вручається обвинуваченому".

Не можна обійти увагою і частину 2 статті 169 Проекту КПК України, в якій зазначається: "При недоведеності участі підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину, якщо вичерпані всі можливі доказування, порушене стосовно нього провадження у справі підлягає закриттю на підставі пункту 2 частини першої цієї статті".

Але ми вже розглядали цей випадок як одну з підстав зменшення обсягу обвинувачення. Про те ж саме йдеться і у Проекті КПК

України. Тоді нелогічною виглядає структура статті 169, а недоведеність обвинувачення (участі обвинуваченого) по одному або кількох злочинах слід було закріпити одним із пунктів частини 1 тієї ж статті, якою регламентуються безпосередньо підстави зменшення обсягу обвинувачення.

Таким чином, у Проекті КПК України в частині зміни обвинувачення під час дізнання, досудового слідства не враховані пропозиції науковців, які досліджували цей правовий інститут щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства. Крім того, у ньому збереглися старі проблемні питання, неузгодженість правових норм щодо зміни обвинувачення, норми Проекту КПК України поповнилися положеннями, що породжують й нові питання, дискусії щодо підстав та порядку зміни обвинувачення, а отже не роблять кримінально-процесуальне законодавство більш досконалим й прозорим для застосування у практичній діяльності працівників досудового слідства, прокуратури та суду.

Використана література:

1. Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13.12.2007р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_p/webproc4_1?pf3511=31115.
2. Рыжаков А.П. Обвиняемый. - М.: ПРИОР, 1999. - С. 86-87.
3. Якупов Р.Х. Уголовный процесс / Под ред. В.Н. Галузо. - М.: Зерцало, 1999. - С. 270.
4. Дубинский А.Я., Сербулов В.А. Привлечение в качестве обвиняемого. - К.: НИиРИО КВШ МВД, 1989. - С. 45.
5. Фаткуллин Ф.Н., Зинатуллин З.З., Аврах Я.С. Обвинение и защита по уголовным делам. - Казань, 1976. - С. 70.
6. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. - 2-ге видання, перераб. і доп. - К.: Либідь, 1999. - С. 280.
7. Черкова М.Ю. Редакція статті 141 КПК України вимагає істотних змін // Вісник Академії адвокатури України. - 2005. - № 3 (4). - С. 126-136.
8. Черкова М.Ю. Інститут зміни обвинувачення: пропозиції щодо вдосконалення КПК України // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. - 2006. - № 3. - С. 87-97.
9. Черкова М.Ю. Удосконалення процесуальної форми зміни сутності обвинувачення в стадії досудового слідства // Питання реформування кримінального судочинства України. Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф., 25 лист. 2005 р., м. Донецьк / Редкол.: Бесчастний В.М. (голов. ред.)

та ін. – Донецьк: Донецький юридичний інститут при Донецькому Національному університеті, 2005. – С. 228-234.

10. Примаченко В.Ф. Проблеми визначення обставин, що виключають злочинність діяння // Науковий Вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 1 (20). – С. 288.

УДК 347.955

О.А. Тимошенко

**ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ
КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

В статті автором досліджуються питання поняття та сутності касаційного провадження в цивільному судочинстві, обґрунтована авторська думка щодо розуміння поняття касаційного провадження та аспектів його сутності.

Ключові слова: *касаційне провадження, сутність касаційного провадження.*

В статье исследуются вопросы понятия и сущности кассационного производства в гражданском процессе, обоснована авторская позиция касательно понимания понятия кассационного производства и аспектов его сущности.

Ключевые слова: *кассационное производство, сущность кассационного производства.*

In the article an author is probe the questions of concept and essence of appeal realization in the civil legal proceeding, an author idea is grounded in relation to understanding of concept of appeal realization and aspects of his essence.

Key words: *civil legal procedure, civil legal activity.*

Центральне місце в системі наукових юридичних досліджень займають питання феноменології державно-правових явищ та процесів. Встановлення особливостей поняття, сутності та значення відповідних явищ та категорій є основою характеристики явищ та процесів державно-правової дійсності, оскільки надає змогу уявити державно-правове явище чи процес як самостійні категорії. В контексті цього досліджуючи особливості касаційного порядку оскарження рішень суду в цивільному судочинстві, насамперед, доцільно розробити понятійний апарат та з'ясувати особливості його сутності.

У наукових працях вчених-цивілістів досліджувались питання поняття та сутності касаційного провадження в цілому та касаційно-

го провадження в цивільному судочинстві, зокрема. Так, окремі аспекти вказаного питання досліджувались у працях таких вчених як О. Ю. Костюченко, В. В. Кривенко, О. А. Підпригора, В. І. Тертишніков, Г. П. Тимченко, С. Я. Фурса, С. О. Червоний, С. І. Чернооченко, П. І. Шевчук, М. Й. Штефан, О. О. Штефан та інші. Однак, погляди вказаних вчених мають досить неоднозначний та дискусійний характер, що потребує їх узагальнення та переосмислення в контексті сучасних тенденцій розвитку цивільного процесуального права. З огляду на це, предметом дослідження в цій роботі будуть понятійні та сутнісні закономірності касаційного провадження в цивільному судочинстві. Метою роботи – узагальнення поглядів вчених щодо розуміння сутності та поняття касаційного провадження в цивільному судочинстві, а також обґрунтування авторського бачення сутнісних та понятійних аспектів вказаного правового інституту.

Аналізуючи проблематику феноменології будь-якого юридичного явища чи процесу, насамперед, необхідно встановити особливості сутнісних та понятійних аспектів відповідного явища чи процесу. Це надасть змогу з'ясувати: ключові особливості відповідного явища чи процесу; закономірності прояву відповідного явища чи процесу; роль і місце явища чи процесу у відповідній системі державно-правових інституцій.

Зазначені закономірності відіграють принципову роль у науковому дослідженні та вивченні будь-яких державно-правових інституцій, оскільки відображають аксіоматичні основи відповідного явища чи процесу.

Належне судочинство та судоустрій є основою функціонування та розвитку будь-якої держави. Варто наголосити на тому, що демократично розвинутому суспільству притаманна наявність тих чи інших правових конфліктів, які існують між громадянами, юридичними особами, державою. З урахуванням домінантності принципу розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, витриманому в більшості конституцій держав Європи і світу, для врегулювання вказаних конфліктів створюються судові органи. На думку вчених, основною функцією таких органів є здійснення правосуддя, тобто розгляд і розв'язання спорів, що виникають з відповідних правових відносин. Для цього на конституційному рівні у кожній державі організується ієрархічна система судів з наданням можливості оскарження судового рішення [1, с. 74].

Зasadничими для побудови судової системи України є положення ст. 125 Конституції України, які встановлюють фундамент для функціонування органів правосуддя. Так, відповідно до ч. 2 ст. 125 Конституції України найвищим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України, а згідно з ч. 3 вказаної статті вищими судовими органами спеціалізованих судів визначено відповідні вищі суди [2]. Таким чином, законодавець, зважаючи на заборону створення надзвичайних та особливих судів, окреслив складові судової системи і, з урахуванням положень п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, передбачив три інстанції для остаточного вирішення будь-якого правового спору [1, с. 74].

Відзначаючи принциповість та ключову роль касаційного провадження в цивільному судочинстві, що обумовлюється повноцінністю реалізації суб'єктами права на захист, в юридичній літературі вченими вже робилися неодноразові спроби розкрити питання сутності та поняття касаційного провадження в цивільному судочинстві, проте: по-перше, вони мають дискусійний неоднозначний характер; по-друге, зумовлюються певними ідеологічними факторами, оскільки обґрунтовувались в різні періоди розвитку державності; по-третє, не мають взаємоузгодженого характеру.

Враховуючи зазначене, спробуємо проаналізувати погляди вчених щодо вказаної проблематики та провести їх узагальнення. Як вже було зазначено, в юридичній літературі вченими неоднозначно розкривається питання сутності та поняття касаційного провадження. На думку С. Я. Фурси, касаційне впровадження являє собою врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності судових постанов суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили [3, с. 744]. Таким чином вченою наголошується на таких ключових ознаках касаційного провадження як: а) врегульованість касаційного провадження нормами цивільного процесуального права; б) змістом є діяльність суду касаційної інстанції; в) предметом є перевірка законності судових постанов суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили.

Прихильники стадійного підходу до розуміння касаційного провадження наголошують на тому, що касаційне провадження являє собою одну з стадій цивільного процесу, метою якої є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апе-

ляційного суду [4, с. 626]. При чому вченими виділяються і особливості касаційного провадження, як окремої стадії цивільного процесу, а саме: перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду; здійснення правосуддя судом касаційної інстанції; виключний перелік повноважень суду касаційної інстанції з чіткою регламентацією процесуальної можливості застосування кожного з них; остаточність рішень та ухвал, постановлених за результатами касаційного провадження [4, с. 626]. На думку вчених, аналіз змісту норм ЦПК України дає можливість визначити риси, які є найбільш характерними для касаційного провадження в цивільному судочинстві України: касаційна скарга подається на судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також на рішення і ухвали апеляційного суду, які набрали законної сили; подання касаційної скарги обумовлено неправильним, на думку особи, що оскаржує рішення, застосуванням судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального права чи порушенням норм процесуального права; суд касаційної інстанції, розглядаючи справу, вирішує тільки питання права, тобто юридичний бік справи; під час розгляду справи в касаційному порядку суд не може встановлювати та (або) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в оскаржуваному судовому рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими; за результатом розгляду справи касаційний суд може направити справу на новий розгляд в суд першої чи апеляційної інстанції, а у певних випадках також вирішити її по суті; розгляд справи у суді касаційної інстанції здійснюється з дотриманням загальних засад судочинства [5, с. 243].

На думку Т. М. Кілячави, касаційне провадження - це так званий "правовий нагляд" за судовими рішеннями. Особливостями касаційного провадження є наступні: по-перше, до повноважень суду касаційної інстанції віднесено перегляд справи з питань права (матеріального і процесуального), тобто рішення переглядається тільки в правовому аспекті; по-друге, предметом розгляду є рішення, що набрали законної сили [6, с. 267]. Відзначаючи неоднозначність розуміння поняття касаційного провадження, варто окремо звернути увагу на енциклопедичні підходи до розуміння вказаного поняття. Зокрема, касаційне провадження розуміється як:

1) стадія кримінального і цивільного процесів, під час яких вищий суд за касаційним і окремим поданнями прокурора та касацій-

ною і окремою скаргами інших учасників процесу перевіряє законність і обґрунтованість судових вироків, ухвал і постанов у кримінальних справах, судових рішень і ухвал у цивільних справах, і вживає заходів до усунення порушень закону, допущених судом першої інстанції [7, с. 57-59];

2) процесуальна діяльність в праві щодо перевірки рішень судів [8];

3) форма оскарження рішень та вироків судів до вищестоящегоо суду [9];

4) а) оскарження до вищестоящегоо суду судових рішень, вироків; б) перевірка вищестоящим судом законності та обґрунтованості рішень та вироків суду, на підставі матеріалів, що є у справі; в) перегляд, відміна судового рішення вищестоящегоо інстанцією у зв'язку порушення законів або недотримання законів, або недотримання правил судочинства судами нижчої інстанції [10];

5) спосіб оскарження судових рішень, які набрали чинності (законної сили), на підставах неправильного застосування судом норм матеріального права або порушення норм процесуального права [11, с. 363].

Таким чином, можливо узагальнити, що відсутня однотайність у поглядах вчених щодо розуміння поняття "касаційного провадження". При цьому значною мірою розбіжності в позиціях обумовлені розходженням цілей, які переслідуються вченими при дослідженні даних питань. Це в свою чергу потребує, на підставі аналізу поглядів вчених, виокремити характерні ознаки касаційного провадження в цивільному судочинстві та надати власне авторське визначення зазначеного поняття. Серед ознак касаційного провадження в цивільному судочинстві можливо виокремити наступні:

1) змістом касаційного провадження є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду;

2) предметом касаційного провадження є перевірка судових актів застосування права щодо правильності застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;

3) здійснюється уповноваженими суб'єктами – судом касаційної інстанції, що має виключний перелік повноважень;

4) має чітко регламентований процесуальний характер, оскільки регулюється нормами цивільного процесуального права;

5) виявляється у діяльності суду касаційної інстанції.

Таким чином, можливо підсумувати, що касаційне провадження в цивільному судочинстві має власне понятійне значення, під яким доцільно розуміти певну систему послідовних процесуальних дій учасників цивільного процесу, змістом яких є перевірка законності та обґрунтованості судових рішень щодо правильності застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, а також з метою узагальнення судової практики та недопущення в подальшому неоднозначного застосування норм права.

Враховуючи встановлення понятійних аспектів касаційного провадження в цивільному судочинстві, наступним кроком має стати узагальнення його сутності. Перегляд у касаційному порядку судових рішень і ухвал вченими характеризується і як правовий інститут. Такої думки притримується О. С. Червоний, який стверджує про те, що перегляд у касаційному порядку судових рішень і ухвал можна також визначити і як правовий інститут, під яким треба розуміти сукупність цивільних процесуальних норм, що регулюють діяльність касаційного суду та осіб, які подали касаційну скаргу, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції, що набрали законної сили, а також рішень і ухвал апеляційного суду в межах вимог, зазначених у касаційній скарзі. Норми цього правового інституту також регулюють процесуальні правовідносини між касаційним судом та особами, які подали касаційну скаргу, що виникли у зв'язку з означеною процесуальною діяльністю [12, с. 340]. В юридичній літературі ряд вчених обґрунтовують процесуальну (процедурну) сутність касаційного провадження. Це пояснюється в цілому процесуальною (процедурною) сутністю цивільного процесу. П. І. Шевчук та В. В. Кривенко обґрунтовують висновок про те, що "касаційне провадження в цивільних справах є стадією процесу, є сукупністю процесуальних відносин, що складаються між судом касаційної інстанції та особами, які беруть участь у справі, з метою перевірки законності рішень і ухвал місцевих та апеляційних судів" [13, с. 27].

В свою чергу К. М. Біда зробила спробу розкрити сутність та особливості касаційного провадження шляхом виокремлення "двох найголовніших рис". До них вчений відносить: по-перше, даний інститут властивий інстанційній системі судочинства, при якій процедуру касації, порушувану за скаргою заінтересованої особи, здійснює спеціальний судовий орган, який виконує виключно функцію перегляду, і який є вищою і кінцевою інстанцією, судові акти якої не можуть бути переглянуті в майбутньому; по-друге, суд касаційної ін-

станції концентрує свої зусилля виключно на перевірці відповідності судового рішення правовим нормам, не досліджуючи судові докази, які були встановлені нижчестоящими судовими інстанціями [14, с. 11-12]. Тим самим вчений наголошує на таких принципових особливостях касації як її здійснення спеціальним судовим органом – вищою судовою інстанцією, за скаргою заінтересованої особи щодо перевірки відповідності судового рішення правовим нормам. За таких обставин, касацію можливо охарактеризувати, з однієї сторони, як особливий різновид правового інституту, а, з іншої сторони, як особливу юридичну категорію, що має власне понятійне значення.

В свою чергу В. І. Тертишніков зробив спробу провести дослідження сутності касаційного провадження в цивільному судочинстві та здійснити порівняння з стадією апеляційного провадження. На думку вченого "сутність перегляду в касаційному порядку зводиться до наступних головних рис:

1) перегляд в касаційному порядку – це один з інститутів цивільного процесуального права. Норми права глави 2 Розділу V ЦПК України регулюють суспільні відносини, що складаються між касаційним судом та іншими учасниками процесуальної діяльності при касаційному перегляді судових постанов;

2) перегляд у касаційному порядку – це один з видів проваджень у цивільному процесі. У літературі та судовій практиці перегляди судових рішень прийнято розцінювати як стадії цивільного судочинства. Це вважається неправильним, оскільки глава 2 Розділу V ЦПК України називається "касаційне провадження". Крім того, і по суті це невірно, тому що касаційний перегляд побудований як стадії, що послідовно міняють одна одну: порушення касаційного провадження, підготовка справи, розгляд справи судом касаційної інстанції;

3) касаційний перегляд справи – це винятковий вид провадження. Він відрізняється від "звичайного" і апеляційного перегляду певними особливостями" [15, с. 215].

Вченими, порівнюючи апеляційне та касаційне провадження в цивільному судочинстві, справедливо наголошується також і на тому, що при розгляді справи в апеляційному порядку перевіряється законність і обґрунтованість судових рішень і ухвал суду першої інстанції, а при розгляді справи в касаційному порядку – правильність застосування судом першої та апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права, законність судових рішень та ухвал. Касаційне провадження є самостійною формою забезпечення однакового

застосування законодавства судами першої та апеляційної інстанції. Наявність касаційного оскарження і перевірки судових рішень та ухвал сприяє формуванню у громадян, службових і посадових осіб упевненості в тому, що їх політичні, трудові та інші соціально-економічні права і свободи, а також права організацій і публічні інтереси матимуть належний судовий захист [16, с. 502].

Можливо цілком погодитись з думками вчених щодо процесуальної природи касаційного провадження, що являє собою окрему стадію цивільного судочинства. З огляду на зазначене, варто відзначити про багатоаспектність сутності касаційного провадження в цивільному судочинстві, що може розглядатися в межах декількох площин:

1) процесуальна сутність касаційного провадження, змістом якої є система послідовних дій щодо комплексної та об'єктивної реалізації норм матеріального права шляхом перевірки правильності та законності прийнятих судових рішень;

2) правозахисна сутність касаційного провадження, що виявляється у можливості контрольного забезпечення встановлення справедливості та законності у цивільно-правових спорах між суб'єктами права;

3) судова сутність касаційного провадження, тобто касаційне провадження є невід'ємною частиною судочинства, що здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами – судами касаційної інстанції;

4) функціональна сутність касаційного провадження, яка виявляється в тому що здійснення касаційного провадження є різновидом юридичної практичної діяльності, котра має власне функціональне призначення;

5) інституційна сутність касаційного провадження, що характеризується як самостійний правовий інститут, тобто система правових норм, що регламентують певний вид суспільних відносин;

6) гносеологічна сутність касаційного провадження, що характеризує його як явище, що розглядається як самостійна юридична категорія, яка наділена власними ознаками, а також характеризується як самостійний об'єкт наукового юридичного дослідження щодо якого формується система знань про закономірності його зародження, виникнення, розвитку, функціонування та вдосконалення.

Таким чином, сутність касаційного провадження полягає в тому, що суд касаційної інстанції за скаргою осіб, які беруть участь у справі, і осіб, котрі не брали участь у справі, стосовно яких суд вирішив

питання про їх права і обов'язки, та за поданням прокурора, перевіряє законність рішень і ухвал суду першої інстанції, їх відповідність нормам матеріального чи процесуального права, котрі не були предметом апеляційного розгляду, а також рішень і ухвал суду апеляційної інстанції з метою захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, прав і охоронюваних законом інтересів юридичних осіб, держави, публічних інтересів.

Використана література:

1. Сердюк В. Касаційна функція судочинства як загально соціальний феномен / В. Сердюк // *Право України*. – 2008. – № 1. – С. 74-78.
2. Конституція України від 28.06.1996 року // www.rada.gov.ua
3. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]: [за ред. С. Я. Фурси]. – К.: Вид-во Фурси С. Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
4. Цивільне процесуальне право України: Підручник / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін. / За заг. ред. С. С. Бичкової. – К.: Атака, 2009. – 760 с.
5. Цивільний процес: Навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. – За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – 293 с.
6. Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.
7. Шибіко В. П. Касаційне провадження // *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К-М. – 2001. – 792 с.
8. Кассационное производство // <http://ru.wikipedia.org>
9. Кассационное производство // http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RKgxxg.o9
10. Сухарев А. В. Большой юридический словарь, 2005 г. // <http://determiner.ru>
11. Чернооченко С. І. Цивільний процес: Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
12. Цивільний процес України. Підручник / За заг. ред. О. С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.
13. Шевчук П. І., Кривенко В. В. Касаційне провадження в цивільних справах / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко // *Вісник Верховного суду України*. – 2002. – № 1 (29) – С. 27-33.
14. Біда К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / К. М. Біда. – К., 2005. – 26 с.

15. Тертишніков В.І. Цивільний процес України (лекції): Навч.-практ. посіб. – Харків: ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. – 320 с.

16. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.

УДК 343.12

Н.В. Ковальова

■ **ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ
НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ**

У статті піддано дослідженню теоретичні та практичні питання доступності до правосуддя у кримінальному судочинстві, в тому числі й щодо окремих суб'єктів. Розглядається співвідношення судового контролю та доступності правосуддя.

Ключові слова: *доступ до правосуддя, судовий контроль, судовий захист.*

В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы доступности правосудия в уголовном судопроизводстве, в том числе и в отношении конкретных субъектов. Рассматриваются соотношения понятий судебного контроля и доступности правосудия.

Ключевые слова: *доступность правосудия, судебный контроль, судебная защита.*

There was reviewed theoretical and practical questions access to justice in criminal proceedings, including the in relation to specific subjects in the article. There are the term judicial control and access to justice.

Key words: *access to justice, judicial control, judicial protection*

Діюче українське законодавство однозначно визначає, що захист прав та законних інтересів осіб у кримінальному судочинстві повинен відбуватися весь час провадження у кримінальній справі, в тому числі і під час досудового слідства.

Однім із дієвих механізмів, котрий є майже універсальним засобом захисту прав людини є судовий захист, до якого повинен мати доступ будь-який учасник кримінального процесу. Останні часи на сторінках наукових публікацій все частіше постають два важливих, і на наш погляд, взаємопов'язаних питання – реалізація судового контролю та проблеми доступу до правосуддя.

Цим питанням присвячені наукові праці, як українських вчених Ю.М. Грошевого, І.Є. Марочкина, Н.В. Сібільової, В.Т. Маляренка, О.Г. Шило, так і низка робіт вчених країн С НД – В.О. Лазаревої, В.П. Кашепова та інших.

Як одне, так і інше питання викликають досить жваве обговорення у наукових колах та у практичних працівників.

Не можливо заперечувати, що реалізація судового контролю на досудовому слідстві напряму пов'язана з питаннями забезпечення доступу до правосуддя. Але на жаль, як на законодавчому рівні, так і в наукових колах зв'язок та взаємодія між цими поняттями зостаються досі не достатньо дослідженими й вивченими, суперечливими й досить не визначеними на законодавчому рівні.

Саме це спонукало автора зробити спробу щодо розв'язання деяких аспектів цього досить складного питання.

Однією з умов реалізації права кожної особи на судовий захист є забезпечення державою доступності та ефективності правосуддя, в тому числі й на досудових стадіях кримінального судочинства. Приділяючи увагу питанням реалізації доступу до правосуддя міжнародна спільнота розробила й закріпила мінімальні стандарти доступу до правосуддя, які знайшли відображення в міжнародних документах, таких як Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Резолюціях та Рекомендаціях Комітету міністрів Раці Європи тощо, які ратифіковані Верховною Радою України [5, 170].

Одним із заходів, які держава зобов'язана застосувати для забезпечення доступу до правосуддя, відповідно до міжнародних документів є використання певних засобів щодо покращення системи та процедури оскарження дій та рішень осіб, які здійснюють провадження у справі.

Доступ до правосуддя - це можливість реалізації особою свого права на судовий захист своїх прав та законних інтересів, з однієї сторони, і обов'язок держави забезпечити особі судовий захист. А однією зі складових захисту прав та законних інтересів особи є судовий контроль на досудовому слідстві. В реалізації судового контролю на досудовому слідстві зацікавлені, як держава, так і окремі особи, які приймають участь у кримінальному провадженні. Ця зацікавленість забезпечується тим, що всім учасникам кримінального судочинства гарантується можливість домагатися захисту, як публічних, так і власних інтересів законними методами [3, 76].

Слід зауважити, що реалізація судом повноважень на судовий контроль відбувається не за власним почином, а за ініціативою конкретної особи, права чи свободи якої порушені. Крім порушених прав, особа повинна також мати певні підстави щодо доступу до правосуд-

дя, тобто на звертання до суду. Наявність права на звертання до суду визначена безпосередньо в нормах КПК, де закріплено право певного учасника кримінального процесу на можливість судового захисту.

Таким чином, реалізація судового контролю можлива тільки при наявності доступу до правосуддя певної особи.

На жаль, не всі питання захисту прав, свобод та інтересів особистості судом на досудовому слідстві знайшли відображення в законодавстві. А відсутність деяких питань, щодо захисту певних осіб в законодавстві, може спричинити закриття доступу до правосуддя й реалізацію повноважень суду на судовий контроль.

З цього приводу слід звернути увагу на обмеженість деяких учасників судочинства, щодо можливості оскаржувати рішення органів досудового слідства. Наприклад, особа, якій злочином заподіяно шкоду, не може приймати участь в розгляді скарги на постанову про порушення кримінальної справи й висловити свою точку зору щодо обґрунтованості й законності цього рішення. Про розгляд такої скарги особі, якій заподіяно шкоду навіть не повідомляється. Тобто, доступ до правосуддя (відсутнє право звернення цієї особи до суду) цієї особи вже обмежено. Це пов'язано з відсутністю правового статусу особи, що потерпіла від злочину на цьому етапі провадження.

Питання доступу до правосуддя особи, яка потерпіла від злочину, вже досліджувалося Інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України [4], в рамках якого зроблено висновки про те, що доступ до правосуддя це нормативно закріплена та забезпечена державою реальна можливість кожної зацікавленої особи на безперешкодне звернення до компетентних державних органів (дізнання, слідства, прокурора) та суду за відновленням своїх порушених злочином прав, свобод та законних інтересів, без якого особа не може реалізувати право на судовий захист. Й це право має декілька складових елементів права: на звернення до компетентних державних органів за захистом; на одержання кваліфікованої правової допомоги, в тому числі й безоплатної; на ініціювання кримінального переслідування за злочини, перелічені у законі; на відмову у кримінальному переслідуванні [2, 8].

Така точка зору, з нашого погляду є обґрунтованою й виваженою, але потребує деяких доповнень. Розглядаючи питання щодо захисту прав, свобод та законних інтересів у кримінальному судочинстві, звертає на себе увагу можливість захисту особи двома правозахисними органами - прокуратурою та судом.

На досудових стадіях провадження у справі, повноваження цих самостійних державних органів щодо можливості усунення порушень закону й поновлення порушених прав мають, як певні схожості, так і відмінності.

Наприклад, підстави для початку перевірки, щодо порушення прав, свобод чи законних інтересів особи, та процесуальний порядок перевірки суттєво відрізняються.

По-перше, для прокурора здійсненні перевірки законності порушення кримінальної справи чи відмови в порушенні кримінальної справи – є обов'язком. Ця діяльність є однією із складових наглядової функції прокурора за діяльністю органів, що здійснюють дізнання, досудове слідство та оперативно-розшукову діяльність.

Суд починає провадження щодо перевірки постанови про порушення кримінальної справи чи відмову в порушенні кримінальної справи тільки при наявності скарги зацікавленої особи.

По-друге, при розгляді скарги на постанову про порушення кримінальної справи, прокурор дещо обмежений в своїх можливостях. Він має право скасувати постанову про порушення кримінальної справи тільки у разі, якщо у справі ще не проводились слідчі дії.

Для суду ж таких обмежень не існує. Він має право скасувати постанову про порушення кримінальної справи на будь-якому етапі досудового провадження. З цього приводу, досить слушною є точка зору, щодо якої логічним було б вважати, що і прокурор, і суд, будучи компетентними державними органами й маючи один і той же об'єкт (рішення) для перевірки під час досудового слідства, повинні мати однакові правові умови та строки при розгляді скарг [1, 97].

Законодавець, надаючи право переглядати рішення про початок провадження прокурору й суду не розмежує їх повноваження, не визначає де закінчуються повноваження прокурора, а де починаються повноваження суду.

Більшість скарг на постанови про порушення кримінальної справи, надходять на дії органів дізнання чи слідчого, а не на дії прокурора, який своєчасно не відреагував на порушення закону, хоча чинне законодавство не обмежує доступ до правосуддя, попереднім звертанням зі скаргою до прокурора.

З нашої точки зору, захист прав, свобод та законних інтересів особистості у кримінальному судочинстві повинно складати виважену систему, в якій дії прокуратура й суду повинні бути єдиними й послідовними. І завершальним елементом у цій системі повинен стати

судовий контроль. Тобто, скарга особи до суду повинна розглядатися тільки у разі відмови прокурора її задовольнити, або розглянути, або у випадках коли прокурор вже перевірів таку справу й не знайшов підстав для відміни рішення органів досудового слідства.

Саме така система захисту прав особистості у кримінальному судочинстві буде відповідати сучасним реаліям і не дублювати повноваження прокурора й суда.

Використана література:

1. Беднарська В.М. Щодо деяких аспектів діяльності суду на досудовому слідстві. // Вісник ЛДУВС імені Є.О.Дідоренка. - №3 - 2009. - С.95-102
2. Давіденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування. - Автор. Дис...канд.юрид. наук. - Харків, 2007. - С. 8. - 20 с.
3. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: Монографія. - Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. - 207с.
4. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І.Борисова. - Х.: Вид-во Кроссрууд, 2008. - 364 с.
5. Шило О.Г. Проблеми забезпечення потерпілому доступу до правосуддя на досудових стадіях кримінального процесу // Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І.Борисова. - Х.: Вид-во Кроссрууд, 2008. - С. 170-184.

УДК 343.415:342:342.849.3 (477)
Т. Стурова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА САНКЦІЙ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 159¹ КК УКРАЇНИ

У статті проаналізовано зміст кримінально-правових санкцій, передбачених у ч. 1 та ч. 2 ст. 159¹ КК України, та сформульовано пропозиції щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: *вибори, вид і розмір покарання, фінансування виборчої кампанії, санкція кримінально-правової норми.*

В статье проанализировано содержание криминально-правовых санкций, предусмотренных в ч. 1 и ч. 2 ст. 159¹ КК Украины, и сформулированы предложения относительно их совершенствования.

Ключевые слова: *выборы, вид и размер наказания, финансирование избирательной кампании, санкция уголовно-правовой нормы.*

In the article maintenance is analysed criminally legal approvals, foreseen in ch. 1 and ch. 2 st. 159¹ criminal code of Ukraine, and suggestions are formulated in relation to their perfection.

Key words: *election, species and measurement chastisement, financing electoral campaign, sanction criminal-law norm.*

Трансформація суспільно-політичного ладу України в напрямі побудови демократичної та правової держави передбачає використання виборів для формування органів державної влади й місцевого самоврядування. У зв'язку із цим особливого значення набуває реалізація громадянами своїх конституційних прав обирати й бути обраними до цих органів. Саме тому формування ефективного правового механізму захисту виборчих правовідносин, у тому числі й кримінально-правовими засобами, є вкрай актуальним.

Проблемами кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти виборчих прав громадян приділялася увага в роботах таких вчених, як С.Я. Лихова, П.П. Андрушко, М.О. Мягков, Л.Д. Медіна, В.П. Тихий, С.Р. Тагієв, І.В. Дробуш та інших. Проте наукового обґрунтування видів та розмір покарання за порушення порядку фінансування виборчої кампанії, кандидата (блоку) у спеціальній літературі не здійснювалося.

Метою цієї статті є аналіз змісту санкцій, передбачених у ч. 1 та ч. 2 ст. 159¹ КК України, та формулювання на цій підставі пропозицій щодо їх вдосконалення.

Види та розмір покарання за порушення порядку фінансування виборчої кампанії, кандидата (блоку) є, на наш погляд, яскравим прикладом неналежного узгодження санкцій за злочини, котрі за багатьма ознаками однорідні. Аналіз чинного кримінального законодавства дозволяє виокремити низку дискусійних питань із цього приводу.

У ст. 159¹ КК України встановлена відповідальність за два окремих самостійних складів злочину, сформульованих у її першій та другій частинах: 1) надання фінансової (матеріальної) підтримки у великому розмірі для здійснення виборчої кампанії кандидату, політичній партії (блоку), з порушенням встановленого законом порядку, шляхом передачі грошових коштів або матеріальних цінностей на безоплатній основі чи за необґрунтовано заниженими розцінками, виготовлення або поширення агітаційних матеріалів, не оплачених з виборчого фонду чи оплачених з виборчого фонду за необґрунтовано

заниженими розцінками, або оплати виготовлення чи поширення таких матеріалів (ч. 1 ст. 159¹); 2) умисне використання у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) кандидатом, його уповноваженим представником, довіреною особою кандидата чи уповноваженою особою з порушенням встановленого законом порядку (ч. 2 ст. 159¹).

У санкціях ч. 1 ст. 159¹ та ч. 2 159¹ КК України встановлені такі альтернативні види основних покарань, як штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправні роботи на строк до двох років, обмеження або позбавлення волі на той саме строк.

Про доцільність більш широкого застосування штрафу як одного з видів покарань, альтернативних позбавленню волі, особливо за злочини проти власності, зазначали багато вчених [1, с. 63–64; 2, с. 9; 3, с. 29–30; 4 с. 115]. Цілком слушною видається думка О.П. Гороха про те, що штрафу й виправним роботам притаманний високий каральний потенціал. Варто враховувати те, що засуджений залишається на волі, не втрачає соціально корисних зв'язків і, перебуваючи під контролем правоохоронних органів і трудового колективу, зазнає профілактичного та виправного впливу [5, с. 35].

Слід відзначити, що покарання у виді штрафу за порушення порядку фінансування виборчої кампанії, кандидата (блоку) (ч. 1 та ч. 2 ст. 159¹ КК України) не скоординовано із санкціями норм, що встановлюють відповідальність за вчинення суміжних злочинів, зокрема перешкоджанням здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ч. 1 ст. 157 КК України). Названі злочини мають майже тотожні видовий та основний безпосередній об'єкти, а також форму вини. Указані ознаки складу злочину, на наш погляд, визначають рівнозначність ступеню суспільної небезпеки цих діянь, який обґрунтовується тим, що вони ставлять під загрозу основоположні принципи демократії, оскільки перешкоджають реалізації права волевиявлення громадян щодо вирішення важливіших державних та суспільних питань, які виносяться на загальнодержавні чи місцеві вибори та референдуми. У санкції ч. 1 ст. 157 КК України встановлено основні покарання у виді штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також обмеження або позбавлення волі на строк до двох років.

Хотілося б звернути увагу, що за злочини, аналогічні тим, відповідальність за які встановлена в ч. 1 та ч. 2 ст. 159¹ КК України, КК РФ передбачає значно більший розмір покарання у виді штрафу. Так, відповідно до ч. 1 статті 141¹ КК РФ порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, виборчого об'єднання, виборчого блоку, діяльності ініціативної групи по проведенню референдуму, іншої групи учасників референдуму караються штрафом у розмірі від п'ятисот до семисот мінімальних розмірів оплати праці. Частиною 2 статті 141¹ КК РФ використання у великих розмірах фінансової (матеріальною) підтримки для проведення виборчої кампанії кандидата караються штрафом у розмірі від семисот до однієї тисячі мінімальних розмірів оплати праці.

Таким чином, порівняння санкцій ч. 1 та 2 ст. 159¹ та ч. 1 ст. 157 КК України дозволяє зробити висновок, що за вчинення злочину, передбаченого останньою нормою, розмір покарання у виді штрафу значно вище, ніж ті, що можуть бути призначені за скоєння злочинів, відповідальність за які встановлено в ч. 1 та ч. 2 ст. 159¹ КК України. Крім того, встановлені законодавцем у цих нормах розміри штрафу, на наш погляд, не є суттєвими для суб'єктів злочинів, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 159¹ КК України, адже в переважній більшості такі особи є фінансово спроможними.

Ефективність виправних робіт досить часто підкреслюється фахівцями, адже цей вид покарання поєднує в собі визначений набір каральних елементів зі звичайними заходами виховного впливу, що не послабляє і не рве соціально корисні зв'язки засудженого [6, с. 88]. Як слушно зауважує С.І. Демент'єв, виправні роботи є гуманною та разом з тим ефективною мірою покарання, оскільки вони дають менше рецидиву, ніж штраф [2, с. 8–9]. Разом з тим істотним недоліком є законодавча заборона застосувати виправні роботи до значної частини населення (ч. 2 ст. 57 КК України) [4, с. 117–118].

Обмеження волі як вид покарання є суттєвим кроком до гуманізації кримінального законодавства, а також свідчить про спробу віднайти ефективну альтернативу покаранню у виді позбавлення волі. Однак не можна не погодитись з думкою Ю.В. Філея про те, що говорити про ефективність цього виду покарання ще зарано, оскільки майже відсутній досвід його застосування в умовах сьогодення [4, с. 119].

Щодо позбавлення волі як виду покарання за порушення порядку фінансування виборчої кампанії, кандидата (блоку) хотілося б зазначити таке. По-перше, сьогодні як науковці, так і практичні працівники

дійшли єдиного висновку, що позбавлення волі як покарання з підвищеним каральним ефектом має й багато негативних наслідків: труднощі в соціальній адаптації після звільнення, розрив сімейних зв'язків, найвищий відсоток рецидиву тощо. По-друге, особливо малоефективним є покарання з малими термінами позбавлення волі (до трьох років), оскільки злочинець за цей час не отримує достатніх стимулів і можливостей усвідомити протиправність своєї поведінки, а перспектива позбавитися волі в майбутньому його більше не лякає.

Ураховуючи вищевикладене, слід погодитися з науковцями в тому, що позбавлення волі повинно бути крайнім засобом впливу [7, с. 153] і застосовуватися лише в тих випадках, коли жодна інша реакція на злочин неможлива [2, с. 7]. З таких позицій, до речі, виходить й судова практика. Так, у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України №7 від 24.10.2003 "Про практику призначення судами кримінального покарання" зазначено, що коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вирокі [8].

На наш погляд, недоліком законодавчої конструкції обох частин ст. 159¹ КК України, також є й те, що в санкціях цих норм не передбачено такий вид покарання, як громадські роботи.

На доцільність більш широкого застосування покарання у виді громадських роботи за певні злочини, зокрема проти власності, проти правосуддя, у сфері господарської діяльності звертають увагу В.Т. Маляренко, Ю.В. Філей, Г.Є. Болдарь та інші вчені [4, с. 120, с. 134; 9, с. 166; 10, с. 66].

Вважаємо, що призначення цього виду покарання за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) буде більш ефективним, ніж штраф або виправні роботи. Така позиція базується на тому, що виконання різного роду громадських робіт (прибирання вулиць, парків, скверів, благоустрій населених пунктів, ремонт будинків, споруд, доріг або комунікацій, вантажно-розвантажувальні роботи тощо) сприятиме відчуттю засудженим суспільного осуду та негативного ставлення оточуючих до його вчинку, а отже сприятиме усвідомленій відповідальності за скоєний злочин з одного боку, а з іншого - гуманізації та індивідуалізації покарання. Про ефективність застосування цього виду покарання, до речі, свідчить й зарубіжний досвід.

Розмірковуючи над оптимальним розміром громадських робіт за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку), ми виходимо із загальнотеоретичного підходу, запропонованого М.І. Хавронюком, згідно з яким якщо найбільш тяжким з основних покарань є позбавлення волі, то громадські роботи як альтернативне покарання повинні встановлюватись у розмірі до двохсот сорока годин [11, с. 265–266].

Викладене вище засвідчує складність проблеми оптимізації міри покарання за порушення порядку фінансування виборчої кампанії, кандидата (блоку), однак можна стверджувати, що санкції частин 1 та 2 ст. 159¹ КК України не відповідають принципу ідентичності покарання за злочини однакового ступеня суспільної небезпеки.

У зв'язку із цим пропонуємо передбачити в санкціях частин 1 та 2 ст. 159¹ КК України більш високий розмір штрафу, який скорегований із санкцією ч.1 ст. 157 КК України та відповідає зарубіжному досвіду покарання за аналогічні злочини, – від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З метою економії кримінальної репресії, дотримуючись принципу гуманізму в кримінально-правовій політиці нашої держави, вважаємо за необхідне доповнити санкції частин 1 та 2 ст. 159¹ КК України таким видом покарання, як громадські роботи на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень вважаємо є вивчення проблем кваліфікації порушення порядку фінансування виборчої кампанії, кандидата (блоку) та відмежування від суміжних злочинів.

Використана література:

1. Цепляева Г. Можно ли назначить штраф в размере свыше одного миллиона рублей? / Г. Цепляева // Уголовное право. – 2005. – № 2. – С. 62–64.

2. Демейтєв С.И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / Дементьев С.И. – Ростов-на-Дону : Ростов. ун-т, 1986. – 160 с.

3. Коломосьць Т.О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення України : [монографія] / Коломосьць Т.О. – Запоріжжя : ВЕРЖЕ, 2000. – 241 с.

4. Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Філей Юрій Володимирович. – Запоріжжя, 2005. – 232 с.

5. Горох О.П. Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Горох Олексій Петрович. – К., 2007. – 299 с.

6. Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций: Аксиологический аспект / Осипов П.П. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – 135 с.

7. Вартилецька І.А. Виправні роботи без позбавлення волі в Україні: теоретичні аспекти та практика застосування на сучасному етапі: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 1997. – 187 с.

8. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 року // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14–20.

9. Болдарь Г.Є. Покарання за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано / Г.Є. Болдарь // Правова держава. – Одеса: Астропринт, 2010. – Випуск № 12 – С. 162–167.

10. Болдарь Г.Є. Покарання за злочини у сфері банкрутства / Г.Є. Болдарь // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2010. – Випуск № 2 – С. 61–66.

11. Хавронюк М.І. Категорії злочинів і санкції Особливої частини КК України: наукові дослідження та деякі висновки / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року; за ред. М.І. Мельника. – К.: А.С.К., 2001. – 304 с.

УДК 378.98.06:622.8 (045)

О.М. Новосельцева

**ОСОБЛИВОСТІ ПОРУШЕНЬ КРИМІНАЛЬНИХ
СПРАВ ЩОДО ПОРУШЕНЬ ТЕХНІКИ БЕЗПЕКИ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПІДЗЕМНИХ РОБІТ
У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ**

На підставі узагальнення положень, висунутих провідними вченими криміналістами щодо особливостей порушення кримінальних справ при злочинних порушеннях ПТБ у вугільній промисловості під час проведення підземних робіт, а також емпіричного матеріалу, автор висуває та обґрунтовує особливості порушення зазначеної категорії кримінальних справ.

Ключові слова: *особливості порушення кримінальної справи, стадія порушення кримінальної справи, попередня перевірка, спеціальне розслідування нещасного випадку, свовчасність порушення.*

На основани обобщения положений, выдвинутых ведущими учёными криминалистами относительно особенностей возбуждения уголовных дел при преступных нарушениях ПТБ в угольной промышленности

во время проведения подземных работ, а также эмперического материала, автор выдвигает и обосновывает особенности возбуждения указанной категории уголовных дел.

Ключевые слова: *особенности возбуждения уголовного дела, стадия возбуждения уголовного дела, предварительная проверка, специальное расследование несчастного случая, своевременность возбуждения.*

On the basis of generalizing the provisions of the leading experts in criminalistics pertaining to the content of the urgent investigative acts, which are conducted during investigating crimes committed in the places of confinement, the author grounds the recommendations concerning using in the criminalistic tactics the urgent investigative acts with the aim of successful revealing, fixing and seizing evidence of criminal acts, that are committed in the establishments of enforcing sentences.

Key words: *crime, evidence, investigation, investigative acts, establishments of enforcing sentences.*

Як відомо, порушення кримінальної справи є одним з тих етапів розслідування, який обминути неможливо. Вивчення та узагальнення слідчої і судової практики щодо злочинних порушень ПТБ¹ у вугільній промисловості надає підстави вважати, що порушення кримінальної справи є одним з найважливіших етапів у методиці розслідування злочинів, бо від своєчасності її порушення залежить ефективність розслідування в цілому.

Питаннями щодо порушення кримінальної справи були присвячені роботи Ю.М. Белозьорова, І.А. Гельфанда, В.Л. Єгорова, М.В. Жогіна, В.С. Зеленецького, В.Ф. Зудіна, Д.С. Караєва, А.П. Рижакіна, Н.М. Савгірової, Т.С. Симонової, К.Ф. Скворцова, Ф.Н. Фаткулліна, М.П. Яблокова та інших. Безпосередньо розглядуваному питанню присвячено роботи В.І. Роспутька, М.К. Йосифова. Однак, зазначені дослідження проводилися більше ніж 30 років тому і не враховують сучасний стан розвитку криміналістичної та кримінально-процесуальної науки, а також багатоаспектність визначеної проблеми.

Зміст поняття порушення кримінальної справи можна розглядати як: а) самостійний інститут кримінально-процесуального права; б) першу частину кримінального процесу, де проходить приймання заяв і повідомлень про злочини, їх перевірка і розгляд у встановленому законом порядку; в) сукупність дій, пов'язаних з прийняттям рі-

---

¹ ПТБ – правил техніки безпеки.

шення, що здійснюються компетентними особами; г) сутність і результат прийнятого компетентними особами рішення [1, с. 25]. У кримінальному процесі стадія "порушення кримінальної справи" розглядається з різних позицій, розуміючи його як: а) правовий інститут [2, с. 221]; б) як процесуальне рішення спеціально уповноваженої особи [3, с. 216]; в) як стадію кримінального процесу [4, с. 100].

Стадію порушення кримінальної справи можливо розглядати і як часовий відрізок, що призначений для виконання специфічної кримінально-процесуальної діяльності по попередній перевірці заяв (повідомлень) про злочин. Приводи і підстави до порушення кримінальної справи чітко визначені у ст. 94 КПК України. Справа може бути порушена тільки у тих випадках, коли є достатні відомості, що вказують на наявність ознак злочину. Привід - це форма, підстава це зміст юридичного факту, що має як наслідок прийняття рішення про початок кримінального процесу, або про порушення кримінальної справи [5, с. 19-20], а також приводами є джерела, з яких орган дізнання, слідчий прокурор, суддя чи суд одержують дані про злочин. Кожна кримінальна справа може бути порушена лише за наявності приводу і достатньої підстави [6, с. 226].

Підставою для порушення кримінальної справи є отримані із зазначених у законі процесуальних джерел відомості достатні хоча би для того, щоб мати припущення про наявність ознак злочину, за допомогою цих відомостей встановлюються певні елементи об'єкту та об'єктивної сторони злочину коли справа порушується за фактом скоєння злочину. Коли справу було порушено відносно особи, то необхідно отримати відомості про суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину [7, с. 8]. Підстава до порушення кримінальної справи повинна включати до себе два необхідних елемента: 1) наявність ознак злочину в події, що стала відома органу дізнання, слідчому, прокурору або суду; 2) наявність достатніх даних, на підставі яких встановлюються ознаки злочину [4, с. 116].

За нашими даними, кримінальні справи щодо злочинних порушень ПТБ під час проведення підземних робіт у вугільній промисловості порушувалися: 1) за матеріалами перевірок проведених прокуратурою - 54%; 2) за матеріалами спеціального розслідування територіального органу Держнагляддохоронпраці за місцем настання нещасного випадку - 23%; 3) за повідомленням керівництва шахти 23%; 4) за повідомленнями медичних закладів про нещасний випадок на виробництві - 0%; 5) за повідомленням окремих громадян - 0%. Що

стосується відсутності повідомлень медичних закладів про нещасний випадок на виробництві, як підстави до порушення кримінальної справи і враховуючи специфіку даного виду злочинів, це можна пояснити тим, що у разі настання нещасних випадків на виробництві, керівництво шахти повідомляє про це прокуратуру і медичні заклади, а вже потім медичні заклади можуть додатково повідомити про це прокуратуру. Стосовно відсутності повідомлень окремих громадян, як підстави до порушення кримінальної справи можна пояснити тим, що прокуратуру про це повідомляють територіальний орган Держнаглядохоронпраці та керівництво шахти, у разі настання нещасних випадків на виробництві.

Як раніше зазначали, найчастіше кримінальні справи щодо злочинних ПТБ у вугільній промисловості, якщо не настали тяжкі наслідки, порушуються у ході прокурорських перевірок законодавства про працю, а тому в матеріалах попередньої перевірки відсутні матеріали спеціального розслідування. Повідомлення та заяви про нещасні випадки на виробництві часто надходять до прокуратури не відразу, а впродовж деякого часу, бо наявні факти потребують перевірки. Найбільш повні відомості про характер події, його причини та наслідки, що настали, а також порушених правилах та винних особах містять матеріали спеціального розслідування нещасних випадків, які надходять від [8, с. 159] територіального органу Держнаглядохоронпраці за місцем настання нещасного випадку. Найчастіше матеріали спеціального розслідування є приводом до порушення кримінальних справ розглядуваної категорії.

Обов'язок проведення спеціального розслідування нещасного випадку покладено на роботодавця. Відповідно до Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві¹, спеціальне розслідування нещасного випадку проводиться комісією із спеціального розслідування нещасного випадку (далі спеціальна комісія), що призначається наказом керівника територіального органу Держнаглядохоронпраці за місцезнаходженням підприємства. Порядок і завдання його проведення також передбачено зазначеним вище Порядком.

До завдань відомчого розслідування входять:

- а) з'ясування обставин події; б) встановлення його причин;
- в) розробка способів по усуненню причин цієї події; г) встановлення

---

¹ ПКМУ від 25 серпня 2004 р. № 1112.

осіб, що допустили порушення правил безпеки та інструкцій по безпечним методам робіт [9, п. 42].

На думку Роспутька В.І., у кожному конкретному випадку слідчий повинен дати матеріалам спеціального розслідування правильну оцінку, яка складається у вирішенні наступних питань:

а) чи повно було з'ясовано обставини події; б) чи обґрунтовані висновки про причини події; в) чи обґрунтовані висновки про осіб, що допустили порушення правил безпеки або інструкцій; г) чи усі необхідні матеріали було надано слідчому комісією спеціального розслідування [10, с. 283]. На нашу думку, цей перелік необхідно доповнити наступним: д) чи справжні¹ причини події, тобто внаслідок яких дійсно і сталася подія, було зазначено у акті спеціального розслідування; е) чи ретельно було проведено огляд місця події, де стався нещасний випадок; ж) чи є розбіжності між поясненнями потерпілих, очевидців та посадових осіб; з) чи співпадають висновки про причини нещасного випадку у акті спеціального розслідування з висновком комісії із спеціального розслідування. Матеріали комісії спеціального розслідування, а також різного роду повідомлення повинні бути ретельно вивчені та вдумливо оцінені з точки зору суспільної небезпеки конкретного факту правопорушення [11, с. 107].

Виключно важливе значення для успішного розслідування по справах щодо злочинних ПТБ у вугільній промисловості має оперативність у роботі слідчого. На теперішній час розслідування по розглядуваним справам зазвичай починається впродовж тривалого часу після події, в середньому не менше місяця, що не є нормальним. Так, серед вивчених нами кримінальних справ зазначеної категорії, 70% були порушені пізніше ніж за місяць з моменту скоєння злочину. Це пояснюється тим, що одні слідчі чекають надходження матеріалів спеціального розслідування до прокуратури, інші бажають провести гірничо-технічні, хімічні дослідження та інше, тому і не порушують кримінальні справи.

В результаті несвоєчасного порушення кримінальних справ, знищується переважна більшість слідів злочину, та і взагалі змінюється обстановка злочину. Слід пам'ятати, що відображення слідів за допомогою яких встановлюються причини порушення ПТБ, можна знайти на предметах, що використовуються у виробництві, на облад-

---

¹ Справжні - причини, внаслідок яких дійсно і сталася подія.

нанні, механізмах. Тривале зберігання цих предметів у такому стані, у якому вони залишилися після події, часто буває неможливим. Звичайно, навпаки, умови виробництва складаються таким чином, що потребують негайної зміни стану цих предметів. Це пояснюється загрозою вибуху, а також небезпечкою для життя та здоров'я людей, зупинкою виробництва. Звідси частіше змінюється стан предметів, які мають на собі відбитки порушень ПТБ навмисно, причому робиться це з великою поспішністю, під приводом необхідності відновити виробництво та почати роботу. Тому необхідно максимально наблизити початок слідства к моменту події та скоротити строки розслідування. Однак це не повинно проводитися за рахунок погіршення якості розслідування [12, с. 200].

Наприклад, при аварії на шахті слід негайно все оглянути, щоб можна було виявити, вилучити і зафіксувати сліди порушення, які можуть бути швидко знищені стихійно або навіть навмисно, бо як відомо у шахті проходять технологічні процеси видобутку вугілля, зсув породи завдяки чому лава змінює своє місцезнаходження, а тому і місце події може постійно пересуватися.

За радянських часів існувала думка, що правильно поступали працівники прокуратури не порушуючи кримінальні справи за малозначністю [13, с. 38]. Так, 17 березня 1959 року працівником шахти "Холодна балка" було пронесено у шахту сірники та цигарки, але незважаючи на це прокурором кримінальну справу порушено не було, а тільки винесено припис, який було розглянуто на загальних зборах [11 с. 108]. Але на теперішній час слідчі у певних випадках порушують кримінальні справи і за малозначністю. З вивчених нами 200 кримінальних справ, за фактами пронесення цигарок та сірників після спуску у шахту працівниками, було порушено 5 кримінальних справ. Однією з осіб що пронесла курильні прилади, був гірничий майстер, хоча він є особою яка відповідає за техніку безпеки у шахті. Як відомо, більшість шахт на території України є з підвищеною концентрацією газу метану, який є вибухонебезпечним, тому застосування курильних приладів у шахті може призвести до шкідливих наслідків, що може призвести до загибелі людей. Вважаємо, що порушення кримінальних справ за даними фактами буде превентивним заходом, бо кримінальна відповідальність є найбільш суворою серед інших видів відповідальності і спрямована на призначення кримінального покарання, що може бути перешкодою для набуття систематичності у зазначених порушеннях.

Так, 15.05.2003 року, прокуратурою Червоногвардійського району м. Макіївки було порушено кримінально справу за ч. 1 ст. 272 КК України відносно гірничо робочого З., якого було затримано на шахті "Чайкіно" коли він курив цигарку, чим і порушив п. 1.4.3 Правил безпеки у вугільних шахтах, п. 9 Інструкції про охорону праці для гірничо робочого, ст. 42 Гірничого Закону України, ст. 14 Закону України "Про охорону праці" та створив загрозу вибуху у шахті та загибелі людей¹.

Своєчасність порушення кримінальної справи досягає свого позитивного результату, коли одразу ж виконуються необхідні слідчі дії. Між тим, деякі практичні працівники, порушуючи кримінальні справи після події що сталася, тривалий час слідчі дії по кримінальній справі не виконують, починають розслідування лише після надходження до прокуратури матеріалів спеціального розслідування. Така практика не є вірною, оскільки не сприяє якісному та ефективному розслідуванню злочину. Ми погоджуємось з думкою В.І. Роспутька, який вважає вірною практику коли слідчі не чекають закінчення відомчого розслідування, а виконують необхідні слідчі дії негайно після порушення справи [14, с. 6]. Так, по кримінальній справі порушеній за фактом травмування електрослюсаря Т., розслідування слідчим проводилось одночасно з розслідуванням комісії з спеціального розслідування, що допомогло всебічно дослідити всі обставини кримінальної справи².

Певні науковці вважають, що кримінальні справи щодо злочинних порушень ПТБ повинні бути порушені не у відношенні особи, а за фактом [15, с. 16-17]. Можна погодитися з такою думкою у тих випадках, коли дійсно не має відомостей про те, яка саме відповідальна особа або інша особа порушила ПТБ. Так, 09.08.2004 р. у першу зміну на шахті "Ясиноватська-Глибока" ДП "Макіїввугілля" стався нещасний випадок зі смертельним сходом з гірничо робочим К. Відповідно до висновку Макіївського НДІ в порушення п. 1.1.3 "Правил безпеки" у частині функціонування нарядної системи і в порушення "Посадової інструкції гірничого майстра гірничопрохідничої дільниці" сталося смертельне травмування К. Зазначену кримінальну справу було порушено за фактом порушення ПТБ³.

¹ Архів Червоногвардійського районного суду м. Макіївки.

² Кримінальна справа № 27-17369, архів Червоногвардійського міського суду.

³ Архів Советського районного суду м. Макіївки. Кримінальна справа № 25-19236.

Коли є відомості про конкретну особу яка порушила ПТБ під час проведення підземних робіт у вугільній промисловості, то доцільно порушувати кримінальну справу у відношенні особи. Так, А. працюючи бригадиром дільниці шахти "Калінінська-Східна" ДП "Макіїввугілля" у 4 зміну 05.11.2003 р. в порушення п. 4.1.22, п. 4.1.12 "Правил безпеки у вугільних шахтах" допустив в'їзд гірничо робочих дільниці по допоміжному хідку пласту ЛТ в необладнаних для перевезення вагонетках, крім того була відсутня опорна веделка, що перешкоджала з'їзду вагонеток у випадку обриву канату лебідки ЛВ-25. Внаслідок обриву останньої, состав вагонеток скотився вниз та гірничо робочий Ц. отримав травму голови від якої помер у міській лікарні. Відповідно до висновку державної технічної інспекції Макіївської гірничої державної технічної інспекції нещасний випадок стався з гірничо робочим Ц. внаслідок порушення "Правил техніки безпеки у вугільних шахтах" паспорту відкатки по допоміжному хідку пласту Л1. Кримінальну справу було порушено відносно А. бригадира дільниці шахти "Калінінська-Східна" ДП "Макіїввугілля"¹. З наведених прикладів ми бачимо, що практика йде шляхом, що коли невідомо ким саме було допущено порушення, то кримінальна справа порушується за фактом, а коли відомо яка саме особа порушила ПТБ у вугільній промисловості під час проведення підземних робіт, то кримінальну справу слід порушувати відносно особи. Цікаво зауважити, що за нашими емпіричними даними, 40% кримінальних справ розглядуваної категорії було порушено за фактом, а 60% було порушено відносно осіб. До речі часто у кримінальних справах, які було порушено за фактом, у ході розслідування встановлюють, що не одна особа винна у порушенні ПТБ, а декілька (у 10% кримінальних справ).

Встановлення істинних причин ПТБ праці дає можливість визначити найбільш ефективний напрямок розслідування, у процесі якого виявлене порушення правил та наслідки не слід розглядати ізольовано. Необхідно: а) намагатися з'ясувати, чи не пов'язані обставини, що відносяться до зазначеного порушення, з іншими умовами та причинами, неочевидними та ще не встановленими; б) проаналізувати зв'язок дільниці роботи або технологічного процесу, на якому сталася подія, з іншими видами робіт та встановити залежність події від причин та дій осіб, які, на перший погляд, здаються не мають відношення до події [8, с. 173].

---

¹ Архів Советського районного суду м. Макіївки. Кримінальна справа № 25-18718.

Таким чином, при злочинних порушеннях ПТБ у вугільній промисловості під час проведення підземних робіт до особливостей порушення кримінальних справ слід віднести: а) використання спеціальних знань при оцінці первинного матеріалу; б) порушення кримінальних справ на підставі фактичних даних, що містяться у матеріалах прокурорських перевірок; в) порушення кримінальних справ за повідомленням керівництва шахти.

Зрештою, урахування визначених особливостей слідчим, буде сприяти своєчасному та обґрунтованому порушенню кримінальних справ при злочинних порушеннях ПТБ у вугільній промисловості під час проведення підземних робіт.

Використана література:

1. В.С. Зеленецький. [Текст]/ Возбуждение уголовного дела. - Х.: КримАрг. - 1998. - 340 с.
2. Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко. [Текст]/ Кримінальний процес України. - підручник. - К.: Юрінком Інтер. - 2008. - 712 с.
3. В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко. [Текст]/ Кримінальний процес України. - навчальний посібник. - Видання 2-ге доповнене і перероблене. - Київ.: Атіка. - 2007. - 584 с.
4. В.М. Тертышник. [Текст]/ Уголовный процесс. - Учебник - изд. 3-е, переработанное и дополненное. - Х.: РИФ "Арсис, ЛТД". - 2000. - 576 с.
5. А.П. Рижиков [Текст]/ Возбуждение и отказ в возбуждении уголовного дела. - М.: Контракт. Инфра М. - 2001. - 420 с.
6. Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко [Текст]/ Кримінальний процес України. - підручник. К.: Юрінком Інтер. - 2008. - 712 с.
7. Т.С. Симонова. Проверка повода и установление основания для возбуждения уголовного дела. [Текст]: автореф. дис. ... к-та юр. - наук: 12.00.09/ Автореферат. Б. - 2007. - 26 с.
8. В.К. Лисиченко. [Текст]/ Методика расследования отдельных видов преступлений. - К.: Вища школа. - 1988. - 406 с.
9. ПКМУ Затвердження Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві від 25 серпня 2004 р. № 1112 [Електронний ресурс] <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1112-2004-%EF>
10. В.И. Роспутько. Оценка следователем материалов ведомственного расследования нарушений правил безопасности при производстве подземных работ в угольной промышленности. [Текст]/ Проблемы законности на современных этапах развития советского государства Межвузовская научная конференция. - Х., 1968. - октябрь. - С. 283-285.

11. В.Ф. Зудин. [Текст]/ Предотвращение и расследование преступлений. – (по материалам нарушений правил безопасности в угольных шахтах.) – С.: Саратовский университет. – 1963. – 315 с.

12. К.Ф.Скворцов. Вопросы методики расследования по делам о преступных нарушениях правил охраны труда в машиностроении. [Текст]/ Вопросы криминалистики, ученые записки. – М., 1961. – Выпуск 12. – С. 199-203.

13. М.С. Брайнин. [Текст]/ Уголовно правовая охрана безопасности труда в СССР. – М.: Юридическая литература. – 1977. – 143 с.

14. В.И. Роспутько. Расследование и предупреждение преступных нарушений правил техники безопасности при производстве подземных работ в угольной промышленности [Текст]: дис. ... к-та юр. наук: 12.00.09 / Роспутько Виктор Иванович. – Х., 1971. – 242 с.

15. И.А. Гельфанд [Текст]/ Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. – К.: ВШ МООП УССР. – 1961. – 120 с.

16. В.И. Роспутько. Расследование и предупреждение преступных нарушений правил техники безопасности при производстве подземных работ в угольной промышленности. [Текст]: автореф. дис. ... к-та юр. наук: 12.00.09/ Автореферат. – Х., 1971. – 23 с.

УДК 343.9.01

О.В. Одинцова

■ **ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
"КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ
ПРО ОРГАНІЗОВАНУ ЗЛОЧИННІСТЬ"**

У статті зроблено спробу удосконалити надане у кримінологічній літературі поняття "кримінологічна інформація", вперше сформульовано поняття "кримінологічна інформація про організовану злочинність". Під кримінологічною інформацією про організовану злочинність ми розуміємо вид соціальної інформації, одержаної з кримінологічних джерел та оціненої за допомогою кримінологічних засобів про кількісно-якісні характеристики організованої злочинності, яка включає складну систему організованих злочинних формувань, їх відносин та діяльності, а також супутні їй фактори, напрями та форми протидії.

Ключові слова: *кримінологічна інформація, організована злочинність, кримінологічна інформація про організовану злочинність, організовані злочинні формування, протидія організованій злочинності, джерела кримінологічної інформації.*

В статтю предпринята попытка усовершенствовать понятие "кримінологическая информация", предложенной в кримінологической лите-

ратуре, вперше сформульовано поняття "кримінологіческая інформація об організованій преступності". Под кримінологіческой информацией об организованной преступности мы понимаем вид социальной информации, полученной из кримінологіческих источников и оцененной с помощью кримінологіческих средств, о количественно-качественных характеристиках организованной преступности, представляющей собой сложную систему организованных преступных формирований, их отношений и деятельности, а также сопутствующие ей факторы, направления и формы противодействия.

Ключевые слова: *кримінологіческая інформація, організована преступность, кримінологіческая інформація об організованій преступности, организованные преступные формирования, противодействие организованной преступности, источники кримінологіческой информации.*

In the article the author does an attempt to perfect the concept "criminology information" which is given in special literature and first formulates concept "criminology information about organized crime". Under criminology information about organized crime we understand the type of social information which is got from criminology sources and appraised by criminology instrumentation about quantitative characteristics and attributes of organized crime, which include the difficult system of organized groups, criminal organizations, bands, their relations and activities, as well as attendant factors, directions and forms of prevention.

Key words: *criminology information, organized crime, criminology information about organized crime, prevention of organized crime, sources of criminology information.*

Ефективність протидії злочинності і організованої злочинності зокрема залежить від якості інформаційно-аналітичного забезпечення. Тому на сучасному етапі розвитку держави перед кримінологічною наукою гостро постає питання про обґрунтування ідеї створення автоматизованої системи кримінологічної інформації. У зв'язку з цим існує нагальна потреба в самостійних дослідженнях, присвячених різним аспектам кримінологічної інформації, в першу чергу, її поняттю, видам, джерелам тощо, та кримінологічної інформації про організовану злочинність зокрема.

Окреслена проблематика була сформульована Координаційним бюро з проблем кримінології АПрН України майже 10 років тому назад [23, с. 71] і до сьогодні не втратила свого значення. За означений період часу визначення поняття "кримінологічна інформація" зайняло своє місце в словниках кримінологічних термінів за авторст-

вом українських та російських вчених [10, с.72; 23, с. 399; 17, с. 59]. До 1999 року цього терміну у відповідних словниках ми не знаходимо.¹ Окремі питання кримінологічної інформації в цілому розглядали вітчизняні кримінологи О.М. Джужа, А. Кирилюк, Д. Голосніченко, Т.Л. Кальченко, М.В. Костицький, О.М. Литвинов, зарубіжні науковці О.В. Боков, Е. Алауханов, С.І. Герасимов.

В цих роботах продовжено та доповнено ідеї радянських вчених Г.А. Аванесова, А.Е. Жалинського, вітчизняного науковця М.В. Костицького [1, с. 179-190; 9, с. 114-144, 188-206; 24, с. 212-225] відносно поняття, змісту, меж кримінологічної інформації, її видів, характеру, значення для прогнозування і профілактики злочинів, вимог до неї, деяких аспектів використання.

Так, О.В. Боков обґрунтовує необхідність віднесення до кримінологічної інформації блоку інформації про жертв злочинів (віктимологічної інформації), підкреслює міждисциплінарний характер кримінологічної інформації, її зв'язок з іншими видами соціальної інформації [4, с. 71-73]. О.М. Джужа, А. Кирилюк, Д. Голосніченко, Т.Л. Кальченко, О.А. Євланова визначають види та дають певну характеристику окремих джерел кримінологічної інформації [6, с. 65-70; 11, с. 245-248; 8, с.54-57]. О.М. Литвинов розглядає кримінологічну інформацію як важливий елемент системи моніторингу попередження злочинів та правопорушень [19, с. 68].

З огляду на специфіку організованої злочинності, її особливе місце у злочинності ми вважаємо, що якісному інформаційному забезпеченню протидії організованій злочинності буде сприяти визначення поняття кримінологічна інформація про організовану злочинність. На сьогодні у спеціальній літературі це визначення відсутнє, як і відсутні взагалі роботи, присвячені проблематиці кримінологічної інформації про організовану злочинність. Овчинський С.С. розглядає зміст оперативно-розшукової діяльності про організовану злочинність [21, с. 302-309]. Про інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності писали О.В. Горбачов, А.І. Долгова, О.А. Євланова [5, с. 96-109; 8, 128 с.]. Однак, при цьому замість терміну "кримінологічна інформація" вони використовують словосполучення "інформація про організовану злочинність". Слід відзначити, що в своїй статті О.В. Горбачов не конкретизує, у чому ж полягає зміст інформа-

---

¹ Див., наприклад: [13].

ції про організовану злочинність, лише наголошує на виправданість системного підходу при вивченні не лише злочинності, в тому числі організованої, а й інформації про неї. Тому його роботу можна вважати лише першим кроком у дослідженні означеної проблематики.

На відміну від нього, А.І. Долгова наводить, які конкретні прояви організованої злочинності як системного явища підлягають вивченню, про що буде сказано нижче. Позиція А.І. Долгової має важливе значення. У той же час, на нашу думку, запропонований нею перелік потребує деякого розширення з позиції визначення кримінологічна інформація.

З огляду на сказане вище у даній статті ми, спираючись на роботи попередників, зробимо спробу визначити, що треба розуміти під поняттям "кримінологічна інформація про організовану злочинність", зокрема які відомості слід відносити до "кримінологічної інформації про організовану злочинність".

Аналіз визначень понять "кримінологічна інформація" у спеціальній літературі [2; 3, с. 192; 4, с. 71-72; 10, с. 72; 17, с. 59; 18, с. 399] на предмет того, які дані слід відносити до цього виду інформації, дозволяє зробити такі висновки. На сьогодні немає єдиного загальновизнаного поняття, існуючі потребують деякого вдосконалення. Ряд авторів відносять до кримінологічної інформації відомості про злочинність (зокрема стан, структуру, динаміку) і причини й умови (або фактори) злочинності, деякі – відомості про злочинність, але причини і умови (або фактори) злочинів, деякі – відомості про злочини і причини і умови (або фактори) злочинів. Всі включають відомості про особу злочинця. Окремі автори відносять до кримінологічної інформації блок інформації про жертв (потерпілих) злочинів. Переважна більшість вчених, відносять до кримінологічної інформації також відомості про заходи боротьби зі злочинністю або злочинами.

Ми поділяємо позицію тих авторів, які вважають, що до кримінологічної інформації слід відносити відомості про теоретичні та практичні проблеми, що становлять предмет кримінології [1, с. 180; 4, с. 71]. Загальновизнаною є позиція про те, що предметом кримінології є злочинність, її фактори (причини та умови), особа злочинця, особа жертви, заходи протидії злочинності¹.

В літературі виділяються такі кількісно-якісні характеристики злочинності, як рівень, інтенсивність, динаміка, географія, структура,

---

¹ Див. наприклад, [18, с. 15].

характер, обсяг заподіяної шкоди¹. В той же час, як зазначає А.І. Долгова, проявами злочинності є злочини, особи, які їх скоюють (злочинці), жертви злочинів, матеріальна шкода, наслідки злочинності, організовані злочинні формування. [16, с. 71]. З огляду на сказане ми вважаємо правомірним окремо не вказувати у визначенні поняття "кримінологічна інформація" блоки інформації про злочини, особу злочинців та жертв злочинів, оскільки поняття злочинність охоплює всі ці блоки інформації, а також інші, зазначені вище. В іншому випадку послідовним є включення у визначення понять "кримінологічна інформація" не лише відомостей про злочини, злочинця та жертву, а й про інші її прояви. Такий підхід робить визначення занадто громіздким.

Крім того, аналіз спеціальної літератури дозволяє виділити такі ознаки кримінологічної інформації. Призначення кримінологічної інформації - забезпечення протидії злочинності. Теоретичні положення та емпіричні данні є кримінологічною інформацією за умови, що їх було отримано або оцінено на основі теорії та методики саме кримінології [9, с. 131]. На нашу думку, необхідно додати і те, що кримінологічна інформація стає такою не тільки за умови, що її отримано відповідними засобами, але й за умови, що її отримано із належного джерела інформації. Джерела і засоби є належними, якщо жодна з їхніх характеристик не ставить під сумнів об'єктивність кримінологічної інформації.

Тож під кримінологічною інформацією ми будемо розуміти вид соціальної інформації, одержаної з кримінологічних джерел та оціненої за допомогою кримінологічних засобів, про кількісно-якісні характеристики злочинності, супутні їй фактори, про напрями та форми протидії.

Кримінологічна інформація про організовану злочинність і кримінологічна інформація співвідносяться між собою як частина і ціле. В даній роботі ми будемо користуватися таким визначенням поняття організована злочинність. "Організована злочинність - це складна система організованих злочинних формувань, їх відносин та діяльності" [8, с. 19].

Відповідно ми пропонуємо таке визначення кримінологічної інформації про організовану злочинність. Кримінологічна інформація про організовану злочинність - це вид соціальної інформації, одер-

---

¹ Див., наприклад, [18, с. 43-45].

жаной з кримінологічних джерел та оціненої за допомогою кримінологічних засобів, зокрема про кількісно-якісні характеристики організованої злочинності, яка включає складну систему організованих злочинних формувань, їх відносин та діяльності, а також супутні їй фактори, напрями та форми протидії.

Об'єм роботи не дозволяє детально зупинитись на всіх блоках інформації, вказаних у визначенні. Тому зупинимось на перших двох.

Для того, щоб виділити організовану злочинність із злочинності в цілому, недостатньо обмежитися складанням приблизного переліку злочинів, найхарактерніших для організованої злочинності, як це пропонував зробити І. Карпець [12, с. 267]. Як зазначає А.Ф. Волобуєв [14, с. 131], неприпустимо ототожнювати феномен організованої злочинності з діяльністю окремих злочинних угруповань. "Феномен організованої злочинності стосується не тільки і не стільки скоєння конкретних діянь, скільки становлення самого злочинного формування, його існування і його кримінальної діяльності" [20, с. 284].

З огляду на сказане ми приєднуємося до точки зору А.І. Долгової, яка виділяє такі її конкретні прояви, що підлягають вивченню: 1) організовані злочинні формування (це словосполучення включає організовані групи, злочинні організації, банди, злочинні співтовариства, наприклад, співтовариство "злочинів в законі"¹); 2) організовані злочини таких формувань та їх учасників; 3) організована злочинна діяльність таких формувань як система організованих злочинів; 4) різні види взаємодії організованих злочинних формувань із забезпечення широких кримінальних інтересів (лобіювання вигідного законодавства, підтримка та розповсюдження злочинної психології та ідеології, розподіл сфер впливу тощо) [8, с. 19; 16, с. 506].

А.І. Долгова наголошує, що при вивченні організованих злочинних формувань особливу увагу слід приділяти встановленню розповсюдженості їх видів; кількості формувань кожного виду, кількості їх учасників; структурі організованого злочинного формування, характеристик його структурних елементів, їх функцій; фактичного характеру системної злочинної діяльності формування, його мотивації, відображенню цих відомостей у кримінально-процесуальних документах, їх юридичної оцінки слідчими, прокурорами, суддями; специфічних норм поведінки у формуванні, санкцій за їх порушення,

---

¹ Див. детальніше, наприклад: [8, с. 21-22].

порядку застосування санкцій, ступеню їх невідворотності, умов відмови від їх застосування; кількості скоєних учасниками формування злочинів, їх фактичних характеристик та юридичної кваліфікації; сфер життєдіяльності суспільства, у яких здійснюється організована злочинна діяльність [8, с. 27-28].

Ми розділяємо погляд А.І. Долгової, що при вивченні особи злочинців, які входять в систему організованої злочинності, особливий інтерес представляють такі відомості: кримінологічна характеристика організаторів, керівників та інших учасників організованих злочинних формувань (їхні соціальні позиції та ролі, характеристика всієї їхньої діяльності та місце в ній злочинної діяльності, потреби, інтереси), мотивація участі в організованому злочинному формуванні; ціннісно-нормативна характеристика особи (правові, моральні, релігійні та інші погляди, переконання, установки, система та ієрархія цінностей особи); склад та кримінологічна характеристика осіб, які не входили в організоване злочинне формування, але з ним співпрацювали на разовій або систематичній основі, були співучасниками конкретних злочинів [8, с. 27-28].

Оскільки організовані злочинні формування можуть вчиняти найрізноманітніші злочини, то відповідно жертвами цих злочинів можуть бути найрізноманітніші люди. При цьому акцент слід робити на відношеннях "злочинець-жертва" на етапі пост кримінальної ситуації.

При причинному поясненні встановлюється, під впливом яких факторів економічного, політичного, соціального характеру з'явилась і розвивається організована злочинність, чому стає можливим об'єднання, консолідація організованих злочинних формувань, об'єднання організованих груп в злочинні організації, чому вона має ті, а не інші ознаки, структуру, сфери прояву тощо. При цьому важливо пам'ятати, що організована злочинність змінюється під впливом не лише зовнішніх для неї, але й внутрішніх чинників. Кримінологи зауважують, що організовані злочинні формування, які входять в систему організованої злочинності, намагаються активно перетворювати суспільні відносини у своїх злочинних цілях, при цьому спираються на структури держави, громадянського суспільства, легальні економічні та інші структури¹.

У даній статті ми в основному обмежилися розглядом лише того, відомості про що можуть бути визнані кримінологічною інформаці-

---

¹ Див., наприклад: [16, с. 526-527; 7, с. 428-453].

єю. У той же час перелік цих відомостей не є вичерпним. В подальшому необхідно більш детально зупинитись на розгляді питання про те, які джерела кримінологічної інформації, засоби її оцінки слід вважати належними, дати їм певну характеристику; конкретизувати блок інформації про напрями і форми протидії організованій злочинності.

Використана література:

1. Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление : Учеб. пособие / Аванесов Г. А.; Горьк.ВШ МВД СССР. - Горький : НИИ РИО ГВШ МВД СССР, 1975. - 424 с.

2. Алауханов Е. Криминология: [учебник] / Алауханов Е. - Алматы, 2008. - 429 с. - Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc4204p0/instrum6815.html>

3. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография / Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. - М.: НОРМА, 2001. - 496 с.

4. Боков А. В. Особенности криминологической информации, мер предупреждения преступности и проблемы управления // Вестник Московского университета МВД России. - 2004. - № 4. - С. 71-74.

5. Горбачов О. В. Інформація про організовану злочинність: зміст, джерела, цілі використання / Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Вип. 5. - Харків: Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні, 2002. - С. 96-109.

6. Джу́жа О., Голосніченко Д., Кирилюк А. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні // Право України. - 2003. - № 12. - С. 65-70.

7. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: [монография] / Дремин В. Н. - Одесса: Юридическая литература, 2009. - 613 с.

8. Долгова А. И. Методика анализа организованной преступности. / Долгова А. И., Евланова О. А. - М.: Российская криминологическая ассоциация, 2005. - 128 с.

9. Жалинский А. Э. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация / Жалинский А. Э., Костицкий М. В. - Львов: Вища школа, 1980. - 215 с.

10. Кальман А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь. / Кальман А. Г., Христич И. А.; под общей ред. Голины В. В. - Х.: ООО ТО "Гимназия", 2005. - 272 с.

11. Кальченко Т. Л. Проведення кримінологічних досліджень, їх методологія та джерела кримінологічної інформації // Актуальні проблеми теорії та практики ОРД : [спец.вип. № 4: зб. наук. ст., присвяч. 75-річчю від дня народження відом.вченого проф. Б.І. Бараненка]. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2010. - С. 241-248.
12. Карпец И. И. Преступность: иллюзия или реальность / Карпец И. И. - М.: Российское право, 1992. - 432 с.
13. Кернер Х-Ю. Криминология: [словарь-справочник] / Кернер Х-Ю.; отв. ред. и пер. на рус. яз. А. И. Долгова; пер. с нем. В. Н. Кигас. - [4-е полностью перераб. изд. справ. Эгона Ресмана по криминологии для практ. криминалистов]. - М.: НОРМА, 1998. - 391 с.
14. Козлов Ю. Г., Мурашев В. П. Обсуждение проблем изучения организованной преступности на заседании Всесоюзного методологического семинара по актуальным проблемам криминологии // Советское государство и право. - 1988. - № 5. - С. 129-133.
15. Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття / Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем кримінології. - Вип. 5. - К., 2002. - С. 5-43.
16. Криминология: [учебник для вузов] / [Ванюшкин С. В., Гришко А. Я., Демидов Ю.Н. и др.] ; под общ. ред. А. И. Долговой. - [3-е изд., перераб. и доп.] - М.: НОРМА, 2007. - 912 с.
17. Криминология: словарь / Под общ. ред. Сальникова В.П. - СПб.: "Лань", Изд-во СПб ун-та, 1999. - 256 с.
18. Криминология: [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / [Александров Ю. В., Антипов В. І., Андріан Бек та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 414 с. - Стислий словник кримінологічних термінів. - С. 392-410.
19. Литвинов А. Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением: [научно-практическое пособие] / Литвинов А. Н. - М.: ЮРКНИГА, 2004. - 160 с.
20. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Мировой криминологический анализ / Лунеев В. В. - М.: НОРМА, 1997. - 525 с.
21. Овчинский С. С. Оперативно-розыскная информация: Теоретические основы информационно-прогностической деятельности ОВД по борьбе с организованной преступностью / Овчинский С. С.; под ред. Овчинского А. С., Овчинского В. С. - М.: Инфра=М, 2000. - 367 с.
22. Основы борьбы с организованной преступностью: [монография] / Под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. - М.: Инфра-М, 1996. - 400 с.

23. Тематика наукових досліджень з проблем кримінології на перше десятиріччя XXI століття / Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем кримінології. – Вип. 5. – К., 2002. – С. 70-79.

24. Теоретические основы предупреждения преступности / [Антонян Ю. М., Жалинский А. Э., Звирбуль В. К. и др.]. – М.: "Юрид. лит.", 1977. – 255 с.

УДК УДК 343.151-347.951

В.І. Лузанський

■ **ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ**
■ **НЕВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ**

У статті розглянуто об'єктивні ознаки невиконання судового рішення, визначено деякі проблеми застосування та запропоновані шляхи вдосконалення диспозиції ч. 1 ст. 382 КК.

Ключові слова: рішення суду, вирок суду, ухвала суду, постанова суду, формальний склад злочину, адміністративна преюдиція.

В статье рассмотрены объективные признаки неисполнения судебного решения, определены некоторые проблемы применения и пути усовершенствования диспозиции ч. 1 ст. 382 УК.

Ключевые слова: решение суда, приговор суда, определение суда, постановление суда, формальный состав преступления, административная преюдиция.

In the article objective signs of the failure to comply with a judgment are considered. Some problems of the application of the p. 1 art. 382 of the Criminal Code of Ukraine are enlightened, and the ways for the improvement of the provision are determined.

Key words: judgment, sentence, ruling of a court, order of a court, formal legal structure of a crime, administrative prejudice.

Згідно з ч. 5 ст. 124 Конституції України судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. Для забезпечення реалізації цього положення в Україні запроваджено інститут кримінальної відповідальності за невиконання судових рішень, який у результаті прийняття Закону України від 7 липня 2010 року № 2453-VI "Про судоустрій і статус суддів" зазнав суттєвих змін. Справа в тому, що ст. 382 (Невиконання судового рішення) Кримінального кодексу України (даві – КК України) було викладено в новій редакції.

Дослідженню об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 382 КК України, приділялася увага в роботах Ю.В. Александро́ва, Г.М. Зелено́ва, В.Д. Ларі́чева, С.В. Макси́мова, М.І. Мельника, П.О. Скоб-лі́кова, В.І. Тюні́на, В.І. Тютю́гіна, Т.Д. Усти́нової, М.І. Хавро́нюка, Є.Ю. Четверта́кова та ін. Водночас внесені зміни потребують додаткового розгляду та осмислення об'єктивних та суб'єктивних ознак невиконання судового рішення.

Метою цієї статті є дослідження об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК України.

У відповідності до внесених змін ст. 382 КК України було доповнено новою частиною, в якій запроваджено кримінальну відповідальність фізичних осіб за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкодження їх виконанню.

Як і раніше об'єктивна сторона аналізованого складу злочину виражається в наступних діяннях: 1) невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили; 2) перешкодження виконанню зазначених судових актів.

За своєю конструкцією невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, полягає у формі бездіяльності. Бездіяльність при невиконанні судового рішення може виявлятися в кількох актах пасивної поведінки, тобто створювати систему злочинної поведінки. Водночас, як слушно зазначає Н.Ф. Кузнецова, у житті різка різниця між дією та бездіяльністю значною мірою згладжується й з'являються проміжні, змішані форми, у яких поєднуються й активна, і пасивна поведінка. У цьому випадку можна говорити про змішану бездіяльність – невиконання покладеного на особу правового обов'язку, яке супроводжується активними діями із забезпечення цього невиконання [6, с. 226]. Отже, у ряді випадків злочинна бездіяльність поєднується з активними діями, за допомогою яких суб'єкт злочину ухиляється від виконання відповідного судового акту. У таких випадках активні дії виступають способом невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили. Проте об'єктивну сторону цього складу злочину утворює злочинна бездіяльність.

Так, особа б, як керівник СТОВ "Полісся", будучи зобов'язаним виконувати постанову Житомирського окружного адміністративного суду від 21 січня 2010 року, яка набрала законної сили 1 лютого 2010 року, згідно з якою СТОВ "Полісся" зобов'язане сплатити на користь Управління Пенсійного

фонду України в Овруцькому районі борг в розмірі 55 678, 32 грн. та, маючи надходження на рахунки та в класу господарства протягом 2008 – 2010 років коштів в розмірі 2 295 108 грн., діючи умисно, в інтересах очолюваного ним господарства, маючи реальну можливість виконати зазначену постанову суду, приймав рішення не про виконання рішення суду, а про спрямування коштів на господарські потреби товариства, що заповдіало істотну шкоду державним інтересам у вигляді несплати до бюджету Управління Пенсійного фонду в Овруцькому районі 55 678, 32 грн. У цій частині дії винної особи були кваліфіковані судом за ч. 1 ст. 382 КК [3].

Активні дії, які виступають способом невиконання судового рішення, можуть отримати самостійну кримінально-правову оцінку за наявності в них ознак самостійного складу злочину. Так, постановою Чернівецького районного суду Вінницької області від 26 січня 2009 р. особу 3 визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КпАП України, та застосовано адміністративне стягнення у вигляді 40 годин громадських робіт. 23 лютого 2009 р. кримінально-виконавчою інспекцією Чернівецького району постанову суду для забезпечення її виконання направлено особі 2 – Сліпському сільському голові Чернівецького району. Особа 2, будучи згідно зі ст. 321-3 КпАП України зобов'язаним вести облік та інформувати органи, що відносять виконанням даного стягнення, про кількість відпрацьованих порушником годин, діючи умисно, з метою перешкодити виконанню постанови суду, знаючи про те, що особа 3 громадських робіт згідно з постановою суду не виконував, вніс до табелів виходу на роботу для виконання громадських робіт особа 3 в лютому та березні 2009 р. завідомо неправдиві відомості про те, що останнім відпрацьовано відповідно 16 та 24 години громадських робіт, що призвело до уникнення виконання громадських робіт особою 3 та перешкодило Чернівецькій кримінально-виконавчій інспекції УДДПВП України у Вінницькій області виконати постанову суду від 26 січня 2009 р. Особа 2 були визнана винною у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 382 та ч. 1 ст. 366 КК [4].

Невиконання судового рішення полягає у невжитті винною особою, до якої звернуто виконання вироку, рішення, ухвали або постанови суду, що набрали законної сили, передбачених законом заходів щодо їх виконання. Невиконання може виражатися як у відкритій формі, коли особа прямо заявляє (усно, в письмовій формі тощо) про своє небажання виконати відповідний судовий акт, так і в завуальованій формі, коли особа відкрито не заявляє про свої наміри або, навів, виявляє спотворене бажання виконати відповідний судовий акт,

але діє таким чином (вживає певних зусиль), що фактично унеможливило його виконання.

Так, особа 1, діючи умисно та цілеспрямовано, достовірно знаючи про ухвалу Монастирищенського районного суду від 29 квітня 2009 р., яка набрала законної сили 4 травня 2009 р., відповідно до якої судом прийнято рішення щодо вилучення в особи 1 заставного автомобіля марки TOYOTA COROLLA відповідно до договору про заставу транспортного засобу та постановлення його на спеціальний майданчик тимчасового утримання з подальшою передачею на зберігання представнику ЧОД ВАПТ "Райффайзен Банк Аваль", за наявності доручення, свідомо, впродовж певного часу з 1 листопада 2010 р. по 16 листопада 2010 р., ухилявся від виконання зазначеної ухвали шляхом відмови у видачі автомобіля, його переходуванні та неповідомленні працівникам державної виконавчої служби Монастирищенського районного управління юстиції його місцезнаходження. Дії винного були кваліфіковані за ч. 1 ст. 382 КК [2].

Друга форма об'єктивної сторони невиконання судового рішення на відміну від першої форми, є активною поведінкою особи й може бути вчинена лише шляхом скоєння дії. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України "Про виконавче провадження" примусове виконання рішень в Україні покладається на Державну виконавчу службу. Також виконання рішень судів може бути покладено на інші органи (податкові органи, установи банків, кредитно-фінансові установи та ін.) (ст. 9 цього Закону). Отже, перешкоджання виконанню вироку, рішення, ухвали або постанови суду, що набрали законної сили, передбачає протидію з боку винної особи державним виконавцям або іншим особам, які відповідно до законодавства наділені правом примусово виконувати відповідний судовий акт.

Так, 20 травня 2009 р. суддею Деснянського районного суду м. Чернігова, винесене злочинне рішення у справі про стягнення з особи 2 на користь особи 3 на утримання доньки коштів у розмірі 600 грн. щомісяця, починаючи з 13 лютого 2009 р. 11 червня 2009 р. Деснянським районним судом м. Чернігова видано виконавчий лист про стягнення аліментів з особи 2 на користь особи 3 в розмірі 600 грн. щомісяця, який передано для виконання до Деснянського відділу державної виконавчої служби Чернігівського міського управління юстиції.

Для примусового виконання і стягнення з особи 2 на користь особи 3 аліментів у розмірі 600 грн. щомісячно, 4 листопада 2009 р. Деснянським відділом державної виконавчої служби Чернігівського міського управління юстиції виконавчий лист разом із розпорядженням державного виконавця

про стягнення аліментів із заробітної плати особи 2 були поштою направлені за місцем роботи боржника до ТОВ "Дім реклами", де останній займав посаду директора. Після отримання вказаних документів, особа 2 із корисливих мотивів, умисно, з метою ухилення від сплати аліментів на користь особи 3, неправомірно втрутився у діяльність підлеглого головного бухгалтера ТОВ "Дім реклама", не передавши отримані від відділу державної виконавчої служби документи для реєстрації і виконання, а фактично їх вилучив, чим фактично перешкодив виконанню вказаного судового рішення [1].

Якщо в результаті перешкоджання винна особа застосовує насильство до потерпілого, то такі її дії підлягають самостійній кримінально-правовій оцінці за відповідними статтями КК України, які передбачають відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи.

Невиконання судового рішення є злочином з формальним складом та вважається закінченим при невиконанні вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили – з моменту спливу строку відведеного на виконання відповідного судового акту, а при перешкодженні виконанню вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили – з моменту вчення дії, що перешкоджають державному виконавцю або іншим особам, уповноваженим на виконання відповідного судового акту, виконати його.

Розглядаючи питання про момент закінчення складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК України, не можна залишити поза увагою питання про задекларовану в чинному КК України відмову від конструювання злочинів з адміністративною преюдицією, яка була притаманною КК України 1960 року. Справа в тому, що у чинному КК склалася ситуація, за якої адміністративної преюдиції нібито й немає, але передбачено ряд статей, які пов'язують настання кримінальної відповідальності якраз з попереднім притягненням особи до відповідальності адміністративної.

На підтвердження цієї позиції необхідно звернутися до ч. 1 ст. 382 КК. За своєю конструкцією аналізований склад злочину сконструйований як формальний та вважається закінченим: у випадку невиконання вироку, рішення, ухвали або постанови суду, що набрали законної сили – з моменту спливу встановленого в чинному законодавстві строку на виконання відповідного судового акту; у випадку перешкоджання виконанню – з моменту вчинення дій спрямованих на перешкодження виконанню відповідного судового акту. У той же

час, аналіз Закону України "Про виконавче провадження" ставить під сумнів однозначність цього висновку. Відповідно до ч. 1 ст. 89 цього Закону у разі невиконання без поважних причин у встановлений державним виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та рішення про поновлення на роботі державний виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника-фізичну особу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (даті - н.м.д.г.); на посадових осіб - від двадцяти до сорока н.м.д.г.; на боржника-юридичну особу - від сорока до шістдесяти н.м.д.г., і встановлює новий строк виконання. Відповідно до ч. 2 цієї статті у разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин державний виконавець у тому ж порядку накладає на нього штраф у подвійному розмірі та звертається до правоохоронних органів з поданням (повідомленням) про притягнення боржника до кримінальної відповідальності відповідно до закону. Отже, у передбачених законодавством випадках за певною категорією справ (невиконання судового рішення, яке зобов'язує боржника вчинити певні дії, і рішення про поновлення на роботі) ст. 382 КК України є за своєю суттю складом з адміністративною преюдицією, а нормативно-правовим актом, який передбачає відповідальність за преюдиційне діяння є ст. 89 Закону України "Про виконавче провадження".

У зв'язку з цим виникає запитання, чому законодавець у редакції Закону України № 2677-VI від 4 листопада 2010 р. "Про виконавче провадження" у порівнянні з попередньою редакцією цього закону залишив адміністративну відповідальність лише за невиконання рішення, що зобов'язує боржника вчинити певні дії, та рішення про поновлення на роботі, а за невиконання інших вироків, рішень, ухвал або постанов суду, що набрали законної сили - адміністративну преюдицію виключив?

На нашу думку, склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 382 КК України, необхідно сконструювати не як злочин із формальним, а як злочин із матеріальним складом, а суспільно небезпечні наслідки сформулювати у вигляді заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, тобто запозичити одну з кваліфікуючих ознак, передбачених у ч. 2 ст. 364 КК України.

Як зазначається в науковій літературі, такою кваліфікуючою ознакою, передбаченою ч. 2 ст. 364 КК України, як істотна шкода

охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, слід вважати шкоду, яка в сто і більше разів перевищує н.м.д.г. При її обчисленні слід урахувувати як реальні збитки, так і упущену вигоду [5, с. 980 – 981, 987, 1035; 7, с. 981 – 982, 987, 1021].

На підставі проведеного аналізу об'єктивних ознак невиконання судового рішення можна зробити наступні висновки:

1) об'єктивна сторона аналізованого злочину полягає як в активних діях, так і в бездіяльності;

2) активні дії, які виступають способом невиконання судового рішення, можуть отримати самостійну кримінально-правову оцінку за наявності в них ознак самостійного складу злочину;

3) невиконання судового рішення є злочином з формальним складом. Водночас, невиконання судового рішення, яке зобов'язує боржника вчинити певні дії, і рішення про поновлення на роботі за своєю суттю є складом злочину з адміністративною преюдицією.

4) вважаємо за доцільне сформулювати склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 382 ККУ України, як злочин з матеріальним складом та передбачити указівку на настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді істотної шкоди охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб.

Використана література:

1. Архів Деснянського районного суду м. Чернігова. Справа № 1-387 за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11097193>

2. Архів Монастирищенського районного суду Черкаської області. Справа № 1-16 за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13830213>

3. Архів Овруцького районного суду Житомирської області. Справа № 1-275 за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11853259>

4. Архів Чернівецького районного суду Вінницької області. Справа № 1-8 за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13638945>

5. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. В. та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. - [3-е вид.]. - Х. : Одісей, 2007. - 1184 с.

6. Курс уголовного права. Общая часть. Учебник для вузов / [Под ред. Кузнецовой Н. Ф. и Тяжковой И. М.]. - М. : Изд-во ЗЕРЦАЛО, 1999. - Т. 1: Учение о преступлении. 1999. - 592 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. - [5-е вид.]. - К. : Юридична думка, 2008. - 1216 с.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.95:314.7:342.7

К.К. Афанасьєв

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ВИМУШЕНИХ
ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ:
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ**

У статті досліджуються поняття та зміст правового статусу вимушених переселенців, питання надання адміністративних послуг цій категорії мігрантів як засіб дотримання їхніх прав і свобод, вносяться пропозиції щодо вдосконалення чинного міграційного законодавства.

Ключові слова: *міграційна політика, вимушений переселенець, біженець, адміністративна послуга.*

В статье исследуются понятие и содержание правового статуса вынужденных переселенцев, вопросы предоставления административных услуг этой категории мигрантов как средство соблюдения их прав и свобод, вносятся предложения по совершенствованию действующего миграционного законодательства.

Ключевые слова: *миграционная политика, вынужденный переселенец, беженец, административная услуга.*

In the article it is investigated the concept and content of legal status of displaced persons, questions of administrative services for this category of migrants as means of maintenance of their rights and freedoms. It is made the suggestions for improvement of the present law of migration.

Key words: *migratory politics, displaced person, refugee, administrative service.*

Останнім часом у світі помітно зростають міграційні процеси, які уявляють собою викликані різноманітними факторами переми-

щення громадян з одного населеного пункту до іншого, з однієї держави до іншої, з метою постійного облаштування і працевлаштування. При цьому сучасна міжнародна міграція, як соціальне явище, досить часто пов'язана із значними переміщеннями біженців, репатріантів, змушених покинути свої країни внаслідок громадянських війн, етноциду, геноциду, масового брутального поводження з людьми, грубих порушень прав людини. Внаслідок неорганізованого характеру зазначених переміщень мають місце численні порушення міграційного законодавства, які тягнуть за собою негативні юридичні наслідки для людини, що фактично була вимушена на протиправні дії. За таких умов, враховуючи принцип верховенства права, що є стратегічним у міжнародному праві, національні правові механізми регулювання порядку перебування на території держави вимушених переселенців повинні, перш за все, забезпечувати дотримання прав і свобод таких громадян.

Про важливість належного захисту прав мігрантів свідчить факт включення відповідних положень до Основного закону України, які створюють необхідні правові засади здійснення міграційних процесів. Згідно до частини 1 статті 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. А частиною другою цієї статті таким особам може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

У законах України, зокрема в ст. 4 Закону "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" згадується про право притулку, але не відображено законодавче регулювання суспільних відносин, які виникають при цьому. Тобто, можна констатувати, що дотепер законодавчої бази про порядок надання притулку іноземцям та особам без громадянства відповідно до ч. 2 статті 26 Конституції не створено.

Нині один із аспектів надання притулку регулюється спеціальним Законом України "Про біженців". Але право притулку й статус біженця як міграційно-правові інститути, хоча і мають комплексний характер, органічно і внутрішньо поєднані між собою, водночас є окремими правовими інститутами міграційного права України, оскільки пов'язані з різними міграційними процесами [1, 191-192]. Тому подальший їх розвиток потребує завершення формування відповід-

ної законодавчої бази на підставі та у спосіб, що передбачені Конституцією України.

Чітке визначення змісту правового статусу кожної категорії мігрантів, на наш погляд, є вкрай актуальним. Найбільш проблемними (у правовому сенсі) стосовно належного захисту прав і свобод, неухильного дотримання міжнародно-правових та загальновизнаних міграційних принципів уявляються категорії таких мігрантів, як біженці та вимушені переселенці. По даним УВКБ ООН кількість визнаних біженців, що проживають в Україні становить 2522 осіб (з них 2345 визнані Урядом, а 177 - УВКБ ООН в рамках його мандату). В країні також нараховується близько 500 біженців війни з Грузії (Абхазія), з яких 320 отримали дозвіл на постійне проживання в Україні. Крім того, станом на 1 січня 2011 року в Україні перебувало 2844 шукачів статусу біженця, включаючи 1345 шукачів, які чекають на рішення щодо статусу біженця від відповідних державних органів, а також ті, хто оскаржує рішення щодо статусу у судах і отримує допомогу неурядових партнерів УВКБ ООН [2].

Слід зазначити, що проблемам забезпечення прав і свобод людини і громадянина (характеристичі, класифікації, історичному розвитку) присвячено чимало досліджень. Зокрема можна назвати наукові роботи таких вчених як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородін, І.П. Голосніченко, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, О.А. Лукашова, О.В. Негодченко, А.Ю. Олійник, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, М.М. Тищенко, М.В. Цвік та інших.

Дослідженню різних аспектів правовідносин у сфері міграції приділяли увагу такі провідні вітчизняні вчені як Ю. Бузицький, А. Бабенко, В. Колпаков, О. Кузьменко, О. Малиновська, В. Новік, В. Олефір, С. Пирожков, О. Піскун, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, М. Романюк, Н. Тиндик, Ю. Тодика, В. Трошинський, П. Чалий, С. Чехович, О. Шамшур, М. Шульга та інші. Водночас, на думку Н.П. Тиндик, перед сучасною наукою постало надзвичайно важливе завдання - переосмислення значної теоретичної спадщини та створення на її основі нової конструктивної та дієвої міграційної теорії [3, 11]. Саме тому метою даної статті обрано деякі проблемні питання дотримання прав і свобод окремих категорій мігрантів на території України та вироблення пропозицій, направлених на вдосконалення міграційного законодавства.

За нових умов міграційна політика держави, на слухну думку вчених, має передбачати систему правових, адміністративних, орга-

нізаційно-фінансових заходів, а також інформаційне забезпечення урядовими структурами та громадськими організаціями і об'єднаннями упорядкування міграційного простору, регулювання міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури [4, 57-58]. При цьому правове регулювання процесами міграції за допомогою права є необхідною умовою та засобом реалізації положень Конституції України і здійснюється через механізми реалізації міграційних законів – об'ємне, комплексне явище, що має декілька аспектів – спеціально-юридичний, політико-правовий, соціально-психологічний, філософський тощо [3, 15].

Особливої значущості у зв'язку з цим набуває такий принцип правової держави, як принцип реальності прав і свобод громадян. Він у сучасних умовах виступає в якості одного з найголовніших принципів правової демократичної держави, з якого випливають і на якому базуються усі інші принципи. Тому науковці зазначають, що декларування пріоритетності прав людини і навіть їх формальне закріплення в Конституції і чинному законодавстві, якщо воно не супроводжується створенням дієвого механізму контролю за додержанням проголошених прав, перетворює їх на фікцію [5, 513].

Слід зауважити, що деякі держави через об'єктивні та суб'єктивні причини не можуть забезпечити не тільки визнану міжнародною спільнотою кількість і якість прав людини, але й права, котрі продекларовані у національному законодавстві. Тому вченими пропонується модель універсального юридичного механізму, що складається з мінімуму чотирьох елементів (нормативний, інституційний, процесуальний, результативний), запровадження і функціонування якого може служити гарантією реальності прав і свобод людини і громадянина. Для функціонування зазначеного механізму необхідні певні передумови: матеріальні (економічні, політичні, культурні, релігійні тощо), за яких відкриваються реальні можливості для розвитку відносин у сфері реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина; ідеологічні (правосвідомість, правові ідеї, концепції тощо), що передбачають презумпцію знання громадянами своїх основоположних прав і свобод, формують активні правові настанови на їх реалізацію і захист [6, 523].

Ураховуючи на те, що забезпечення прав і свобод особи – це створення найсприятливіших умов для їх ефективної реалізації, що здійснюється всіма суб'єктами політичної системи суспільства, важ-

лива роль у цій діяльності належить державі, яка концентрує в собі потреби суспільства, та через систему своїх органів і підпорядкованих їм державних підприємств і установ виконує багатоцільові функції [7, 90]. Зокрема значну роль відіграє правоохоронна діяльність щодо захисту прав і свобод особи, здійснювана відповідними державними організаціями в межах наданої компетенції.

Як зазначають вчені, сучасний період розвитку суспільства характеризується якісно новим станом, який визначається як процес глобалізації – всесвітній процес, що об'єднує національні утворення в єдину світову систему. При цьому глобалізація передбачає зближення національних правових систем, створення єдиних правових стандартів, насамперед у галузі прав людини [8, 267].

На підставі вищезазначеного вважаємо, що, не дивлячись на значне уточнення більшості положень чинного міграційного законодавства, яке має загальним завданням приведення приписів останнього до міжнародних стандартів захисту прав людини, новітні проблеми вимагають його подальшого вдосконалення. Зокрема ідеться про більш чітке визначення правових механізмів дотримання прав і свобод вимушених переселенців. Наприклад, сьогодні має місце загострення політичної ситуації та ведення бойових дій в деяких країнах на Півночі Африки, що призвело до міграції населення цих країн на територію Італії та Франції. А значна кількість таких мігрантів вимагає оперативного вирішення низки міграційних питань й, у першу чергу, утворення пунктів їх тимчасового розміщення й тримання. З урахуванням географічного розташування нашої держави не виключено, що схожі проблеми можливо колись доведеться вирішувати й Україні.

За таких умов є доцільним здійснити аналіз законодавства, положення якого створюють (а точніше – повинні створювати) правові засади перебування на території України вищезазначеної категорії мігрантів, відносно яких ми пропонуємо використовувати термін "вимушені переселенці". Основна проблема полягає в тому, що правовий статус особи, яка, рятуючи своє життя внаслідок бойових дій або катастроф природного чи техногенного характеру, що виникли на території держави її громадянства чи перебування, перетинає державний кордон України з метою тимчасового притулку, не визначено ані Законом України "Про імміграцію", ані Законом України "Про біженців", положення яких є базовими у сфері міграції.

Наприклад, якщо виходити з положень Закону України "Про імміграцію", то згідно до ст. 1 "імміграція – це прибуття в Україну чи

залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання". Але у нашому випадку йдеться про вимушене переселення без мети отримання дозволу на постійне проживання. Крім того, у ст. 4 закону серед категорій осіб, відносно яких встановлюється квота імміграції чи передбачено видачу дозволу на імміграцію поза такою квотою, про вимушених переселенців не згадується.

У Законі України "Про біженців" також не використовується термін "вимушені переселенці", а наведені ознаки терміну "біженець" передбачають лише ситуації, пов'язані з переслідуванням особи, або реальними загрозами для неї внаслідок можливого переслідування та не передбачають ситуацій, коли людина мігрує в іншу країну внаслідок якихось стихійних природних чи техногенних катастроф, бойових дій чи воєнних конфліктів, що створюють безпосередню загрозу її життю чи здоров'ю.

Тому з метою визначення статусу вимушених переселенців та з урахуванням вищезазначеного пропонуємо внести певні зміни й доповнення до положень Закону України "Про біженців". Зокрема доповнити статтю 1 цього закону терміном "вимушені переселенці", а саме:

вимушений переселенець - іноземець або особа без громадянства, які внаслідок природних чи техногенних катастроф, бойових дій чи воєнних конфліктів тощо, котрі створюють безпосередню загрозу їх життю чи здоров'ю, вимушено потрапили на територію України, не мають можливості користуватися захистом країни попереднього постійного проживання та звернулися до органів міграційної служби України з проханням про отримання дозволу на тимчасове перебування й розміщення на час, протягом якого буде остаточно визначено їх міграційно-правовий статус або порядок повернення до місця попереднього постійного проживання.

У випадку виокремлення такої специфічної категорії біженців виникає потреба внесення відповідних уточнень до значної кількості положень даного базового закону. Наприклад, у ст. 1 закону доцільно уточнити термін "ідентифікація особи" та викласти його в наступній редакції: "ідентифікація особи - заходи, пов'язані з встановленням органами виконавчої влади особи заявника, який звернувся із заявою про надання йому статусу біженця або вимушеного переселенця в Україні і не має документів, що посвідчують його особу, або такі документи підроблені або фальшиві".

Пропонуючи введення в національне законодавство поняття "вимушені переселенці", слід акцентувати на певні проблеми щодо розуміння її сутності, адже законодавство окремих держав використовує даний правовий термін. Наприклад, термін "вимушений переселенець" використано у Федеральному законі Російської Федерації "Про вимушених переселенців" від 19 лютого 1993 року. Так, згідно п. 1 ст. 1 даного закону вимушений переселенець – це громадянин Російської Федерації, котрий залишив місце проживання внаслідок скоєного відносно нього чи членів його сім'ї насильства або переслідування в інших формах або внаслідок реальної небезпеки бути підданим переслідуванню за ознакою расової чи національної приналежності, віросповідання, мови, а також за ознакою приналежності до певної соціальної групи чи політичних переконань, які стали підставами для проведення ворожих кампаній по відношенню до конкретної особи або групи осіб, масових порушень громадського порядку. Таким чином, вимушений переселенець має усі ознаки біженця, але ним є особа, що постійно мешкає на законних підставах на території Російської Федерації та яка здійснює переселення у межах території Російської Федерації.

Підкреслимо, що згідно до ст. 2 вищезгаданого закону "вимушеним переселенцем не може бути визнано особу, котра ... залишила місце проживання з економічних причин або внаслідок голоду, епідемії або надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру".

Але ми вважаємо, що такі обставини є істотними для будь-якої людини, котра, рятуючи своє життя, вимушена залишити державу, на території якої вона постійно мешкає. Тому терміном "вимушений переселенець" більш доцільно визначати особу, яка залишає місце проживання саме внаслідок бойових дій чи воєнних конфліктів або надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, а можливо й внаслідок голоду, епідемії тощо, та вимушене переселення якої, пов'язане з перегином державного кордону іншої країни. Крім того, вважаємо, що статус даної категорії мігрантів повинні здебільшого формувати саме норми правового інституту притулку, який необхідно більш чітко визначити в національному міграційному законодавстві.

Одним з можливих варіантів вирішення проблем, що пов'язані з визначенням правового статусу вимушених переселенців, є пропозиція закріпити в законодавстві термін "вимушений мігрант". Так, у

ст. 2 проекту Закону України "Про основні засади державної міграційної політики України" від 14 липня 2010 року № 6705 [9] під вимушеним мігрантом пропонується розуміти особу, яка відповідно до чинного законодавства України визнана біженцем, отримала притулок чи тимчасовий гуманітарний захист в Україні. Вважаємо, що наведене формулювання поняття вимушеного мігранта та його ознаки дозволяють відносити до даної категорії й вимушених переселенців.

Поряд із цим вважаємо за доцільне розглянути ще один аспект реалізації прав вимушених переселенців. Так, до актуальних напрямів сучасної державної діяльності, пов'язаної з дотриманням прав і свобод людини та громадянина, у тому числі в сфері міграції, сьогодні віднесено розроблення й впровадження в практику органів публічної влади різноманітних адміністративних послуг. Відповідно до Тимчасового порядку надання адміністративних послуг (далі - Порядок), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 р. № 737 "Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг" адміністративна послуга – це послуга, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної чи юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (огримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо).

До адміністративних послуг належать: видача ліцензій, дозволів та інших документів дозвільного характеру, сертифікатів, свідоцтв, атестацій, посвідчень; реєстрація (фактів, суб'єктів права, об'єктів, у тому числі легалізація суб'єктів і актів (документів), нострифікація та верифікація); інші види діяльності незалежно від назви, у результаті провадження яких заінтересованим фізичним та юридичним особам, а також об'єктам, що перебувають у власності, володінні чи користуванні таких осіб, надається або підтверджується певний юридичний статус та/або факт.

Вищенаведені види й ознаки адміністративних послуг переконливо свідчать про те, що надання значної кількості таких послуг матиме місце у разі набуття особою статусу вимушеного переселенця. Адже вони підлягатимуть не лише реєстрації, але й мусять отримати різноманітні документи дозвільного характеру, посвідчення тощо з метою реалізації прав та обов'язків. Як приклад, можна згадати пропозиції науковців щодо класифікації видів адміністративних послуг ОВС. Так, І.В. Дроздова, враховуючи сфери реалізації публічно-

владних повноважень органів і підрозділів МВС, вважає, що адміністративні послуги, пов'язані з міграційними правовідносинами, надаються владними суб'єктами МВС у сферах забезпечення правил паспортної системи, забезпечення правил в'їзду, виїзду, транзитного проїзду та перебування на території України іноземних громадян та осіб без громадянства, набуття фізичними особами громадянства України та статусу біженця, імміграції та міграції тощо [10, 8].

Треба вказати на істотний вплив на міграційну політику України орієнтування нашої держави на досвід провідних європейських країн, а саме на тенденцію скорочення видів та кількості дозволів як чинник певного обмеження прав і свобод людини. За таких умов важливо забезпечити виконання Указу Президента України "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" від 9 грудня 2010 року, положення якого передбачають вирішення завдань щодо усунення дублювання повноважень центральних органів виконавчої влади, підвищення ефективності державного управління тощо. При цьому вкрай важливе значення має створення відповідно до цього акту Глави держави Державної міграційної служби України, на яку покладено функції з реалізації державної політики з питань громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, а також у справах міграції в межах, визначених законодавством про біженців.

Підсумовуючи, можна зробити певні висновки та висловити деякі пропозиції щодо вирішення проблем вимушених переселенців.

По-перше, у міграційному законодавстві необхідно визначити поняття та статус вимушених переселенців. Актуально передбачити у даному законодавстві й організаційно-правові питання щодо пунктів розміщення вимушених переселенців.

По-друге, в ході реформування й оптимізації системи центральних органів виконавчої влади доцільно визначитися з колом суб'єктів надання адміністративних послуг у сфері міграції.

По-третє, важливо прискорити прийняття законів України "Про адміністративні послуги" та "Про основні засади державної міграційної політики України", положення яких безумовно сприятимуть підвищенню ефективності механізму реалізації прав і свобод вимушених переселенців на території України.

Використана література:

1. Афанасьєв К.К., Беницький О.М., Запорожець І.Г. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів : навч.-метод. посібник /

МВС України, Луган. держ. ун-т внутр справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 296 с.

2. Короткі відомості про країну – Україна : Статистичні дані УВКБ ООН [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unhcr.org.ua/img/uploads/docs/Country%20profile_UKR_1.pdf

3. Тиндик Н. П. Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Національний університет Державної податкової служби України. – Ірпінь, 2009. – 40 с.

4. Романюк М.Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 51-61.

5. Загальна теорія держави і права : підручник [для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584с.

6. Турута О.В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 519-523.

7. Конопльов В. Забезпечення безпеки громадян у діяльності ОВС // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 2 (14). – С. 83-91.

8. Дія права: інтегративний аспект: Монографія / Кол. авторів; Відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Видавництво "Юридична думка", 2010. – 360 с.

9. Про основні засади державної міграційної політики України : проект Закону України від 14 липня 2010 року № 6705. [Електронний ресурс]. Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_p/webproc4_1.

10. Дроздова І.В. Міністерство внутрішніх справ України як суб'єкт надання адміністративних послуг / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – К., 2009. – 20 с.

УДК 342.95

**О.П. Шем'яков
Я.В. Батракова**

**АДМІНІСТРАТИВНІ ДЕЛІКТИ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ
З РЕАЛІЗАЦІЄЮ ОКРЕМИХ НАПРЯМКІВ
ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

У статті розкрито сутність адміністративних деліктів у сфері державної екологічної політики. Проведено загальний юридичний аналіз адміністративних правопорушень у сфері охорони довкілля. Визначено специфіку реалізації та захисту права на отримання екологічної інфор-

мації та його закріплення в чинному законодавстві. Надано відповідні пропозиції.

Ключові слова: *адміністративний делікт, державна політика, реалізація, екологічна інформація.*

В статті раскрыта сутність адміністративних деліктів в сфері державної екологічної політики. Проведен обший юридический анализ адміністративних правонарушений в сфері охраны окружающей среды. Определенно специфику реализации и защиты права на получение экологической информации и его закрепление в действующем законодательстве. Даны соответствующие предложения.

Ключевые слова: *адміністративний делікт, державна політика, реалізація, екологічна інформація.*

In the article essence of administrative offences is exposed in the field of public ecological policy. The global legal analysis of administrative offences is conducted in the field of guard of environment. The features of realization and protection of the right to receive environmental information are defined and its consolidation in the current legislation. The proper suggestions are given.

Keywords: *administrative offence, the state policy, realization, environmental information.*

Правове забезпечення реалізації державної екологічної політики та значення адміністративних деліктів у цій сфері досліджувались у роботах національних та закордонних науковців: Аристова І.В., Бандурка О.М., Василюк О.В., Гетьман А.П., Глушков В.М., Гусева Т.В., Коваленко Л.Н. [10], Кормич Б.А., Разметаев С.В., Розовський Б.Г., Хохлова І.В., Ярмачі Х.П. [11] та інші. Правовий аспект даного питання відображається в законах України, декретах та постановах Кабінету Міністрів України.

У процесі вступу до Світової організації торгівлі Україна взяла на себе низку зобов'язань щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України [2]. Слід зазначити, що реалізація визначеного пріоритету можливе лише за умови створення дієвого правового поля у сфері екобезпеки та біотехнологій, а також приведення вітчизняної законодавчої бази у відповідність до міжнародних норм та принципів. Метою статті є дослідження адміністративних деліктів у процесі реалізації державної екологічної політики, зокрема, під час надання й використання екологічної інформації та визначити засади адміністративної відповідальності у цій сфері.

Запорукою раціонального та екологічно безпечного господарювання є сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни, що відповідно означає таке функціонування державного механізму, головними засадами екологічної політики якого є: одночасне задоволення матеріальних і духовних потреби населення.

Отже, з метою припинення погіршення стану навколишнього природного середовища необхідно забезпечити екологічно збалансоване природокористування.

Відповідно до Закону України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" від 21 грудня 2010 року № 2818-VI (Далі - Закон) метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем. Першопричини екологічних проблем на сучасному етапі розвитку України, зокрема названі такі, як: недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку; відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій в системі державного управління, недотримання природоохоронного законодавства та інше. Вище зазначені завдання по вирішенню проблем у сфері екологічної безпеки і розвитку України приводяться у дію окремими інструментами реалізації національної екологічної політики, серед яких слід визначити найбільш *прогресивні*: екологічний аудит, створення системи екологічного управління, екологічне маркування; екологічне страхування; технічне регулювання, стандартизація та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки; розвиток законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища.

На нашу думку, реалізацію покращення рівня життя можливе лише за умови існування ефективного та адаптованого до потреб сьогодення законодавства, яке має базуватися на принципах:

- забезпечення збалансованого природокористування, доступності та достовірності екологічної інформації, підтримки та стимулювання з боку держави суб'єктів господарювання, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, невідворотності відповідальності за порушення про охорону навколишнього природного середовища та інше [6].

В статті пропонується звернути особливу увагу на останній з визначених принципів. Пріоритетами у стабілізації розвитку України має бути саме питання відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Отже, у зв'язку з цим слід звернути увагу на адміністративні делікти у сфері екологічних правовідносин. Екологічне правопорушення (делікт або злочин) – це винне, протиправне, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке посягає на встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та порушує екологічні вимоги і пов'язані з ними інші права людини. Дані порушення мають екологічну спрямованість і призводять до екологічної небезпеки та майнової і моральної шкоди природним ресурсам належним власнику чи користувачу, навколишньому природному середовищу, життю і здоров'ю людини [9]. Вичерпний перелік адміністративних деліктів визначено у Кодексі України про адміністративні правопорушення (Далі – КпАП України).

Розглядаючи загальну юридичну характеристику Глави 7 КпАП України "Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини", маємо родовим об'єктом цієї групи деліктів суспільні відносини у сфері охорони права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони та раціонального використання природних ресурсів, зокрема повітряних, водних, земельних; флори й фауни, їх середовища; забезпечення збереження генетичного фонду існуючих організмів, регулювання наслідків техногенного впливу на природні комплекси; та суспільні відносини у сфері охорони історико-культурної спадщини.

1. Відповідно до поділу за видовим або безпосереднім об'єктами пропонується виділити такі групи суспільних відносин:

2. Відносини у сфері охорони та раціонального використання земельних ресурсів та державного контролю за порядком здійснення землеустрою (ст.ст. 52,53,53-1,53-2-4,54-56 КпАП України);

3. Відносини у сфері геологічного вивчення та охорони надр (ст.ст. 57,58 КпАП України);

4. Відносини у сфері охорони та реалізації права на водокористування (ст.ст. 58-61 КпАП України);

5. Відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища з питань використання флори та фауни (ст.ст. 63-77, 77-1, 83-1, 85, 85-1, 86, 87, 88, 88-1 КпАП України);

6. Відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища з питань встановленого порядку використання відходів, хімічних речовин та хімічних джерел (ст.ст.81-83,91-3 КпАП України);

7. Відносини у сфері охорони атмосферного повітря (ст.ст. 78, 79, 80 КпАП України);

8. Відносини у сфері регулювання реалізації окремих прав на використання природних ресурсів навколишнього середовища, екологічної безпеки (ст.ст. 79-1, 80, 91-1, 91-2, 9-4 КпАП України);

9. Відносини у сфері регулювання порядку використання природно-заповідного та архівного фонду, стандартизації та обліку (ст.ст. 88-2, 90, 91, 92-1 КпАП України);

10. Відносини у сфері охорони культурної спадщини (ст. 92 КпАП України).

Предметом цих адміністративних деліктів є природні ресурси загальнодержавного й місцевого значення: тваринні, рослинні, водні, атмосферні та земельні. Їх походження є первинним, тобто природним без застосування при їх створенні людських ресурсів (окрім ст. 92 КпАП України - де предметом є культурна спадщина).

Об'єктивна сторона цих правопорушень виражена у порушенні або невиконанні відповідних адміністративно-правових норм.

Згідно КпАП України до адміністративної відповідальності особа може бути притягнута лише у разі, якщо її дії не створюють особливу небезпеку для життя, здоров'я людей та небезпеку для довкілля і не тягнуть за собою настання тяжких наслідків. Слід додати, за конструкцією складу адміністративних деліктів, що пов'язані з реалізацією екологічної державної політики, у більшості є формальними, відповідно вважаються закінченими з моменту порушенні або невиконанні адміністративно-правових норм без врахування шкідливого наслідку, однак, при цьому у деяких складах наслідки є однозначно зрозумілими, виходячи з характеру протиправної дії, наприклад "засмічення", "знищення" тощо [4, с. 18].

Суб'єкт правопорушень в певних складах є загальний з 16 років, а в деяких - спеціальний (службова чи посадова особа).

Суб'єктивна сторона може визначатися умисною та необережною формами вини. Мета та цілі не мають істотного значення для кваліфікації проступку.

Стягнення за адміністративні правопорушення накладається в межах, встановлених КпАП України. При цьому повинні враховуватися характер здійсненого правопорушення, особа порушника, сту-

піль його вини, майновий стан, а також обставини, які пом'якшують і обтяжують відповідальність [10, с. 117].

Отже, після визначення загальних засад регулювання адміністративних деліктів у сфері охорони природи, використання природних ресурсів та охорони культурної спадщини, доцільно звернути увагу на особливості регулювання окремих питань, пов'язаних з правом на вільне отримання повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законом.

Основними законодавчими актами, які регулюють питання доступності отримання екологічної інформації є Конституція України, Конвенція "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля" від 28 червня 1998 р. (Ратифіковано Законом України № 832-XIV від 6 липня 1999 р.); Положення "Про порядок надання екологічної інформації" від 27 лютого 2004р., Кодекс України про адміністративні правопорушення та інші.

Зокрема відповідно до ч. 2 ст. 50 Конституції України екологічна інформація ніким не може бути засекречена, у свою чергу Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. визначає право громадян на вільне отримання, використання, розповсюдження та зберігання інформації про стан навколишнього природного середовища, за винятком обмежень встановлених законом. Таке обмеження визначено у пункті 3.6. Положення "Про порядок надання екологічної інформації": не надання інформації можливе лише у разі, якщо вона становить державну таємницю. Адміністративна відповідальність за порушення визначених норм права, яке виражається у відмові чи несвоєчасному наданні екологічної інформації, встановлена в ст. 91⁴ КпАП України.

Виходячи з вищенаведеного можна зробити висновок, що дані, які характеризують чи оцінюють стан навколишнього природного середовища, якість харчових продуктів, використання та розробку природних ресурсів, відображають діяльність підприємств та установ, яка може негативно вплинути на стан довкілля та інше не можуть бути засекречені та приховані від населення, крім випадків визначених законом.

Вільний доступ та використання таких даних зумовлено існуванням в Україні мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації, яка створена відповідно до Положення "Про

порядок надання екологічної інформації" від 27 лютого 2004 р. Слід додати, що відповідно до пунктів 2.2. та 2.4. цього Положення надання екологічної інформації забезпечують у межах компетенції Спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів України та їх органів на місцях, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями, які мають екологічну інформацію.

Поширення екологічної інформації є її надання засобом масової інформації, систематичне опублікування у бюлетенях, збірках тощо, виступи з заявами уповноважених осіб, надання моніторингових даних підприємствами та установами, надання письмових відповідей на запити та інше, однак розрізненість подібних дій унеможливило комплексне оцінювання існуючих даних про стан довкілля та сталий розвиток. Однак для досягнення більшої обізнаності та інформування населення необхідно створення додаткових централізованих засобів розповсюдження інформації.

У зв'язку з цим пропонується створити загальнонаціональну електронну базу екологічних даних у вигляді окремого Інтернет ресурсу на порталі Кабінету Міністрів України з обов'язковим її регулярним оновленням та моніторингом шляхом надання екологічної інформації спеціально уповноваженими особами. У зв'язку з цим пункт 2.2. Положення "Про порядок надання екологічної інформації" від 27 лютого 2004р. викласти в такій редакції: "Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях, інші органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації забезпечують у межах своєї компетенції формування та постійне оновлення електронних баз даних екологічної інформації і забезпечують громадськості вільний доступ до них шляхом оприлюднення інформації через інформаційно-аналітичну загальнонаціональну базу екологічної інформації шляхом її розміщення у спеціальному розділі на порталі Кабінету Міністрів України щомісячно, а у разі необхідності чи на вимогу закону частіше...". Подібне нововведення дозволить споживачам мережі Інтернет послуг, а саме широкому загалу фізичних та юридичних осіб, без додаткових фінансових та часових затрат отримувати локалізовано нагальну і достовірну інформацію у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини та багато іншого, що означає підвищення ефективності форму-

вання організаційно-правових передумов загальної екологічної інформатизації населення.

У зв'язку з вищезазначеним, для досягнення поставленої мети доцільним є доповнити ст. 91⁴ КпАП України "Відмова в наданні чи несвоєчасне надання екологічної інформації" частиною другою та викласти її у такій редакції: "Відмова в наданні чи несвоєчасне надання особами, які зобов'язані надавати, повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством, необхідної для створення, забезпечення існування та оновлення інформаційно-аналітичної загальнонаціональної бази екологічної інформації - тягне за собою накладання штрафу на службових та посадових осіб від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян".

Склад даного правопорушення за конструкцією є формальним. Об'єктом регулювання є суспільні відносини у сфері охорони довкілля, екологічної безпеки та екологічної інформатизації. Об'єктивна сторона виражена у, по-перше, відмові в наданні повної та достовірної екологічної інформації, яка передбачена законом і необхідна для створення, забезпечення існування та оновлення інформаційно-аналітичної загальнонаціональної бази екологічної інформації, та, по-друге, несвоєчасне надання повної та достовірної екологічної інформації, яка передбачена законом і необхідна для створення, забезпечення існування та оновлення інформаційно-аналітичної загальнонаціональної бази екологічної інформації.

Суб'єктом є службова та посадова особа, яка має доступ до екологічної інформації та зобов'язана її надавати. Суб'єктивна сторона виражена як у формі умислу так і у формі необережності.

Отже, наведена у статті аргументація доводить, що існування та розвиток напрямку захисту права на екологічне забезпечення, сталий розвиток, охорону довкілля та природних ресурсів та створення вільної та широкої мережі екологічного інформування є засадами та напрямками в державній екологічній політиці. Жодна, навіть ідеально сформульована норма права не набуде достатньої сили та не матиме значного впливу на розвиток суспільства без її дієвої реалізації та охорони з боку держави.

Використана література:

1. Конституція України від 28 червня 1996р. // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141.

2. Конвенція "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що сто-

суються довілля" від 28 червня 1998 р. (Ратифіковано Законом України № 832-XIV від 6 липня 1999 р.) // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 34. - Ст. 296.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 18 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1984. - № 51. - Стор. 1122. - (Зі змін. та допов.).

4. Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" від 21 грудня 2010 р. // Офіційний вісник України від 24.01.2011 - 2011 р., № 3, стор. 13, стаття 158, код акту 54464/2011.

5. Положення "Про порядок надання екологічної інформації" від 27 лютого 2004р. // Офіційний вісник України від 27.02.2004 - 2004 р., № 6, стор. 228, стаття 358, код акту 27742/2004.

6. Коваленко Л.Н. Адміністративно-правове регулювання природоохоронних відносин в Україні: Монографія. - Х.: Майдан, 2006. - 168 с.

7. Административное право Украины: Учебник / Под общей ред. С.В. Кивалова. - Х.: Одиссей, 2004. - 880 с.

УДК 342.95

О.М. Беницький

**ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВІЛЬНЕ
ЗАЛИШЕННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ:
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Статтю присвячено дослідженню правового регулювання порядку реалізації права громадян на вільне залишення території України. Аналіз положень законодавства, яке регулює відносини у зазначені сфері, дав змогу виявити його недоліки та розробити пропозиції щодо вдосконалення порядку виїзду громадян з України.

Ключові слова: *міграційні процеси, міграційне законодавство, свобода пересування, право на виїзд, дозвіл на виїзд, паспортні документи.*

Статья посвящена исследованию правовых основ порядка реализации права граждан на свободу выезда за пределы Украины. Анализ положений законодательства, нормами которого урегулированы отношения в данной сфере, дал возможность выявить его недостатки и разработать предложения, направленные на совершенствование порядка выезда граждан из Украины.

Ключевые слова: *миграционные процессы, миграционное законодательство, свобода передвижения, право на выезд, разрешение на выезд, паспортные документы.*

Is devoted to researching of legal frameworks of realization order of citizens right on departure freedom outside Ukraine. The analysis of positions of legislation norms which relations are well-regulated in this sphere enabled to expose his failings and develop suggestions, directed on perfection the order of citizens departure from Ukraine.

Key words: migratory processes, migratory legislation, freedom of movement, right on departure, permission on departure, passport documents.

Світові процеси глобалізації та процеси які відбуваються на міжнародному ринку праці сприяють активізації міграцій населення. При цьому вітчизняні науковці відзначають, що останнім десятиріччям серед українців спостерігаються стійкі тенденції щодо залишення території України. Це відбувається на фоні зменшення народжуваності та веде до скорочення населення України. Такий стан речей не може не викликати занепокоєння. У зв'язку з чим, враховуючи, що одним з завдань держави є забезпечення національних інтересів, формування всебічно науковообґрунтованої системи регулювання міграційних процесів стає однією з найважливіших сторін державної діяльності.

З метою вдосконалення правового регулювання міграційної сфери, протягом останніх десяти років, було проведено чимало досліджень проблем державного регулювання реалізації права на свободу пересування. Так, науковим розробкам зазначених питань присвячено роботи таких вчених, як М.Ф. Анісімова, І.Б. Березовський, О.О. Бандурка, С.П. Бритченко, І.К. Василенко, Ю.Ф. Гаврушко, І.О. Гарна, В.О. Жук, В.К. Колпаков, С.Ф. Константинов, О.В. Кузьменко, О.А. Малиновська, Г.Г. Москаль, С.О. Мосьондз, Т.П. Мінка, С.В. Науменко, Н.Р. Нижник, В.І. Олефір, В.І. Палько, С.І. Пирожкова, О.І. Піскун, І.М. Прибиткова, І.І. Серова, В.М. Снігур, Н.П. Тиндик, Ю.І. Римаренко, О.У. Хомра, С.Б. Чехович тощо. Однак, активні перетворення у суспільному й політичному житті, які відбуваються останнім часом, потребують постійного оновлення міграційного законодавства, та корегування змісту міграційної політики, що робить актуальним проведення подальших досліджень у зазначеній сфері.

Метою цієї статті є аналіз правового регулювання порядку реалізації права громадян на вільне залишення України та розроблення напрямів щодо удосконалення зазначеного порядку.

Право на вільне залишення держави є складовою свободи пересування, яка була проголошена, серед інших свобод, разом із визнанням пріоритету прав людини в Конституції незалежної України.

Міжнародним правом свобода пересування віднесена до найбільш важливих особистих прав і свобод людини. Відповідно до міжнародних

норм, свобода пересування та вибору місця проживання - це визнана міжнародним правом, гарантована конституцією і (чи) законом громадянам або всім особам, що знаходяться в країні, можливість самостійно вирішувати питання щодо перебування в ній, переміщення по її території, вибору місця проживання, а також виїзду з країни [1, с. 119].

На міжнародному рівні, вперше свобода пересування була закріплена у Загальній декларації прав людини, прийнятій резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН в 1948 році [2]. Подальший розвиток положення щодо свободи пересування одержали у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, прийнятому резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН в 1976 році (набув чинності, в тому числі й для України 23 березня 1976 р.) [3]. В Європі свобода пересування закріплена в Протоколі № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (Ратифікований Україною 17 липня 1997 року) [4].

Забезпечення права кожного, хто на законних підставах перебуває на території держави, вільно залишати її розширює принцип свободи пересування та є обов'язковою складовою демократичної та правової держави [5, с. 71]. Тому такі міжнародно-правові стандарти щодо свободи пересування знайшли своє закріплення й у Конституції України [6]. Так, відповідно до положень ст. 33 Основного закону, кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Як ми бачимо з тексту ст. 33 Конституції України, положення якої узгоджені з ч. 3 ст. 2 Протоколу № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, витікає, що право на вільне залишення держави не є абсолютним. Воно може бути обмежене законом, в інтересах національної або громадської безпеки, з метою підтримання громадського порядку або запобігання злочинам, для захисту здоров'я чи моралі, з метою захисту прав і свобод інших людей.

В Україні основні засади реалізації права на вільне залишення України закріплено в Законі України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" від 21 січня 1994 року [7]. Цей закон визначає порядок здійснення права громадян України на виїзд з України, порядок оформлення документів для зарубіжних поїздок, а також з урахуванням положень Європейської конвенції про захист

прав людини та основних свобод та Конституції України, визначає й випадки тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України.

Таким чином, враховуючи необхідність забезпечення національних та державних інтересів, а також інтересів окремих осіб, в Україні встановлено дозвільний порядок виїзду за кордон громадян, який передбачає необхідність звернутися з відповідним клопотанням до спеціально уповноваженого органу державної влади, й отримати відповідні документи, які дають право на виїзд з України.

Такими документами, відповідно до положень Закону України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України", є:

- паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- проїзний документ дитини;
- дипломатичний паспорт;
- службовий паспорт;
- посвідчення особи моряка [7].

Положення про ці документи а також порядок їх оформлення визначений законодавством.

Відповідно до Правил оформлення і видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного документа дитини, їх тимчасового затримання та вилучення, в редакції Постанови Кабінету Міністрів України № 380 від 24 березня 2004 р. [8], ці два документи оформлюються для поїздок за кордон, які мають приватний характер та посвідчують особу громадянина за кордоном. Для отримання цих документів громадяни особисто, або через представників звертаються до органів влади, та за відсутності підстав, які обмежують право на виїзд з України, уповноважені посадові особи оформлюють зазначені документи.

Інші документи, крім посвідчення приналежності до громадянства, ще й, відповідно до положень міжнародно-правових актів, виконують функцію підтвердження міжнародно-правового статусу власника. Так, дипломатичний та службовий паспорти оформлюються для осіб, які представляють державу у міжнародних відносинах або виконують функції держави, та іншим особам, які, відповідно до положень Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року [9], мають спеціальний міжнародно-правовий статус.

В свою чергу, посвідчення особи моряка, відповідно до Конвенції (переглянута) про посвідчення особи моряків № 185 [10], посвідчує особу, яка працює за наймом, на борту цивільного судна, та враховуючи особливості такого виду трудової діяльності, надає додаткові гарантії захисту його власника за межами країни громадянства.

Крім цих документів, Правилами перетинання державного кордону громадянами України, в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2010 р. № 724 [11], до документів, які дають право на виїзд з України віднесено й посвідчення члена екіпажу. Цей документ, положення про який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1346 [12], також підтверджує громадянство України під час перетинання кордону і за кордоном, і видається громадянину України, який є членом екіпажу цивільного повітряного судна, з метою спрощення перетинання кордону, враховуючи особливості такого виду трудової діяльності, відповідно до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію [13].

Таким чином, документами, які дають право виїзду з України є не тільки паспорт громадянина України для виїзду за кордон, проїзний документ дитини; дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка, як визначено в Законі України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України", а ще й посвідчення члену екіпажу.

Щодо порядку реалізації права на вільне залишення території України, зазначимо, що відповідно до положень Закону України "Про прикордонний контроль" [14] та Правил перетинання державного кордону громадянами України [8], виїзд за межі України здійснюється шляхом перетинання державного кордону у пунктах пропуску через кордон. Громадяни, які перетинають державний кордон, зобов'язані пройти прикордонний контроль, який включає комплекс дій і систему заходів, спрямованих на встановлення законних підстав для перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів.

Під час здійснення прикордонного контролю, уповноваженими службовими особами підрозділу охорони державного кордону перевіряються наявність документів на право виїзду з України, а у випадках визначених законодавством і наявність підтверджуючих документів для перетинання кордону, а також встановлюється їх дійсність та належність громадянину, який їх пред'являє. Крім того, у ході перевірки документів з'ясується наявність або відсутність підстав для тимчасового обмеження громадянина у праві виїзду за кордон та інші обставини, які можуть стати причиною заборони виїзду з України. За результатами прикордонного контролю уповноважена службова особа підрозділу охорони державного кордону приймає рішення про надання дозволу на перетинання кордону та фактичний виїзд з

країни, або про відмову громадянину у перетинанні державного кордону.

Враховуючи вищенаведене, слід вести мову про те, що фактично паспорт громадянина України для виїзду за кордон, проїзний документ дитини, дипломатичний та службовий паспорти, посвідчення особи моряка та посвідчення члену екіпажу не є документами, які дають право на виїзд з України, у зв'язку з тим, що навіть за наявності цих документів громадянину може бути відмовлено в перетині державного кордону, а скоріш вони є документами, які необхідно отримати для виїзду за кордон, якщо інше не передбачено міжнародними угодами.

Тому вважаємо, що назва та зміст ст. 2 "Документи громадянина України на право виїзду з України і в'їзду в Україну" Закону України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України", не зовсім відповідає дійсності й потребує корегування.

Крім того, зміст зазначеної норми викликає зауваження, й у частині визначення переліку документів, за наявності яких може бути здійснено виїзд за кордон. По-перше, у даному випадку підзаконними актами розширено зміст закону, й визначено ще один документ за яким може бути здійснено виїзд за кордон, а по-друге, відповідно до положень ст. 92 Конституції України засади регулювання міграційних процесів повинні визначатися виключно законами України. У зв'язку з чим, вважаємо, що для уніфікації норм міграційного законодавства слід доповнити ч. 1 ст. 2 Закону України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" положенням, про те, що до документів, за наявності яких може бути здійснено виїзд за кордон, відноситься й посвідчення члена екіпажу.

Повертаючись до питання реалізації права громадян на вільне залишення України, слід відзначити, що для власників документів, які підтверджують спеціальні міжнародно-правові статуси, прикордонний контроль має спрощену процедуру, яка визначена відповідними нормативно-правовими актами, що полегшує перетин кордону. Крім того, ці документи оформлюються в інтересах держави, чи відповідних підприємств, за поданням відповідної посадової особи, а за їх оформлення громадянин мито не сплачує.

Громадянин України, який не має спеціального міжнародного статусу, якщо інше не передбачено міжнародними угодами, для виїзду за кордон повинен отримати паспорт для виїзду за кордон, або проїзний документ дитини, та виконати всі передбачені для його

отримання процедури, під час яких з'ясовується наявність або відсутність підстав для тимчасового обмеження громадянина у праві виїзду за кордон, зібрати необхідні підтверджуючі документи, а також пройти прикордонний контроль, під час якого знов з'ясовується наявність або відсутність підстав для тимчасового обмеження громадянина у праві виїзду за кордон, за результатами якого йому може бути відмовлено в перетині кордону.

Звідси, слід визнати, що порядок отримання дозволу на виїзд за територію України громадян у приватних справах є ускладненим та не сприяє реалізації права на залишення території України. При цьому, якщо процедуру отримання проїзного документу дитини можна вважати виправданою у зв'язку з особливостями статусу неповнолітнього, а документи, що надають спеціальний міжнародно-правовий статус, спрощують процедури виїзду, то паспорт громадянина для виїзду за кордон фактично виконує функцію лише посвідчення особи громадянина, який перебуває за кордоном, тобто дублює функцію національного паспорту громадянина України.

З цього приводу, слід відзначити, що більшість розвинутих країн світу не передбачає наявності спеціального документу у своїх громадян для виїзду за кордон у приватних справах. Тому, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, а також вимоги Європейського співтовариства до уніфікації паспортних документів України, пропозиції щодо запровадження єдиного паспорту, на нашу думку, є дуже слушними. Тим більше, що виїзд до деяких країн, із якими міжнародними договорами України встановлено безвізовий режим, здійснюється за наявності національного паспорту. Така реформа буде сприяти реалізації права громадян на свободу пересування, однак запровадження таких заходів потребує значних фінансових та організаційних затрат, а також потребує додаткового нормативного регулювання.

Підсумовуючи, можна зазначити, що зважаючи на процеси подальшого економічного та політичного розмежування країн, які входили у склад СРСР, актуальність дослідження проблем правового регулювання міграційних процесів та формування зваженої державної міграційної політики буде зростати, що обумовлює необхідність подальших досліджень у цій сфері.

Використана література:

1. Саидов А.Х. Общеизвестные права человека : Учебное пособие. – М. : МЗ ПРЕСС. – 2002. – 197 с.

2. Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. - 2008. - № 93. - Ст. 3103.

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043

4. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод : від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. - 1998. - № 13. - Ст. 270.

5. Міграційне право ЄС : Навчальний посібник. - К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. - 131 с.

6. Конституція України : від від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

7. Закон України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" від 21 січня 1994 року, № 3857-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. - 1994 р. - № 18. - Ст. 101.

8. Постанова Кабінету Міністрів України "Про внесення змін до Правил оформлення і видачі паспортів громадянина України для виїзду за кордон і проїзних документів дитини, їх тимчасового затримання та вилучення" від 24 березня 2004 р., № 380 // Офіційний вісник України. - 2004. - № 12. - Ст. 752.

9. Віденська конвенція про дипломатичні зносини : від 18.04.1961 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_048&c=1#Public

10. Конвенція (переглянута) про посвідчення особи моряків № 185 : від 19.06.2003 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=993_397

11. Постанова Кабінету Міністрів України "Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України" : від 25 серпня 2010 р., № 724 // Офіційний вісник України. - 2010. - № 65. - Ст. 2239.

12. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про посвідчення члена екіпажу" : від 21 листопада 2007 р., № 1346 // Офіційний вісник України. - 2007. - № 89. - Ст. 3270.

13. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію : від 07.12.1944 р. // Офіційний вісник України. - 2004. - № 40. - Ст. 2667.

14. Закон України "Про прикордонний контроль" : від 5 листопада 2009 р., № 1710-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2010 р. - № 6. - Ст. 46.

УДК 351.741

Д.М. Полонський

ВПЛИВ ПОРУШЕНЬ ЗАКОННОСТІ

В ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ НА СТАН

■ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

В статті обґрунтована актуальність розгляду теоретичних та прикладних проблем забезпечення законності та національного правопорядку, проаналізовано вплив організаційно-правового забезпечення міліцейської діяльності на стан законності та правопорядку в Україні, досліджено окремі напрямки та перспективи його удосконалення.

Ключові слова: *правопорядок, законність, міліція, організація, правове забезпечення.*

В статье обосновывается актуальность рассмотрения теоретических и прикладных проблем обеспечения законности и национального правопорядка, проанализировано влияние организационно-правового обеспечения милицмейской деятельности на состояние законности и правопорядка в Украине, исследуются отдельные направления и перспективы его усовершенствования.

Ключевые слова: *правопорядок, законность, милиция, организация, правовое обеспечение.*

In this article the author substantiates the currency of the theoretical and applied problems of ensuring law and order, analyzes some organizational and law guarantees of the police activity which influence law and order in Ukraine, researches the perspectives of their improvement.

Key words: *law and order, organization, law guarantees, police activity.*

Утверждения, гарантованість та охорона прав людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, свободи та недоторканності є основними завданнями для молодшої української держави. Вирішення цих завдань вимагає від України проведення найрішучіших заходів з побудови та затвердження правової держави. Розуміючи, що головною ознакою правової держави є панування в ній права і закону, визначимо, що на сьогодні однією з провідних державних функцією є встановлення та забезпечення державою національного правопорядку.

У найбільш загальному вигляді вказана функція має вираження у безпосередній діяльності державних органів щодо протидії незаконним порушенням прав, свобод та інтересів особистості, попередження цих правопорушень, поновлення порушеного права, притягнення винуватих до відповідальності, а в окремих випадках відшкодування завданої шкоди.

На наш погляд, авангардна роль у цій справі належить міліції. Адже міліція, як особливий орган державного управління, не тільки організовує, але й безпосередньо здійснює охорону громадського порядку і боротьбу зі злочинністю, виконує інші правоохоронні функції, тим самим послідовно забезпечуючи правопорядок у нашій державі. Результати міліцейської діяльності є своєрідним "лакмусом" стану правопорядку у суспільстві.

При цьому, внаслідок певної динамічності, процес забезпечення правопорядку, у тому числі силами міліції, вимагає постійного вдосконалення, оновлення методів і форм здійснення, усунення організаційно-правових проблем, що постійно виникають під час реалізації правових норм, охорони прав і законних інтересів людини, що зі свого боку зумовлює виникнення постійної уваги з боку правників до проблем забезпечення правопорядку.

Свого часу процеси формування правопорядку були предметом вивчення цілої плеяди правників. Завдяки працям М.Г. Александрова, В.В. Борисова, В.В. Варчука, П. Граціанського, О. Іоффе, В.В. Кайназарова, Ф. Кечекяна, Г. Котляревського, В.В. Лазарева, О.П. Мовчана, О.Ф. Мураметса, П.О. Недбайла, О.О. Піонтковського, Л.Л. Попова, П.М. Рабиновича, І.В. Самошенка, Б.В. Саванелі, М.Д. Шаргородського, Т.М. Шамбі, Л.С. Явича та інших була розроблена теорія правопорядку, ряд висновків і положень якої не тільки зберегли своє значення до цього часу, а й надбали загального визнання серед вчених як фундаментальні засади вітчизняної теорії права.

Разом з тим, на думку окремих дослідників коло проблем, що зокрема охоплює питання:

- поняття та структури правопорядку;
- базові (ключові) принципи, на основі яких має вибудовуватися його модель;
- критерії, що дозволяють подати об'єктивну оцінку його реального стану в різних сферах суспільного життя;
- способи зміцнення правопорядку в умовах продовжуваних реформ, ускладнення соціально-політичної та економічної обстановки та інше;

й досі чекають свого висвітлення правниками - теоретиками, представниками галузевої та прикладної юриспруденції [1, 167].

Так, на слухну думку А.Ф. Крижанівського, актуалізація проблематики правопорядку в сучасній українській юриспруденції і в теоретичному і в прикладному аспектах - результат впливу цілого

комплексу факторів, тут і очевидна невідповідність стану правової сфери очікуванням і потребам суспільства, низький рівень впорядкованості суспільних відносин, забезпечення прав, свобод та інтересів людини в Україні, неспроможність теоретичної і практичної юриспруденції подолати лозунгові підходи до формування і забезпечення надійного та усталеного порядку в суспільстві, оснований на правових засадах, запропонувати дієві засоби зламу протидії вказаним негативним тенденціям [2, 62].

Зі свого боку акцентуємо, що перманентні зміни в законодавстві, часто нечіткі та навіть суперечливі численні реорганізації, кадрові перестановки, затягнуте реформування міліцейської системи та інше, помітно ускладнюють процеси встановлення та забезпечення правопорядку силами міліції України. Вказані обставини свідчать про наявність не тільки гострих політичних та соціально-економічних, а й науково-правових проблем, що потребують свого вирішення.

Виходячи з наведеного визначимо, що метою цієї статті є висвітлення окремих теоретичних та практичних проблем формування правопорядку силами міліції, а також пошук ймовірних шляхів щодо їх вирішення.

Акцентуємо, що останнім часом вітчизняна наука серед головних шляхів оптимізації забезпечення правопорядку у державі, окремо виділяє заходи щодо зміцнення законності у правоохоронній діяльності [3, 832]. Й дійсно, було б невірно вважати, що правопорядок можливо забезпечити будь-якими засобами, в тому числі і незаконними. В цьому полягає принципова відмінність правопорядку від узаконеного свавілля.

Разом з тим погоджуючись з наведеним поглядом, ми маємо зазначити, що на сьогодні порушення законності у діяльності міліції України переважно детерміновані характером та динамікою негативних організаційно-правових умов та чинників, у яких відбувається ця діяльність. До останніх, на наш погляд, слід віднести:

- *недоліки і суперечливий характер нормативно-правової бази в сфері міліцейської діяльності;*
- *недосконалість організаційно-управлінських структур міліцейської системи;*
- *невідповідність між службовими функціями та обов'язками і правами працівників;*
- *організаційні недоліки у підборі, розстановці та вихованні кадрів;*
- *незадовільне матеріально-технічне забезпечення служби; незадовільний рівень стимулювання діяльності працівників міліції, тощо.*

Вважаємо, що сукупний вплив організаційно-правових чинників на міліцейську діяльність створює певну стійку й дуже негативну обстановку в цій діяльності.

Так під час виконання працівниками міліції конкретних функціональних завдань та службових обов'язків виникає конфлікт між вимогами встановленими чинним законодавством та об'єктивною можливістю реалізувати ці вимоги у конкретній життєвій ситуації.

Це насамперед викликаними тим, що моделі управлінських рішень в міліцейській діяльності, встановлені законами чи підзаконними нормативно-правовими актами, частіш за все не відповідають загально визнаним вимогам законності, справедливості, доцільності та обґрунтованості. З іншого боку вказані моделі частіш за все не забезпечені діючими правовими чи організаційними інструментами, чіткими адміністративними процедурами, фінансовими та матеріально-технічними ресурсами необхідними для їх ефективної реалізації.

На практиці, внаслідок зазначеного, все частіш виникають ситуації коли співробітники міліції вимушені самостійно шукати можливості подолання вказаних протиріч, подекуди відхиляючись від моделі поведінки встановленої нормою закону чи підзаконного акту, обходячи її чи не застосовуючи її положень.

Так у певних випадках міліціонери вирішують ті чи інші службові завдання за допомогою непередбачених законом, а інколи і зовсім протизаконних заходів, засобів та дій, намагаючись при цьому досягнути мети встановленої правовою нормою та одночасно уникнути покарання за припущені відхилення від правомірної поведінки. Адже вони не мають ані повноважень, ані морального права вирішувати щодо доцільності, обґрунтованості та ефективності тієї чи іншої норми, встановленої законом – це, так би мовити, "презумпція" легітимно прийнятого закону. За будь яке відхилення від його виконання міліціонера чекає притягнення до юридичної відповідальності.

В інших випадках подібні відхилення від правомірної поведінки спостерігаються й тоді, коли співробітником міліції нібито застосовуються, додержуються закони або відомчі нормативно-правові акти, але насправді їх вимоги виконуються формально, без урахування "духу закону", спрямованості правової норми на захист прав, свобод та законних інтересів конкретної людини та громадянина. У результаті виникає лише примарність, ілюзорність реалізації права, деформується система взаємних прав та обов'язків учасників правовідносин, порушуються принципи їх рівності перед законом, відповідальності за свої дії.

Подібне до цього відбувається при вирішенні працівниками міліції багатьох своїх службових завдань. Зокрема, коли вони повсякденно стикаються з протиріччями, викликаним з одного боку невідповідністю в чинному законодавстві правових установлень щодо певних правових категорій ("адміністративне затримання", "особистий огляд", "громадське місце", "дрібне хуліганство" та інших), правового та організаційного забезпечення їх реалізації, а з іншого необхідністю ефективного та результативного виконання своїх професійних функцій.

Відверте порушення законності, заслуговує на сувору юридичну відповідальність. Проте ми повинні розуміти, що основною причиною виникнення вказаних порушень є все ж таки об'єктивні недоліки в організаційно-правовому забезпеченні міліцейської діяльності, а окремі суб'єктивні вади тієї чи іншої посадової особи (непрофесіоналізм, деформація особи працівника міліції, корисні мотиви та інше), що вчиняє такі дії - це лише "додаткові фактори" їх скоєння.

В свою чергу намагання МВС України здійснити конкретні практичні заходи щодо зміцнення законності, шляхом усунення та попередження недоліків у забезпеченні дисципліни, вихованні, психологічної та професійної підготовці серед особового складу міліції України, без урахування загально міліцейських організаційно-правових проблем, залишаються не досить ефективними. На це зокрема вказують критичні огляди відомчих ЗМІ МВС України [3, 8]. За вказаними оглядами, невтішна статистика показує, що за неповний 2007 рік кількість звернень громадян до МВС України, нардепів, представників влади зі скаргами на незаконні дії працівників міліції звеличилась більш ніж на одинадцять тисяч у порівнянні з попереднім роком. При цьому факт незаконних дій з боку працівників міліції підтвердився у кожному восьмому випадку такого звернення.

Тому на наш погляд, першочергового вирішення та безперечно особливої уваги науковців потребують недоліки наявні сьогодні в організаційно-правовому забезпеченні міліцейської діяльності.

Внаслідок своєї розповсюдженості, вказані недоліки викликають не тільки поодинокі, окремі вади та негаразди в міліцейській діяльності, а зумовлюють утворення певного цілісного негативного ефекту, що охопив міліцейську систему від нижчих ланок до вищих та створює шкідливий, руйнівний вплив на встановлений у міліцейській діяльності режим законності. На нашу думку, під впливом цього ефекту головні функції, форми та засоби режиму законності, що спрямовані на досягнення правопорядку, спотворюються та підмінюються іншими хибними функціями, формами та засобами.

Основні завдання міліції "перекручуються" та "маскуються", викривлюючи належну модель міліцейської діяльності в небажані, не передбачувані правом суспільно-шкідливі аномалії, до яких можна віднести правовий нігілізм, свавілля, бюрократизм, формалізм, беззаконня, корупцію тощо.

Спробуємо визначити вказане явище, як "ефект деформації" режиму законності в міліцейській діяльності, (від лат. *deformatio* - перекручення, спотворення, зміна форми, розміру, інших проявів, під дією зовнішніх сил [5, 350], небажані зміни яких-небудь властивостей, уявлень, понять та іншого, викривлення [6, 217]). На наш погляд таке визначення є найбільш наближеним до сутності цього негативного явища.

Деформований режим законності характеризується підвищеною ступеню суспільної небезпеки. Він змінює вектор міліцейської діяльності на досягнення не правопорядку, а якихось інших цілей, вирішення сторонніх завдань, перешкоджає нормальному функціонуванню міліцейських органів, порушує реалізацію принципу рівності усіх громадян перед законом, заподіює істотної шкоди авторитету державної влади, негативно впливає на імідж міліції, істотно знижує зацікавленість населення у підтриманні правопорядку та повагу громадян до закону.

Вказаний ефект на наш погляд є тимчасовим явищем, викликаним здебільшого сучасними динамічними процесами трансформаційного, реформаторського перетворення міліцейської системи України. Проте необхідно зробити усе можливе, щоб таке явище не переросло з тимчасового в постійного супутника міліцейської діяльності.

Як слушно зауважує В.П. Петков, забезпечення режиму законності не повинне зводитися виключно до боротьби зі злочинністю, а має також містити в собі боротьбу зі свавіллям, проявами суб'єктивізму, з помилковими трактуваннями державної доцільності, і нарешті просто з професійними помилками окремих посадових осіб [7, 85]. Тому потрібно створити усіх необхідних умов в міліцейській діяльності, за яких закони та підзаконні акти могли б реально бути додержані перш за все тими, котрим було доручено їх застосування, а права громадян, та й самих працівників міліції, були б захищені від свавілля, формалізму та адміністративних перешкод.

Автор підтримує висновок В.П. Ворушила, про те, що для функціонування належного режиму законності у діяльності міліції України необхідно з одного боку – усебічне правове забезпечення

такої діяльності, а з іншого боку – удосконалення її організаційних основ [8, 27], і вважає, що для подолання деформуючих процесів в діяльності міліції України, необхідно, перш за все, усунути існуючі недоліки та протиріччя в її організаційно-правовому забезпеченні.

Зрозуміло, що без вирішення загальних проблем в економіці, політиці, соціальному забезпеченні, ідеології населення, проведення будь-яких організаційно-правових заходів, спрямованих на покращення умов діяльності міліції, навіть найрішучих, не буде ефективним. Проте розробка та впровадження конкретних заходів, спрямованих на покращення організаційно-правового забезпечення міліцейської діяльності та усунення існуючих в ньому недоліків буде як найменше запорукою, гарантією того, що міліція самостійно впорається хоча б з деякими зі згаданих негативних чинників, зменшить прояв кризових, деформаційних явищ у своїй діяльності та зможе ефективніше впливати на стан законності та правопорядку у суспільстві.

Використана література:

1. Сауляк, О.П. Парадигма правопорядка: современное прочтение / О.П. Сауляк // Правоведение. – 2006. – № 3. – С. 166-178.
2. Крижанівський, А.Ф. Правопорядок у суспільно-правничих контекстах: спроба системного бачення / А.Ф. Крижанівський // Актуальні питання реформування правової системи України: матеріали IV міжнар. наук. - практ. конф., Луцьк, 1-2 червня 2007 р.: тези доповідей / [Уклад.: Т.Д. Климчук, І.М. Якушев]. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 1.- С. 61-66.
3. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 844 с.
4. Чому не додержуються законності вартіві Закону? Погони – не індульгенція. Вони право і обов'язок // Іменем Закону. – № 24 (15.06.2007 – 21.06.2007). – С. 8.
5. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень/ [Уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 471 с.
6. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. Слів і словосполучень/ [Уклали: О.І Скопенко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 537 с.
7. Петков, В.П. Характеристика управлінських рішень щодо зміцнення законності в ОВС/ В.П. Петков, В.П. Ворушило // Вісник Запорізького юридичного інституту: Зб.наук.ст. – Запоріжжя, 2000. – Вип. №1 (10). – С. 81-89.

8. Ворушило, В.П. Організаційно-правові заходи по зміцненню законності у діяльності органів внутрішніх справ/ В.П. Ворушило // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ МВС України. – Одеса: ОІВС, 2001. – № 3. – С. 23-33.

УДК 351.81.078.3 (477) "1945-1953"

М.П. Тішаков

**ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ОРГАНІВ ДАІ (1945-1953 РР.)**

У запропонованій увазі статі автор на основі матеріалів відомчих архівів висвітлює правові основи функціонування органів Державної автомобільної інспекції по боротьбі з аварійністю на території України в перші післявоєнні роки.

Ключові слова: *аварійність, Державна автомобільна інспекція, дорожньо-транспортна пригода.*

В предложенной вниманию статье автор на основе материалов ведомственных архивов освещает правовые основы функционирования органов Государственной автомобильной инспекции по борьбе с аварийностью на территории Украины в первые послевоенные годы.

Ключевые слова: *аварийность, Государственная автомобильная инспекция, дорожно-транспортное происшествие.*

The article deals an attention with the legal bases of functioning of bodies of the State automobile inspection on struggle against accidental level in the territory of Ukraine in the first post-war years. The author uses the materials of departmental archives.

Key words: *accidental level, the State automobile inspection, road-accident.*

Сучасний етап державотворення характеризується значним динамізмом процесів реформування правоохоронних органів, який ґрунтується як на світовому, так і на вітчизняному досвіді. У цьому контексті все більшу увагу науковців привертають різноманітні аспекти функціонування органів внутрішніх справ зарубіжних держав із метою їх подальшого запровадження у вітчизняні реалії. Однак реформування органів міліції, а тим більш їх структурних одиниць, повинно відбуватися не тільки шляхом запозичення іноземного досвіду (яким би позитивний він не був), а, насамперед, спиратися на надбання минулого нашої країни, враховуючи вже допущені помилки та позитивні здобутки. Саме цим слід пояснювати особливу увагу дослідників до різноманітних аспектів правового забезпечення дія-

льності підрозділів органів внутрішніх справ у повоєнні роки, які були переламним етапом на шляху їх реформування та підвищення ефективності діяльності.

Утім, якщо висвітлення правових засад діяльності міліції найвне в доробках М.Б. Афанасьєва, М.М. Войцеховського, П.П. Михайленка, Р.С. Мулукаєва, В.І. Суковичина, А.Є. Шевченка та ін.,¹ то нормативно-правові засади функціонування такого органу як Державтоінспекція не стали предметом ґрунтовного дослідження. Розглянуті ж не дають цілісного уявлення про предмет нашого дослідження, лише встановлюючи загальну картину діяльності органів міліції у сфері дорожнього руху в представлених хронологічних межах. Із-поміж правових засад функціонування на особливу увагу заслуговують відомчі нормативно-правові акти щодо діяльності органів ДАІ у сфері боротьби з дорожньо-транспортними пригодами в 1945-1953 роках, ураховуючи той факт, що більшість документів того періоду мала обмежений режим доступу та стала доступною для дослідників лише сьогодні, що й зумовлює актуальність представленого дослідження.

У поданій роботі автор на основі опрацювання різноманітних матеріалів архівних установ МВС України на регіональному та загальнодержавному рівні обрав за мету висвітлення маловідомих правових основ функціонування Державної автомобільної інспекції УРСР у царині боротьби з аварійністю в перші повоєнні роки.

---

¹ Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3-х т. / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьєв. - К.: Генеза, 1997. - Т. 2: 1926 - 1945. - 1999. - 412 с.; Войцеховський М.М. Правові основи організації та діяльності органів міліції України у повоєнний період (1946-1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / М.М. Войцеховський. - Х., 2001. - 16 с.; Афанасьєв М.Б. Історія ГАИ: К 60-летию Госавтоинспекции МВД России / [авт. кол. М.Б. Афанасьєв, Л.А. Коцегов, Б.В. Рослянский и др.]; под ред. ген.-лейт. В.А. Фёдорова. - М.: Гуманитарий, 1996. - 301 с.; История отечественных органов внутренних дел: учебник [для вузов] / Мулукаев Р.С., Мальгин А.Я., Епифанов А.Е.; под. ред. докт. юрид. наук В.С. Мулукаева. - М.: NOTA BENE, 2005. - 336 с.; Шевченко А.Є. Правові засади діяльності органів внутрішніх справ УРСР на транспорті у першій половині ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец.12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / А.Є. Шевченко. - К., 2007. - 40 с. Суковичин В.І. От городского до инспектора ГИБДД / [сост. В.И. Суковичин]. - М.: ВАРИАНТ, 2002. - 288 с.; Хом'як Я.І. Становлення і розвиток органів державної автомобільної інспекції МВС України (1936 - 2000 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Я.І. Хом'як. - Львів, 2002. - 20 с.

Наукова новизна представленої роботи полягає як у постановленні власне проблеми, так і в тому, що вона є однією з перших у сучасній науці спроб висвітлити нормативно-правові засади функціонування органів міліції на теренах Радянської України у сфері боротьби з дорожньо-транспортними пригодами в 1945-1953 рр.

Зростаюча кількість автопарку країни в повоєнний період за недостатньої чисельності особового складу та, як наслідок, різке збільшення аварійності на автошляхах викликали необхідність поступового розширення кола повноважень ДАІ для здійснення значного обсягу роботи. Така ситуація змусила керівництво органів внутрішніх справ зосередитися на розв'язанні цієї проблеми. Внаслідок того 28 листопада 1945 року, тобто лише рік по тому після визволення території України від німецько-фашистських загарбників, був виданий наказ за № 095 НКВС УРСР "Про стан дорожніх пригод на місцевому транспорті по УРСР". Передумовою його прийняття послуговувало збільшення протягом третього кварталу 1945 року кількості дорожніх пригод на місцевому транспорті республіки на 51,3% порівняно з 2-м кварталом, чисельності постраждалих – на 79,9%¹.

Для докорінного поліпшення ситуації та з метою зниження кількості автопригод наказом було передбачене здійснення комплексу заходів, як-от: перевірка стану роботи органів міліції з боротьби з автодорожніми пригодами та розроблення плану практичних заходів, спрямованих на ліквідацію аварійності шляхом посилення контролю за рухом транспорту на лінії; максимальне використання мототранспорту для несення служби дорожнього нагляду; оснащення населених пунктів і доріг технічними засобами регулювання та дорожніми знаками; проведення масових рейдів із перевірки автотранспорту тощо. Попри те, в силу багатьох причин, здебільшого пов'язаних із некомплектом особового складу та необхідністю спрямування всіх сил і засобів на боротьбу зі злочинністю, ці заходи не було повною мірою реалізовано, втім їх слід вважати дієвим стимулом щодо діяльності органів міліції у сфері боротьби з аварійністю.

Згодом, у міру відновлення автотранспорту республіки та, як наслідок, збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод додатково було видано низку відомчих нормативних актів. Серед них на особливу увагу заслуговує наказ МВС УРСР від 29 листопада 1946 року за

¹ Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС), ф. 46, оп. 1, арх. 39 а, арх. 215.

№ 0125 "Про стан дорожніх пригод на місцевому транспорті та про посилення заходів боротьби з ними"¹. У цьому рішенні відбито негативну динаміку дорожньо-транспортних пригод як у межах республіки, так і окремих областей, а начальникам обласних управлінь вказано на недостатнє проведення заходів щодо боротьби з автодорожніми пригодами, порушниками правил руху й на необхідність прискорення укомплектування підрозділів регулювання вуличного руху (РВР) і Державтоінспекції особовим складом.

Водночас, ефективна реалізація заходів щодо попередження дорожньо-транспортних пригод вимагала залучення значного штату працівників, яких вкрай не вистачало. Для розв'язання такого завдання було передбачене активне залучення громадськості до діяльності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Стосовно ж правової регламентації такої роботи на відомчому рівні варто зазначити, що її втілено в наказі МВС СРСР від 28 липня 1947 року за № 0444, яким затверджено Інструкцію про організацію та практичне використання груп громадських інспекторів у роботі Державтоінспекції управлінь міліції².

Застосування вказаної інструкції надало змогу створювати при Державтоінспекції групи громадських інспекторів і залучати їх до активної співпраці у справі боротьби з дорожніми пригодами. До того ж, громадських інспекторів залучали до виконання різноманітних практичних завдань під контролем державтоінспекторів, а саме: проведення бесід і лекцій із правил безпеки руху; здійснення нагляду за дотриманням правил вуличного руху та надання допомоги працівникам міліції при затриманні винних у скоєнні дорожніх пригод; надання допомоги постраждалим унаслідок аварії; участь у технічних оглядах автотранспорту тощо. Все ж, до самостійної роботи з нагляду за дорожнім рухом і проведення техоглядів громадських інспекторів не допускали.

Загалом же інструкція, затверджена наказом за № 0444, мала досить серйозний вплив на ефективність виконання покладених на органи ДАІ функцій боротьби з аварійністю. Тож, навіть на початку 50-х років ХХ ст. агітаційно-масова робота щодо безпеки дорожнього руху проводилася відповідно до неї³.

---

¹ Архів Управління інформаційних технологій (далі – Архів УІТ) при УМВС України в Луганській області, ф. 13, оп. 34, од. зб.4, спр. 39, арк. 20.

² ГДА МВС, ф. 45, оп. 1, арх. 172, арк. 134.

³ ГДА МВС, ф. 26, оп. 1, арх. 20, арк. 63.

Відомчі нормативно-правові акти й у подальшому відігравали суттєву роль у діяльності органів ДАІ у сфері боротьби з аварійністю. Необхідно зазначити, що з метою впорядкування руху автомобілів, зниження аварійності й поліпшення регулювання транспорту та пішоходів 27 листопада 1947 року МВС СРСР наказом за № 587 було затверджено Тимчасову інструкцію по організації руху транспорту та пішоходів¹.

Зазначена інструкція наголошувала на вивченні стану аварійності – виявленні прямих або побічних причин дорожньо-транспортних пригод, у переліку яких було акцентовано на відсутності регулювання руху за його значної інтенсивності, а також відмічено хибні прийоми регулювання, перевантаженість вулиць транспортом, недосконале планування і т. ін. Загалом, аналітичні дані надавали змогу прийняти рішення щодо обрання найбільш оптимального режиму руху на вулиці (заборона або обмеження руху), а також слугували підґрунтям для планування заходів щодо організації пікетів дорожнього нагляду, виставлення спеціальних постів тощо. З метою оптимізації та координації роботи командир підрозділу регулювання вуличного руху був підпорядкований начальнику Державтоінспекції управління міліції.

Вказана тимчасова інструкція позитивно вплинула на організацію руху транспорту та пішоходів і надала змогу знизити негативну динаміку аварійності. Так, у доповідній записці про стан ДТП по УРСР за другий квартал 1950 року наведений перелік заходів, ужитих відповідно до зазначеного наказу. Наприклад, у м. Сталіно вздовж центральної вулиці внаслідок знесення трамвайних опор осьовою лінією, вдалося підвищити швидкість руху, а на інших вулицях, завдяки зміненню транспортних потоків, – розвантажити їх². Аналогічних заходів щодо організації руху транспорту та пішоходів на автостразах було вжито й у подальшому. Тож, упродовж третього кварталу цього ж року в м. Ворошиловграді після благоустрою вулиці Шевченка було змінено потоки руху вантажного та гужового транспорту, встановлено 75 вказівників "зупинка трамваю" на посадкових площадках, а в м. Сталіно здійснено розширення Садового проспекту, що надало змогу збільшити його пропускну спроможність транспорту та підвищити безпеку руху пішоходів³. Розглянуті заходи надали змогу

¹ Архів УІТ при ГУМВС України в Донецькій області, ф. 17, арх. 62, спр. 17, арж. 6/н.

² ГДА МВС, ф. 26, оп. 1, арх. 20, арж. 52.

³ Там само, арж. 92.

запобігти значній кількості дорожньо-транспортних пригод і зберегти людські життя.

Також Міністерство приділяло значну увагу справі боротьби з аварійністю не тільки відносно автотранспорту, підконтрольного організаціям республіки, але й суто відомчого автопарку. Це наочно простежується під час аналізу наказу МВС УРСР від 3 лютого 1947 року за № 33 "Про стан дорожніх пригод на автотранспорті органів Міністерства Внутрішніх Справ і посилення боротьби з ними". Видання такого нормативно-правового акта мало передумовою значну кількість автодорожніх пригод, скоєних автотранспортом Управління і військ МВС у 1946 році через зниження дисципліни серед водійського складу та відсутність належної вимогливості з боку керівництва підрозділів. Унаслідок цього було передбачено здійснити перевірку стану транспортної дисципліни водійського та командного складу; посилити нагляд за лінійною експлуатацією автотранспорту, а з представниками водійського складу провести 10-годинну програму технімуму з правил вуличного руху з подальшою перевіркою знання правил руху спеціальними комісіями за участю представників автоінспекції, безпосередньо на котрих були покладені всі контрольно-наглядові функції¹.

Загалом, Міністерство внутрішніх справ здійснювало систематичний аналіз роботи автомобільного транспорту свого відомства. Так, на основі аналізу діяльності упродовж 1951 року та першого кварталу 1952 р. було встановлено, що через відсутність належного контролю з боку керівників автогосподарств за експлуатацією і технічним обслуговуванням автомобілів аварійність із людськими жертвами на автотранспорті в господарствах Міністерства продовжувала залишатися незмінно високою. Це змусило МВС СРСР 28 липня 1952 року видати наказ за № 902 "Про аварійність на автотранспорті в господарствах МВС СРСР і заходи з її попередження"², метою якого було докорінне поліпшення організації використання автомобільного транспорту під час перевезення людей у автогосподарствах Міністерства і проведення систематичної боротьби з аварійністю на автотранспорті силами ДАІ, а також особового складу підрозділів Міністерства.

Що ж стосується найперших післявоєнних років, то з метою координування діяльності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Міністерстві внутрішніх справ республіки проводилися зі-

---

¹ ГДА МВС, ф. 46, оп. 1, арх. 107, арк. 80-82.

² ГДА МВС, ф. 45, оп. 1, арх. 280, арк. 6/н.

брання працівників ДАІ. Так, 9-10 березня 1948 року в м. Києві відбулася нарада, в ході якої було проаналізовано роботу за 1947 рік. Основні її підсумки набули закріплення в наказі МВС УРСР від 22 березня 1948 року за №0079 "Про результати наради начальників Державтоінспекцій Управлінь міліції областей і міст УРСР за підсумками роботи в 1947 році та завдання на 1948 рік"¹, у якому йшлося про здійснення в 1947 році органами Державної автомобільної інспекції значного обсягу роботи в частині боротьби з аварійністю на автомобільному транспорті, посилення дисципліни в автогосподарствах і підготовки водійських кадрів тощо.

Втім, одночасно з позитивними моментами учасниками наради були викриті й недоліки діяльності органів Державтоінспекції. Насамперед, це вбачалося в недостатній ефективності певних заходів щодо боротьби з аварійністю в багатьох містах і областях, недооцінюванні начальниками УМВС важливості роботи цього підрозділу. Також була відзначена неприпустимість використання сил працівників ДАІ і відділів РВР не за призначенням. На додаток, було звернуто увагу на відсутність будь-яких дій зі створення необхідних умов для роботи вказаних відділів. Державтоінспекції ж Дніпропетровської, Сталінської та інших областей узагалі тривалий час були змушені працювати не забезпеченими службовими приміщеннями, що також справляло негативний ефект на виконання покладених функцій. У подальшому наказ МВС УРСР за №0079 був узятий за основу в роботі органів Державтоінспекції з боротьби з аварійністю на місцевому транспорті².

Грунтовний аналіз стану аварійності на автошляхах здійснювався не тільки на республіканському, а й на загальносоюзному рівні. Так, за результатами роботи органів міліції з боротьби з дорожніми пригодами на транспорті за 1947 рік був виданий наказ МВС СРСР від 26 квітня 1948 року за №00445 "Про посилення боротьби с дорожніми пригодами міського транспорту"³. Ним було передбачено посилення боротьби з аварійністю на міському транспорті та максимальне зниження кількості дорожніх подій із безпосереднім покладенням виконання цих завдань, щонайперше, на працівників Державтоінспекції та ВРВР. Додатково було наголошено на застосуванні до

¹ Архів УІТ при УМВС України в Луганській області, ф. 13, оп. 35, од. зб.1, стр. 40, арк. 67.

² ГДА МВС, ф. 26, оп. 1, арк. 16, арк. 3.

³ ГДА МВС, ф. 45, оп. 1, арк. 191, арк. 57-58.

порушників правил вуличного руху, а надто шоферів, більш суворих заходів адміністративного характеру, як-от: вилучення водійських посвідчень і притягнення до кримінальної відповідальності.

При проведенні ж заходів превентивного характеру було рекомендовано приділяти більшу увагу безпосередньому здійсненню масово-роз'яснювальних заходів, а саме: систематичному проведенню зібрань автопрацівників за участю місцевих партійно-радянських і профспілкових організацій із питань боротьби з аварійністю та ефективному залученню до цієї роботи громадськості.

У наказі також було зазначено про здійснення Державтоінспекцією роботи із упорядкування обліку порушень і стягнень водіїв, що зрештою надало змогу проводити постійний моніторинг ситуації в різних автогосподарствах, виявляти та попереджати негативні чинники аварійності.

Покладення в основу діяльності органів Державтоінспекції з боротьби з аварійністю на транспорті наказу МВС СРСР за №00445 і його чітке виконання в подальшому надало змогу зменшити кількість дорожніх подій і постраждалих. Наведену інформацію було відбито в доповідній записці від 24 квітня 1950 року за № 0/2/939/1 "Про дорожні пригоди на місцевому транспорті по УРСР і заходи Державтоінспекції по боротьбі з ними за 1-й квартал 1950 року". Ефективність такої роботи красномовно підтвердив приклад Ворошиловградської області, де кількість ДТП вдалося знизити на 15,8%, а постраждалих - на 35,7%¹.

Правове забезпечення діяльності органів ДАІ з боротьби з аварійністю відбувалося не тільки застосуванням наказів МВС СРСР, а й директивної вказівки ГУМ МВС СРСР від 5 червня 1948 року за № 6/г-2463. МВС України також видало аналогічні накази з урахуванням ситуації на автошляхах республіки: від 22 березня 1948 року за № 0079 та від 29 квітня 1948 року за № 071 "Про стан дорожніх пригод на місцевому транспорті та про посилення заходів боротьби з ними"², які значно скоординували роботу органів міліції в означеній сфері.

Значним поступальним кроком у здійсненні правот регламентації діяльності органів ДАІ щодо боротьби з аварійністю в повоєнні роки стала Інструкція по нагляду за рухом транспорту та пішоходів, затверджена 3 грудня 1948 року наказом МВС СРСР за № 0742³. У ній

---

¹ ГДА МВС, ф. 26, оп. 1, арх. 20, арк. 1-3.

² ГДА МВС, ф. 26, оп. 1, арх. 4, арк. 278-279.

³ ГДА МВС, ф. 45, оп. 1, арх. 195, арк. 63.

зазначалося про попередження дорожніх пригод і порушень правил безпеки руху, забезпечення порядку та організованості руху транспорту й пішоходів, усунення причин, які знижують безпеку руху і спричиняють виникнення пригод на місцевому транспорті.

Було акцентовано увагу й на здійсненні силами ДАІ та працівників міськвідділів і громадськості масових перевірок дотримання учасниками дорожнього руху правил у найбільш пікові години, що надавало змогу зменшити кількість ДТП на аварійно-небезпечних ділянках.

Особливу увагу в Інструкції по нагляду за рухом транспорту та пішоходів звернено на боротьбу з такими видами порушень як: їзда з перевищенням швидкості та лівобіч вулиці; порушення правил перетинання перехресть; неправильне використання світла фар; керування в стані сп'яніння; небезпечний обгін; порушення правил перевезення людей вантажними автомобілями; перехід вулиць у невстановлених місцях тощо.

Стосовно ж особового складу Державтоінспекції слід зауважити, що він, здійснюючи нагляд за рухом, був зобов'язаний вивчати умови руху на закріплених дільницях автошляхів із метою поліпшення режиму руху; перевіряти наявність дорожніх сигнальних знаків, справний стан і охорону залізничних переїздів; поліпшувати умови перевезень пасажирів громадським транспортом тощо. Про всі виявлені недоліки за для їх подальшого усунення інспектори були зобов'язані доповідати керівництву ДАІ або райвідділів, а в необхідних випадках вимагати вжиття відповідних заходів і від інших органів.

Для виконання покладених обов'язків і превенції порушень правил вуличного руху інспекторам автодорожнього нагляду, державтоінспекторам та іншому офіцерському складу міліції було надано право попереджати водіїв, пішоходів та інших користувачів транспорту, накладати на них штрафи на місці в розмірах, затверджених відповідними рішеннями місцевих рад, здійснювати на місці компостування талона до водійського посвідчення, вилучати у водіїв посвідчення на право керування транспортом за грубе порушення правил руху. Також необхідно було усувати від керування автотранспортом водіїв, які перебували у стані сп'яніння, або в разі відсутності посвідчення на право керування цим видом транспорту. У випадку ж виявлення технічних несправностей, що загрожують безпеці руху, було приписано забороняти експлуатацію машин, знімаючи державні номерні знаки або повертаючи машини в гараж для усунення дефектів.

Особливого значення набуває діяльність органів внутрішніх справ у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху на початку 1950-х років, що можна пояснити різким збільшенням чисельності автопарку країни та підвищенням інтенсивності руху. До того ж, у зв'язку з проведенням глибоких трансформацій у структурі органів державної влади певні реорганізаційні зміни відбулися і в Державтоінспекції. Так, 7 вересня 1953 року Міністерством внутрішніх справ СРСР керівникам управлінь міліції на місцях було надіслано відповідну вказівку за № 109 з метою посилення боротьби з дорожніми пригодами, більш ефективного проведення заходів щодо попередження порушень на автотранспорті та поглиблення оперативної взаємодії ДАІ та служби безпеки руху¹. У документі йшлося про покладення на Державтоінспекцію виконання завдань із попередження та припинення дорожніх пригод, для чого було передбачено передачу до неї апаратів безпеки руху, стройових підрозділів РВР, інспекторів міліцейської служби з дорожнього нагляду. Це надало змогу здійснити реорганізацію підрозділів, які забезпечували безпеку дорожнього руху, значно підвищивши ефективність їх діяльності та стабілізуювши ситуацію у сфері боротьби з аварійністю.

Однак ще до початку структурних перетворень у органах ДАІ Міністерством державної безпеки СРСР із метою підвищення ефективності зібрання та оформлення матеріалів дорожніх пригод, їх обліку й використання з подальшим розробленням заходів попередження аварійності на транспорті 1 квітня 1952 року наказом за № 190 було затверджено Інструкцію по обліку дорожніх пригод².

Аналіз положень Інструкції надає змогу стверджувати про ґрунтовне регламентування нею діяльності ДАІ в частині попередження аварійності. В розглядуваному документі відображені наступні заходи: організація та регулювання руху (п. 29); нагляд за рухом (п. 30); адміністративна практика (п. 31); притягнення водіїв до кримінальної відповідальності (п. 32); пропаганда серед різних груп населення правил безпеки руху й профілактична робота в автогосподарствах (п. 33); контроль за технічним станом транспорту та якістю підготовки і вихованням водійських кадрів (п. 34). Тобто, це рішення детально закріпило в правовому полі всі напрямки роботи органів ДАІ щодо попередження дорожньо-транспортних пригод в одному відомчому

---

¹ ГДА МВС, ф. 45, оп. 1, арх. 303, арк. 173.

² Архів УІТ при ГУМВС України в Донецькій області, ф. 17, арх. 162, спр. 22, арк. 6/н.

нормативному акті, а згодом сприяло реорганізації органів міліції в діяльності щодо боротьби з аварійністю.

Таким чином, правові основи функціонування органів ДАІ в повоєнний період відіграли істотну роль у справі виконання вищезазначених перед ними завдань у сфері боротьби з аварійністю. Наведений аналіз положень правових актів НКВС, МВС, МДБ, якими було детально регламентовано всі аспекти діяльності Державтоінспекції в зазначеній сфері, надав змогу стверджувати про приділення значної уваги функціонуванню системи забезпечення безпеки дорожнього руху як на загальносоюзному, так і на республіканському рівні. Активна правотворча діяльність органів внутрішніх справ стосовно функціонування Державної автомобільної інспекції з метою попередження дорожньо-транспортних пригод надала змогу створити правові засади такої роботи в подальшому та зберегти не одне людське життя. Сучасні реалії тільки підтверджують необхідність істотного поліпшення роботи в означеному напрямі як на відомчому, так і на загальнодержавному рівні. Це і має стати предметом подальших наукових досліджень.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

УДК 349.6

В.М. Комарницький

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ
АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ:
ЗВ'ЯЗОК ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ**

У статті розглянуто питання ролі й місця правових норм, що присвячені альтернативній енергетиці, у системі інших норм, які регламентують енергетичні та екологічні відносини.

Ключові слова: *охорона довкілля; спеціальне природокористування; альтернативні джерела енергії; екологічна безпека.*

В статье рассмотрены вопросы о роли и месте правовых норм, посвященных альтернативной энергетике, в системе других норм, которые регламентируют энергетические и экологические отношения.

Ключевые слова: *охрана окружающей среды; специальное природопользование; альтернативные источники энергии; экологическая безопасность.*

The article considers the role and place of legal norms that are devoted to alternative energy in the system of other norms that regulate the energetic and ecological relationships.

Key words: *environmental protection; special nature management; alternative energy sources; ecological safety.*

Останніми роками серед публікацій еколого-правової спрямованості дедалі частіше стали з'являтися такі, що присвячені правовим питанням використання альтернативних джерел енергії. Зрозуміти це можна. Створена структура національної економіки, морально і фізично застарілий виробничий потенціал, перевантаження народногосподарського комплексу випуском енергоємної продукції призвели до

високого рівня енергозатрат і низької ефективності суспільного виробництва. Екологічний ефект цього виробництва виявляється в забрудненні довкілля, погіршенні стану природних ресурсів. Нагадаємо, що на енергопідприємства припадає понад 30% відсотків усіх викидів забруднюючих речовин у довкілля. Зазначені моменти між тим виявляються на тлі того, що потреба України в енергоносіях за рахунок власних первинних ресурсів задовольняється лише на 42 відсотки, у тому числі у вугіллі - на 91,5 відсотка, газі - на 18,1 і нафти - на 13,5 відсотка. Для повного задоволення потреб України необхідно завозити майже 20 млн. т вугілля, 50 млн. т нафти, імпортувати більш як 90 млрд. куб. м газу. Отже, існуюча ситуація з енергоспоживанням економічно не вигідна Україні. Утім, "невигідна", а точніше, небезпечна вона й з екологічного боку. Адже проблеми забруднення довкілля не знімаються, а тиск на довкілля з боку енергетичного виробництва може посилитися, якщо активізувати споживання власних первинних ресурсів для цілей енергетики.

Щоб якнайефективніше гармонізувати розвиток економіки країни з заходами щодо охорони довкілля, Україна, як і інші країни світу, посилила увагу до запровадження так званої альтернативної енергетики. За її допомогою мають вирішуватися питання збереження первинних природних ресурсів, зменшення негативного техногенного впливу на довкілля в процесі енергетичного виробництва. Зокрема, як важливий напрямок енергозбереження альтернативні джерела енергії розглядаються в Концепції Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010 - 2015 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.11.2008 р. № 1446-р.¹ Спеціальну увагу вирішенню цієї проблеми приділено в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 04.02.2009 р. № 102-р "Про заходи з використанням альтернативних джерел енергії"².

Особлива роль у вирішенні проблеми запровадження альтернативних джерел енергії відводиться спеціальним законам: "Про енергозбереження" від 01.07.1994 р.³; "Про електроенергетику" від 16.10.1997 р.⁴; "Про альтернативні види палива" від 14.01.2000 р.⁵; "Про альтернати-

¹ Див.: Офіційний вісник України. - 2008. - № 89. - С. 52.

² Див.: Урядовий кур'єр. - 2009. - 2 лютого. - № 25.

³ Див.: Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 30. - Ст. 283.

⁴ Див.: Відомості Верховної Ради України. - 1998. - № 1. - Ст. 1.

⁵ Див.: Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 12. - Ст. 94.

вні джерела енергії" від 20.02.2002 р.¹. На базі цих законів та інших нормативно-правових актів сьогодні вирішуються проблеми стимулювання розвитку альтернативної енергетики, запровадження технологій, що споживають альтернативні види палива.

Формування окремого напрямку правового регулювання відповідних суспільних відносин об'єктивно не могло не привернути увагу правознавців. Адже цей процес свідчить про наявність проблем, на які держава реагує за допомогою законів. Останні сигналізують про особливе ставлення держави до розвитку альтернативних джерел енергії, про бажання держави вирішити цю проблему. Оскільки не завжди проголошені наміри збігаються з отриманими результатами, то застосовуються спеціальні дослідження, що мають оцінити ситуацію, пов'язану з розвитком відповідного напряму законодавчого регулювання. Зазвичай у дослідженнях, присвячених цій сфері, здійснюються спроби оцінити те, що зроблено в законодавчому регулюванні відповідних суспільних відносин, визначити місце правових норм, що присвячені альтернативній енергетиці, у системі інших норм, що регулюють енергетичні та екологічні відносини. Не з усіма висновками, акцентами та оцінками, що пропонуються в спеціальних публікаціях з правового регулювання розвитку альтернативних джерел енергії, можна погодитися. Головне ж, що цей напрям права природокористування потребує більш поглибленого вивчення, оскільки процес формування й становлення законодавства, яке регулює вказаний аспект взаємодії людини й природи, ще далекий від завершення, тому що процес залучення в господарську діяльність людини нових видів енергетичних ресурсів має велику перспективу.

У юридичній літературі було висловлено думку, що правові норми з альтернативних джерел енергії сформували новий правовий інститут у складі природоресурсного права¹. Ця позиція є доволі вразливою. Виходячи з того, що правові інститути формують взаємопов'язані правові норми, які утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин, слід дуже ретельно проаналізувати юридичні джерела походження цих норм.

---

¹ Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 24. – Ст. 155.

¹ Див.: Бондар Л.О. Правові вигоди щодо використання не матеріалізованих природних ресурсів та їх компонентів (глава 17) // Природоресурсове право України : навч. посіб. / За ред. І.І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – С. 340; Кишко-Єрлі О.Б. Правове регулювання використання відновлювальних джерел енергії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2010. – С. 6 - 7.

Цими джерелами є закони та інші нормативно-правові акти, що відносяться до сфери енергетики, тобто входять до складу законодавства, яке регулює відносини у сфері енергозбереження. По-іншому не можна визначити належність законів, що призначені для вирішення проблем виробництва, постачання, транспортування, зберігання, передачі та споживання електричної, теплової та механічної енергії. При цьому всі спеціалізовані закони з альтернативних джерел енергії мають пряме походження від базових законів з енергозбереження, утворюють разом із ними одну систему. Наприклад, Закон України "Про енергозбереження", що є базовим у сфері енергозбереження, визначає його правові, економічні, соціальні та екологічні основи, розглядає цей вид діяльності як такий, що спрямований на раціональне використання та ощадливе витрачання первинної та перетвореної енергії, природних енергетичних ресурсів. Істотний акцент у цьому законі робиться на стимулюванні розвитку "нетрадиційних та поновлювальних джерел енергії", під якими розуміються джерела, що постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси. Наведене визначення, що міститься в Законі України "Про енергозбереження", по суті, відтворено в Законі України "Про альтернативні джерела енергії". Різниця між ними виявляється лише в заміні терміна "нетрадиційні" на "альтернативні".

Якщо ж проаналізувати акти природоресурсного законодавства на предмет наявності в них сукупності норм, що регулюють відносини з розвитку альтернативних джерел енергії, то можна констатувати таке. Норми, що мають зазначену вузькоспеціалізовану спрямованість у Водному кодексі України, Кодексі України про надра, Земельному кодексі України, Законі України "Про охорону атмосферного повітря" та інших природоресурсних актах відсутні.

Альтернативні джерела енергії, котрі мають зв'язок з окремими природними ресурсами, підпадають під дію законодавства про енергозбереження та екологічного законодавства. Законодавство з енергозбереження вирізняє альтернативні джерела енергії в окремі види енергії, установлює вимоги щодо організації їх упровадження в господарську діяльність, визначає їх роль та особливості у вирішенні проблем енергозбереження в Україні. Екологічне законодавство в контексті своїх загальних вимог щодо забезпечення екологічної безпеки та особливих - щодо організації спеціального природокористування, регулює питання охорони довкілля, раціонального використання

природних ресурсів при будівництві об'єктів альтернативних джерел енергії та формуванні мережі транспортування енергії, що отримується від таких джерел.

Особливістю законодавства, що присвячене вторинним ресурсам як джерелам альтернативного палива, є те, що воно інтегрує в себе норми трьох сфер законодавства – з енергозбереження, охорони навколишнього природного середовища та про відходи. Відповідно до цього зазначене законодавство вирішує три групи проблем: 1) сприяє економії паливно-енергетичних ресурсів та зменшенню залежності України від їх імпорту, оскільки стимулює розроблення та раціональне використання альтернативних видів енергії; 2) сприяє зменшенню відходів виробництва, а отже, їх впливу на довкілля, чим робить вагомий внесок у вирішення екологічних проблем; 3) забезпечує раціональне використання відходів, придатних для отримання альтернативних видів палива, суттєво посилюючи той бік законодавчого регулювання поведінки з відходами виробництва, що пов'язаний з їх утилізацією.

Усе зазначене свідчить, що законодавство про альтернативні джерела енергії формується на межі різних галузей законодавства. Проте це не може нівелювати того факту, що ключовим призначенням цього законодавства є сприяння (стимулювання) розвитку альтернативних джерел енергії. Інакше не можна сприймати це законодавство, що дедалі більше починає спеціалізуватися на врегулюванні відносин, пов'язаних із використанням окремих видів альтернативних видів енергії, альтернативних видів палива. Наприклад, у цій сфері чинними є Закони України "Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку вітроенергетики України" від 08.06.2000 р.¹, "Про газ (метан) вугільних родовищ" від 21.05.2009 р.², "Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива" від 21.05.2009 р.³ тощо. Поглиблення спеціалізації відповідного законодавства свідчить про значущість проблем розвитку альтернативних видів енергії, про складність подолання традиційних підходів до розвитку енергетики, про необхідність посилення тиску на виробників та споживачів електричної та інших видів енергії з метою переорієнтації їх на нові більш економічно та екологічно "вигідні" для

---

¹ Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 38. – Ст. 319.

² Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 40. – Ст. 578.

³ Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 40. – Ст. 577.

держави. Ключовою ідеєю цих законів є стимулювання заінтересованості суб'єктів господарювання у виробництві альтернативних видів енергії та її споживання. Ці та інші закони, що прямо чи опосередковано сприяють розвитку альтернативних джерел енергії, забезпечені відповідними механізмами реалізації. Важливим елементом цих механізмів є державні програми з розвитку альтернативних джерел енергії, які у різні часи приймалися й продовжують прийматися (Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.1996 р. № 100 "Про Державну програму "Екологічно чиста геотермальна енергетика України"; Постанова Кабінету Міністрів України від 31.12.1997 р. № 1505 "Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики"; Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2003 р. № 352 "Про пілотний інноваційний проект "Розроблення і виробництво новітніх автономних інтегрованих систем електропостачання з використанням сонячних енергетичних систем, вітроенергоустановок та енергонакопичувачів"; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 145-р "Енергетична стратегія України на період до 2030 року" тощо). Про конкретний зміст цих програм важко судити, оскільки текст їх не оприлюднюється. Але з огляду на те, що вони склалися відповідно до вимог, що встановлюються стосовно розроблення державних цільових програм, можна передбачити, що вони містять: паспорт програми (стилий виклад основних даних); визначення мети програми; обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблеми; перелік заходів і завдань з визначенням виконавців, строків виконання (загалом і поетапно), обсягів і джерел фінансування (з розбивкою за роками); розрахунок очікуваних результатів (економічних, соціальних, екологічних тощо) виконання програми та її ефективності; розрахунок обсягів та визначення джерел фінансування програми, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету України (з розбивкою за роками)¹. Тобто відповідні програми, реалізуючи вимоги законів з розвитку альтернативних джерел енергії, визначають конкретні шляхи й засоби вирішення проблем енергозбереження за допомогою впровадження нових видів палива, відновлюваних джерел енергії.

Можна прогнозувати подальшу спеціалізацію відповідного законодавства, оскільки ще не всі напрямки розвитку альтернативних

¹ Див.: Закон України "Про державні цільові програми" від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 25. - Ст. 352.

видів енергії мають спеціальну законодавчу підтримку у вигляді окремих законів, що їм присвячені. Водночас не можна не звернути уваги на те, що розвиток законодавства, який базується на збільшенні кількості законів, не відповідає принципам систематизації законодавства, які орієнтують не зменшення кількості законів, на системне врегулювання відповідних питань у межах одного законодавчого акта. Об'єктивно в подальшому це зумовить поставлення питання про впорядкування законодавства про альтернативні джерела енергії на засадах його систематизації. Останнє, крім указаних моментів, визначається й іншими обставинами. Не можна, зокрема, не бачити того, що за логікою розвитку законодавства з енергозбереження основні, базові принципові положення з упровадження альтернативних джерел енергії мали б передбачатися й надалі вдосконалюватися в головному системоутворюючому законодавчому акті цієї сфери - Законі України "Про енергозбереження".

При цьому більш активну роль у забезпеченні використання альтернативних джерел енергії має відіграти природоресурсне законодавство. У ньому слід чіткіше висвітлити всі аспекти надання природних ресурсів у спеціальне природокористування для цілей альтернативної енергетики. Зокрема, у Кодексі України про надра (ст. 14) варто було передбачити такий вид користування надрами, як здійснення діяльності, пов'язаної з отриманням геотермальної енергії, використанням нетрадиційних видів енергетичної сировини з родовищ, у тому числі техногенних, корисних копалин (зокрема нафтові, газові, газоконденсатні й нафтогазоконденсатні вичерпані, непромислового значення та техногенні родовища тощо).

Мав би не обмежуватися окремими положеннями (в них наголошується на безпеці водокористування, ощадливому споживанні вод) щодо особливостей спеціального водокористування для гідроенергетичних потреб Водний кодекс України (ст. 66). У ньому слід передбачити окрему главу, присвячену визначенню особливостей надання водних об'єктів для використання в цілях, пов'язаних з енергозабезпеченням, включаючи використання таких видів альтернативних видів енергії, що з ними пов'язані, як енергія хвиль та припливів, гідроенергія. У такій главі можна досить детально визначити всі особливості умов надання водних об'єктів для цілей енергетики, включаючи її альтернативні види, пов'язати вимоги водного законодавства в цій частині з приписами законодавства про альтернативні джерела енергії.

Підсумовуючи розглянуті питання, слід зазначити таке. Формування окремого напрямку правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з виробництвом та використанням альтернативних джерел енергії, є об'єктивним процесом. Він указує на те, що в цій сфері є проблеми, які негативно позначаються на посиленні ефективності енергозбереження за рахунок запровадження нових нетрадиційних видів енергії. За допомогою спеціальних законів ці проблеми й мали вирішуватися. Останні сигналізують про особливе ставлення держави до розвитку альтернативних джерел енергії, про бажання держави вирішити цю проблему.

Звертаємо увагу на складний характер законодавства, яке регулює відповідні суспільні відносини. Закони й інші нормативно-правові акти, що його складають, входять до різних галузей законодавства. Утім, не можна не зазначити, що провідну роль у регулюванні відносин, пов'язаних із поводженням з альтернативними джерелами енергії, відіграє енергетичне законодавство, у складі якого з'явилися базові норми, що поклали початок розвитку спеціальних законів з альтернативних джерел енергії.

Уважаємо також, що тенденція до збільшення спеціалізованих законів з альтернативних джерел енергії має тимчасовий характер. Вона зумовлена насамперед завданням стимулювати розвиток зазначених джерел енергії, підкреслити важливість для держави вирішення цієї проблеми. Після досягнення ж поставлених цілей у цій сфері об'єктивно виникне питання про систематизацію відповідного законодавства, яка має на меті, разом з іншим, зменшення кількості нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини, та усунення розбіжностей між окремими законами у розв'язанні тих чи інших питань. Для такої систематизації доцільно використати Закон України "Про енергозбереження", що є базовим, системоутворюючим у розгляданій сфері суспільних відносин.

При цьому більш активного використання потребує природоресурсне законодавство в забезпеченні використання альтернативних джерел енергії. В актах цього законодавства (Кодексі України про надра, Водному кодексі України тощо) є можливість чіткіше висвітлити всі аспекти надання природних ресурсів у спеціальне природокористування для цілей альтернативної енергетики.

УДК 343.359:622.25(477.61)

О.Ю. Камішанський

**ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ
РОЗКРАДАНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ,
ЯКІ ПРИЗНАЧЕНІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ПРИ
РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ
ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

У статті розглядаються особливості способів вчинення розкрадань бюджетних коштів, які призначені для проведення екологічних заходів при реструктуризації підприємств вугільної промисловості, невід'ємно від їх матеріального та ідеального відображення.

Ключові слова: *способи підготовки, вчинення та приховування злочину; розкрадання бюджетних коштів; матеріальні та ідеальні сліди злочину.*

В статье рассматриваются особенности способов совершения хищений бюджетных средств, которые предназначены для проведения экологических мероприятий при реструктуризации предприятий угольной промышленности, неотъемлемо от их материального и идеального отображения.

Ключевые слова: *способы подготовки, совершения и сокрытия преступления; хищения бюджетных средств; материальные и идеальные следы преступления.*

The features of methods of feausance of thefts of budgetary facilities which are intended for the leadthrough of ecological measures during restructuring of enterprises of coal industry are examined in the article, inalienably from their financial and ideal reflection.

Keywords: *methods of preparation, feausance and concealment of crime; thefts of budgetary facilities; financial and ideal tracks of crime.*

На державному рівні у 1996 році було прийнято рішення про структурну перебудову вугільної промисловості [1-3]. У зв'язку з цим упродовж 1996-2010 років на території Луганської області було фізично закрито 38 шахт. Для зменшення негативного екологічного впливу ліквідованих шахт на прилеглі території бюджетами різних рівнів регулярно виділяються кошти на проведення екологічних заходів. Необхідність виділення коштів з державного та місцевих бюджетів обумовлена реальною необхідністю у забезпеченні екологічної безпеки, бо на території Луганської області знаходиться кілька сотень породних відвалів (териконів) ліквідованих та діючих вугільних шахт, третя части яких горить [4]. Терикони, що горять, є джерелом

масових викидів: окислу вуглецю, оксидів азоту, сірчастого газу і твердих часток (зокрема, вугільнопородного пилу), важких металів. Крім того, у результаті роботи шахтних водовідливів в мережу гідрографії регіону скидаються високомінералізовані стічні води шахт, що приводить до засолення ґрунтів та води у питних водоймах. Підвищення мінералізації води питних джерел приводить до зростання захворюваності населення жовчно- і нирковокам'яною хворобою. До інших чинників, що зумовлюють виникнення і розвиток несприятливих наслідків для природного середовища регіону, можуть бути віднесені: активізація процесів деформації і підтоплення земної поверхні, в умовах обводнення порідних масивів, інтенсифікація газовиділення на гірських відведеннях ліквідованих шахт.

Кошти, які виділяються для стабілізації такої загостреної екологічної ситуації, дуже часто стають предметом злочинного посягання розкрадачів-розпорядників (замовників) та розкрадачів-підрядників. Тому метою даної статті є висвітлення особливостей способів вчинення розкрадань бюджетних коштів, які призначені для проведення екологічних заходів у ході реструктуризації (ліквідації) підприємств вугільної промисловості.

Дослідженням такої наукової категорії, як спосіб скоєння злочину, у криміналістиці займалися як провідні українські вчені: В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, О.Н. Колесниченко, Г.А. Матусовський, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, так і відомі зарубіжні: Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.Б. Вехов, Л.Я. Драпкін, Г.Г. Зуйков, Є.П. Іщенко, В.Я. Колдін, М.П. Яблоков та інші. Їх дослідження безперечно представляють теоретичну і практичну значущість, але, на нашу думку, не знайшли достатнього висвітлення особливості вчинення розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості.

Відомими нам дослідниками способів скоєння економічних злочинів у вугільній промисловості є Б.Г. Розовський "Розслідування та попередження державного майна у вугільній промисловості" (1967 р.) та О.О. Титаренко "Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект)" (2006 р.). Вказані дисертаційні дослідження є актуальними, повними та досить цікавими, але дисертаційне дослідження Б.Г. Розовського частково втрачає свою актуальність з урахуванням змін у соціально-економічному житті країни та часу, що минув. У праці О.О. Титаренка (підрозділ 1.3. "Способи вчинення економічних злочинів у вугільній проми-

словості") досліджується класифікація найбільш поширених способів вчинення економічних злочинів, які пов'язані з особливістю функціонування підприємств цієї промисловості [5], виключно з позицій кримінології, що не дає достатньої та прийнятної інформації для результативного її використання у розслідуванні. Отже, у наявності гостра необхідність проведення сучасного криміналістичного дослідження особливостей вчинення розкрадань бюджетних коштів, які призначені для проведення екологічних заходів у ході реструктуризації (ліквідації) підприємств вугільної промисловості.

Науки юридичного циклу – кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика, кримінологія та ОРД, які розглядають спосіб вчинення злочину, вкладають в його поняття своє значення. Але як справедливо помітив Г.Г. Зуйков: "... криміналістичне поняття і значення "способу скоєння злочину" є найширшим й найбільш ємним" [6, с. 11].

У практиці спосіб скоєння злочину виконує особливу роль, бо саме на виявлення даних про спосіб скоєння злочину повинен бути спрямований пошук криміналістичної інформації. За словами Н.П. Яблокова, чим швидше будуть знайдені відомості про спосіб скоєння злочину, тим успішніше йтиме розкриття останнього, оскільки знання даних про спосіб багато в чому сприяє формуванню слідчих версій про особу або про коло осіб, які можуть скоїти злочин, про окремі істотні деталі механізму та властивості (ознаки) інших елементів криміналістичної характеристики [7, с. 67]. Більш того, знання про дії з приготування до злочину, його скоєння і приховування мають виключно важливе значення, оскільки даний елемент криміналістичної характеристики в більшості випадків визначає весь злочинний механізм [8, с. 102-103] та виражає функціональний бік злочинної діяльності [9, с. 688-689].

Спосіб скоєння злочину, як криміналістична категорія, на сучасному етапі розглядається вченими-криміналістами в двох аспектах: широкому і вузькому. У вузькому значенні мається на увазі тільки безпосереднє скоєння злочину, де як обмеження, на думку В.Ф. Єрмоловича, виступає момент закінчення злочину [10, с. 41]. Якщо розглядати спосіб скоєння злочину в широкому значенні, то у це поняття слід включити також дії з приховування злочину на правах елементу трьохланкової системи – підготовки, скоєння і приховування.

Прихильниками розгляду способу скоєння злочину в широкому значенні виступали Р.С. Белкін, Л.Я. Драпкін, Г.Г. Зуйков, О.Н. Ко-

лесниченко, М.П. Яблоков; у вузькому – О.М. Васильєв, В.П. Колмаков. З урахуванням теперішніх наукових тенденцій ми схильні розглядати спосіб скоєння злочину в широкому значенні.

Оптимальне, на нашу думку, визначення поняття "спосіб скоєння злочину" сформував Г.Г. Зуйков в процесі проведення комплексного дослідження згаданої криміналістичної категорії. Його думка і дотепер вважається авторитетною серед криміналістів. "Спосіб скоєння злочину – це система дій з підготовки, скоєння і приховування злочину, детермінована умовами зовнішнього середовища і психологічними якостями особи, пов'язаними з виборчим використанням відповідних засобів та умов місця і його часу" [6, с. 205]. Це вдале, на думку автора, визначення обґрунтовано підтримали Р.С. Белкін, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, М.Г. Шурухнов [11, с. 480; 12, с. 52; 13, с. 148; 14, с. 94] та інші провідні вчені.

Стосовно розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості методично вірним буде розглядати спосіб скоєння злочину у широкому аспекті та невід'ємно від наслідків, викликаних злочином, – змін у матеріальній обстановці: характерні сліди, їх локалізація і взаємозв'язок. Саме такий підхід дозволить сформувати чітке уявлення про причинно-наслідкові зв'язки між конкретними способами скоєння злочину й їх наслідками, оскільки для якісного розслідування слідчий повинен чітко уявляти весь механізм його скоєння.

На території Луганської області фізичну ліквідацію вугільних підприємств здійснює ДК "Луганська обласна дирекція "Укрвуглето-рфреструктуризація". Відповідно бюджетні кошти, які виділяються для реструктуризації, у тому числі і для проведення екологічних заходів, проходять через вказану установу, згідно з проектом ліквідації шахти і програми фінансування на рік. Після фізичного закриття шахти, такі кошти виділяються для її екологічного закриття. Для виконання останнього укладаються угоди з підрядними організаціями для проведення заходів екологічного характеру таких як: озеленення території колишньої шахти шляхом висадження дерев; зниження терикону, з метою усунення причин для його загоряння; ліквідації ставків-відстійників тощо.

Керівники підрядних організацій, які діють у змові з керівниками шахт, при виконанні екологічних робіт: 1) значно завищують їх обсяги; 2) виконують роботи не в повному обсязі; 3) у акти виконаних робіт (Ф-2) вносять роботи, які взагалі не виконувалися. Зайво пере-

раховані кошти підряднику через якийсь проміжок часу протиправно переводяться в готівку і розподіляються між керівниками вугільного підприємства (замовника) і підрядної організації. Так, у серпні 2007 року згаданим державним підприємством, яке є розпорядником бюджетних фінансових ресурсів, були проведені тендерні торги для визначення виконавця значного обсягу робіт по нормалізації гідро-геологічної ситуації на території однієї з шахт вартістю 1 млн. 970 тис. грн. Але роботи не були виконані, хоча посадовими особами підприємства-замовника підписані акти про їх виконання, а грошові кошти в повному обсязі перераховані. Додатково було встановлено, що для переведення у готівку і привласнення грошей зловмисники використовували рахунки кількох фіктивних фірм [15]. Наведений приклад є типовим для розкрадань бюджетних коштів, які призначені для проведення екологічних заходів при реструктуризації підприємств вугільної промисловості.

Досліджувана кримінально-карана дія, як будь-який інший злочин, є взаємодією, що викликає створення матеріальних і ідеальних відображень, які називаються слідами злочину [16, с. 141]. Сукупність таких слідів формує слідову картину злочину, що відображає його особливості, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності. Тобто протиправні дії знаходять своє віддзеркалення у матеріальних та ідеальних слідах.

Матеріальними слідами можна визнати наступні документи: договори, акти виконаних робіт (Ф-2), акти приймання виконаних робіт, товаротранспортні накладні, акти на списання товарно-матеріальних цінностей та інші, що стали підставою для списання бюджетних коштів. Додатково відбиття незаконної фінансово-господарської операції відбувається у документах бухгалтерського чи складського обліку підприємства-замовника екологічних заходів, підприємства-підрядника, фіктивних фірм та тих установ, через які здійснюється переказ цільових бюджетних коштів - територіальні відділення казначейства та комерційні банки.

Проведення екологічних заходів часто потребує використання чи витрачання певних матеріалів, що знаходить своє місце при заповненні актів виконаних робіт (Ф-2). Під час розслідування кримінальних справ, які порушені при вчиненні досліджуваних злочинів, кількісно-якісні показники та походження витратних матеріалів не підтверджуються, що дозволяє ставити питання про законність їх повного або часткового списання. Додатковою ознакою розкрадання

таких цільових коштів є проведення робіт з озеленення взимку ігноруючи вегетативний період рослин.

У якості слідів можна розглядати також механізми та транспортні засоби, які були задіяні при проведенні екологічних заходів. Такі матеріальні об'єкти є носіями різноякісної і різноспрямованої інформації [17, с. 30], яка надає можливість вирішити важливі для слідства ідентифікаційні та діагностичні завдання. Розкрадачі-підрядники, які не мають власних механізмів та транспортних засобів для виконання замовлення, беруть їх у оренду про що складається відповідна угода. Цивільно-правова угода про оренду укладається злочинцями без урахування наступних моментів: 1) за вказаний час оренди неможливо виконати такий обсяг робіт; 2) орендовані механізми та транспортні засоби мають інше технічне призначення або знаходяться у розукомплектованому стані; 3) немає осіб, які б могли ними керувати; 4) орендовані механізми та засоби під час оренди були задіяні на іншому об'єкті.

Ступінь виконання чи невиконання робіт також фіксується у ідеальних слідах, носіями яких є:

- особи, що виконували роботи;
- особи, які керували їх виконанням;
- представники замовника;
- особи, що приймали роботи;
- випадкові свідки їх виконання;
- родичі та члени родин, тих хто виконували роботи.

Враховуючи викладене зазначимо, що застосування злочинцями будь-якого способу вчинення розкрадань бюджетних коштів, які призначені для проведення екологічних заходів, не гарантує безслідного скоєння злочину. Але інколи, ними вживаються заходи щодо приховування слідів злочину. Дійсно, при розслідуванні злочину значною проблемою є його приховування, тобто дії, які ускладнюють встановлення не лише самої події злочину, але і його окремих обставин. Враховуючи специфіку функціонування та фінансування підприємств вугільної промисловості помічено, що приховування досліджуваних нами розкрадань, зустрічається вкрай рідко. Мають місце не системні поодинокі випадки здійснення:

1. Інценування, пов'язані зі створенням матеріальної обстановки, яка буде невірною розцінена органами слідства та дізнання. Це можуть бути інценування пожегарів, зсувів ґрунту, підтоплень, завалів.

2. Дії, що направлені на приховування фактичних даних про реальні затрати проведення екологічних заходів.

3. Приховування матеріальних об'єктів, які свідчать про вчинення злочину. Втрачаються бухгалтерські, складські та інші фінансові документи.

4. Дій, що направленні на приховування злочину у вигляді підготовки неправдивих свідчень свідків, підозрюваних та інших осіб.

Підсумовуючи викладене, необхідно відмітити, що більш детальне і систематизоване вивчення способів вчинення розкрадань бюджетних коштів, які призначені для проведення екологічних заходів при реструктуризації підприємств вугільної промисловості допоможе у: 1) складанні криміналістичної характеристики цього виду злочину; 2) виявленні взаємозв'язку між структурними елементами характеристики (спосіб - особа злочинця, спосіб - сліди тощо); 3) побудові та висуненні версій; 4) плануванні розслідування; 5) розробці особливостей тактики провадження слідчих дій; 6) формуванні криміналістичної профілактики таких злочинів [18, с. 41]; що стане підґрунтям розробки дієвих рекомендацій співробітникам правоохоронних органів для успішного розкриття і розслідування вказаних злочинів.

Використана література:

1. Указ Президента України від 07.02.1996 р. №116/96 "Про структурну перебудову вугільної промисловості".

2. Постанови Кабінету Міністрів України від 27.08.97 р. № 939 "Про затвердження Порядку ліквідації вугледобувних та вуглепереробних підприємств Міністерства вугільної промисловості".

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2010 № 1459-р. "Про перелік шахт, проекти ліквідації яких фінансуються у 2010 році за рахунок коштів Стабілізаційного фонду".

4. Довідка ДК "Луганська обласна дирекція "Укрвуглеторфреструктуризація" від 12.01.2011 р.

5. Титаренко О.О. Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 "кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / О.О. Титаренко. - К., 2006. - 20 с.

6. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Г.Г.Зуйков. - М., 1970. - 305 с.

7. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теорет. положения) / Н.П. Яблоков. - М.: Изд-во МГУ, 1985. - 97 с.

8. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. - Харьков: Консум, 1999. - 480 с.

9. Криминалистика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА * М, 1999. – 990 с.

10. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф.Ермолович. – Минск: Амалфея, 2001. – 304 с.

11. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 480 с.

12. Гаврилин Ю.В. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений: Курс лекций / Ю.В. Гаврилин, Н.Г. Шурухов; Под ред. Н.Г. Шурухова – М.: Книжный мир, 2004. – 468 с.

13. Криминалистика: Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник для студ. юрид. вузов и факультетов / Шепитько В.Ю., Коновалова В.Е., Матусовский Г.А. и др. / Под ред. В.Ю. Шепитько – Х.: Одисей, 2001. – 376 с.

14. Тищенко В.В. Подготовка преступления как объект криминалистического исследования / В.В. Тищенко // Актуальные проблемы криминалистики. Материалы международной научно-практической конференции (Харьков - 2003). – С. 94-96.

15. Кримінальна справа №0256/07 // Архів Краснодонського районного суду Луганської області. – 2007. – С. 2.

16. Салтвевский М.В. Криминалистика в современном изложении юристов: Учебное и практическое пособие / М.В.Салтвевский. – Х.: ИМП "Рубикон", 1997. – 432 с.

17. Сегай М.Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа. – К.: Ін Юре, 1997. – 174 с.

18. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: Учебник / В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтвевский и др.; Под. ред. В.К. Лисиченко. – К.: Выш. шк., 1988. – 405 с.

УДК 331.5:349.2

О.Е. Михайлова

■ ПОНЯТТЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ
ЯК ОБ'ЄКТИВНЕ ЯВИЩЕ
■ СУЧАСНОГО РИНКУ ПРАЦІ

У статті розглянута проблема дослідження трудової міграції в контексті розвитку ринку праці в Україні з точки зору сучасних тенденцій світової економіки. Проаналізовано вплив трудової міграції на сучасний стан розвитку економіки в Україні.

Ключові слова: *трудова міграція, економічний розвиток, національний ринок праці, міжнародний ринок праці, якість життя.*

В статті розглянуто проблему дослідження трудової міграції в контексті розвитку ринку праці в Україні з точки зору сучасних тенденцій світової економіки. Проаналізовано вплив трудової міграції на сучасний стан розвитку економіки в Україні.

Ключеві слова: *трудова міграція, економічне розвиток, національний ринок праці, міжнародний ринок праці, якість життя.*

The article is considered the issue of research of labour migration in the context of labour-market development in Ukraine in terms of modern trends of the world economy. Influence of labour migration on the current state of economic development in Ukraine is analysed.

Key words: *labour migration, economic progress, national labour-market, international labour-market, quality of life.*

Сучасний стан розвитку економіки в Україні викликає все більшу занепокоєність серед населення внаслідок наступних підстав. По-перше, відсутність реальної можливості працевлаштування українського населення у рідній країні. Незбалансованість попиту і пропозиції на вітчизняному ринку праці свідчить про невідповідність отриманих раніше професій і спеціальностей сучасним вимогам та потребам виробництва [1, с. 134]. Неможливість знайти роботу в Україні належить до найскладніших проблем, яка потребує нагального вирішення з метою уникнення багатьох наслідків, що спіткають нашу державу на шляху до економічного зростання та інтеграції у світове співтовариство. Так, в Україні рівень безробіття населення у віці 15-70 років на січень-грудень 2009 року склав 8,8%, а працездатного віку - 9,6%. У березні 2010 року кількість зареєстрованих безробітних громадян складала 505,2 тис. осіб. По-друге, незадовільний стан якості життя та низький рівень доходів викликають бажання у населення поліпшити умови їх життя різноманітними заходами, навіть якщо для цього знадобиться залишити рідну країну. Але, слід зауважити, що доходи українських громадян, які працюють за кордоном залежать, перш за все, від країни працевлаштування та сфери зайнятості. Як правило, найбільше трудові мігранти заробляють у сфері будівництва та у сфері обслуговування, трохи менше заробляють у сільському господарстві. Таким чином трудящі-мігранти, задіяні у сфері будівництва заробляють менше, ніж місцеве населення у цій сфері. По-третє, високий рівень безробіття сприяє зменшенню трудового потенціалу держави та призводить до збільшення зовнішньої трудової міграції. Слід погодитись з думкою М.П. Денисенка, який вважає,

що від того наскільки успішно функціонує економіка, у якій фазі економічного циклу вона знаходиться, як сполучаються ринкові вигоди функціонування і державне регулювання, чим характеризується поведінка головних суб'єктів ринку залежить попит на робочу силу та її пропозиція, обсяг зайнятості й рівень безробіття [2, с. 8]. Так, наприклад, попит робочої сили у березні 2010 року в Україні складав 518,9 тис. осіб, а потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць та вакантних посад складав лише 73,1 тис. осіб. Тому загострення становища на ринку праці в Україні та нагальна потреба в вирішенні цих проблем змушує розглядати поняття трудової міграції як об'єктивне явище сучасного ринку праці та явище, яке здатне поліпшити якість життя населення, збільшити рівень їх доходів та зменшити рівень безробіття. Крім цього, трудова міграція громадян України за кордон буде сприяти набуттю додаткових професійних навичок, підвищенню їх професійної кваліфікації та створенню додаткових передумов з метою впровадження в Україні інновацій.

Аналіз та оцінка наукових праць свідчить, що проблемам трудової міграції приділялась увага як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Серед вітчизняних науковців, які займалися дослідженням питання трудової міграції, слід відмітити праці Д. Акімова, В.Г. Буткевича, О.А. Вишневської, А.П. Гайдуцького, Л.С. Крупки, Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, І.А. Малютіна, В.І. Олефір, І.М. Прибиткової, Ю.І. Римаренка та ін. Особливу увагу також привертають праці зарубіжних вчених, таких як С. Годінгс, М. Левін, Я. Мінсер. Істотний внесок в дослідження окремих аспектів трудової міграції внесли такі російські дослідники, як Н. Вишневська, С. Глінкіна, А. Кіреєв, Н. Кулікова, Г. Овчинніков, Т.А. Пруднікова, І. Сініцина. Але, на жаль, аналіз та вивчення численних наукових праць не дав змогу повно та всесторонньо визначитись з проблемою визначення трудової міграції як об'єктивного явища сучасного ринку праці на даному етапі економічного розвитку та внаслідок вищезгаданих підстав.

Трудова міграція характеризується як складне явище, яке вимагає розгляду та аналізу з точки зору сучасних тенденцій світової економіки. Міграція робочої сили обумовлюється, перш за все, наявністю економічних причин, до яких, головним чином, належать високий рівень безробіття, відсутність реальної можливості працевлаштування та низький рівень доходів у рідній країні. Саме незадоволення через різницю в оплаті праці підштовхує населення до різноманітних заходів, у тому числі, до переїзду в іншу країну з метою працевлаш-

тування. Проблема трудової міграції та її економічні наслідки розглядаються як суттєвий фактор, який впливає на темпи економічного розвитку.

Необхідно звернути увагу, що у багатьох країнах світу спостерігається вплив трудящих-мігрантів на діяльність окремих галузей. Так, після залишення трудовими мігрантами країни працевлаштування деякі галузі припиняють працювати через відсутність необхідних трудових ресурсів. Слід зазначити, що загалом місцеві жителі не виконують непривабливу та низькооплачувану роботу, яку виконують трудові мігранти. В нашій державі теж спостерігається потреба підприємств у працівниках за різними видами економічної діяльності. Наприклад, у сфері будівництва потреба у працівниках на січень-грудень 2009 року складала 3,2 тис. осіб; у сфері транспорту та зв'язку – 4,9 тис. осіб; у сфері промисловості – 14,7 тис. осіб; у сфері державного управління – 11,2 тис. осіб; у сільському господарстві – 2,2 тис. осіб. Загалом потреба у працівниках в Україні за січень-грудень 2009 року складала 65,8 тис. осіб. Дійсно, такі результати вражають, адже в країні виникає така ситуація, коли місцевий ринок праці не заповнюється українськими громадянами, причому рівень безробіття не зменшується. За для уникнення цієї ситуації виникає необхідність в залученні іноземних працівників, які будуть спроможні виконувати таку роботу, від якої відмовляються місцеві жителі. А це, в свою чергу, можливо лише за умови, якщо Україна буде мати вищий рівень добробуту, ніж будь-яка інша країна світу. За визначенням Ю. Брайчевського, у загальних рисах тенденції, що відбуваються на європейському ринку праці, можна представити як розшарування на ринки висококваліфікованої та низькокваліфікованої робочої сили, причому ринок висококваліфікованих кадрів виходить на міжнародний рівень, опиняючись на стрижні глобалізаційних процесів, тоді як ринок низькокваліфікованих ресурсів лишається виключно під національним контролем [3, с. 28].

Різниця між темпами економічного розвитку країн дедалі більше штовхатиме населення до кардинальних змін, а саме, до покращення їх матеріального становища шляхом пошуку нової роботи. Так, шляхом аналізу досліджень виявилось, що обсяг трудової міграції громадян України за кордон в рік коливається від 2 до 7 млн. Так, Україна постачає значну кількість кваліфікованих працівників до багатьох країн з більш високим рівнем добробуту для виконання переважно малокваліфікованої та низькооплачуваної роботи. Основними країна-

ми, які приймають значну кількість трудових мігрантів є найбільш розвинені в економічному просторі країни, це – США, Німеччина та ін. Однак, слід зазначити, що для окремих країн світу високий рівень трудової міграції може призвести до негативних змін в економіці країни, що характеризується посиленням соціальної напруженості, збільшенням кількості безробітних, посиленням проблеми інфляції. Це пояснюється тим, що серед сучасних мігрантів, які приїждять з метою працевлаштування за кордон, лише незначна їх кількість складає кваліфіковані трудові ресурси, а інші, у переважній більшості, з часом залишають колишнє місце роботи та поповнюють ряди безробітних, натомість того, щоб повернутися до рідної країни. Тому, з приводу цього, виникає необхідність запровадження суворої міграційної політики, щодо порядку в'їзду робочої сили до країни на тимчасове або постійне проживання, однак, враховуючи при цьому економічні чинники.

Особливий інтерес становить друга складова, яка впливає на сучасний стан розвитку економіки в Україні, це незадовільний стан якості життя та низький рівень доходів населення. Тому, на сьогодні перед нашою державою стоїть завдання поліпшити ситуацію на національному ринку праці, а саме, здійснити важливі та необхідні дії щодо підвищення життєвого рівня населення.

Аналіз джерел щодо рівня доходів українців в країнах ЄС показав, що переважна більшість наших мігрантів заробляє в декілька разів менше корінних жителів, але абсолютна їх більшість отримує в середньому 1000 євро на місяць [4, с.96]. Також цікавою є інформація, що ті трудові мігранти, які знайшли досить вигідну роботу за кордоном, після повернення до рідної країни, маючи певний досвід роботи, оцінюють себе як кваліфікованих працівників тієї чи іншої галузі, які здатні навчити професійними здібностями інших працівників. Тому повернення трудових мігрантів слід розглядати як позитивне явище, завдяки якому збільшиться кількість кваліфікованих трудових ресурсів. Щоб уникнути ситуації можливого повернення трудящого-мігранта до країни працевлаштування держава повинна створити необхідні сприятливі умови для поліпшення ситуації на місцевому ринку праці. Як зазначає М. Теліщук, становлення повноцінного ринку праці – одна з найважливіших ланок у розвинутій ринковій економіці, що передбачає надання права кожній людині на вільний продаж своєї праці за власним бажанням і вибором на засадах трудового найму [5, с. 135].

Але, не слід забувати, що трудова міграція може призвести також до певних соціальних витрат. Так, зменшення кількості висококваліфікованих трудових ресурсів може вплинути на скорочення продуктивності підприємств та промисловості, а це в свою чергу, призведе до втрати роботи іншими працівниками. Тобто, крім економічних наслідків, завжди існують соціальні, не менш важливі, наприклад такі, як збільшення кількості неповних сімей.

Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості робочих місць з несприятливими та шкідливими умовами праці, а це, в свою чергу, створює передумови для використання праці трудящих-мігрантів. Шкідливі та несприятливі умови праці не зупиняють трудових мігрантів, адже, саме таким чином легко отримати грошові доходи, навіть не маючи високої кваліфікації.

Слід зазначити, що низька оплата праці на сучасному етапі розвитку економіки не тільки призводить до падіння продуктивності та якості праці, але й призводить до втрати трудового потенціалу країни. Зменшення різниці в рівні добробуту країн, які постачають робочу силу та країн, які приймають осіб з метою працевлаштування, зможе уникнути ситуації пов'язаної з втратою трудового потенціалу країни.

Звичайно, трудова міграція як важлива складова сучасного ринку праці завжди передбачає переміщення робочої сили з країни з менш високим рівнем доходів до країни з більш високим рівнем доходів. Тому трудові мігранти не мають бажання повертатися до тих пір, поки умови життя та праці не покращаться.

Наступним важливим питанням, яке сприяє зменшенню трудового потенціалу держави та призводить до збільшення трудової міграції є високий рівень безробіття. І. Прибиткова підтверджує, що вимушена незайнятість, повна або часткова, стала надбанням особистого життєвого досвіду кількох мільйонів працюючих українців [6, с. 157]. Дійсно, постійна незадоволеність деяких українських громадян умовами праці, а саме: тривалістю робочого дня, системою та розмірами оплати праці, питанням охорони праці, призвели до негативного відношення українців до місцевого ринку праці та виявили бажання пошуку роботи з більш сприятливими умовами праці за кордоном. Однак, не слід забувати, що деякі умови праці в Україні не відрізняються від відповідних умов праці за кордоном. Так, наприклад, питання охорони праці стає одним із факторів успішного розвитку економіки країни. Сприятливі та безпечні умови праці впли-

вають на працездатність та здоров'я людини, що є необхідною умовою підвищення продуктивності та якості праці. Найбільша кількість українських громадян страждають у сферах будівництва, транспорту, на виробництві. Впродовж останнього часу спостерігається дуже складна ситуація у сфері охорони праці, як в Україні, так і на міжнародному рівні. Хоча перші кроки до покращення умов та безпеки праці були зроблені, однак повністю покращити ситуацію та уникнути нещасних випадків та травм не вдалося.

Зміни на місцевому ринку праці, високий рівень безробіття виникли також на підставі того факту, що у населення не виникало бажання докладати значних зусиль для отримання професійних навичок та підвищення кваліфікації. Вони працювали не дивлячись у майбутнє, вважаючи, що ніколи не виникне ситуації, коли будуть потрібні, переважно, висококваліфіковані працівники. Тому більшість громадян знаходять вирішення цього питання шляхом виїзду за кордон. Однак, подібна ситуація може виникнути і за кордоном, чимало українців прибувши до країни працевлаштування залишаються задоволеними умовами праці. Адже більшість з них працює не за спеціальністю, отримуючи при цьому досить невелику платню. Вони працюють у сферах, які зазвичай не зайняті місцевим населенням, у першу чергу, це сфери обслуговування, сільське господарство. Тому, в деякій мірі, говорити тільки про позитивні наслідки трудової міграції не доводиться. Разом з тим, позитивні наслідки трудової міграції досить значні у порівнянні з негативними наслідками, оскільки лише грошові перекази трудових мігрантів сягають високих розмірів та відіграють важливу роль в забезпеченні необхідного рівня добробуту сімей та близьких родичів мігрантів. Крім цього, грошові внески трудових мігрантів розглядаються як необхідна складова розвитку ринку праці в Україні у цілісній системі економічного розвитку.

Трудові мігранти, які приїждять до країни працевлаштування можуть сприяти зменшенню кількості робочих місць та збільшенню безробіття серед місцевого населення. Однак, це трапляється не завжди, тому що трудящі-мігранти, як визначалося раніше, найчастіше працюють у тих сферах, де не існує конкуренції з місцевим населенням, тобто ці сфери задіяні лише мігрантами. Разом з тим, трудові мігранти теж залишаються не задоволеними тими умовами праці, які їм пропонують, але не маючи бажання шукати кращу роботу та витрачати на це час, вони погоджуються навіть на ці умови, адже за

виконану роботу вони отримають значно більше, ніж би вони отримали за таку саму роботу у своїй країні.

Дійсно, вимушена незайнятість спіткає населення кожної країни. Так, за методологією Міжнародної організації праці безробітне населення необхідно розглядати за тривалістю незайнятості, за тривалістю пошуку роботи та за причинами незайнятості. Кількість безробітного населення у віці від 15 до 70 років за тривалістю незайнятості в 2009 році складала 1958,8 тис. осіб, з них особи, які раніше мали роботу – 1615,2 тис. осіб. За час незайнятості, наприклад, від 9 до 12 місяців, кількість безробітного населення у 2009 році складала 9,5%. Якщо розглядати тривалість пошуку роботи від 9 до 12 місяців, то кількість безробітного населення в 2009 році складала 6,3% від загальної кількості безробітного населення – 1958,8 тис. осіб. За методологією МОП остання класифікація кількості безробітного населення залежить від причин незайнятості, до яких належать звільнення з економічних причин, за власним бажанням, демобілізовані з військової строкової служби, не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю, звільненні у зв'язку з закінченням строку контракту та інші причини. Загальна кількість осіб, які були звільнені за власним бажанням в 2009 році складала 27%, осіб, які були звільнені з економічних причин нараховується 45,5%, демобілізованих з військової строкової служби – 0,8%, не працевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації – 14,1%, звільнених за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю – 0,7%, звільнених у зв'язку з закінченням строку контракту – 9%, з інших причин – 2,9%.

Таким чином, аналіз кількості безробітного населення за причинами незайнятості показує, що найбільша кількість осіб були звільнені з економічних причин, а це свідчить про економічну нестабільність в країні, що характеризується відсутністю можливості реалізувати громадянами свої професійні та творчі здібності.

У свою чергу, Петрова І.Л. справедливо пропонує наступні головні чинники масової еміграції українського населення:

- велика різниця в умовах життя і рівнях заробітної плати в Україні й країнах Заходу;
- відсутність перспектив професійного зростання для багатьох здібних людей;

- економічна нестабільність у країні й невизначеність шляхів виходу з неї;

- відсутність безпеки громадян [7, с. 22].

Отже, підсумовуючи вищесказане, необхідно з впевненістю сказати, що трудова міграція – складне явище, яке вимагає від держави постійної уваги та контролю, оскільки саме трудова міграція дозволить уникнути багатьох соціальних та економічних проблем, що виникають у країні. Так, наприклад, відсутність належного контролю за виїздом та в'їздом окремих категорій громадян до країни працевлаштування, недосконалість законодавства у сфері трудової міграції, наявність великої різниці між добробутом країн призвели до появи нелегальної міграції.

Міжнародна міграція робочої сили є вагомим складовою економічного розвитку будь-якої з країн світу.

Процес входження України до міжнародного ринку праці поклав початок розвитку трудової міграції, яка здійснюється у вигляді виїзду українських громадян за кордон з метою працевлаштування, а також залучення та використання в Україні праці іноземних громадян.

Використана література:

1. Крупка Л.С. Трудова міграція в Україні: стан, тенденції, наслідки // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – Львів, 2006. – Вип. 1 (3) – С. 131-141.

2. Денисенко М.П., Гулик Л.С. Державне регулювання ринку праці в Україні: досвід та проблеми // Економіка та держава. – 2005. – № 1. – С. 8-10.

3. Брайтчевський Ю. Міграційні стосунки України і ЄС // Міграція і толерантність в Україні: Зб. ст. / За ред. Ярослава Пилинського. – К.: Стило, 2007. – С. 25-32.

4. Гайдуцький А.П. Масштаби доходів українських трудових мігрантів // Економіка та держава. – 2008. – № 2. – С. 96-99.

5. Теліщук М. Теоретичні аспекти удосконалення ринку праці // Підприємництво, господарство і право, 2004. – № 10. – С. 135-138.

6. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 156-167.

7. Петрова І.Л. Регулювання зайнятості у світлі глобалізаційної перспективи // Економіка та держава. – 2005. – № 2. – С. 19-23.

УДК 343.851:336.711.65

О.І. Зусва

С.І. Меженська

**ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК СКЛАДОВА
ЧАСТИНА ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

У статті розглядаються теоретичні питання підвищення ефективності функціонування державного механізму попередження економічної злочинності та фінансового контролю як найважливішої його складової частини.

Ключові слова: *фінансовий контроль, економічна злочинність, механізм попередження.*

В статье рассматриваются теоретические вопросы повышения эффективности функционирования государственного механизма предупреждения экономической преступности и финансового контроля как важнейшей его составной части.

Ключевые слова: *финансовый контроль, экономическая преступность, механизм предупреждения.*

In the article the theoretical aspects of improvement of the efficiency of the mechanism of prevention of economic crime and financial control as most important element of the mechanism are considered.

Key words: *financial control, economic crime, mechanism of prevention.*

Постановка проблеми. Становлення демократичної правової держави і ринкової економіки супроводжується цілим рядом негативних явищ і процесів, серед яких тінізація і частково криміналізація економіки та інших сфер життя, що характеризуються корисливою мотивацією. Це викликає необхідність узагальнення практичного і теоретичного досвіду боротьби із сучасною корисливою економічною злочинністю, підвищення дієвості державного механізму її попередження та теоретико-методологічного осмислення сучасного кримінологічного знання щодо ситуації, яка склалася в Україні.

Організація ефективної системи попередження злочинності у сфері економіки є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, вирішення якої для багатьох країн світу є надзвичайно важливою і складною справою. Особливо це стосується країн з перехідною трансформаційною економікою, до яких належить і Україна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням попередження злочинності в економіці України останнім часом приділяється значна увага. Вони розглядаються в дисертаційних дослідженнях,

монографіях, відповідних розділах підручників і навчальних посібників, наукових статтях.

Значний внесок у дослідження причин скоєння, наслідків та попередження цих злочинів зробили О.М. Бандурка [1], М.Б. Бучко [2, 3], Н.О. Гуторова [4], О.Г. Кальман [5,6], М.І. Камлик [7], В.І. Лазуренко [8], Г.А. Матусовський [9], В.В. Сташис [10], А.В. Халецький [11] та інші дослідники.

Але, як свідчить аналіз спеціальної юридичної літератури, на сьогодні теоретично не розроблено взагалі або малодослідженою у науковому плані є низка ключових проблем побудови цілісної системи попередження злочинності у сфері економіки в умовах ринкових перетворень з урахуванням нових економічних реалій та підвищення ефективності її складових частин. Ряд питань, які стосуються цієї проблеми, залишаються дискусійними, а окремі з них не висвітлювалися навіть у постановочному плані.

Метою статті є розгляд теоретичних питань функціонування державного механізму попередження економічної злочинності та висвітлення ролі фінансового контролю як складової частини; формулювання основних напрямків його удосконалення; залучення до обговорення вказаних питань широкого кола фахівців та вчених.

Виклад основного матеріалу. По-перше ніж розглядати дієвість державного механізму попередження економічної злочинності та його складових частин слід звернути увагу, що при аналізі спеціальної літератури різними авторами використовується значна кількість термінів при формулюванні заходів попередження економічної злочинності: "профілактика", "протидія", "попередження", "боротьба", "контроль", "запобігання". Однак, спираючись на основні положення кримінологічної теорії попередження злочинності слід вказати, що перелічені терміни мають суттєву відмінність, за кожним з них стоїть різний зміст, а найбільш широке значення має термін попередження, який охоплює собою усі інші напрямки протидії економічній злочинності.

Тому на наш погляд найбільш вдалим є визначення, згідно якому "попередження злочинності у сфері економіки - це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів держави, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин у сфері економічної діяльності з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують економічну злочинність або сприяють її проявам, а також недопущення вчинення економічних злочинів на різних стадіях злочинної поведі-

нки, яка здійснюється на загально соціальному, спеціально-кримінологічному рівнях" [6, с. 21].

Головні напрямки попередження економічної злочинності визначаються соціально-економічною політикою держави в цілому, і свій безпосередній вираз знаходять в економічній, кримінологічній, кримінально-правовій, кримінально-процесуальній і кримінально-виконавчій політиці.

Економічні заходи є безумовно визначальними у системі попереджувальних заходів, оскільки за своєю масштабністю, різносторонністю і всеохоплюючим характером вони становлять фундамент, базу для здійснення усіх інших спеціально-кримінологічних заходів, здійснюють профілактичний вплив на всі детермінуючі фактори [6, с. 22].

За останні роки в Україні у сфері протидії економічній злочинності зроблено багато: розроблено і прийнято новий Кримінальний кодекс України та ціла низка інших законодавчих актів, спрямованих на систематичне проведення заходів з питань протидії злочинності у різних галузях економіки країни. Однак, здійснювані заходи так і не дали відчутних позитивних результатів у справі протидії злочинності у сфері економіки. Складна криміногенна обстановка в економіці зумовлена низкою політичних, економічних, організаційно-управлінських, правових, ідеологічних, морально-психологічних факторів.

Підвищенню ефективності заходів у боротьбі з економічною злочинністю сприяє чітке налагоджене функціонування всіх складових частин єдиного державного механізму, упереджувальний вплив якого дозволяє своєчасно виявляти взаємодію існуючих і нових факторів криміналізації економічних відносин та впливати на детермінанти економічної злочинності системно, використовуючи синергію факторів протидії економічній злочинності, діючи локалізовано й саме в такий спосіб нейтралізуючи кримінальні прояви.

Дія державного механізму попередження економічної злочинності базується на вивченні процесів і тенденцій в сфері економіки, протиріч, що зароджуються та згасають, моніторингу стану безпеки у кожний конкретний період економічного та суспільного розвитку й визначенні стратегії на тривалий період часу, своєчасному внесенні змін до законодавства відповідно до виникаючих загроз економічній безпеці. Згідно з таким підходом економічну злочинність можна упереджувати, розглядаючи її насамперед як соціальний, а не тільки кримінальний, феномен та надаючи відповідну правову характеристику на рівні закону.

Основні шляхи вдосконалення державного механізму попередження економічної злочинності повинні здійснюватися насамперед через теоретичне відокремлення його складових – механізмів упреждувального впливу на економічну злочинність та її профілактику, а практична реалізація механізму – відбуватися шляхом поступового подолання криміналізації економіки через усунення її детермінантів та нейтралізацію.

У даному випадку значна роль належить раціональній організації та здійсненню фінансового контролю у державі, значну частину виконання якого покладено на державну контрольно-ревізійну службу.

Контроль – це необхідний і невід’ємний елемент процесу державного управління, як і планування, організація та координація. Головна мета контролю – забезпечення системи спостереження та перевірки відповідності процесу функціонування об’єкту державного управління прийнятним управлінським рішенням, у ході виконання цих рішень з метою реалізації державної політики.

Проблеми і напрямки вдосконалення роботи органів державного фінансового контролю на сьогодні є також дуже актуальними, тому що для впорядкування бюджетного процесу особливо в частині планування та виконання видаткової частини бюджетів усіх рівнів, передусім необхідно вдосконалити державний фінансовий контроль, що здійснюється як на рівні держави, так і на рівні відповідних регіонів. Однак чинний нині інститут фінансового контролю не може повною мірою запобігти розкраданню бюджетних коштів, зловживанням та маніпуляціям із фінансовими і матеріальними ресурсами держави та окремих регіонів, а, отже, сприяти оптимізації бюджетного процесу та поступальному розвитку соціально-економічних відносин.

Ефективність фінансового контролю за економічним і цільовим витрачанням бюджетних коштів, станом збереження державного і комунального майна залежить від комплексності його здійснення, своєчасності й повноти реалізації заходів для відшкодування завданих державі збитків, усунення причин, що призвели до фінансових втрат. Більшість із цих функцій покладено на ДКРС [12, с. 74].

Зважаючи на основну функцію ДКРС – здійснення контролю за витрачанням державних коштів і матеріальних цінностей та їх збереженням згідно зі встановленими нормами і нормативами, значно менше уваги приділяється його функціям профілактичного та запобіжного характеру. Досвід світової економіки показує, що власне реалізація цих функцій КРУ може дати найвищі результати у вирішенні

питань, пов'язаних зі зберіганням державної власності, цільовим використанням бюджетних коштів і підвищенням ефективності роботи виробничо-господарських структур.

Протягом останніх років в Україні ведуться дискусії щодо необхідності удосконалення системи державного фінансового контролю. Про необхідність впровадження змін свідчать дублювання у сфері бюджетного контролю; відсутність єдиних концептуальних засад організації державного фінансового контролю, цілісності і чіткості його понятійного апарату; слабкість системи правових норм та методології контрольної діяльності. Такий дисбаланс є наслідком відсутності єдиної гармонійної контрольної-ревізійної системи в державному управлінні, що зумовлене низкою як об'єктивних так і суб'єктивних факторів.

В результаті проведених досліджень встановлено, що у своїй діяльності органи ДКРС стикаються з низкою проблем щодо ефективної організації фінансового контролю. Так, однією із важливих проблем можна вважати дублювання контрольної-ревізійних дій між органами, на які покладено здійснення контрольних функцій.

Існує також проблема відсутності системності контролю, тобто відповідності попереднього, поточного і наступного контролю. Нині фінансовий контроль з боку органів державної контрольної-ревізійної служби носить каральний і виховний характер, але не має превентивного характеру щодо попередження порушень бюджетної дисципліни та запобігання зловживань у фінансово-бюджетній сфері. З огляду на це одним із напрямів удосконалення фінансового контролю є підвищення дієвості поточного контролю з боку органів казначейства в координації з органами виконавчої влади та державної податкової адміністрації. Ефективність превентивних, а не подальших заходів важко переоцінити. Слід підтримати думку фахівців, що доцільно було б залучати органи ДКРС до здійснення попереднього контролю на стадії формування кошторисів доходів і видатків бюджетних установ, або уповноважити фінансові органи та органи Державного казначейства здійснювати крім поточного ще й попередній контроль за формуванням фінансових ресурсів бюджетних установ та організацій.

Зокрема задача виконання контрольних функцій органами ДКРС ставить проблемні питання щодо відсутності єдиної інформаційної системи контролю, тобто доступу до баз даних інших фінансових контролюючих органів. Для встановлення дієвого контролю за

всіма напрямками витрачання бюджетних коштів від витрат на утримання установ і організацій до їх витрачання на соціальне важливі цілі вкрай необхідним є встановлення систематичного обміну інформацією між усіма фінансовими і контролюючими органами, які забезпечують виконання бюджету. Тобто необхідна єдина інформаційна база. Щоб вирішити цю проблему доцільно комп'ютеризувати систему фінансового контролю в Україні з доступом до локальних і глобальних мереж передачі інформації, що дасть змогу зекономити робочий час і не турбувати зазначені органи постійними письмовими запитами.

Нинішні умови економічного розвитку держави потребують впровадження в життя нових напрямів і методів здійснення контрольних функцій, однією з яких є аналітична робота щодо проведення аналізу ефективності використання бюджетних коштів на предмет виявлення основних чинників, що призводять до неефективного використання фінансових ресурсів. Низьким залишається рівень аналітичної роботи в низових ланках ДКРС, внаслідок чого не повністю визначаються причини порушень і, відповідно, не вживаються заходи щодо їх усунення [12, с. 74].

Слід підкреслити, що серйозною перешкодою для здійснення аналізу матеріалів ревізій та перевірок є відсутність єдиної методологічної бази. Тому пропонується розробити обґрунтовану методологію аналізу матеріалів ревізій та перевірок, яка б дала змогу працівникам ДКРС проводити узагальнення та аналіз матеріалів ревізій за останні 2-3 роки. Це дозволило б визначати основні причини порушень та запобігати їм у майбутньому. В подальшому дані аналізу нижчестоящих ланок контрольно-ревізійної служби доцільно використовувати вищестоящим (КРУ) та групувати й узагальнювати їх на рівні ГоловКРУ.

Крім того, вважаємо важливим напрямком удосконалення контрольно-ревізійної та аналітичної роботи запровадження автоматизації проведення ревізій та перевірок за допомогою персональних ЕОМ.

Підвищення ефективності державного фінансового контролю необхідно здійснювати з позиції системного підходу, а саме:

- фінансовий контроль повинен розглядатися як найважливіший елемент загальнодержавного контролю, який, у свою чергу, є складною системою суспільного контролю;
- у процесі удосконалення державного фінансового контролю повинні враховуватися принципи такої структуризації контролю в

суспільстві, яка означає необхідність розгорнення взаємодії системи державного фінансового контролю з контролюючими органами місцевого самоврядування;

- доповнення фінансового контролю, виконавцями якого є органи державної влади і місцевого самоврядування, незалежним фінансовим контролем, який здійснюють аудитори й аудиторські фірми;
- дотримання субординації при побудові органів фінансового контролю в структурі загальнодержавних контрольних інститутів.

Удосконалення системи фінансового контролю в Україні можливе за наступними основними напрямками [13]:

1. Розмежування об'єктів контролю і питань, що контролюються відповідно до форм власності (державна і різні види колективної і приватної власності), на контроль за виконанням державного бюджету, контроль за використанням коштів державного бюджету, підтвердженням достовірності фінансової інформації підприємств недержавного сектора економіки, контроль за формуванням собівартості і фінансовими результатами підприємств.

2. Розмежування об'єктів контролю на державний, аудиторський і внутрішній.

3. Вирішення проблеми обміну інформацією між розгалуженою мережею контрольних установ. Створення єдиної інформаційної бази, забезпеченої можливостями вільного доступу будь-якого з відповідних державних органів, дозволить оптимізувати процеси взаємодії, спільної роботи і комплексної оцінки економічної ситуації на макrorівні.

Успішній реалізації методики здійснення фінансового контролю за діяльністю бюджетних установ перешкоджають проблеми теоретичного, правового, організаційного і методологічного характеру, зокрема:

- Не визначені теоретичні засади організації фінансового контролю та господарської діяльності бюджетних установ;
- Відсутні критерії та не врегульована процедура вибору об'єктів контролю;
- Потребує доопрацювання нормативно-правова база проведення фінансового контролю та господарської діяльності бюджетних установ.

У зв'язку з цим слід відмітити, що є своєчасним Указ Президента від 23 квітня 2011 року "Про Положення про державну фінансову інспекцію України", згідно якому створюється Державна фінансова

інспекція, яка входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю [14].

За економічною сутністю фінансовий контроль можна розглядати як комплекс заходів, що вживаються законодавчими і виконавчими органами влади всіх рівнів, а також спеціально утворених установ, для забезпечення законності та ефективності формування, володіння та використання фінансових ресурсів з метою захисту фінансових інтересів держави.

Серед фахівців - практиків існує думка, що назріла необхідність переходу контрольно-ревізійної служби в новий якісний стан - перетворення її з органів чисто фінансового контролю в категорію правоохоронних органів з наділенням Державної контрольно-ревізійної служби України відповідними юрисдикційними повноваженнями. Однак такий об'єктивно зумовлений перехід вимагає серйозних теоретичних досліджень як проблем трансформації фінансового контролю в цілому, так і проблем удосконалення діяльності Державної контрольно-ревізійної служби зокрема як найважливішого елементу фінансового контролю.

Розглядаючи в цілому дію державного механізму попередження економічної злочинності та пошук шляхів підвищення його ефективності, слід зазначити, що виникає нагальна необхідність органам державної влади - суб'єктам економічної безпеки зосередитися на стратегічних проблемах попередження економічної злочинності, поєднанні зусиль правоохоронних органів та органів виконавчої влади, вдосконаленні системи профілактичних заходів протидії економічній злочинності.

Система протидії економічній злочинності - це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів від загроз економічній безпеці країни, які узгоджено діють у межах законодавства України.

Не менш значущим у запобіганні економічним злочинам має стати поліпшення діяльності не тільки всіх правоохоронних органів, а й громадських організацій, які задіяні у цій справі.

Сприятливі підвищенню профілактичного ефекту можуть заходи спрямовані на вдосконалення діяльності державного управлінського апарату на засадах економічної раціональності, підвищення ефекти-

вності роботи контрольно-ревізійних органів, вдосконалення систем бухгалтерського обліку і звітності.

Висновки. Вивчення причин і умов виникнення економічної злочинності як об'єкта попередження злочинності становить науковий і практичний інтерес. Дослідження соціальної, економічної, правової та управлінської сутності попередження викликано необхідністю розширення арсеналу засобів протидії проявам організованої злочинності в сфері економіки.

Координація та взаємодія суб'єктів декриміналізації економіки, які необхідно розвивати на міжнародному, державному та регіональному рівнях, забезпечують позитивний ефект упереджувального впливу на кримінальну активність суб'єктів економічної злочинності.

Економічна злочинність має певні ознаки, конкретизація яких є передумовою розроблення основних заходів і напрямів протидії та стратегії протистояння їй. Вирішення проблеми боротьби з економічною злочинністю ускладнено її багатоаспектністю. Сучасні соціально-гуманітарні науки мають широкий спектр підходів до вирішення проблеми декриміналізації економіки в забезпеченні національної безпеки. Однак саме теорія державного управління має якісно різноманітний інструментарій для дослідження соціально-правових явищ, що породжують економічну злочинність.

Проблемам попередження економічних злочинів приділялась значна увага у вітчизняній кримінологічній літературі. Зокрема, відмічалось, що ефективність протидії економічній злочинності пов'язана насамперед з удосконаленням податкового законодавства, наскільки воно буде виконувати стимулюючу функцію і не душитиме виробника. Це ліквідує підґрунтя економічної злочинності – тіньову економіку.

Доки в державі не буде встановлений економічно обґрунтований, реальний організаційно-правовий контроль за сферою економічної діяльності і створені прозорі механізми такого контролю, за яких підприємцям було б недоцільно порушувати чинне законодавство, а державним службовцям займатися корупційною діяльністю у сфері регулювання економічними процесами - неможливо нейтралізувати криміногенне підґрунтя злочинності у сфері економіки.

Використана література:

1. Бандурка О.М. Бюджетні процеси та "тінізація" економіки в Україні // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності.

Матеріали науково-практ. конференції 15-16 грудня 1998 року. - Х.: Харьк. центр вивчення орган. злочинності при НЮАУ, 1999. - С. 11-19.

2. Бучко М.Б. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2002. – С. 24.

3. Бучко М.Б. Теоретичні засади дослідження сучасної корисливої злочинності в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України: Науково-теоретичний журнал. – 2001. – № 2. – С. 61-70.

4. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: Монографія. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. - 384 с.

5. Кальман О.Г. Сучасні проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економіки // Хозяйственно-правовые средства детенизации и декриминализации экономики: Сборник научных трудов. - Донецк: ИЭПИ НАН Украины, 1998.

6. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2004. – С. 41.

7. Камлик М. І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. - К : 1995. - 256 с.

8. Лазуренко В.И., Гавриленко С.Д. Аудит, ревизия, судебно-бухгалтерская экспертиза. - Донецк: ООО "Лебедь", 1999. - 182 с.

9. Матусовський Г.А Проблеми формування методики розслідування економічних злочинів // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: Матеріали наук.-практ. конференції. - Харків, 1998. - С. 32-38.

10. Сташис В. Проблеми боротьби з організованою злочинністю і корупцією в Україні // Вісник Академії правових наук України. - 2001. - № 2. - С. 163-168.

11. Халецький А.В. Державний механізм попередження економічної злочинності в забезпеченні національної безпеки – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – Механізми державного управління. – Донецький державний університет управління Міністерства освіти і науки України, Донецьк, 2008 р.

12. Кіруца С.М. Фінансова звітність як предмет державного фінансового контролю / С.М. Кіруца // Фінансовий контроль. - 2005. - № 1. - С. 74-77.

13. Письменна Т. Результативність діяльності контрольно-ревізійних органів як підгрунтя для зміцнення фінансової дисципліни в державі // Наукові записки. - 2006. - № 15. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: < <http://www.library.tane.edu.ua> >

14. Указ Президента від 23 квітня 2011 року "Про Положення про державну фінансову інспекцію України" <http://www.president.gov.ua/documents/13485.html>

УДК 346.1

О.Г. Степанова

ПРОБЛЕМА РОЗПОДІЛУ КОНЦЕСІЙНИХ РИЗИКІВ В АВТОДОРОЖНІЙ ГАЛУЗІ

Розглянуто питання розподілу концесійних ризиків в автодорожній галузі, нормативні засади розподілу ризиків в Україні та світовий досвід з цього питання.

Ключові слова: *концесія, ризики, розподіл ризиків, учасники концесії, страхування ризиків, види ризиків, партнерство держави та приватного сектору.*

Рассмотрены вопросы распределения концессионных рисков в автодорожной отрасли, нормативные основы распределения рисков в Украине и мировой опыт по этому вопросу.

Ключевые слова: *концессия, риски, распределение рисков, участники концессии, страхование рисков, виды рисков, партнерство государства и частного сектора.*

The questions of the distribution concession in the road sector risk, regulatory risk-sharing basis in Ukraine and worldwide experience in this regard.

Key words: *concession, risks, risk sharing, the participants of the concession, risk insurance, the types of risks, a partnership of public and private sector.*

Актуальність. Проблема розподілу ризиків між державою та іншими учасниками концесійних відносин є досить важкою, актуальною і малодослідженою. У світовій практиці досить багато прикладів, коли деякі проекти не були розпочаті або їх реалізація була зупинена через занадто високі ризики. Для сучасного партнерства держави та приватного сектору притаманний різноманітний багатоплановий

розподіл ризиків, оскільки не правильно оцінені можливі прибутки концесіонерів, коливання іноземної валюти, політичні явища в державі та інші фактори можуть призвести до суттєвого збільшення концесійних затрат, зменшення прибутку або взагалі до неможливості реалізації проекту. Українська держава ще не має позитивного досвіду реалізації концесійних проектів у галузі автодорожнього господарства, не дослідженні та не розроблені основні принципи розподілу концесійних ризиків між учасниками проекту та іншими суб'єктами, а саме ці питання мають бути вирішені на законодавчому рівні з можливістю договірною методу їх вирішення, що сприятиме стимулюванню партнерської діяльності.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі світового досвіду з питань розподілу концесійних ризиків між суб'єктами в автодорожній галузі, нормативного забезпечення та практики в Україні з нього питання та розробці пропозицій щодо формування та закріплення основних принципів та підходів розподілу зазначених ризиків в нормах українського законодавства.

Аналіз останніх публікацій. Даному питанню присвячені роботи таких відомих вчених та практиків, як Варнавський В.Г., Субботін М.А., Конопляник А.А., Парсіанов В.А., Свістунів Н.І., Доценко-Белоус Н. та інші.

Концепція розподілу ризиків в партнерстві держави та приватного сектору полягає у тому, що кожний ризик закривав той учасник проекту, який краще спроможний це зробити, оскільки успішність проекту залежить в багатьох випадках від ступеня диверсифікації ризиків між усіма учасниками проекту. Залежно від того, який тип ризику та яке його джерело у різних державах та у міжнародних організаціях розроблені різні рекомендації щодо зниження ризиків у концесіях. Як свідчить досвід, приватний сектор краще здійснює управління комерційними ризиками, але не має нести розрахунки на зовнішні ризики, де він не має повного контролю.

Також ризики покладаються і на інших учасників концесійного проекту, а саме, фінансові інститути, підрядчики, страхові компанії та інші. Це свідчить про складність цих господарсько-правових відносин і необхідність розробки збалансованого підходу з боку держави щодо врегулювання питання розподілу концесійних ризиків.

Стаття 2 Закону України "Про концесії" [1] встановлює принцип концесійної діяльності розподіл ризиків між сторонами концесійного договору. Це може бути правовою підставою розробки критеріїв та

порядку розподілу концесійних ризиків в автодорожній галузі між урядом, концесіонером та іншими учасниками концесійних відносин.

Можна виділити 4 основні категорії ризиків у великих інфраструктурних проєктах : політичні та юридичні, технічні, комерційні, валютно-фінансові.

Політичні ризики прийнято покладати на державні інститути влади, які мають надавати приватному сектору певні гарантії, коли це необхідно. Політичні та юридичні ризики полягають у :

- Політичному форс-мажорі, воєнному чи надзвичайному стані;
- Законодавчих змінах;

- Змінах в економічних політичних спрямуваннях розвитку держави, неспроможності уряду виконати свої договірні зобов'язання.

Ці ризики стосуються дій держави, які тимчасово чи остаточно зупиняють концесію, приводять до накладання штрафних санкцій, зменшення доходів або обмеження можливостей збирати плату за користування дорогою. У законодавчих актах має бути зафіксовано положення, щодо компенсації інвесторам та концесіонеру за політичні ризики. В іншому випадку приватній сектор змушений брати їх на себе та страхувати їх, що тягне за собою істотне зростання вартості проєкту як для держави так і для концесіонера.

За оцінками фахівців, саме гарантії держави по підтримці концесійних проєктів та його готовність та спроможність забезпечити компенсацію за політичні ризики є ключовими питаннями для приватних інвесторів, особливо іноземних.

Світовим банком та іншими МФО розроблено різноманітні програми гарантій ризиків, які фінансовий ринок, уряд та концесіонер не можуть іноді повністю закрити. Ці програми не охоплюють комерційні ризики, а спрямовані на забезпечення виконання своїх зобов'язань з боку держави, що передбачені концесійною угодою. Такі програми гарантування були апробовані в концесійних проєктах в Індонезії, Колумбії, Польщі та інших державах [5].

В більшості країн держава розробляє спеціальні гарантії концесіонеру від таких ризиків, закріплюючи в концесійних угодах відповідні права концесіонера вимагати коректування умов договору таким чином, щоб повернути собі економічне положення, що існувало до нормативних змін, у випадку змін у законодавстві, що призводять до погіршення зовнішнього середовища проєкту.

Стаття 4 Закону України "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг" [2] встановлює, що максимальний і

мінімальний розмір плати за проїзд автомобільними дорогами, побудованими на умовах концесії, порядок розрахунку і надання дотацій, компенсацій, а також порядок розрахунку плати за експлуатаційну готовність автомобільної дороги визначає Кабінет Міністрів України. Це свідчить про можливість уряду України своєю постановою впливати на розмір прибутку концесіонера без обов'язкового погодження з ним, що не сприяє поліпшенню інвестиційного клімату в країні та потребує більш детальної регламентації цього повноваження Кабінету Міністрів України з урахуванням інтересів інвесторів, що могло б мати своє відображення в концесійному договорі. Також, як свідчить світовий досвід, можна знизити політичні ризики шляхом передбачення у концесійному договорі можливості продовження строку концесії за домовленістю сторін, при виникненні форс-мажорних обставин політичного характеру, що дозволило б концесіонеру отримати запланований прибуток не залежно від політичних перетворень в державі з певною компенсацією.

Технічні ризики пов'язують з передінвестиційною стадією та саме будівництвом. Традиційно ці ризики покладаються на концесіонера або підрядчика чи операційну компанію.

На попередній стадії підготовки концесійного проекту ризики між державою та потенційним концесіонером зазвичай розподілено досить чітко. Якщо відмови та недоліки в специфікаціях проекту виникають в урядових документах, то досить очевидно, що ризики з цим пов'язані несе держава. Якщо помилки та неточності є в пропозиціях претендента на концесію, то це - сфера його відповідальності.

Практика знає багато випадків, коли помилки допущені саме на передінвестиційній стадії стали причиною відстрочки чи повної відмови від реалізації цих проєктів. Приблизно кожний десятий концесійний проєкт в автодорожньому господарстві Аргентини, Мексики, Угорщини та інших держав закінчилися невдачею. Частіше за все відповідальність за більшість цих ризиків несе держава. Такого роду проблеми виникають тоді, коли уряд не розробляє детальної документації, не проводить технічних, економічних, соціологічних досліджень, не приймає дієвої участі в забезпеченні проєкту.

Так сталося, в 1989 році, коли тайландський уряд надало держано-приватній компанії 25 - річну концесію на будівництво нового сегменту платної дороги в Бангкоці, яка мала з'єднати аеропорт з іншою платною дорогою. Кошторисна вартість проєкту склала 407 млн. долл. Через невиконання державою зобов'язання щодо видалення естакад

на паралельній дорозі концесіонер поніс зменшення прибутку на 30% від запланованого ще на передінвестиційній стадії. Через це інвестор опинився у становищі близькому до банкрутства, що змусило тайландський уряд фактично націоналізувати компанію, забезпечивши грошову компенсацію приватним акціонерам в обмін на 40%-ву долю в компанії [5].

Під час будівельних робіт існує ризик подорожчання вартості будівельних робіт через довгий строк саме будівельного етапу в концесійних відносинах чи через реалізацію проекту, що супроводжується підвищеним ризиком (наприклад, під час прокладання дороги через горну місцевість). Ці ризики, як правило, покриваються за рахунок страхових компаній, але постає питання, за чий рахунок. Договір має чітко закріплювати, на кого покладається обов'язок страхування будівельних ризиків. Це має бути одним з обов'язкових умов договору концесії.

Також до ризиків на цій стадії відносять ризики нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, які мають покладатися на концесіонера чи підрядчика, та ризик надання з затримкою землі під концесійний об'єкт, який має покладатися на державу, оскільки це її обов'язок. І тут виникає питання, чи має нести відповідальність держава Україна за несвоєчасне забезпечення землею концесіонера для виконання взятих ним зобов'язань по будівництву автомобільної дороги, якщо згідно ч. 3 ст. 2 Закону України "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг" концесійний договір набуває чинності з моменту набуття права на користування земельними ділянками, наданими в установленому порядку для будівництва автомобільної дороги. Тобто строки договору починає спливати з моменту набуття права на земельну ділянку у концесіонера, а момент закінчення строку концесії може бути прив'язаний до моменту підписання, Закон чітко не регламентує це питання, що може викликати певні труднощі вже при виконанні концесійного договору.

Наприклад, в Бразилії в концесійні контракти включають спеціальні положення про забезпечення фінансової рівноваги, що дозволяє сторонам в багатьох випадках переглядати її строки при суттєвих змінах навколишнього середовища проекту та в інших випадках. Таку можливість можна було б зафіксувати нормативно в статті 2 Закону України "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг".

Комерційні ризики, як правило, покладаються на концесіонера. Але інколи вони можуть бути занадто великими і їх покриття розділяють між собою держава та концесіонер солідарно.

Головною проблемою автодорожніх класичних концесій полягає можлива незатребуваність платних доріг, що є одним з визначальних чинників їх економічної ефективності та комерційного ризику. Рух та рівень збору грошей за користування дорогою можуть бути не достатніми, щоб компенсувати концесіонеру затрати на будівництво, експлуатацію та обслуговування дороги. Для подолання або суттєвого зниження цих ризиків уряди обирають різні шляхи, серед них і різнобічний аналіз попиту на послуги, соціологічні опитування, побудови економіко-математичних моделей, та інші. В українському законодавстві передбачені і інші джерела доходу концесіонера, окрім збирання плати за користування автомобільною дорогою. А саме, стаття 4 Закону України "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг" додатково передбачає наступні джерела доходу концесіонера: плата за експлуатаційну готовність автомобільної дороги, що вноситься концесіодавцем; плата за експлуатацію об'єктів дорожнього сервісу, що вноситься користувачем; дотації та/або компенсації, що надаються концесіодавцем. Інші джерела доходу концесіонера визначаються концесіодавцем на підставі техніко-економічного обґрунтування та/або проектно-кошторисної документації і зазначаються в конкурсній документації та концесійному договорі [2]. Ці положення певною мірою знижують ризик комерційної непривабливості концесійних проектів, що свідчить про певні досягнення в реформуванні концесійного законодавства України.

Валютні та фінансові ризики виникають через невпевненість економічних агентів у можливостях економічного зростання, темпах інфляції, стабільності та інших показниках розвитку держави. Ці ризики, як правило, повністю покладаються на концесіонера. Для його зниження в концесійній угоді можуть передбачатися умови індексації доходів, що має бути передбачено типовим договором концесії [5].

В Перу, наприклад, цей ризик закривається в контрактах автодорожніх концесій за рахунок того, що тариф за проїзд виражається в розрахункових одиницях, у доларах. Кожні півроку він переглядається в урахуванням індексу споживчих цін та коливанням курсу національної валюти, що висвітлюється Національним офісом статистики.

Для зниження валютного ризику, тобто ризику зменшення прибутку концесіонеру через коливання курсу валют, в багатьох державах уряди надають концесіонерам певні гарантії конвертованості національної грошової одиниці на дії з іноземною валютою, оскільки деякі крупні проекти фінансуються іноземним капіталом, активи

зберігаються саме в іноземній валюті, а доходи концесіонер отримує в місцевій валюті. Наприклад, у КНР визначається певне порогове значення зміни курсу національної грошової одиниці до долару у розмірі 5%, але усі платежі всередині держави мають здійснюватися лише в юанях [4]. В інших країнах уряди надають концесіонеру право переводити свій річний прибуток за кордон в кінці кожного фінансового року, як правило, через рахунки в національному банку.

Фінансові ризики виникають, коли реальних грошових потоків недостатньо для погашення позик та процентів за ними, та зобов'язань перед акціонерами. В умовах світових фінансових криз, що відбувалися останні 20 років в світі, фінансові обмеження та нестача довгострокового боргового капіталу стримують розвиток системи концесій. Це означає, що доки не почнеться стабілізація розвитку держави, не почнеться зниження цього ризику, виживуть лише проекти з найвищою доходністю, а багато інших не зможуть самостійно існувати без підтримки з боку уряду.

Теоретично, фінансовий ризик легше долається приватним сектором, але саме у проектах платних доріг уряд іноді покладає на себе фінансові ризики або розділяє їх з міжнародними фінансовими організаціями, сприяючи цим перерозподілу ризиків. Інколи держава надає податкові та інші пільги концесіонеру, тим самим зменшуючи фінансові ризики на певних стадіях реалізації концесійних проектів. Наприклад, в КНР передбачено наступні стимули:

- Концесіонери звільняються від місцевих податків на прибуток (3%);
- З першого року отримання прибутків, концесіонери на 2 роки повністю звільняються від національного податку на прибуток;
- Протягом 3-5 років концесіонери отримують 50% звільнення від національного податку на прибуток;
- З шостого року концесіонер платить 30% ставки податку на прибуток [4].

Українське законодавство на сьогодні не передбачає такої прозорої системи пільгових гарантій та податкових стимулів для концесіонерів з цілому, та на підтримку концесійних проектів в автодорожній галузі зокрема.

Таким чином, можна виділити наступні ризики та суб'єктів, що їх несуть:

1. Держава:
  - зміни законодавства;
  - надання земельної ділянки;

- національні громадянські заворушення;
- перерозподіл потоків транспортних засобів (частково);
- конфіскація (частково);
- ліцензування (частково);
- оподаткування (частково);
- тарифікація (частково).

2. Концесіонер:

- підвищення вартості проекту;
- охорона навколишнього природного середовища;
- перерозподіл потоків транспортних засобів (частково);
- ліцензування (частково);
- оподаткування (частково).

3. Акціонери:

- невеликий прибуток (частково);
- оподаткування (частково);
- тарифікація (частково).

4. Кредитори:

- невеликий прибуток (частково);
- оподаткування (частково);

5. Страхові компанії:

- випадки форс - мажору;
- стихійні лиха;
- травми на виробництві;
- неплатежі;
- конфіскація (частково).

Українське законодавство закріплює принцип концесійної діяльності розподіл ризиків між її учасниками, але однозначно та прозоро не регламентує порядок їх розподілу, гарантії виконання державних зобов'язань щодо їх забезпечення. Для більш ефективного залучення інвесторів та широкого застосування концесійних механізмів у галузі автодорожнього господарства необхідно розробити програму розподілу концесійних ризиків, закріпити відповідні положення у Законі України "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг", у Типовому концесійному договорі, у Податковому кодексі та інших нормативних актах.

Використана література:

1. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 // ВВРУ. - 1999. - № 41. - Ст. 26.

2. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг: Закон України від 14.12.1999 // ВВРУ. – 2000. – № 3. – Ст. 21.
3. Про Типовий концесійний договір: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 № 643 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 15. – Ст. 626.
4. Wang S. Q., Tiong L.K. Case study of government initiatives for PRC's BOT power plant project // IJPM. Guildford, 2000. Vol. 18, № 1, P 69-78.
5. Варнавский В.Г. Концессии в транспортной инфраструктуре: теория, практика, перспективы // ИМЭМО РАН. – М., 2002.

УДК 338.45

А.В. Брунько

**ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ
СТВОРЕННЯ АГРОКОМПЛЕКСІВ
ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

У статті виявлені, систематизовані та охарактеризовані економіко-правові передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами в Україні.

Ключові слова: *агропромисловий комплекс, агропромислова інтеграція, агрокомплекс (агроформування) промислового підприємства, конгломератна вертикальна інтеграція, диверсифікація.*

В статье выявлены, систематизированы и охарактеризованы экономико-правовые предпосылки создания агрокомплексов промышленными предприятиями в Украине.

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс, агропромышленная интеграция, агрокомплекс (агроформирование) промышленного предприятия, конгломератная вертикальная интеграция, диверсификация.*

The article revealed, systemized and defined the economic and legal prerequisites for creation of agricultural complexes by industrial enterprises in Ukraine.

Key words: *agricultural complex, agricultural-industrial integration, agricultural complex (agricultural units) of industrial enterprise, conglomerate vertical integration, diversification.*

Сільське господарство є і залишиться актуальним та пріоритетним видом господарської діяльності. Аграрний сектор гарантує продовольчу безпеку держави, забезпечує населення країни життєво необхідними й незамінними благами для всього суспільства – продуктами харчування, створює експортний потенціал сировини та продовольства.

Ефективне функціонування аграрної галузі будь-якої країни залежить насамперед від розвиненості її інститутів, адаптації суб'єктів

агрогосподарювання до викликів сьогодення в умовах економічної трансформації. Тому питання формування дієвого інституційного середовища набуває особливого значення для сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

На сучасному етапі найбільш ефективним та перспективним суб'єктом аграрного ринку в Україні є агропромислові формування холдингового типу. Ці структури мають різні інтегровані форми аграрно-промислового напрямку в залежності від домінанти інтегратора; способу створення; складу та правового статусу учасників, організаційно-правової форми господарського об'єднання та інше. Активізація інтеграційних процесів в АПК супроводжується не тільки розвитком класичних форм агрохолдингів, але й формою розвитку агробізнесу компаніями, основний напрям діяльності яких не пов'язаний з аграрною сферою. Визначений вид інтеграції представлений розвитком сільськогосподарського виробництва в господарських структурах, які створені потужними промисловими підприємствами.

На жаль, юридичного окреслення сутності даного господарського формування, не має. За відсутності законодавчої ідентифікації досліджуваного суб'єкту господарювання, залишаються остаточно невизначеними спосіб створення та майнові основи функціонування агрокомплексів промислових підприємств. Коло питань щодо правової організації господарських взаємовідносин між промисловим підприємством та його агрокомплексом не розглянуто ні дослідниками, ні законодавцем.

Серед вітчизняних фахівців, які публікували ґрунтовні наукові розробки з досліджуваної проблематики, можна виділити таких вчених-економістів як В.Г. Андрійчук, С.І. Дем'яненко, Т.Г. Маренич, В.Я. Месель-Веселяк, Ю.О. Нестерчук, Т.О. Осташко та інші. Окремі аспекти правового статусу великих господарських структур (холдингових компаній, об'єднань підприємств) та їх значення у сфері господарювання досліджувалися у роботах С.М. Грудницької, Б.В. Дерев'янка, В.К. Мамутова, В.В. Хахуліна. На жаль, наукових фундаментальних розробок з питання правової організації господарських взаємовідносин промислового підприємства зі своїм агрокомплексом не має. Це обумовлено низкою причин, насамперед тим, що детальний аналіз діяльності інтегрованих структур утруднений через їх інформаційну непрозорість.

Відсутність фундаментального наукового опрацювання та фрагментарний характер законодавчого регулювання визначених питань свідчать про актуальність та доцільність розгляду економіко-

правових передумов створення агрокомплексів промисловими підприємствами в русі перспективи дослідження правової організації господарських взаємовідносин між ними.

Метою цієї статті є виявлення економіко-правових передумов створення агрокомплексів (агроформувань) промисловими підприємствами.

Нормальне існування економічних відносин можливе тільки виключно в правовій формі. На сучасному етапі розвитку економіки України на державному та регіональному рівнях інструментом, засобом забезпечення порядку в господарському обороті, в народному господарстві, забезпечення стабільних "правил гри" в економіці, адекватних економічним реаліям [1, с. 20], є господарське право. Безперечно, що будь-який інститут господарського права не може існувати у відриві від економіки, а тому наука права має досліджувати вплив правових норм та інститутів на господарське життя, буття цього впливу, шляхи подальшого вдосконалення правового регулювання будівництва господарства [2, с. 433].

Саме тому аналіз правового становища агрокомплексів (агроформувань) промислових підприємств України повинен починатися з дослідження економіко-правових передумов створення даного суб'єкту господарювання у сфері народного господарства.

Економічні передумови виникнення та розвитку агрокомплексів промислових підприємств умовно можна поділити на закономірні (історико-економічні) та незакономірні (національні), в свою чергу, незакономірні - на об'єктивні та суб'єктивні.

Насамперед визначимо сутність кожної з вказаних передумов. Закономірні (історико-економічні) передумови визначаються закономірностями суспільного розвитку. Незакономірні (національні) економічні передумови демонструють тенденцію розвитку окремої галузі економіки в межах держави. Об'єктивні національні економічні передумови визначаються специфікою економічних процесів держави, факторами рівня економічної розвиненості країни, політичної стабільності, правової організації. До суб'єктивних національних економічних передумов належать ступінь усвідомлювання суб'єктами економічних відносин своїх дій при здійсненні господарської діяльності, наявність визначених мотивів, що спонукають суб'єктів господарювання до поєднання інтересів між собою.

Агропромислова інтеграція, як і взагалі інтеграція - це закономірне економічне явище. В теорії ринкової економіки існує три осно-

вних чинника об'єднання суб'єктів господарювання на принципах інтеграції, а саме: а) економія на масштабах виробництва; б) економія трансакційних витрат; в) економія у масштабі сфери діяльності. Визначені чинники характерні для стабільної та сформованої економіки та є закономірними (історико-економічними) передумовами виникнення та розвитку інтеграційних структур в АПК.

В умовах перехідного періоду та кризового стану аграрного сектора в Україні спостерігається ряд інших чинників агропромислової інтеграції.

Активізація процесу вливання капіталу в сільське господарство України з різних зовнішніх джерел, зокрема, промисловими підприємствами, способом створення великих агрокомплексів припадає на останнє десятиріччя. Наведемо декілька прикладів розвитку конгломератного корпоративного формування на основі непов'язаної диверсифікації:

- ПАТ Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча Донецької області у 2001 році створив свій Агрокомплекс, який став підрозділом комбінату з виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Він розташований на території семи адміністративних районів Донецької області і об'єднує у своєму складі 40 агроцехів, створених на базі КСП, 2 госпрозрахункові дільниці та управління агрокомплексом. В 2006 році комбінат реорганізував свій агрокомплекс в п'ять дочірніх підприємств: "Ілліч Агро-Донбас", "Ілліч Агро-Крим", "Ілліч Агро-Запоріжжя", "Ілліч Агро-Умань", "Ілліч Агро-Рибак". В 2010 році 225 тис. га землі, підконтрольні "Ілліч-агро", увійшли разом із ММК ім. Ілліча до групи "Метінвест", акціонерами якої є АТ "Систем Кепітел Менеджмент" (СКМ) (75%) та група компаній "Смарт-холдинг" (25%). З 2011 року сільгоспактиви ММК ім. Ілліча увійшли до складу агрохолдингу HarvEast, який має двох основних акціонерів - СКМ та "Смарт-холдинг" [3];

- ТОВ "Смарт-групи" здійснює торгово-посередницькі операції з металургійною продукцією та устаткуванням. Сфера діяльності - металургія. Здійснює контроль над 50% акцій групи компаній "Верес". ТМ "Верес" володіє ПрАТ "Агроекопродукт". Приблизно 65 % в уставному фонді "Смарт-групи" належить російській компанії "Лу-катл-Северо-Запад" [4];

- шахта ім. Засядька в 1997 році створила дочірнє підприємство - агрофірму "Шахтар" (на базі КСП) із землекористуванням понад 90 тис. га сільськогосподарських угідь. До складу агрофірми входять 26 сільськогосподарських підприємств різного юридичного статусу [5];

- агрохолдинг "Донецьксталь" входить до складу ПрАТ "Донецьксталь" та є підприємством з вертикально інтегрованою системою управління та замкнутим циклом: виробництво продукції - переробка - торгівля, включає 12 філій з загальною земельною площею 39 тис. га, створено в 1999-2000 роках на базі сільгосппідприємств Донецької області [6].

Поява цих структур бере відлік з кінця 90-х років XX століття та безперечно пов'язана з економічними умовами в Україні. Отже, до незаконних (національних) економічних передумов створення агрокомплексів (агроформувань) промисловими структурами належать:

- відсутність *de facto* первинності пріоритетів селянства у процесі формування пріоритетів держави;

- порушення економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами та державою, зведення до мінімуму ролі держави як партнера та гаранта відносин сільськогосподарських товаровиробників з агропромислового виробництва, зменшення обсягів державної підтримки сільського господарства;

- зниження загальної інвестиційної активності в економіці України, відмова держави від цільової інвестиційної підтримки сільського господарства, відсутність у сільгосптоваровиробників власних коштів для інвестицій та безліч інших факторів, які перетворили сільське господарство з пріоритетного інвестиційного об'єкту в інвестиційного аутсайдера;

- потреба держави у створенні господарських структур, що мають великий потенціал до саморозвитку, використовують новітні ефективні технології для виробництва конкурентного продукту при цьому не потребують постійної бюджетної підтримки.

Найбільш дієвими засобами впливу держави на розвиток інтеграційних процесів в АПК є інструментарій правового регулювання (правові норми державного та регіонального рівнів). Законодавчим поштовхом активізації процесу створення агрокомплексів промисловими підприємствами послугував Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 року № 1529/99, який мав пришвидшити забезпечення членам КСП вільного виходу з підприємства і отримання ділянок у натурі, що і призвело до стрімкого зростання орендованих сільськогосподарських земель в 2000 році. Саме на цей час припадають формування перших українських латифундій.

З прийняттям Земельного кодексу України (введеного в дію 1 січня 2002 року) та Закону України "Про оренду землі" від 6 жовтня

1998 року створено законодавчо-правову базу орендних відносин, це дало змогу активно використовувати їх під час створення нових інтегрованих формувань в АПК. Новим Земельним кодексом запроваджено мораторій на продаж ділянок сільськогосподарського призначення, 2004 рік – продовження дії мораторію до 1 січня 2007 року, 2006 рік – до 1 січня 2008 року, 2007 рік – до 1 січня 2010 року, 2010 рік – до 1 січня 2011 року; розгляд законопроектів "Про державний земельний кадастр" та "Про ринок землі", прийняття яких необхідно для скасування мораторію; 7 липня 2011 року було ухвалено Закон України "Про державний земельний кадастр" за № 8077. Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення постане новим шаблоном у розвитку (чи, навпаки, занепадом) агрокомплексів, створених промисловими підприємствами. Саме ця подія визначить першоджерельну мотивацію вливання промислового капіталу в сільське господарство.

Правовим підґрунтям для розвитку агропромислових формувань холдингового типу стали Господарський кодекс України та Цивільний кодекс України, Закон України "Про холдингові компанії в Україні" від 15 березня 2006 року, Державний класифікатор України "Класифікація організаційно-правових форм господарювання" ДК 002:2004, затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 року № 97 та ін.

Аналізуючи національні суб'єктивно-економічні передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами, необхідно нагадати, що аграрно-промислова інтеграція як економічна категорія, насамперед, відображає систему економічних інтересів, в даному випадку інтересів промислових структур-інтеграторів та інтересів сільськогосподарських підприємств-учасників. Тому, саме мотиви вливання промислового капіталу в сільське господарство та мотиви згоди сільськогосподарських підприємств на приєднання (навіть із втратою статусу юридичної особи) до промислових структур-інвесторів доцільно розглядати як економічні передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами. Розглянемо дані передумови через призму економічних інтересів (мотивів) суб'єктів господарювання.

1) Інтереси (мотиви) промислових структур-інтеграторів:

- диверсифікація виробництва, як економічний термін означає проникнення фірм в нові для них сфери діяльності, завдяки чому вони перетворюються в багатогалузеві комплекси. Акцент при цьому

робиться на створенні таких видів діяльності, які не пов'язані з основним виробництвом [7, с. 580];

- сільське господарство є найбільш привабливою галуззю для інвестування у порівнянні з іншими: низькі бар'єри входження в галузь (недооцінка сільськогосподарських земель, низька вартість робочої сили, економічно слабкий стан сільськогосподарських підприємств тощо); податкові пільги; користування державною бюджетною підтримкою;

- рентабельний бізнес для вкладу капіталу. Процес відновлення експортного потенціалу України на зерновому ринку супроводжується зростанням інвестицій у сільське господарство з боку великих компаній. На жаль, діяльність вітчизняних холдингів в АПК спрямована на отримання швидкого прибутку та пов'язана переважно з виробництвом монокультур на експорт.

Загальновідомо, що забезпечення продовольством населення світу є однією із найгостріших проблем глобалізації. Тому не випадково продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) прогнозує зріст цін на продовольство більш ніж в два рази за наступні двадцять років. Цю проблему розуміють основні вітчизняні експортери сільськогосподарської продукції представлені крупними інтегрованими формуваннями в АПК, які враховують той факт, що Україна має великий і помірно задіяний аграрний потенціал;

- можливість перепродати бізнес, вартість якого з урахуванням багатьох чинників, насамперед, після скасування мораторію на продаж сільськогосподарської землі, може зрости в найближчій перспективі.

2) Інтереси (мотиви) сільськогосподарських підприємств-учасників:

- на кінець 90-х років XX століття більшість сільськогосподарських підприємств стали збитковими, без оборотних засобів, із значною заборгованістю за кредитами, кризовим станом матеріально-технічного забезпечення, боргами постачальникам матеріальних ресурсів тощо. Їх фінансове оздоровлення можливе було тільки у випадку інвестиційної підтримки з будь-яких джерел;

- урахування переваг учасників об'єднання холдингового типу: організаційних, виробничо-економічних, фінансових, кадрових та інших [8, с. 242]. Сільськогосподарські підприємства вступаючи в інтеграційні зв'язки, намагаються зменшити ризик, викликаний специфікою аграрного виробництва, його залежністю від природно-кліматичних умов, стихійністю ринку сільськогосподарської продукції;

- зростання кількості крупних агропромислових структур змушує неефективні аграрні підприємства виходити з аграрного бізнесу або змінювати свою спеціалізацію.

У сукупності всі перелічені економіко-правові передумови стали підґрунтям для вливання промислового капіталу у сільське господарство та як результат поштовхом до створення агрокомплексів (агроформувань) промисловими підприємствами.

Висновки. На сучасному етапі одним із найбільш ефективних суб'єктів аграрного ринку є господарські структури, створені промисловими підприємствами, які здійснюють сільськогосподарську виробничу та пов'язану з нею іншу діяльність. Створення агрокомплексів промисловими підприємствами є результатом еволюційного шляху реструктуризації сільськогосподарських підприємств. З огляду на те, що виникнення та розвиток визначених структур ініційований суб'єктами господарювання, а не державою, останній захищається сприймати їх існування як об'єктивну реальність.

В межах проведеного дослідження автором була здійснена спроба розглянути економіко-правові передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами в Україні задля виявлення сутності природи даного суб'єкту господарювання, визначення ролі останнього у сучасній вітчизняній економіці та прогнозування наслідків його господарської діяльності у майбутньому України. За результатами аналізу зроблені наступні висновки.

Виникнення та розвиток агрокомплексів (агроформувань) промислових структур мають чітко виражену соціально-економічну природу, орієнтовані на подолання кризових економічних явищ, викликані нерозвиненістю інституційних перетворень в АПК та мають місце у країнах де ринкова економіка тільки формується.

Враховуючи історичний та світовий досвід, держава за допомогою правових важелів повинна запобігти прояву негативних соціальних, екологічних та економічних наслідків діяльності агроформувань, створених непрофільними господарськими структурами, які прогнозуються в майбутньому.

Виявлення економіко-правових передумов створення агрокомплексів промисловими підприємствами є основною ланкою у визначенні сутності даної господарської структури. Відсутність фундаментального наукового опрацювання та наявність прогалин щодо законодавчої ідентифікації агроформувань, створених промисловими підприємствами, актуалізує перспективи дослідження цього питання.

Використана література:

1. Хозяйственное право. Учебник / Под ред. В.К. Мамутова. – К.: Юринком Интер, 2002. – С. 19-24.
2. Мамутов В.К. Наука права - на службу хозяйственному строительству // Экономика и право: Сб. науч. трудов. – К.: Юринком Интер, 2003. – С. 433.
3. Сайт газети "Ильичевец" // <http://ilich.in.ua/>
4. Група "Смарт-Холдинг" // <http://companies.kontrakty.ua/holdings/44/print.html>
5. Офіційний сайт ОП "Шахта ім. А.Ф. Засядька" // <http://zasyadko.net/index.php/ru/2011-02-14-13-09-02/magrofirma.html>
6. Агрохолдинг "Донецьксталь" // <http://www.madein.dp.ua/view.aspx?type=ja&lang=1&jaid=604>
7. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. Підручник: 2-е вид., доп. і переробл. / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
8. Нестерчук Ю.О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві: монографія / Ю.О. Нестерчук. – Умань: Видавець "Сочінський", 2009. – 372 с.

**Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРТЬБИ
ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА
ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

УДК 351.746.2:343.851

І.Р. Шинкаренко

**■ МОНИТОРИНГ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ
■ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ
■ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

У статті розглянута сутність та елементи моніторингу оперативної обстановки, понятійний апарат, історичні аспекти використання. Досліджено сучасні проблеми моніторингу оперативної обстановки та його роль у протидії злочинності.

Ключеві слова: обстановка оперативна, обстановка кримінологічна, ситуація криміногенна, середовище функціонування, прогнозування оперативно-розшукове.

В статье рассмотрена сущность и элементы мониторинга оперативной обстановки, понятийный аппарат, исторические аспекты использования. Исследованы современные проблемы мониторинга оперативной обстановки и его роль в противодействии преступности.

Ключевые слова: обстановка оперативная, обстановка кримінологическая, ситуация криміногенная, среда функционирования, прогнозирование оперативно-розыскное.

The article deals with the essence and elements of operational situation monitoring, apparatus of scientific definitions, and historical aspects of its use. It also examines modern problems of operational situation monitoring and its role in criminality counteraction.

Key words: operational situation, criminological situation, criminogenic situation, functioning environment, operational detection prognostication.

Поняття оперативно-розшукового моніторингу введено у науковий обіг та практику ОРД в останнє десятиріччя. Англійською мовою

monitoring – контроль, від латинської monitor – той хто попереджає, застерігає, радник консультант. У сучасній українській мові "моніторинг" – регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування [1].

Боротьба зі злочинністю має свої витoki з давніх часів. Держава завжди здійснювала заходи спрямовані на забезпечення безпеки існуючого ладу, особистої безпеки громадян та майна. Означене не можливо без здійснення спеціальних заходів спрямованих як на викриття конкретних злочинців так і збір інформації про стан громадської безпеки та політичної ситуації.

До першої згадки про використання моніторингу (збору інформації про середу існування з використанням агентурної розвідки) можна віднести вказаний у Книзі Чисел, глава XIII, ст. 3, 18-30, (1990) розділ, де розповідається про те, що Мойсей за завданням господа, послав своїх прибічників в землю Ханаанскую з метою, щоб вони встановили, яка це земля та народ, що там проживає, його чисельність, наявність та стан оборони міст, родючість землі. Через сорок днів посланці вернулись і розповіли про побачене, підкріпивши свій звіт зразками землі Ханаанської [2]. Фактично завдання агентів Мойсея відображало сутність моніторингу середу існування.

Важливе значення для становлення моніторингу (розвідки) має вислів давньокитайського військового полководця Сунь-Цзи. У своєму трактаті "Мистецтво війни" він зазначав: "Якщо ти знатимеш силу ворога та свою, ти можеш не боятися і сотні битв. Якщо ти знатимеш свою силу та не знатимеш сили ворога, то на кожную твою перемогу буде одна поразка. Якщо ж ти не знатимеш ні своєї сили, ні ворожої, то ти тупиця, який постійно програватиме війни [3]. Як бачимо ним визначені завдання моніторингу та складові оперативної обстановки: вивчення своїх сил та сил ворогу.

Легенди і міфи Древньої Греції переповнені прикладами таємних, конспіративних дій античних героїв. Розповіді про оперативнорозшукові дії зустрічаємо ми в історичних довідках про Вавилон, Рим, Єгипет.

Людей завжди цікавило, що робиться навколо них, чим займаються як вороги, так і друзі, близькі і далекі сусіди, як члени суспільства дотримуються загальних правил поведіння. Особливу увагу привертати ті члени суспільства, які своєю поведінкою порушували норми співжиття в племені, роді, етносі, в місцях проживання

общини. Таким чином окреслювався перелік об'єктів моніторингу з використанням спеціальних осіб (агентів) та негласних заходів.

Сьогодні однією з важливіших умов ефективної діяльності правоохоронних органів по нейтралізації впливу злочинності на суспільство є глибокий та всебічний її аналіз на підставі постійного моніторингу середі функціонування правоохоронних органів. Без такого аналізу неможливо досягти позитивних результатів у сфері протидії злочинності.

У пізнавально-прикладному аспекті, стосовно протидії злочинності, центральне місце займає наочне з'ясування і глибокий аналіз конкретних об'єктів оперативно-розшукової уваги, які є сукупністю певних явищ, процесів і фактів, і мають безпосередній зв'язок з вказаною діяльністю. Означене неможливе без вивчення стану середі функціонування органів внутрішніх справ, яка характеризується низкою показників.

Результатом пізнавальної діяльності, є вибір конкретних рішень та заходів оперативно-розшукового, організаційного та адміністративного впливу на означену сферу на підставі результатів та оцінки моніторингу її стану. Одною з назв такого стану є оперативна обстановка. Моніторинг та оцінка оперативної обстановки складається з визначення, насамперед, реальних умов з позиції ефективного виконання правоохоронними органами своїх задач і функцій.

За роки існування теорія оперативної обстановки пройшла значну еволюцію у роботах Ю.І. Андрєєва, А.Є. Андрієвського, О.М. Бандурки, Б.І. Бараненка, В.М. Бригдалова, В.А. Бірюкова, С.Є. Віцина, Б.С. Воронцова, О.А. Гапона, О.Ф. Долженкова, Ю.В. Дубка, В.П. Захарова, М.Н. Зінгера, М.В. Корнієнка, В.А. Лаптія, О.Г. Лекаря, М.П. Лашина, В.А. Лукашова, М.П. Лашина, А.В. Ліпкана, Д.Д. Макарова, Н.Т. Михайлика, Б.Г. Морохина, П.І. Мурашова, П.М. Назарова, Д.Й. Нікіфорчука, А.М. Попова, В.Л. Ординського, М.Б. Саакяна, В.Г. Самойлова, В.О. Сілюкова, Г.К. Синилова, О.Є. Трусова, В.Т. Томіна, Г.А. Туманова, В.П. Цокала, Д.В. Якубовського та ін. [4-11].

Критично проаналізувавши думки попередників, ми вважаємо, що оперативна обстановка це окрема науково-практична категорія ОРД, *яка полягає в сукупності взаємно пов'язаних географічних, соціально-демографічних, соціально-економічних та політичних умов притаманних конкретному об'єкту оперативної уваги або території, на якій функціонує правоохоронний орган, аналітико-статистичної характеристики злочинності, правопорушень гро-*

мадського порядку, стану сил і засобів правоохоронного органу і ефективності його оперативно-службової діяльності, що зумовлюють характер організаційних, адміністративних та оперативно-розшукових заходів по забезпеченню виконання функцій протидії злочинності й забезпечення нейтралізації загроз національній безпеці України.

Як вбачається з нашого визначення та думок інших науковців, оперативну обстановку слід розглядати як двоєдину категорію: теоретичну модель середі та умов функціонування правоохоронного органу та об'єкт його організаційного впливу, а також інших соціальних суб'єктів з метою вирішень завдань протидії злочинності та забезпечення нейтралізації загроз національній безпеці України.

У першому випадку вона складається з низки наступних елементів:

- географічні, демографічні і соціально-економічні особливості території, що обслуговується органами внутрішніх справ;
- злочинність (її стан як сукупність злочинів і осіб, що їх скоїли, в умовах конкретного міста і часу);
- якісний і кількісний стан громадського порядку;
- фактори, які здійснюють детермінуючий вплив на злочинність та ускладнюють або облегшують діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії злочинності;
- наявність, стан і результативність застосування сил і засобів боротьби з ними.

Елементи оперативної обстановки можливо поділити на наступні групи:

- географічні, соціально-демографічні та соціально-економічні особливості об'єкту обслуговування або конкретній території;
- стан та прогноз динаміки, тенденцій злочинності і порушень громадського порядку;
- стан сил і засобів правоохоронного органу і ефективності його оперативно-службової діяльності.

Розглянуті нами елементи та чинники оперативної обстановки відносяться до загальних, у яких діють правоохоронні органи. Стосовно особливостей конкретного об'єкту, території або виду оперативної обстановки вони набувають різного змісту.

Таким чином *оперативна обстановка* – це характеристика середі функціонування у обмеженому відрізку часу у співставленні з кримінологічною обстановкою (характеристика злочинності), наяв-

ними правоохоронними силами на конкретній території або об'єкті, результативністю протидії злочинності,

На наш погляд *середя функціонування* складається з наступних елементів:

1. Територія - геополітична характеристика, географічне розташування, кліматичні умови, соціально-економічні особливості.

2. Об'єкти, розташовані на території обслуговування - соціальні, культурні, господарчого призначення, підприємства, транспортні магістралі та вузли, громадські місця, розважальні заклади, установи освіти, громадського харчування, установи виконання покарань, інші спеціальні установи, наявність поселень, виявленні місця концентрації злочинного елементу та злочинні кубла (розпусти, наркоманів) тощо.

3. Населення - чисельність, соціально-демографічний та національний склад, відносний відсоток раніше засуджених.

Таким чином ми можемо визначити співвідношення "криміногенна ситуація" - "кримінологічна обстановка" - "оперативна обстановка", як приватного з загальним.

Враховуючи багатоаспектність сучасного погляду на оперативну обстановку, значну кількість її елементів та взаємопов'язаних чинників, що впливають на її, можемо зробити висновок, що моніторинг стану оперативної обстановки є складним багатоетапним процесом.

Враховуючи визначені нами складові оперативної обстановки її моніторинг складається з наступних елементів:

1. Моніторинг середя функціонування.
2. Моніторинг кримінологічної обстановки.
3. Моніторинг сил та засобів правоохоронних органів.
4. Моніторинг результативності протидії злочинності.
5. Моніторинг громадської думки про стан середя функціонування, криміногенної ситуації, результативність діяльності правоохоронних органів.

При цьому слід враховувати, що моніторинг конкретної середя функціонування має свої особливості, однак наукою відповідно до сучасних реалій не визначено все різноманіття позитивних та негативних чинників, що впливають на стан оперативної обстановки.

На сьогодні теоретично не обірунтовані принципи, завдання, види моніторингу оперативної обстановки в залежності від території, об'єкту, напрямку протидії злочинності тощо.

Аналіз проблем організації протидії злочинності оперативно-розшуковими заходами дозволяє стверджувати, що зміст моніторингу не обмежується постійним контролем (діагностуванням) ситуації. До

його складу входять аналіз та прогнозування оперативної обстановки, планування заходів впливу на стабілізацію оперативної обстановки.

Завдання створення проактивної моделі діяльності оперативних підрозділів виводить на першочергове завдання створення системи прогнозування тенденцій оперативної обстановки, що базується на ґрунті досягнень суспільних та природних наук.

Слід зазначити, що проблеми прогнозування у правовій сфері не є новими. Що ж стосується передбачення в боротьбі зі злочинністю, то його проблеми були і є предметом теоретичних досліджень спеціальних наук так званого кримінального циклу і насамперед криміналістики, в межах якої білоруським вченим-криміналістом Горшеніним Л.Г. було розроблено "теорію криміналістичного прогнозування" [12].

Слід зауважити, що в останні роки основним об'єктом прогнозування був рівень та динаміка злочинності. Так, С.В. Яковлевим, С.Б. Шеховцевим, Ю.В. Гнусовим сформульовано основні завдання, які виникають під час прогнозування злочинності: "1) аналіз структури злочинності і виявлення найбільш істотних чинників, що впливають на її рівень; 2) побудова системи прогнозованих показників злочинності; 3) розробка апарату математичного аналізу прогнозованих показників; 4) установлення причинно-наслідкових зв'язків між злочинністю і чинниками, що її відображають; 5) аналіз динаміки злочинності і з'ясування тенденції її розвитку; 6) виявлення основних закономірностей розвитку злочинності на основі характеристик цих тенденцій; 7) розробка математичного апарату прогнозування; 8) прогнозування конкретних і узагальнених показників та ін. [13]". Однак ця методика не є універсальною і може застосовуватися тільки до окремих злочинів без урахування кримінологічної ситуації взагалі, чинників та тенденцій оперативної обстановки, зокрема.

Розробка проблеми оперативно-розшукового прогнозування вимагає встановлення термінологічної чіткості даного поняття. Крім того, вводячи таке поняття і прагнучи наповнити його конкретним змістом, аж до розробки основних положень теорії та методології, об'єктів та цілей, необхідно чітко визначити межі того, що слід іменувати прогностико-оперативно-розшуковими дослідженнями. У літературі досить часто як тожожні використовуються терміни "передбачення", "проорокування", "прогнозування" [14]. Разом із тим зазначені терміни мають різну змістову та функціональну спрямованість.

Заслугує уваги точка зору засновників Московської наукової школи ОРД, які вважають, що наукове проорокування та прогнозування відрізняються одне від одного за підставою, що наукове про-

гнозування надає можливість передбачити розвиток суспільства, кримінологічної обстановки в цілому, а розвиток кримінологічної ситуації прогнозування вирішує більш вузькі питання, наприклад, стосовно окремого виду злочинів тощо [15].

Підсумовуючи наведені точки зору, можна констатувати:

По-перше, з етимологічного та гносеологічного поглядів слід говорити про пророкувальну, діагностичну, прогностичну та евристичну функції оперативно-розшукового моніторингу як самостійної форми одержання інформації про майбутній стан об'єктів їх пізнання.

По-друге, рівень розвитку загальної теорії оперативно-розшукового пророкування, діагностування та прогнозування, які в свою чергу є складовими елементами теорії оперативно-розшукового моніторингу. Оскільки розкрити закони розвитку об'єктів пізнання дуже складно і оперативно-розшукова наука стоїть тільки у витоків таких відкриттів, то й питання про створення теорії оперативно-розшукового пророкування ще не поставлено на порядок денний.

По-третє, об'єктами оперативно-розшукового прогнозування на нинішньому етапі розвитку даного вчення мають бути визнані як не існуючі в момент побудови прогнозних висновків явища, процеси, стани, тобто не дані нам у досвіді, так і об'єкти, які реально існують, але не спостерігаються.

По-четверте, аналіз прогностичної літератури дає змогу сформулювати основні характеристики категорії "*прогнозування*", котрі, як уявляється, є найбільш прийнятними для оперативно-розшукової сфери дослідження:

- прогнозування - це систематична спеціальна науково-практична діяльність;
- прогнозування є сферою єдиного процесу пізнання, повернутою до аналізу минулого (специфіка розвитку), теперішнього (наявні ресурси і уявлення) та майбутнього (потреби і можливості), тобто в основі прогнозу закладено об'єктивну інформацію про закономірності існування і розвитку того чи іншого об'єкта, його взаємозв'язки. Сам же прогноз як результат прогностичної діяльності являє собою обґрунтоване судження щодо майбутнього, яке не спостерігається в даний момент стану об'єкта;
- прогностичний висновок є функцією двох аргументів: теоретичного знання (сформульованого на підставі теорії та виявлених закономірностей) і емпіричних даних. Це положення є особливо важ-

ливим для оперативно-розшукової прогностики, теоретична база якої ще перебуває в стадії становлення;

- прогнозування починається там, де самі закономірності, покладені в основу побудови прогностичних висновків, мають тенденційну або статистичну форму. При цьому власне і передбачити можна тільки основні тенденції, а не усю суму змін, тільки основні напрямки, логіку розвитку;

- у момент висловлювання повинні існувати: спосіб верифікації застосованого методу прогнозу, спосіб апіорної оцінки імовірності появу події, що припускається (стану об'єкта) та спосіб перевірки здійснення події, що прогнозується. Зазначені положення реалізуються за допомогою: а) застосування до даного об'єкта декількох методів прогнозування, оскільки тільки багатоваріантний прогноз в змозі враховувати увесь спектр можливих змін умов, нових обставин тощо; б) безперервного оцінювання імовірності прояву події, що прогнозується, в міру наближення до моменту реалізації прогнозу; безперервного уточнення прогностичних висновків на підставі все більш глибокого теоретичного аналізу закономірностей практики, що розвивається);

- у прогнозах відображаються не тільки характеристики виникнення й розвитку стану прогнозованого об'єкта, що не спостерігається, а й імовірні строки його настання, тобто прогнозист визначає не конкретну дату настання події, що прогнозується, а час найбільшої імовірності її здійснення при існуючих тенденціях. При цьому висловлення, які складають прогноз, є модальними, оскільки вони виражаються в судженнях не про реальні, а можливі події.

Розгляд наведених ознак є необхідною умовою формування понятійного апарату оперативно-розшукової прогностики, як складовою теорії оперативно-розшукового моніторингу, визначення її концептуальних положень.

Враховуючи думки Г.М. Бірюкова, О.О. Дульського, В.П. Євтушка, В.Ю. Журавльва, І.П. Козаченка, В.І. Литвиненка, С.С. Овчинського [16; 17, с. 14; 18, с. 12-13; 19, с. 12-13; 20, с. 15; 21 - 23], можемо визначити види оперативно-розшукового прогнозування:

- а) стратегічне прогнозування тенденцій та чинників розвитку середі функціонування, кримінологічної обстановки, сил та засобів правоохоронних органів, результативності протидії злочинності, громадської думки про стан середі функціонування, криміногенної ситуації, результативність діяльності правоохоронних органів.

б) тактичне прогнозування ситуації на період здійснення конкретних оперативно-розшукових заходів:

- прогнозування імовірної ситуації, що може скластися в період проведення оперативно-профілактичних заходів, для визначення варіантів-моделі використання оперативно-розшукових сил та засобів та вибору тактики протидії злочинності (організаційно-управлінське прогнозування);

- прогнозування імовірної поведінки об'єктів оперативно-профілактичного впливу з метою визначення тактичних прийомів здійснення оперативно-розшукових заходів щодо протидії злочинності;

- прогнозування імовірної поведінки негласних співробітників у визначених умовах під час виконання завдань оперативних працівників, що необхідно для визначення моделі їх навчання та інформаційно-тактичного забезпечення їхньої діяльності.

Ураховуючи думки вчених-кримінологів, криміналістів, які досліджують проблеми криміналістичного [24, с.105-108], кримінологічного прогнозування [25], та думки вчених у галузі оперативно-розшукової діяльності [26], дозволяє надати типовий формалізований алгоритм оперативно-розшукового прогнозування, який, на наш погляд, повинен складатися з таких етапів:

- формулювання мети і завдань прогнозу;

- аналіз результатів оперативно-розшукового моніторингу, негативні та позитивні чинники, що впливають на її стан оперативної обстановки;

- систематизація, перевірка з використанням альтернативних джерел (СМІ, державні та суспільні установи, опитування громадян, соціологічний моніторинг) та аналіз зібраної інформації;

- оцінка існуючого на конкретному об'єкті оперативної уваги та в цілому в державі (залежно від ієрархічного положення оперативного підрозділу) стану оперативної обстановки щодо попередження злочинності;

- визначення чинників, що впливають на стан оперативної обстановки, їх позитивного та негативного впливу;

- побудова математичної моделі оперативної обстановки;

- отримання вихідних даних щодо прогнозу;

- розробка альтернатив розвитку оперативно-розшукової ситуації залежно від вибору варіанту моделі організації ОРД;

- розробка узагальнюючого прогнозу.

Аналогічно прогноз може здійснюватися відповідно до поведінки осіб зі злочинного середовища тощо. При цьому прогнозування може бути:

- для планування та проведення окремого заходу та оперативно-розшукової операції;
- короткострокове - квартал, півріччя, рік;
- середньострокове - п'ять-десять років;
- довгострокове - п'ятнадцять та більше років.

Ми вважаємо, оперативно-розшукове прогнозування повинно розглядатися як невід'ємна частина процесу оперативно-розшукового моніторингу та бути його результативною частиною. Таким чином оперативно-розшуковий моніторинг можливо розглядати як приватну частину теорії ОРД та як частину оперативно-розшукового процесу. Останній полягає у здійсненні постійного спостереження за станом, тенденціями, чинниками оперативної обстановки та створення прогностичної моделі її розвитку, з метою визначення ефективної моделі використання сил і засобів ОРД у протидії злочинності.

Використана література:

1. Юридична енциклопедія, т. 3. С.764. / Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. - К.: "Укр. Енцикл.", 2001.
2. Библия: Книга ветхого Завета. Четвертая книга Моисеева. Числа. - 1990. - Гл. XIII. - Ст. 3. - С. 18-30.
3. Сунь-Цзы. Трактат о военном искусстве. - М.: Военное издательство министерства обороны Союза ССР, 1955. - 94 с.
4. Горяинов К.К. Криминологическая обстановка (Методологические аспекты). - М., 1991. - 84 с.
5. Долженков О.Ф. Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами ОРД ОВС: дис. ... доктора юрид. наук: 21.07.04 / Долженков Олександр Федорович - Х., 2002. - 445 с.
6. Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е.: Криминология : Учебник. Под ред. В.Г. Лихолоба В.П. Филонова. - Киев - Донецк, 1997. - 398 с.
7. Ортинський В.Л. Теоретичні основи, правові та організаційні проблеми протидії нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / В.Л. Ортинський - Х., 2004. - 36 с.

8. Орлов Ю.Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теоретичні, правові та організаційно-тактичні проблеми) : Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / Ю.Ю. Орлов. - К., 2008. - 34 с.

9. Саакян М.Б. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукових операцій органів внутрішніх справ: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 - оперативно-розшукова діяльність / М.Б. Саакян. - К.: КНУВС, 2009. - 36 с.

10. Силаев, А.И. Криминологическая обстановка: содержание, понятие / Проблемы криминологии и профилактики правонарушений. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. - С. 3-14.

11. Вицин С.Е. Системный подход и преступность. - М., 1980. - 220 с.

12. Горшенин Л.Г. Теория криминалистического прогнозирования. - Автореф. дисс. На соискание научн. степени... док. юрид. наук: 12.00.09 - "уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность" / Л.Г. Горшенин. - Минск, 1994. - 35 с.

13. Яковлев С.В. Оцінка динаміки розвитку злочинності / С.В. Яковлев, С.Б. Шехоцов, Ю.В. Гнусов // Вісник Ун-ту внутр. справ. - Х., 1997. - Вип. 2. - С. 11.

14. Loose W., Stiller G.. Wie ist eine Prognose der Kriminalitätsentwicklung und - vorbeugung möglich? // Staat und Recht - 1967. - № 9. - S. 1459.

15. Лукашов В.А. Об организационно-управленческом прогнозировании / В.А. Лукашов // Труды Московской ВШМ МВД СССР. - 1972. - С. 43-58

16. Бірюков Г.М. Основи оперативно-тактичного забезпечення розкриття підрозділами карного розшуку злочинів, що вчиняються групами осіб, які мають ознаки організованих злочинних груп: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 21.07.04 - оперативно-розшукова діяльність / Г.М. Бірюков. - К.: НАВСУ, 1999. - 18 с.

17. Дульський О.О. Організаційно-правові основи діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 21.07.04 - оперативно-розшукова діяльність / О.О. Дульський - К.: НАВСУ, 2003. - 19 с.

18. Євтушок В.П. Правові та організаційні засади оперативно-розшукової тактики: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 21.07.04 - оперативно-розшукова діяльність / В.П. Євтушок - К.: НАВСУ, 1999. - 18 с.

19. Журавльов В.Ю. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 21.07.04 - оперативно-розшукова діяльність / В.Ю. Журавльов - Х.: НУВС, 2002. - 17 с.

20. Литвиненко В.І. Правові та організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / В.І. Литвиненко – К.: НАВСУ, 2002. – 21 с.

21. Овчинский С.С. Роль оперативно-розыскного прогнозирования в борьбе с организованной преступностью / С.С. Овчинский // Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: ИНФРА, 1997. – С. 340-350.

22. Орлов Ю.Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теоретичні, правові та організаційно-тактичні проблеми) : Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д.ю.н.: 21.07.04 / Кафедра теорії та практики оперативної роботи КНУВС, МВС України. – К, 2008. – 34 с. - (захист 18.03.08)

23. Саакян М.Б. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукових операцій органів внутрішніх справ: Дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / М.Б. Саакян. – К. КНУВС, 2009. – 386 с.

24. Горшенин Л.Г. Основы теории криминалистического прогнозирования: Монография / Л.Г. Горшенин. – М.: Академия МВД РФ, 1993. – 123 с.

25. Зелинский А.Ф. Некоторые теоретические вопросы индивидуального прогноза и следственные версии / А.Ф. Зелинский // Проблемы предварительного следствия: Сб. науч. тр. Волгоградской ВШШ МВД СССР. – 1973. – Вып. 2. – С.117-123.

26. Синилов Г.К., Тихоненко В.И. Эволюция экономических преступлений и их прогностическая оценка до 2000 года / Г.К. Синилов, В.И. Ткаченко // Проблемы борьбы с преступностью в условиях столичного региона: Сб. научн. трудов. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1995. – С. 15-21.

УДК 351.745.7

І.О. Вороное

**ВИКОРИСТАННЯ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ТЕХНОЛОГІЙ ВІЗУАЛЬНОГО
АНАЛІЗУ ДАНИХ ТА ВИЯВЛЕННЯ
ПРИХОВАНИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

У статті розглядаються можливості обробки інформації незалежно від об'єму та формату за допомогою технологій візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків, реалізованих у програмних засобах i2 Limited.

Ключові слова: цифрова інформація, візуальний аналіз, об'єкт, подія, зв'язок.

В статті розглядаються можливості обробки інформації незалежно від об'єму та формату за допомогою технологій візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків, реалізованих в програмних засобах i2 Limited.

Ключевые слова: *цифрова інформація, візуальний аналіз, об'єкт, подія, зв'язок*.

The article discusses possibilities of information treatment not dependent upon a volume and format through technologies of visual analysis of data and exposure of the hidden connections realized in i2 Limited software.

Key words: *digital information, visual analysis, object, event, connection*.

Проблеми використання у правоохоронній діяльності можливостей високих інформаційних технологій відносяться сьогодні до числа найважливіших і ключових. Теоретичне осмислення цих проблем – об'єктивна потреба і необхідна умова ефективної протидії злочинності в рамках такої державної форми як оперативно-розшукова діяльність.

Теоретичним основам використання технічних засобів для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) було присвячено праці таких вчених, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, А.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорельський, О.П. Снігерьев та інших.

Збільшення функціональних можливостей програмних засобів загального користування та виникнення спеціальних, стали поштовхом до наукових досліджень щодо ефективності їх застосування в ОРД. Окремі проблемні питання використання комп'ютерних засобів для вирішення завдань оперативної розробки, а також загальні основи використання високих інформаційних технологій в ОРД органів внутрішніх справ розглядалися Ю.В. Степановим та Д.М. Цеханом відповідно.

Визнаючи значимість здобутків означених науковців, необхідно наголосити на тому, що не дослідженими залишаються питання використання в ОРД технологій візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків, реалізованих у спеціальних програмних засобах. Враховуючи специфіку сучасних інформаційних процесів, це значно знижує ефективність оперативно-розшукової практики, що і обумовлює актуальність цієї теми, яка безпосередньо відповідає п. п. 1, 6, 14, 21, 22 додатку № 3 "Пріоритетних напрямів наукових досліджень, що потребують першочергового розроблення та впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ за період 2010 – 2014 років", затверджених Наказом МВС України від 29 липня 2010 року № 347.

Мета даного дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності використання в ОРД технологій візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків, реалізованих у спеціальних програмних засобах для обробки та фіксації інформації у цифровому форматі, у тому числі оперативно-розшукової.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі дослідницькі завдання:

- акцентувати увагу на основних тенденціях розвитку сектору високих інформаційних технологій в аспекті їх впливу на ОРД;
- охарактеризувати технології візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків, які реалізовані у спеціальних програмних засобах;
- вивчити ситуацію на ринку спеціального програмного забезпечення, що використовується для аналізу значних об'ємів даних та пошуку прихованих зв'язків;
- обґрунтувати доцільність використання конкретного програмного засобу;
- визначити основні напрями використання обраного програмного засобу в ОРД.

Група міжнародного об'єднання "Deloitte Touche Tohmatsu" представила звіт під назвою "Прогнози основних напрямів розвитку сектора високих технологій, засобів масової комунікації та телекомунікації в 2011 році" [1]. Серед зазначених у даному звіті тенденцій, в аспекті даного дослідження, увагу привертають такі:

- швидка зміна носіїв інформації;
- підвищення швидкості доступу до інформаційних ресурсів;
- подальша спеціалізація компаній, що надають певні послуги;
- перехід до більш різноманітного програмного середовища;
- зростання кількості унікальних користувачів мережі Інтернет до 1 млд.;
- розміщення більш 2 трлн. рекламних повідомлень у соціальних мережах.

Поряд із цим, необхідно відмітити таку важливу, але не вказану у звіті тенденцію як швидке збільшення обсягу цифрової інформації у світі, який почав зростати за експоненціальним законом, про що переконливо свідчать наступні дані. Так, у 2003 р. зарубіжні фахівці вважали, що обсяг цифрової інформації подвоюється через кожні три роки [2], але в 2009 р. аналогічний процес вже відбувався значно коротше – через кожні 18 місяців [3].

З огляду на те, що інформація є однією з ключових змістовних категорій теорії та практики ОРД, виникає необхідність у застосуванні відповідних технологій для аналізу великих обсягів даних і виявлення прихованих зв'язків. Значна частина аналітичної роботи в даному напрямку полягає у виявленні зв'язків між об'єктами. Основними поняттями моделі даних стають "об'єкт" і "зв'язок". Така інформація здебільшого не може бути агрегована, що робить традиційні засоби представлення інформації у вигляді екранних форм і таблиць не ефективними.

Слід також враховувати, що дані можуть поступати як із взаємозв'язаних між собою джерел, так абсолютно незалежних один від одного. В цьому випадку виникає проблема в зручному і надійному способі ідентифікації інформаційних об'єктів і їх ефективної селекції з подібних джерел даних, оскільки об'єм дублюючих даних може бути досить значним.

Таким чином, на перший план виходять візуальні засоби аналізу і такі графічні представлення даних як специфічні діаграми: зв'язків, послідовності подій і транзакцій. При цьому не повинна втрачатися можливість роботи з окремим об'єктом для виявлення його зв'язків і взаємин з іншими об'єктами.

Відомо, що класифікація є єдиною універсальною формою представлення і систематизації знань, яка дозволяє звести усе різноманіття об'єктів, процесів і явищ реальній дійсності, їх численних зв'язків і взаємних залежностей, що знаходяться в безперервному русі (зміні), до кінцевої спостережуваної безлічі класифікаційних об'єктів і їх ознак [4, 18].

В загальному випадку, класифікаційна система людини дозволяє:

- використовувати різноманітні нечіткі і багатозначні поняття;
- ідентифікувати, розпізнавати, діагностувати та групувати складні ситуації;
- будувати причинно-наслідкові та просторово-часові зв'язки;
- орієнтуватися в складних ситуаціях і прогнозувати варіанти їх розвитку;
- приймати рішення для досягнення поставленої мети.

Для підвищення інформаційно-пропускної здатності людини, особливо в умовах зростання обсягів цифрової інформації при необхідності її інтерактивної обробки, необхідно використовувати спеціальні програмні засоби.

Ситуація на ринку спеціального програмного забезпечення свідчить про відсутність конкурентоздатних вітчизняних виробників,

а серед зарубіжних компаній контрастно виділяються Microsoft, MicroStrategy, Lexis Nexis, i2 Limited, Visual Analytics та Xanalis.

Програмні продукти цих компаній, істотним чином відрізняючись архітектурно, використовують одну і ту ж модель даних – "об'єкт-зв'язок" і значною мірою перетинаються функціонально, оскільки так чи інакше намагаються вирішувати одні і ті ж завдання.

Продукти компанії Microsoft, що створюються для рішення таких завдань, являють собою сімейство операційних систем та спеціальних програмних засобів:

- Microsoft Windows Server 2008, SQL Server 2008 і Visual Studio 2008 (забезпечують надійну безпечну платформу, за допомогою якої можна створювати веб-додатки нового покоління, оптимізувати інфраструктуру закладу і надавати дані для прийняття більш зважених управлінських рішень);

- Microsoft SharePoint Server 2007 (новий серверний додаток в складі Випуск 2007 системи Microsoft Office. Його можна використовувати для забезпечення спільної роботи, впровадження бізнес-процесів й надання доступу до інформації, важливої для організаційних цілей та процесів);

- Microsoft Office 2007 (дозволяє співробітникам організацій налаштувати спільну діяльність з іншими користувачами, партнерами та клієнтами, а самим організаціям – оптимізувати роботу з інформацією).

Продукти MicroStrategy – це лінійка продуктів "Business Intelligence". Найбільш виправдане використання MicroStrategy в організаціях, де аналізуються великі об'єми інформації (мільярди записів), а також в компаніях з розподіленою організаційною структурою та таких, що мають потребу в потужних аналітичних інструментах. За допомогою цього програмного пакету можуть бути сформовані аналітичні звіти, проведено глибокий аналіз, досягнуто чудової візуалізації.

Програмний комплекс Lexis Nexis є одним з найбільших світових сервісів з надання комерційної інформації та бізнес-даних, який містить більше 36000 джерел та 160 баз даних, що включають в себе юридичні бази даних провідних країн світу, законодавство Євросоюзу, міжнародну аналітику, дані про юридичні компанії, адвокатів, статистичну інформацію.

Можливість посісти стратегічне місце в інформаційних потоках, отримати великі прибутки та постійна конкуренція призвела до збільшення суб'єктів виробництва спеціальних програмних засобів та

їх динамічного оновлення. Різноманітність апаратних та програмних засобів, їх постійне оновлення та збільшення функціональних можливостей створюють значні труднощі для використання їх в ОРД, констатує в цьому контексті Д.М. Цехан [5, 5].

В аспекті розв'язання завдань оперативної розробки Ю.В. Степановим було розглянуто 230 програмних засобів створення, обробки, знищення та відновлення комп'ютерної інформації [6, 4]. Віддаючи належне досліднику, чий науковий розробки становлять значний внесок у вивчення проблеми, водночас слід зауважити про безперспективність такого підходу з огляду на декілька обставин. Враховуючи важливість такого питання як використання програмного засобу у правоохоронній діяльності, зокрема в ОРД, необхідно визначитися із критеріями відбору. Уважаємо, що більш доцільно концентрувати увагу на виробниках, що займають лідируюче положення на ринку відповідних послуг, оскільки вони зможуть надати детальний опис засобу, споживчі характеристики та особливості, ліцензійні зразки для тестування, програму підтримки, провести навчання.

Піонером і *de facto* стандартом в області слідчого аналізу для правоохоронних органів країн Європи та США можна вважати компанію i2 Limited. Враховуючи, що програмне забезпечення i2 Limited рекомендоване Інтерполом як стандарт в області аналізу і використовується в роботі понад 2000 державних (у тому числі правоохоронних), і комерційних організацій більш ніж в 120 країнах світу, вважаємо, що саме його використання буде найбільш доцільним та виправданим.

Компанія i2 Limited, яка була заснована в 1990 році, створила і постійно розвиває ряд сучасних аналітичних програмних засобів для обробки та фіксації необхідної інформації з великих об'ємів різнорідних даних.

Виробником рекомендується використовувати такі інформаційно-аналітичні системи у боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, незаконним обігом зброї та наркотиків, розповсюдженням контрафактної продукції, а також злочинами у сфері високих інформаційних технологій [7].

Продукти i2 Limited складаються з основного компоненту (Analyst's Notebook) та додаткових модулів (iBridge, iXv, ChartExplorer, Analyst's Notebook Development Kit, iBase, Pattern Tracer Telephone Call Analysis, TextChart та ChartReader).

Основний компонент дозволяє швидко та ефективно проводити аналіз системи взаємопов'язаних об'єктів і динаміки послідовних

подій, відображаючи при цьому результати дослідження у вигляді зручних для розуміння схем та діаграм. Інформація може відображатися у вигляді об'єктів до яких у разі необхідності можливо додати додаткові атрибути і картки даних з коментарями. Такі об'єкти можуть бути представлені як піктограми, так і як фотографії, аудіо записи, відеозаписи або файли в іншому форматі. За допомогою наявних в Analyst's Notebook функцій можна об'єднувати елементи діаграм, шукати зв'язки, що існують між ними, використовувати систему пошуку елементів, просліджувати "шлях", що об'єднує об'єкти. Таким чином, Analyst's Notebook значно збільшує ефективність роботи аналітичних груп, допомагає приймати рішення у роботі зі складними багатоепізодними справами.

Одна з причин популярності Analyst's Notebook полягає в тому, що його можна використовувати з іншим програмним забезпеченням - модулями, що значно розширюють його можливості.

Потужне і одночасно просте у використанні інтеграційне рішення iBridge (інформаційний міст), дозволяє з'єднуватися в режимі реального часу з існуючими базами даних, формувати запити і відображувати інформацію в графічному вигляді. Використання даного модуля дозволяє створити єдиний простір для обробки і аналізу даних.

Інструментальний засіб iXv надає можливість візуального аналізу Інтернет-сторінок у довільно обраному web-браузері незважаючи на кількість джерел і різноформатність даних.

Модуль ChartExplorer (дослідник діаграм) забезпечує колективну роботу з даними завдяки функції відстеження змін у файлах та їх змісту. Аналітик, який працює у групі, може легко слідкувати за змінами у даних внаслідок роботи інших її членів.

Модуль Analyst's Notebook Development Kit (розробка зошита аналітика) надає технічним спеціалістам інструментальні програмні засоби для створення окремих предметно-орієнтованих додатків.

Модуль iBase (інформаційна база) - це спеціально створений для правоохоронних структур сучасний інструмент розслідування, який дозволяє збирати та аналізувати дані з різних джерел. Його застосування надає можливість упорядковувати і зіставляти дані використовуючи єдину структуру, а також створювати копію робочої бази даних для автономної роботи.

Pattern Tracer Telephone Call Analysis (створення схем телефонних з'єднань) - ефективний аналітичний інструмент, спеціально створений для пошуку послідовності таких подій як телефонні дзвінки, даних IP-графіку та фінансових трансакцій. Його використання також

дозволяє виявляти найбільш важливі ланцюги зв'язків у групі об'єктів, виявляти існування невідомих осіб та канали їх комунікації.

Textchart (текстова таблиця) – дозволяє витягувати інформацію з неструктурованих даних (документів формату WORD, PDF, HTML), а це забезпечує швидке виділення і перетворення необхідної текстової інформації в структурований графічний формат, що значно полегшує аналітичний процес.

Додатковий інструмент Chart Reader (зчитувач таблиць) – це вільно поширюваний модуль, що допомагає аналітикам обмінюватися фіксованими результатами аналізу з іншими фахівцями, які не мають ліцензії на використання Analyst's Notebook або використовують інші комплекси. Це дозволяє заощадити час за рахунок ефективної співпраці і спільної розробки стратегії, оскільки Chart Reader надає ряд функцій для перегляду, пошуку, навігації і друку створених діаграм, уникаючи при цьому порушення авторських прав.

Аналіз кожного з додаткових модулів переконливо свідчить з одного боку про функціональну індивідуальність, а з іншого – про доповнення один одного, кардинально впливаючи на загальну суму можливостей.

Представником i2 Limited на Україні є компанія "ЕР-ДЖІ-ДЕЙТА". Співробітництво МВС з нею дозволило б як поставляти відповідне програмне забезпечення, так і супроводжувати процес його використання, а головне – організувати підготовку відповідних фахівців для органів внутрішніх справ.

Використання систем інтегрованого управління даними i2 Limited дозволить не лише адекватніше вирішувати завдання ідентифікації дубльованих даних про об'єкти, як у власних, так і в зовнішніх базах даних, але і істотно підвищити якість самих даних, допомагаючи виявити помилки введення, порушення логічних зв'язків і цілісності посилань.

Дані, представлені в графічному вигляді, дозволять виявляти окремі явища на декілька порядків швидше, ніж аналіз табличної або текстової інформації. Ефективність візуальної обробки інформації виражається в тому, що вона дозволяє підключити до активної роботи по ухваленню рішення резерви образного, асоціативного мислення. Представлення ситуації у вигляді образів узагальнює інформацію і дозволяє приймати рішення у предметній галузі.

Резюмуючи сказане, можна зробити висновок, що програмні продукти i2 Limited можуть ефективно використовуватися в опера-

тивно-розшукової діяльності (оперативному пошуку, оперативній розробці, оптимізації негласного співробітництва) для:

- фіксації, візуалізації та структуризації інформації, у тому числі оперативно-розшукової, незалежно від об'єму та формату;
- оптимізації джерел оперативно-розшукової інформації;
- синхронізації даних з метою забезпечення спільної діяльності різних оперативних підрозділів;
- підвищення ефективності інформаційної взаємодії;
- створення схем послідовності подій;
- виявлення прихованих зв'язків між об'єктами, подіями та наслідками.

Таким чином, використання в ОРД технологій візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків, реалізованих у програмних засобах i2 Limited, допоможе розкрити природу і масштаб кримінальних діянь, прийняти обґрунтоване рішення, розробити відповідні плани дій і використовувати наявні засоби найбільш ефективним чином.

Використана література:

1. Прогнозы основных направлений развития сектора высоких технологий, СМИ и телекоммуникаций в 2011 году (№ 3 (18 февраля)) [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <http://crn.com.ua/numbers/reg-numbers/detail.php?ID=31995>. – Назва з екрана.
2. Lyman P., Varian H.R. How Much Information, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sims.berkeley.edu/how-much-info-2003>.
3. Gantz J.F., Reinsel D. As the Economy Contracts, the Digital Universe Expands. An IDC Multimedia White Paper, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.emc.com/collateral/demos/microsites/idc-digital-universe/iview.htm>
4. Омельченко В.В. Общая теория классификации. Часть I. Основы системологии познания действительности. – М., 2008. – 436с.
5. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / Д. М. Цехан. – Одеса, 2011. – 19 с.
6. Степанов Ю.В. Використання комп'ютерних засобів для вирішення завдань оперативної розробки [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / Ю.В. Степанов. – Львів, 2009. – 20 с.
7. <http://www.i2group.com/uk>

УДК 351.746.2:159.923.3:342.98-35.00

І.О. Шинкаренко

**ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ
ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНОГО
ПРАЦІВНИКА ОВС ЩОДО МОНІТОРИНГУ
ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ**

Стаття присвячена особливостям психологічного забезпечення здійснення оперативно-розшукового моніторингу. Висвітлюється роль юридичної та оперативно-розшукової психології для успішного виконання завдань ОРД оперативними працівниками ОВС.

Ключеві слова: *оперативно-розшуковий моніторинг, оперативний працівник, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукова психологія.*

Статья посвящена особенностям психологического обеспечения оперативно-розыскного мониторинга. Освещается роль юридической и оперативно-розыскной психологии для успешного выполнения задач ОРД оперативными работниками ОВД.

Ключевые слова: *оперативно-розыскной мониторинг, оперативный работник, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскная психология.*

The article is devoted to the peculiarities of psychological provision of operational detection monitoring. The role of legal and operational detection psychology for successful fulfillment of operational detection activities by militia officers is also covered in the article.

Key words: *operational detection monitoring, operating officer, operational detection activities, operational detection psychology.*

Сьогодні однією з важливіших умов ефективної діяльності правоохоронних органів по нейтралізації впливу злочинності на суспільство є глибокий та всебічний аналіз обстановки в державі на підставі постійного моніторингу середі функціонування правоохоронних органів. Без такого аналізу неможливо досягти позитивних результатів у сфері протидії злочинності.

При здійсненні такого моніторингу важелем ефективності є психологічне забезпечення діяльності оперативного працівника та врахування психолого-соціальних чинників ускладнення оперативної обстановки.

Ми підтримуємо думку, що чинником ефективності моніторингу оперативної обстановки можливо є психологічні основи підбору, роботи з джерелами – особами під час здійснення заходів з моніторингу оперативної обстановки та психологічні критерії до особистості оперативного працівника, що приймає участь у оперативно-розшуковому моніторингу.

Час висуває складні завдання перед суспільством в цілому і перед правоохоронними органами зокрема. Окреслені в законах України "Про міліцію", "Про службу безпеки України", "Про оперативно-розшукову діяльність" та ще понад 20 законодавчих актах завдання боротьби із злочинністю вимагають рішучого позбавлення від поглядів, що стали тривіальними, на питання підготовки співробітників органів внутрішніх справ в області інтелектуально-правової, службової підготовки. Це потребує приділяти більш уваги морально-психологічній підготовці до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [1-4].

Першочерговим є розробка методик підготовки співробітників органів внутрішніх справ, особливо тих підрозділів, виконання обов'язків яких пов'язане з підвищеним ступенем небезпеки, тобто професійним ризиком.

Проблеми визначення вимог до особистості поліцейського, її психологічних характеристик завжди були в полі зору поліцейської науки. В той же час у психології працівники ОВС розглядалися як єдиний об'єкт дослідження, але тільки в кримінальній міліції України існує понад десять оперативних підрозділів, а в них різні спеціалізації оперативних працівників. У залежності від завдань, що виконують оперативні працівники, існують особливі вимоги до їх психо-професійних характеристик.

Вислів ще у 1922 році шефа поліції м. Берклі (США) Августа Волмера про те, що поліцейський повинен мати мудрість Соломона, мужність Давида, силу Самсона, доброту Доброго Самаритянина, стратегію Олександра, віру Даніель, дипломатію Лінкольна, і, нарешті, глибокі знання із кожної галузі природних, біологічних і суспільних наук, є й на сьогодні актуальним. У той же час, зазначені властивості, на наш погляд, не відображають всю характеристику особистості поліцейського (міліціонера).

Залежно від підрозділу, завдання, що виконують оперативні працівники, змінюються. Аналіз наукової літератури та законодавчих актів свідчить, що завданнями, які вирішують оперативні працівники під час моніторингу оперативної обстановки є:

1) виявлення за допомогою оперативно-розшукових заходів, гласних та негласних джерел оперативної інформації злочинів, встановлення осіб, які їх підготовлюють, скоюють або скоїли, а також інших фізичних об'єктів, що впливають на стан оперативної обстановки;

2) аналіз та прогнозування тенденцій оперативної обстановки з метою вирішення завдань протидії злочинності, забезпечення національної безпеки [5, с. 408-460].

Вирішення означених завдань здійснюється під час:

- аналітичної розвідки;
- індивідуального та групового пошуку;
- зондажу з використанням можливостей конфідентів.

Процес оперативно-розшукового моніторингу складається з фаз, які змінюють одна одну:

1. Збір загальної інформації про середовище функціонування.
  2. Виявлення інформації про кримінологічну обстановку та об'єкти оперативної уваги (системи функціонування інфраструктури, організації діяльності, ієрархії, лідерів, корумпованих зв'язків злочинних організацій).
  3. Пошук інформації про об'єкти оперативної уваги в кримінально-активному та криміногенному середовищі з метою виявлення тенденцій розвитку злочинності.
  4. Пошук оперативно-розшукової інформації щодо конкретних злочинів і злочинців.
  5. Збір та оцінка інформації про сили та засоби правоохоронних органів.
  6. Аналіз результативності протидії злочинності.
  7. Вивчення громадської думки про стан середі функціонування, криміногенної ситуації, результативність діяльності правоохоронних органів.
  8. Оцінка стану оперативної обстановки.
  9. Прогнозування розвитку та тенденцій оперативної обстановки
- У залежності від кола завдань та компетенції, оперативні працівники поділяються на тих, що:
- здійснюють ОРД у повному обсязі;
  - здійснюють окремі оперативно-розшукові заходи [6, С. 9].

Розглядаючи оперативно-розшуковий моніторинг як комплекс розвідувальних і пошукових заходів, здійснюваних спеціально уповноваженими на те особами, переважно негласними засобами і методами з метою визначення тенденцій та чинників оперативної обстановки, можемо дійти висновку про те, що на рівні з організаційним, технічним, фінансовим забезпеченням даної системи, існує і психологічне забезпечення здійснення оперативно-розшукового моніторингу. Воно є однією зі складових систем її забезпечення (підсистемою) і безпосередньо впливає на ефективність діяльності всієї системи моніторингу. Значимість її обумовлена ще і тим, що фахова діяльність суб'єктів оперативно-розшукового моніторингу здійснюється в системі

"суб'єкт - система особливих відношень (у тому числі і конфіденційні відношення) - об'єкт - правові відношення" і належить до професій типу "людина-людина". Забезпечити функціонування підсистеми психологічного забезпечення працівників оперативно-розшукового моніторингу, на наш погляд, повинні спеціалісти-психологи (вчені, оперативні психологи практичних підрозділів, спеціалісти науково-дослідних лабораторій і центрів) МВС України.

На сьогодні в науковій галузі розробка вимог до особистості та психологічних основ діяльності оперативних працівників фактично займається юридична психологія [7] та нова виокремлена галузь - оперативно-розшукова психологія [8].

У той же час аналіз діяльності оперативних підрозділів ОВС свідчить про недостатню професійну підготовку особового складу до виконання завдань оперативно-розшукового моніторингу. Такої думки дотримується понад 50% опитаних оперативних працівників кримінальної міліції.

У зарубіжній літературі розроблені вимоги до працівників поліції, які здійснюють негласні заходи:

- бажання виконувати даний різновид поліцейської роботи, пов'язаний з інтрузивними методами;
- висока кваліфікація в області збереження конфіденційності;
- спостережливість і вміння запам'ятати інформацію;
- фізична витривалість;
- знання психології кримінального елементу їх середовища;
- зовнішність, адекватна тому середовищу, в якому виконується завдання (колір шкіри, національність);
- здатність грати змодельовану роль;
- вміння використовувати спеціальні технічні засоби;
- бути вільним від проблем, що є психологічним бар'єром при виконанні завдання і ін. [9].

На сьогодні у оперативно-розшуковій науці та юридичній психології всі вимоги до особистості оперативного працівника можливо поділити на загальні, спеціальні та специфічні [10]. Перший вид вимог містить у собі загальні для всіх співробітників органів внутрішніх справ якості. Спеціальні та специфічні вимоги визначають особливості особи співробітників оперативних підрозділів. При цьому, спеціальні якості притаманні всім оперативним працівникам, а специфічні - окремим їх категоріям. У нашому випадку оперативним працівникам під час здійснення оперативно-розшукового моніторингу.

Деякі дослідники основними виділяли вольові якості оперативного працівника - дисциплінованість, цілеспрямованість, активність, рішучість, стійкість, сам оволодіння. Інша група якості пов'язані з вирішенням завдань мислення

- а) добре розвинуті здібності зорових та слухових сприйняття;
- б) добру спостережливість;
- в) добру пам'ять та розвинуте мислення;
- г) знахідливість, вміння швидко і точно орієнтуватися у наявній обстановці.

Ми згодні з думкою, що оперативні працівники повинні мати здібності виявлення зі звичайних фактів, подій, об'єктів ті, що ускладнюють оперативну обстановку.

Враховуючи таке положення, на перший план виступає розробка критеріїв оцінки особистих якостей кандидатів, яких приймають на роботу до оперативних підрозділів міліції. Такі критерії можуть стати основою методики відбору кадрів. Ми згодні з думкою про необхідність розробки переліку професійно-психологічної характеристики особистості оперативного працівника міліції [8].

З метою визначення якостей, які повинен мати працівник оперативного підрозділу ОВС, нами було опитано 75 оперативних працівників зі стажом роботи від одного до п'ятнадцяти років. Серед респондентів були начальники оперативних підрозділів (22,2%), старші оперуповноважені (20,5%), оперуповноважені (57,3%). У процесі дослідження було з'ясовано, що респонденти вважають необхідними якостями оперативних працівників для здійснення ефективного оперативно-розшукового моніторингу: пильність, вміння орієнтуватися в складній обстановці, володіти знаннями отримання вербальної та невербальної інформації, аналітичним складом розуму. Опитування дозволило проранжувати необхідні якості працівників оперативних підрозділів ОВС:

- 1) вміння вести конспіративну роботу, не привертаючи до себе уваги оточуючих (78,1%);
- 2) вміння орієнтуватися у складній обстановці (73,8%);
- 3) пильність (68%);
- 4) вміння попередити дії криміногенного контингенту (66,7%);
- 5) здатність чітко викладати думки (59,8%);
- 6) комунікабельність (56,8%);
- 7) спостережливість (47,9%);
- 8) ініціативність (40%);
- 9) вміння передбачати дії осіб, що становлять оперативний інтерес (36%);

- 10) рішучість (33,3%);
- 11) самостійність (33,3%);
- 12) самовладання (31%);
- 13) емоційна урівноваженість (29,1%);
- 14) самостійність (28,3%).

Як бачимо, основними професійно-психологічними якостями оперативних працівників є: вміння вести конспіративну роботу, не привертати до себе увагу оточуючих; вміння орієнтуватися у складній обстановці; пильність; вміння попередити дії криміногенного контингенту; здатність чітко викладати думки; комунікабельність; спостережливість.

Означені якості визначаються, насамперед, особливостями професійної діяльності працівників оперативних підрозділів, яка умовно поділяється на такі складові:

- *міжособистісна комунікація* – опитування осіб, які володіють інформацією про особливості, ста обстановки, робота з конфіденційними та іншими інформаційними джерелами (така робота в середньому займає приблизно 40% робочого часу оперативного працівника);

- *оперативно-розшукові заходи* – пошук інформації, що становить оперативний інтерес та свідчить про стан та чинники оперативної обстановки (займають близько 35% робочого часу);

- *робота з документами* – ознайомлення з аналітичними матеріалами щодо стану протидії злочинності, оперативно-розшукових справ, оформлення документів (займає орієнтовно 25% робочого часу).

Висновки. Підводячи підсумки, можемо констатувати, що виконання оперуповноваженим функцій оперативно-розшукового моніторингу вимагає наявності таких основних психологічних якостей, властивостей та вмінь:

- спроможність вирішувати професійні завдання в у постійно змінюваних ситуаціях;

- психологічна готовність до вирішення завдань протидії злочинній діяльності;

- спроможність до інтенсивної міжособистісної комунікації;

- постійна інтелектуальна активність (аналіз інформації, що безперервно змінюється, утримання в пам'яті великої кількості фактів, прийняття рішення в умовах дефіциту часу);

- мовна кмітливість, вміння швидко і зрозуміло пояснити критичну ситуацію іншому, приховуючи при цьому дійсні наміри;

- високий рівень персональної активності й схильності до розумного ризику.

Використана література:

1. "Про оперативно-розшукову діяльність": Закон України // Відомості Верховної Ради. - 1992. - № 22. - Ст. 303."
2. Про Службу безпеки України": Закон України // Відомості Верховної Ради. - 1992. - № 27. - Ст. 383.
3. "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю": Закон України // Відомості Верховної Ради, 1993. - № 35. - Ст. 358.
4. "Про розвідувальні органи України": Закон України // Відомості Верховної Ради. - 2001. - № 19. - Ст. 94.
5. Сборник международно-правовых документов и национальных нормативных актов по вопросам оперативно-розыскной деятельности / Сост. В.В. Бачила. - Мн.: ООО "ИПА" "Регистр", 2001. - 488 с.
6. Вишня В.Б. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ: [навч посібник. - 2-е вид., доп і перероб.] / В.Б.Вишня, В.М. Рудик, І.Р. Шинкаренко; За ред. канд. юрид. наук, доц. І.Р. Шинкаренка. - Д.: ЮА МВС, 2005. - 196 с.
7. Коновалова В.Е. Правовая психология: [учеб. пособие] / В.Е Коновалова. - Харьков: Основа, 1990. - 199 с.
8. Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / Я.Ю. Кондратьев, Б.І. Бараненко, О.С. Звонко. - К.: РВВ МВС України, 2001. - 30 с.
9. Сурков К.В. Принципы полицейской разведки: Учебное пособие. СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт МВД России, 1995.
10. Дубова І.О. Психологічні особливості професійного спілкування працівників міліції в екстремальних умовах: Автореф. дис. ... канд-та психологічних наук: 19.00.06. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. - 19 с.

УДК 351.746.2:343.137.5

В.О. Черков

**ОСОБИ, ЯКІ НЕ ДОСЯГЛИ ПОВНОЛІТТЯ
ЯК БЕЗПОСЕРЕДНІ ОБ'ЄКТИ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ВПЛИВУ**

У статті розглядаються питання, пов'язані з класифікацією за віковим критерієм осіб, які не досягли повноліття як безпосередніх об'єктів оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: діти, оперативно-розшукова діяльність, кримінальна відповідальність.

В статті розглядаються питання, пов'язані з класифікацією по віковому критерію осіб, не досягли повноліття як неопосередкованих об'єктів оперативно-розшукової діяльності.

Ключеві слова: *дети, оперативно-розыскная деятельность, уголовная ответственность.*

In the article there questions related to classification on the age-dependent criterion of persons which are not attaining majority as direct objects of operative-search activity are researched.

Key words: *children, operative-search activity, criminal responsibility.*

На сучасному етапі розвитку України шляхом демократизації й побудови правової держави дестабілізуючим фактором залишається таке негативне суспільне явище як злочинність. Наявність злочинності, її поширення серед усіх верств населення та, відповідно, її деструктивний вплив на майже всі процеси, що відбуваються в державі, спонукає державні правоохоронні органи та громадські організації вдосконалювати протидію останній. Не викликає сумніву, що перспективи продуктивного розвитку має лише те суспільство, яке приділяє значну увагу здоров'ю та вихованню своїх дітей. Сьогодні в Україні відбуваються процеси розвитку та становлення правової, демократичної держави, але, на жаль, вони супроводжуються соціально-економічною та культурно-етичною кризами у суспільстві, що, в свою чергу, призводить до підвищення рівня злочинності взагалі, й серед дітей зокрема. Проблеми, пов'язані зі злочинністю серед осіб, які не досягли повноліття були раніше й залишаються дотепер досить актуальними для українського суспільства. Вони потребують негайного реагування з боку вповноважених державних правоохоронних органів й відповідних громадських організацій. Це, насамперед, пов'язане з тим, що діти є майбутнім будь-якого суспільства, його невід'ємною, й у той же час найбільш уразливою складовою, яка, як слушно зазначає А.П. Закалюк, потребує підтримки та всілякого забезпечення їх фізичного, психічного та морального здоров'я, виховання, підготовки до виконання своєї суспільної ролі за природним законом зміни поколінь [1, с. 467].

При цьому, сьогодні особливу занепокоєність держави й суспільства викликає зниження віку осіб, які втягуються у протиправну діяльність, вчиняють злочини й інші суспільно небезпечні діяння, стають на "слизький" шлях порушення закону тощо. Це, на наш погляд, досить часто призводить до формування, особливо у осіб, які не до-

сягли повноліття, відчуття кримінальної безкарності та, відповідно, призводить до вчинення інших правопорушень, у тому числі й тих, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України (далі - КК України).

У зв'язку з цим держава змушена негайно застосовувати найбільш ефективні заходи протидії злочинності взагалі, й поширенню злочинності серед дітей зокрема. Одним із напрямків подолання негативного впливу злочинності на суспільне життя є використання такого дійового інструментарію вповноваженими оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України як оперативно-розшукова діяльність (далі - ОРД), яка носить державно-правовий характер і, відповідно, спрямована на пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства.

Зважаючи на проблемність подолання поширення злочинності серед дітей з використанням можливостей ОРД, окремі його питання досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: О.В. Баулін, В.М. Бурдін, В.Н. Бурлакова, В.В. Гелетей, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, Д.З. Зиядова, М.О. Карпенко, І.П. Козаченко, Н.М. Кропачева, Я.О. Кондратьєв та інші.

Разом із тим окремі питання протидії поширенню злочинності серед осіб, які не досягли повноліття залишаються, на наш погляд, недостатньо дослідженими або недослідженими взагалі. Вважаємо, до таких проблемних питань можна віднести визначення специфічних об'єктів ОРД, тобто ми маємо на увазі осіб, які не досягли повноліття, але вже потрапляють у сферу ОРД як такі, що готують або вчиняють протиправні діяння (злочини та інші суспільно небезпечні діяння). На нашу думку, сьогодні потребують вдосконалення дієві механізми та заходи протидії поширенню злочинності у підлітковому середовищі шляхом уточнення об'єктів ОРД, що потрапляють у цю сферу державно-правової діяльності.

Так, ОРД як система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів має загальний об'єкт - злочинність (її стан і структуру, умови та причини виникнення й поширення, інші загальні характеристики злочинності тощо).

У контексті цієї роботи нас буде більш цікавити безпосередній об'єкт ОРД, яким, як слушно вважають Е.О. Дідоренко та Б.І. Ба-

раненко, є конкретні особи і групи, а також їх злочинні діяння, так як пошук і фіксація фактичних даних про них законодавцем віднесені до головної задачі ОРД [2, с. 79]. Більш того, ми спробуємо розглянути безпосередній об'єкт ОРД частково, звернувши увагу виключно на осіб, які не досягли повноліття, але вже втягуються у протиправну діяльність. На наш погляд, сьогодні такі особи як об'єкти ОРД потребують більш детальної класифікації за віковою ознакою, оскільки це дозволить підвищити ефективність протидії поширенню злочинності в підлітковому середовищі, надасть правові підстави використання усіх наявних можливостей ОРД у протидії злочинності серед дітей, та більш повно забезпечить інтереси кримінального судочинства України тощо.

Поширення злочинності серед дітей, втягнення їх у протиправну діяльність з боку дорослих осіб та інші негативні прояви у підлітковому середовищі як раніше, так і сьогодні продовжують привертати до себе особливу увагу державних правоохоронних органів, громадських організацій, окремих громадян. Це зумовлюється як тим, що діти завжди визнавалися особливою категорією правопорушників, так і тим, що сьогодні вони є однією з найбільш незахищених та уразливих верств населення.

Про прогресування антисоціальних явищ у дитячому середовищі свідчать статистичні дані, які викликають глибоке занепокоєння. Так, наприклад, проведеним аналізом стану злочинності серед дітей у вибірково взятому м. Чернігові встановлено, що станом на 01.12.2010 року в кримінальній міліції по справах дітей (далі - КМСД) на профілактичному обліку перебував 131 неповнолітній. При цьому протягом 2010 року 16 неповнолітніх здійснили 86 злочинів: 1 - тяжкі тілесні ушкодження, 2 - середньої тяжкості тілесні ушкодження, 38 - крадіжок, 8 - грабежів, 1 - розбоїв, 22 - шахрайств, 2 - незаконних заволодінь транспортом, 1 - хуліганство, 6 - незаконних зберігань наркотичних засобів [3].

Взагалі МВС України констатує збільшення кількості злочинів, вчинених дітьми, у 2010 році на 22,3%, порівняно з 2009-м. Як відзначив заступник начальника Департаменту КМСД МВС України Віктор Суранович, статистичні дані за 2010 рік у цілому свідчать про зменшення кількості таких видів злочинів, учинених дітьми, як навмисні вбивства – на 3,8%, зґвалтування – на 51,1, грабунки – на 40,8, розбій – на 34,1, здириство – на 22,4, хуліганство – на 39,4%. Віктор Суранович пояснив, що загальна кількість злочинів зростає в основному

за рахунок збільшення кількості крадіжок із 3403 (2009 рік) до 7056 (2010 рік) [4].

На сьогодні, на жаль, ситуація щодо оперативної обстановки в підлітковому середовищі на території нашої країни залишається складною. Так, за даними Департаменту КМСД, у I кварталі 2011 року, тобто упродовж усього трьох місяців поточного року неповнолітніми або за їх участю вчинено 4333 злочини. При цьому збільшилася кількість учинених тяжких та особливо тяжких злочинів - 2206, зокрема розбоїв - 121 (2010 - 104), у злочинній діяльності викрито 3272 неповнолітніх, з яких 434 - скоїли злочинів повторно, 795 - у групі [5].

У контексті сказаного, на наш погляд, обов'язково необхідно звернути увагу на проблему омолодження осіб, які вчиняють як злочини, так й інші суспільно небезпечні діяння. Тобто значну кількість протиправних діянь вчиняють особи, які, навіть, не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. Так, щорічно в Україні близько 12 тис. дітей вчиняють такі діяння [4, с. 3], при цьому їхня кількість кожен наступний рік зростає. Такі суспільно небезпечні діяння набувають дедалі більш цинічного й жорстокого характеру, досить часто взагалі не мають мотиву, вчиняються спонтанно, без причинно тощо.

Як слушно зауважує В.М. Бурдін, і ми з ним цілком погоджуємося, що особи, які вчиняють суспільно небезпечні діяння до виповнення віку кримінальної відповідальності, демонструють ступінь інтелектуального та вольового розвитку, який відповідає вимогам винної відповідальності [6, с. 64]. Однією із основних причин цього є акселерація дітей, яка характеризується досить раннім психофізичним розвитком дітей у порівнянні з попередніми поколіннями. В юридичній літературі зустрічаються данні, які вказують на те, що прискорення розвитку дітей в останнє десятиліття значно зросло і більш яскраво виражене у хлопчиків ніж у дівчаток, у міського населення ніж у сільського тощо. Зміни швидкісних характеристик розумової діяльності є виразом її інтенсифікації за рахунок збільшення обсягу шкільних програм, розширення інформаційних можливостей людини шляхом використання засобів масової комунікації (телебачення, кіно, радіо) [7, с. 88], а у сучасних умовах ще й глобальної мережі Internet тощо.

Ще наприкінці минулого століття А.Є. Личко акцентував увагу на тому, що сучасне соціальне життя ставить перед нервовою системою підлітків більш високі вимоги, ніж пів століття тому. Потік інформації став незрівнянно великим, темп життя більш прискореним, а освіта більш складнішою. Новітні програми у навчальних школах,

не тільки це підтвердили, а й можливо, дали сприятливий стимул для прискореного інтелектуального розвитку [8, с. 17].

При цьому сьогодні в Україні загальним суб'єктом злочину є особа, яка на час вчинення злочину досягла 16-річного віку, а лише при вчиненні окремих видів злочинів цей вік знижується до 14 років. Якщо для порівняння звернутися до світової практики притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не досягли повноліття, то, наприклад, у 19 штатах США за вбивство засуджують до довічного ув'язнення, навіть якщо йдеться про неповнолітніх. Як зазначає у своїй статті І. Іванов, благополучна Америка спростовує твердження про пряму залежність зростання підліткової криміногенності від економічного стану суспільства. Американські фахівці в цій галузі дотримуються думки, що в сучасному світі кримінальна активність підлітків зростає незалежно від матеріального добробуту населення. Причиною такого зростання називають акселерацію нових поколінь, поголовне захоплення Інтернетом, де немає цензури [4].

Ще більш цікавим у контексті нашої роботи видається вирішення складного питання протидії поширенню злочинності серед дітей в Ірландії, де кримінальна відповідальність настає з семи років – найнижчий поріг у світі. При цьому країна вважається (зокрема, за даними ООН) однією з найбільш безпечних у світі. Дублін безпечніший за столиці Канади, Японії й Австралії [4].

Сьогодні фахівці у сфері психології та педагогіки наголошують, що у дітей саме з 11-річного віку формується свідомо, справжня особистість. Особи цього віку здатні усвідомлювати не тільки фактичний характер своєї поведінки, а й її соціальне значення, нести відповідальність за свої вчинки тощо. Саме тому психологи розглядають осіб, які не досягли повноліття, як правопорушників саме з 11-річного віку. На їх погляд, починаючи з 11-річного віку у особи виникає автономна мораль, основними ознаками якої є усвідомлення необхідності правил певної поведінки, відповідальності за порушення цих правил, усвідомлення відповідальності за вину тощо. Інакше кажучи, виникає суб'єктивна відповідальність, як властивість особи узгоджувати свою поведінку з законами та нести відповідальність у разі порушення законодавства [7].

Окремі вчені взагалі вважають, що у перспективі можливе включення в кримінальне законодавство норми, яка б дозволила, за наявності достовірних даних, констатувати свідомо-цілеспрямований характер управління своєю поведінкою особами, які не досягли повноліття в кримінально-значущій ситуації, при вчиненні тяжкого або

особливо тяжкого умисного злочину. При цьому, І.А. Кобзарь пропонує для таких осіб призначити експертизу фактичного досягнення вікової межі осудності [9, с. 157]. Тобто, пропонується взагалі відмовитись від нижньої вікової межі кримінальної відповідальності. Це аргументується тим, що неможливо у законі встановити вік, коли особа за своїм розвитком буде осудною.

Таким чином, аналіз протиправних діянь, вчинених дітьми та, відповідно, психофізичні особливості сучасних підлітків спонукають нас до пошуку компромісного вирішення проблем, пов'язаних з поширенням злочинності у підлітковому середовищі, та розробки напрямків вдосконалення й підвищення ефективності протидії злочинності взагалі, й серед дітей зокрема.

Враховуючи те, що кримінальний і кримінально-процесуальний закони становлять правову основу ОРД та розглядають суб'єктів вчинення протиправних діянь за віковим критерієм з 11-річного віку, вважаємо за доцільне переглянути погляди на класифікацію осіб, які не досягли повноліття, як безпосередніх об'єктів ОРД. Тобто, на наш погляд, потрібно розширити коло осіб, які входять до безпосереднього об'єкту ОРД за рахунок надання відповідним оперативним підрозділам органів внутрішніх справ України повноважень щодо ведення ОРД відносно осіб, починаючи з 11-річного віку з метою своєчасного виявлення, запобігання та припинення вчинення ними суспільно небезпечних діянь, які формально підпадають під дію КК України. Це, на нашу думку, надасть можливість оперативно-розшуковим шляхом більш ефективно протидіяти поширенню злочинності серед дітей, запобігати втягненню їх у протиправну діяльність з боку дорослих, сприятиме зменшенню рівня як злочинності у підлітковому середовищі, так і загальнокримінальної злочинності взагалі тощо.

Пропонуємо, з метою реалізації завдань ОРД щодо ефективної протидії поширенню злочинності у підлітковому середовищі, з урахуванням вікового критерію осіб, які не досягли повноліття, як безпосередніх об'єктів ОРД, поділити останніх на три групи, а саме: а) особи у віці від 11-ти до 14-ти років; б) особи у віці від 14-ти до 16-ти років; в) особи у віці від 16-ти до 18-ти років.

При цьому, до першої групи входять особи, які не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, тобто вони не є суб'єктами злочину. Ці особи вчиняють суспільно небезпечні діяння, що формально підпадають під ознаки злочинів, відповідальність за які передбачена КК України. Наслідки таких протиправних діянь

мають не меншу суспільну небезпеку аніж злочини, вчинені особами, які досягли віку кримінальної відповідальності. Вважаємо, здійснення ОРД відносно таких осіб матиме за мету виявлення потенційних "злочинців", проведення своєчасних оперативно-розшукових та профілактичних заходів відносно них, роз'єднання сформованих груп, застосування до таких осіб заходів виховного характеру тощо.

Друга група за своїм складом не є однорідною у зв'язку з тим, що до неї входять як особи, які не досягли віку кримінальної відповідальності, так і особи, які досягли такого віку. Тому ця група може бути, в свою чергу, поділена на дві підгрупи відповідно з положеннями ст. 22 КК України. Тобто особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння, однак не досягли віку, зазначеного у ч. 1 ст. 22 КК України підпадають під оперативно-розшуковий вплив як і особи першої групи, а особи, які вчинили злочини, зазначені у ч. 2 цієї статті розроблюються на загальних підставах.

До третьої групи входять особи, які досягли віку кримінальної відповідальності за вчинення усіх видів злочинів, тому вони розроблюються оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України на загальних підставах та із використанням усіх можливостей ОРД.

Таким чином, на наш погляд, така оперативно-розшукова класифікація осіб, які не досягли повноліття як безпосередніх об'єктів ОРД сприятиме чіткій диференціації дітей, що вчиняють протиправні діяння, на її основі визначатимуться напрямки оперативно-розшукової протидії поширенню злочинності у підлітковому середовищі та відповідне ефективне використання сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності тощо.

Використана література:

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – 712 с.

2. Дидоренко Э.А., Бараненко Б.И., Глазков В.А., Курочка Н.И., Сілюков В.А., Цветков А.Г. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение). Учебное пособие. – К.: Центр учебной литературы. – 2007. – 264 с.

3. Про стан оперативної обстановки на території м. Чернігова за 2010 рік - [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.politika.cn.ua/list/ua/news/0/3695.html>.

4. Іпля Іванов. Рання злочинність // Дзеркало тижня. Україна. - № 12, 01 квітня 2011 - [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dt.ua/articles/78754>.

5. Довідка Департаменту кримінальної міліції у справах дітей МВС України за I квартал 2011 р. - [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bezpeka.gov.ua/files/materials/1472/KMSD%20analise%20for%201st%20quarter%202011.doc>.

6. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Монографія. - К.: Атіка. - 2004. - 240 с.

7. Рыбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология: Учеб. пособие. - Л.: Издательство Ленинградского ун-та. - 1990. - 256 с.

8. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Изд. 2-е доп. и перераб., Л.: Медицина. - 1983. - 128 с.

9. Кобзарь И.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних по новому уголовному законодательству: Дис...канд. юрид. наук.: 12.00.08. - М., 1998. - 220 с.

УДК 343.982:004.65

А.Н. Лепёхин

■ **К ВОПРОСУ О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ
ИНФОРМАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

У статті з урахуванням специфіки протиправних діянь, що здійснюються у відносно нових кримінальних сферах, розглядаються нові підходи до організації розслідування злочинів і побудови приватної криміналістичної методики розслідування нового вигляду кримінальних діянь, виражені у формуванні інформаційної і методичної основ розслідування і їх структурному наповненні.

Ключові слова: *правозастосовча діяльність, криміналістична методика.*

В статье с учетом специфики противоправных деяний, совершаемых в относительно новых криминальных сферах, рассматриваются новые подходы к организации расследования преступлений и построению частной криминалистической методики расследования новых видов криминальных деяний, выраженные в формировании информационной и методической основ расследования и их структурном наполнении.

Ключевые слова: *правотrimенительная деятельность, криминалистическая методика.*

New approaches to the organization of crime investigation and development of particular criminalistic methods of investigation of new forms of criminal acts which are manifested in formation of information and methodical basis of investigation and their structural filling are discussed in the article, taking into consideration specific character of illegal acts committed in relatively new criminal spheres.

Key words: *the criminalistic methodic, the law enforcement practice.*

Процесс использования достижений юридической науки в правоприменительной деятельности, и в первую очередь при расследовании относительно новых видов преступлений, представляет собой довольно трудоемкий и специфический процесс. В силу этого особого характера, представляет определенный научный интерес разработка качественно новых подходов к организации расследования и построению частной криминалистической методики расследования новых видов криминальных деяний, заключающихся в формировании информационной и методической основ расследования.

Схематично указанный подход представлен следующим образом. Структура частной криминалистической методики расследования преступлений против информационной безопасности включает в себя информационную основу расследования преступлений, состоящую из уголовно-правовой квалификации противоправных деяний и криминалистической структуры преступлений данного вида, а также методическую основу расследования в форме теоретико-прикладных моделей расследования в условиях типичной следственной ситуации и рекомендаций по осуществлению отдельных следственных действий, направленных на реализацию ее положений.

Рассматривая положения данной схемы, следует сказать, что необходимость включения уголовно-правовой квалификации противоправных деяний в структуру частной криминалистической методики обусловлена тем, что при расследовании уголовных дел, возбужденных по признакам преступлений, предусмотренным относительно новыми для органов уголовного преследования составами, должностным лицам необходимо использовать различные нормативные правовые акты для разрешения спорных вопросов квалификации и установления признаков объективной стороны противоправного деяния.

Так, очевидно, что при расследовании преступления, например, по факту нарушения авторских прав, следователю необходимо знать установленный порядок выпуска в обращение продукции, охраняемой нормами авторского права, порядок регистрации использования объектов авторского права на территории другого государства и ряд других вопросов. Точно так же, как необходимо знать, что понимается под банковскими пластиковыми карточками и иными платежными средствами, каков порядок их использования и какие операции осуществляются в процессинговом центре и банке-эквайере. В этой связи, включение в состав информационных основ расследования уголовно-правовой квалификации противоправных деяний представляется совершенно обоснованным.

Такие изменения, в том числе и в криминалистической науке, являются той неизбежностью, которая обусловлена развитием общественных отношений. Поскольку правоохранительные органы должны соответствовать духу своего времени и использовать при осуществлении расследования не только стандартные устоявшиеся схемы деятельности, но и привносить элементы новизны, отвечающие требованиям современной правоприменительной практики. В этой связи уместно вспомнить слова основателя криминалистики Г. Гросса, что "труд следователя не есть искусство, но есть искусная деятельность" [4, с. 13]. В силу этого, как представляется, процесс постижения истины, каким и является расследование преступления, должен иметь творческий характер, основанный на современных научных достижениях.

При анализе положений касающихся криминалистической структуры преступлений, в результате проведенного научного исследования нами была предложена следующая авторская дефиниция указанной категории. Криминалистическая структура преступлений это система криминалистически значимых сведений об элементах криминального деяния, детерминированная результатами взаимодействия преступника с окружающей средой, полученная в ходе анализа и обобщения следственной и судебной практики и выступающая основой для формирования рекомендаций по раскрытию и расследованию преступлений отдельных видов и групп.

При формировании совокупности элементов, составляющих криминалистическую структуру преступлений, нами в качестве ее системообразующего элемента предложен следующий элемент - исследование объектов-носителей следов криминальной деятельности.

При этом имеются достаточные основания для вывода о том, что информация, полученная в ходе анализа указанного элемента, позволяет определить те недостающие составляющие части криминалистической структуры конкретного вида преступления, полное знание которых поможет установить истинный характер произошедшего события. Полагаем, что при таком подходе к этому вопросу, установление этих элементов должно носить не абстрактный теоретический характер, а быть направленным на решение конкретных практически значимых задач, возникающих в процессе раскрытия и расследования преступлений и, в первую очередь, служить основой для выдвижения версий.

Анализ вышеуказанных положений позволил выделить следующие наиболее значимые элементы криминалистической структуры преступлений: объекты-носители следов противоправной деятельности, особенности обстановки реализации преступного замысла, способы совершения криминальных деяний в этой сфере, личность преступника.

Считаем обоснованным, что представленные элементы составляют часть единой, сложно образованной информационной основы расследования криминальных деяний. При этом в анализируемой группе противоправных деяний прослеживаются внутренняя связь и зависимость элементов системы. К примеру, сведения о способе и обстановке противоправного посягательства позволяют следователю выдвинуть наиболее достоверную версию о личности правонарушителя, так как, к примеру, в ряде новых видов преступлений (в сфере информационной безопасности и др.) прослеживается четкая связь между способом противоправного посягательства, личностью преступника и обстановкой, в которой возможно совершение криминального деяния данным способом и определенным лицом, а также результатом отражения этой взаимосвязи – объектами-носителями следов криминальной деятельности.

Исследование методической основы расследования предлагаем представить в виде теоретико-прикладной модели расследования преступлений в условиях типичной следственной ситуации.

Данный подход основан на том, что в последнее время среди методов научного исследования все большее распространение получает моделирование, которое можно охарактеризовать как эффективное средство научного поиска во всех областях научного знания. Криминалистика не стала исключением для такого процесса. Вопросы при-

менения метода моделирования рассматривались в работах Р.С. Белкина, С.Е. Вицина, А.И. Возгрин, Г.А. Густова, А.В. Дулова, Г.А. Зорина, Е.И. Климовой, И.М. Лузгина, В.А. Образцова, М.Н. Хлынцова, В.А. Штоффа, А.А. Эйсмана и ряда других.

Изучение указанных работ позволяет утверждать, что, несмотря на различия в подходе к определению понятия моделирования, его сущность понимается в целом одинаково. В общем виде его можно представить следующим образом: для изучения какого-либо объекта (явления) используется не сам объект, а замещающая его модель, которая является средством получения информации об объекте-оригинале, замещает его в процессе познания. При этом, как представляется, расширение сферы моделирования как метода научного познания обусловлено конкретными предпосылками, связанными с особенностями познавательной деятельности в современных условиях.

Анализируя понятие модели как формы (средства) и моделирования как метода научного исследования, необходимо отметить, что понятие модели, в отличие от понятия моделирования, не имеет динамической нагрузки [2]. Другими словами, под моделированием понимается разновидность деятельности, связанной с формированием и использованием модели. Полагаем, что В.А. Штофф довольно точно определяет модель "как такую мысленно представляемую или материально реализованную систему, которая, отображая или воспроизводя объект исследования, способна замещать его так, что изучение ее дает нам новую информацию об этом объекте" [11, с. 18].

Теоретические положения, сформулированные в работах различных исследователей, позволяют выделить следующие основные виды моделирования: мысленное и материально реализованное, а также ретроспективное и перспективное. Основываясь на сформулированных теоретических положениях, представляется возможным в результате мысленного, перспективного моделирования построение теоретико-прикладных моделей расследования преступлений в условиях типичной следственной ситуации на основе ранее сформулированных положений криминалистической структуры противоправных деяний.

При этом, как справедливо отмечается в научной литературе, "основными признаками модели являются: модель имеет целевое назначение; модель – это система; модель – это средство получения новой информации о прототипе; исследование модели обладает некоторым преимуществом перед непосредственным исследованием

прототипа; модель - это теоретико-множественный объект определенного логического типа" [2, с. 10-11]. Исходя из сказанного, представляется достаточно обоснованным утверждение, что основным свойством идеальной модели является возможность неоднократного применения в силу ее особого нематериального характера.

Между тем подход к использованию моделирования в криминалистике нельзя назвать однозначным. Так, появившись примерно в 70-80-е годы прошлого столетия в работах В.Я. Колдина, А.Ф. Лубина, В.А. Образцова, где речь шла о криминалистической модели преступной деятельности, что в некотором роде отождествлялась с механизмом криминальной деятельности, метод несколько эволюционировал в своем применении. Так, в современной научной литературе рассматриваемый метод применяется для построения модели преступной деятельности, которая фактически выступает криминалистической характеристикой или, если следовать избранному подходу - криминалистической структурой [9, с. 311-316]. Кроме того, некоторые авторы связывают метод моделирования с формализацией информационной структуры расследования [10, с. 18]. Такой подход представляется достаточно обоснованным, поскольку отражает четкость в познании и его средствах.

Представляется также, что моделирование тесно связано как с формализацией, так и с алгоритмизацией и программированием расследования. В целом, на такую связь справедливо указал А.А. Эйрман. Так, по его мнению, "формализация компонентов частных методик является основной задачей программирования расследования" [12, с. 85]. Проводя исследование этих категорий, Т.В. Аверьянова отметила, что "алгоритм фактически представляет собой адаптированные к практике методики, освобожденные от избыточной информации, от нерешенных и дискуссионных проблем" [1, с. 8]. Тем не менее, основываясь на общих положениях теории моделирования, при формировании научно-практических рекомендаций считаем обоснованным применение метода моделирования, нежели алгоритмизации и программирования процесса установления истины. Поскольку вопросы использования моделирования при расследовании тесно связаны с проблемами организации расследования преступлений. На это обстоятельство справедливо отмечалось рядом ученых [3, 5, 6, 7, 8]. И по своему содержанию использование метода моделирования представляет собой выбор наиболее оптимальных сил и средств в определенной следственной ситуации, посредством реализации какой-либо модели деятельности. Так, В.Д. Зеленский напрямую связы-

вает использование моделей с организацией расследования, под которой он понимает его упорядочение путем создания умственной модели предстоящей деятельности, условий для качественного ее производства и руководство практической реализацией [7, с. 16].

Такой подход видится достаточно обоснованным, поскольку использование метода моделирования для отражения познавательной деятельности в процессе расследования обусловлено, прежде всего, необходимостью поиска новых способов организации расследования преступлений, а также недостатком практически значимых рекомендаций по расследованию новых видов преступлений. В этой связи полагаем что, имеются достаточные основания для разработки нового подхода к организации расследования и систематизации рекомендаций в форме теоретико-прикладной модели расследования и их практического использования в деятельности правоохранительных органов.

Обобщая сказанное, следует отметить, что общетеоретические положения теории моделирования позволяют сформировать следующее *понятие теоретико-прикладной модели расследования* – это мысленно представленная система действий, реализация которых направлена на оптимизацию процесса расследования криминальных деяний путем определения таких действий, их очередности и тактики осуществления.

В целях выработки криминалистически значимых рекомендаций по расследованию преступлений против информационной безопасности в условиях конкретных следственных ситуаций целесообразно рассмотреть теоретико-прикладную модель расследования преступлений в каждой типичной следственной ситуации по следующей схеме действий: анализ исходной информации; определение сложившейся следственной ситуации; выдвижение общих и частных версий; определение направлений расследования в данной следственной ситуации; возбуждение уголовного дела; формирование перечня обстоятельств, подлежащих доказыванию; определение очередности проведения следственных действий и иных мероприятий, направленных на установление обстоятельств совершенного преступления.

Таким образом, специфика противоправных деяний, совершаемых в относительно новых криминальных сферах, обуславливает использование новых подходов к организации расследования и построению частной методики расследования преступлений. В основе такой методики лежит информационная основа в виде криминали-

стической структуры преступлений и уголовно-правовой квалификации противоправных деяний, положения которой позволяют осуществить построение теоретико-прикладной модели расследования криминальных деяний в рассматриваемой сфере и разработать практические рекомендации по ее реализации.

Использованная литература:

1. Аверьянова Т.В. Криминалистика и новые составы преступлений: проблемы методики расследования, пути их решения // Информационный бюллетень № 4 кафедры управления органами расследования преступлений Академии управления МВД России / М.: Акад. управления МВД России, 1998. – С.8.

2. Вицин С.Е. Моделирование в криминологии: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк. МВД СССР, 1973. – 104 с.

3. Волчецкая Т.С. Ситуационное моделирование в расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – М., 1991. – 192 с.

4. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1045 с.

5. Густов Г.А. Проблемы методов научного познания в организации расследования преступлений: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – М., 1993. – 421 с.

6. Дробатухин В.С. Кибернетическое моделирование при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – М., 1998. – 232 с.

7. Зеленский В.Д. Организационные функции субъектов расследования преступлений. – Краснодар, 2005. – 173 с.

8. Каминский А.М. Криминалистическое содержание рефлексивного анализа и моделирования в тупиковых ситуациях деятельности по раскрытию и расследованию преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Н. Новгород, 1997. – 172 с.

9. Крыгин С.В. Модель преступления, совершаемого в сфере компьютерной информации // Информатизация и информационная безопасность правоохранительных органов: Сб. материалов XIII междунар. науч.-практ. конф., М., 25-26 мая 2004 г. / М.: Акад. управления МВД России, 2004. – С. 311 – 316.

10. Шаров В.И. Формализация информационной структуры расследования преступления // Рос. следователь. – 2003. – № 7. – С. 13 – 20.

11. Штофф В.А. Роль моделей в познании. – Л.: ЛГУ, 1963. – 128 с.

12. Эйсман А.А. Теоретические вопросы программирования расследования // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 45. – М.: Юрид. лит., 1987 – С. 85 – 87.

УДК 343.98

Є.В. Дехтярьов

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ОСОБИ,
ЯКА ПІДОЗРЮЄТЬСЯ У ВЧИНЕННІ ШАХРАЙСТВА
В СФЕРІ ВИКОНАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-
ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

У статті розглядаються тактичні особливості проведення допиту особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, визначаються шляхи вдосконалення слідчої практики у цьому напрямі.

Ключові слова: допит підозрюваного, шахрайство, сфера виконання господарсько-договірних зобов'язань, тактичний прийом, звукозапис, пред'явлення доказів, фіксація показань.

В статье рассматриваются тактические особенности проведения допроса лица, подозреваемого в совершении мошенничества в сфере исполнения хозяйственно-договорных обязательств, определяются пути совершенствования следственной практики в этом направлении.

Ключевые слова: допрос подозреваемого, мошенничество, сфера исполнения хозяйственно-договорных обязательств, тактический прием, звукозапись, предъявление доказательств, фиксация показаний.

The article deals with the tactical features of the questioning of the person suspected in committing fraud in the sphere of execution of economic-contractual obligations and identifies ways to improve investigative practice in this regard.

Key words: questioning of the suspect, fraud, sphere of execution of economic-contractual obligations, tactical means, sound recording, the presentation of evidence, the commit statement.

Ефективність розслідування злочинів значною мірою визначається грамотною побудовою тактики проведення тих слідчих дій, які безпосередньо дозволяють встановити обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі. Одним із таких процесуальних засобів є допит підозрюваного (обвинуваченого). І хоча традиційно вважається, що зроблене допитуваним зізнання у вчиненні злочину завжди потребує всебічного підтвердження іншими фактичними даними, з погляду вирішення основних завдань, які постають перед слідчим, його значимість важко переоцінити. Оскільки шире зізнання дає змогу швидко та з найменшими витратами сил і засобів зібрати необхідні докази, та, навпаки, у разі його відсутності, затягти тривалість розслідування, перешкодити встановленню об'єктивної істини.

Незважаючи на те, що тактичним особливостям проведення допитів підозрюваних (обвинувачених) присвячені роботи таких видатних вчених, як О.Я. Баєв, В.П. Бахін, О.М. Васильєв, В.О. Коновалова, М.І. Порубов, А.Р. Ратінов, М.В. Салтєвський, В.Ю. Шепітько та інших, їх дослідження не вичерпують багатогранність проблеми, а скоріше утворюють фундаментальну базу для подальшого розгляду цього питання. Адже процесуальні та криміналістичні основи отримання показань підозрюваних (обвинувачених) і до цього часу становлять чималий науковий інтерес, потребують подальшого дослідження з урахуванням вдосконалення окремих форм злочинної діяльності. Передусім це стосується тих кримінальних проявів, способи вчинення яких із переходом до ринкових відносин якісно змінилися. На жаль, сьогодні, як свідчить ознайомлення з юридичною літературою та узагальнення матеріалів кримінальних справ, одним із таких злочинів є заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою, поширення якого створює реальну загрозу для всіх учасників відносин, які задіяні у виготовленні та реалізації продукції, виконанні робіт або наданні послуг вартісного характеру¹.

Тому, з урахуванням наведеного, важливого практичного значення набуває проблема висвітлення ключових особливостей підготовки та тактики допиту підозрюваних у вчиненні шахрайства в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, що становить **мету** запропонованої статті.

Безумовно, запорукою результативності допиту підозрюваного під час розслідування будь-якого злочину є ретельна *підготовка* до його проведення. Умовно в справах про шахрайство у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань систему дій слідчого в цьому аспекті можна поділити на такі напрями:

а) *організаційний* – забезпечує раціональне проведення допиту з позиції належного використання можливостей слідчого. Насамперед, ідеться про вирішення питання, пов'язаного із використанням технічних засобів. І хоча результати вивчення матеріалів кримінальних справ переконливо свідчать про те, що звукозапис (відеозапис) під час проведення допитів цієї категорії осіб не отримав широкого ви-

---

¹ Більш докладніше про способи вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань див.: Дехтярьов Є.В. Класифікація способів заволодіння грошовими коштами під час вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань / Є.В. Дехтярьов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. - 2010. - №1. - С. 139-145.

користання, видається, його застосування є важливим криміналістичним прийомом, який допоможе запобігти даванню неправдивих показань, зафіксувати психологічну реакцію допитуваного на несподівані запитання та пред'явлення доказів. Переваги використання звукозапису під час отримання показань підозрюваних у вчиненні шахрайства яскраво підтверджують твердження О.В. Сорокевича, який відзначив: "Застосування звукозапису суттєво змінює умови проведення допиту, впливає на характер поведінки допитуваного. Тільки протокольна форма фіксації показань дає можливість допитуваному вільно й безперешкодно маневрувати ... допитуваний може застосовувати різні способи затягування часу: просто мовчати, поставити зустрічне запитання, зробити відвернену заяву, вступити в дискусію із несуттєвого питання, не мотивовано посплатися на погане самопочуття, поставити свої умови тощо. Звукозапис повністю виключає або значно ускладнює використання всіх названих способів маскування розгубленості, прагнення ухилитися від питань для виграшу часу й обмірковування відповідей"¹. А враховуючи те, що в слідчій практиці з розслідування досліджуваної категорії злочинів мають місце випадки активної протидії слідчому, починаючи від відмови підозрюваного підписати протокол допиту після його складення, закінчуючи заявами про психологічний тиск на нього під час проведення слідчої дії, то в найбільш складних випадках, а також у разі пред'явлення доказів, неодмінно, при допиті завжди повинен проводитися звукозапис або відеозапис;

б) *тактичний* – вибір відповідних засобів і прийомів для вирішення конкретних завдань допиту. Як вже відзначалось, слідчий під час допиту зазвичай стикається непохитною позицією підозрюваних, яка полягає в невизнанні своєї провини та активній протидії розслідуванню. У цих випадках, з метою послідовного викриття неправди та поступового формування установок на надання правдивих показань, акцент у роботі слідчого повинен робитися на широкому використанні можливостей з пред'явлення доказів допитуваному. При цьому можливі два варіанти реалізації слідчим наявної в нього сукупності доказів. Перший – це пред'явлення доказів під час проведення декількох допитів, що послідовно змінюють один одного. Другий – всієї сукупності зібраних доказів на одному з допитів підозрюваного,

¹ Див.: Сорокевич А.В. Тактические приемы применения звукозаписи в допросе подозреваемых и обвиняемых / А.В. Сорокевич // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1972. – Выпуск 9. – С. 62.

спеціально призначеному для його викриття. Як свідчить практика, обидва з них досить успішно використовуються для отримання правдивих показань. Як правило послідовне пред'явлення системи доказів на низці допитів здійснюється в тих випадках, коли: підозрюваний вчинив декілька злочинів, що не дозволяє одночасно з'ясувати обставини протиправної діяльності під час проведення однієї слідчої дії; відсутності можливості отримання окремих доказів у короткі терміни (наприклад, у зв'язку з міжрегіональним характером вчинення шахрайства). В усіх інших випадках, на нашу думку, пред'явлення доказів повинно здійснюватися на одному допиті;

в) *змістовний* - визначення повноти та взаємозв'язку обставин, що підлягають з'ясуванню в ході проведення допиту. В результаті вивчення матеріалів кримінальних справ ми дійшли висновку, що перелік обставин, які підлягають встановленню, носить широкий характер, у зв'язку з чим можна виділити два алгоритми дій слідчого. Один полягає в тому, що спочатку встановлюються відомості, що характеризують особу, яка підозрюється у вчиненні шахрайства, та характер фінансово-господарської діяльності підпорядкованого йому підприємства, а вже потім досліджуються питання, пов'язані з фактом вчинення злочину. Йдеться про детальне з'ясування обставин, пов'язаних із освітнім рівнем, загальними відомостями про трудовий стаж підозрюваного, його посадовим становищем та повноваженнями, особливостями господарської діяльності підпорядкованого йому підприємства, організацією бухгалтерського обліку на ньому, штатом співробітників тощо. Інший, алгоритм виглядає так: спочатку встановлюються обставини, пов'язані з подією злочину, а вже потім з'ясовуються питання, які сприяли його вчиненню, а також відомості, які характеризують особу підозрюваного. Слід відзначити, що згідно з результатами вивчення матеріалів кримінальних справ саме перший із наведених варіантів дій слідчого найбільше зарекомендував себе під час проведення допитів цієї категорії осіб. До речі, окреслений тактичний прийом в юридичній літературі отримав назву "поділ вільної розповіді". На думку М.І. Кулагіна, його застосування обумовлюється тим, що встановлення другорядних обставин, пов'язаних із подією злочину та особою підозрюваного, не дають допитуваному можливості для маневрування в ході з'ясування більш суттєвих фактів¹. Наприклад, розгорнуте встановлення рівня освіти, кваліфікації

---

¹ Див.: Кулагин Н.И. Использование звукозаписи в расследовании преступлений / Н.И. Кулагин // Правоведение. - 1975. - № 1. - С. 117.

та професійного досвіду підозрюваного не дозволить йому зробити посилання на свою необізнаність в окремих економічних або юридичних питаннях під час укладання господарських договорів та їх виконання.

Треба відзначити, що підготовча стадія допиту підозрюваного у вчиненні шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань повинна завершуватися складанням письмового плану, який має являти собою не суворий алгоритм певних питань, а розгорнуту перспективу діалогу, в залежності від інформації, що повідомляє допитуваний.

Якщо звернутися безпосередньо до тактичних особливостей *провадження допиту* підозрюваного у вчиненні шахрайства в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, то слідчому слід врахувати обставину, що однією з істотних властивостей цих осіб є постійна готовність використовувати обман, винахідливість у його застосуванні. Так, зазначений тип злочинців характеризується психологічною стійкістю та володінням прийомами й методами психологічного впливу на людину – переконанням і навіюванням¹. Типовою особливістю цих злочинців є наявність досконалих комунікативних якостей: вміння налаштовувати контакт, розташовувати до себе. Більшість із них мають здібність до певної манери поведінки зі співбесідниками різних за складом характеру, щоб, за необхідності, обрати такий спосіб взаємовідносин, який є найбільш вигідним для відстоювання своєї позиції в ході проведення слідчих дій. Зазначене вимагає від слідчого прояву рішучості у встановленні тих або інших обставин справи, критично ставитися до поведінки допитуваного та змісту його показань. Цілком логічно, що за цих умов важливу роль у подоланні протидії допитуваного відіграє таке оперування доказами, яке дозволяє викликати в підозрюваного впевненість у тому, що слідство має в своєму розпорядженні певні та беззаперечні фактичні дані про його причетність до обманного заволодіння майном.

Головною ж рисою застосування тактичних прийомів під час допиту підозрюваних у вчиненні шахрайства є використання методу

¹ Див.: Борисова С.И. Психологические особенности лиц, совершивших мошенничество и их учет при расследовании преступлений / С.И. Борисова // Прикладная юридическая психология. – 2008. – № 1. – С. 112; Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес; криміналістика та судова експертиза" / Олег Леонідович Мусієнко. – Х, 2007. – С. 6.

пред'явлення доказів за наростаючою. Саме в цьому разі створюється сприятлива обстановка, коли неправдиві свідчення підозрюваного спростовуються новим пред'явленим доказом. Такий порядок реалізації наявного в слідчого доказового матеріалу ґрунтується на тому, що не рекомендується пред'являти його весь одразу, адже не виключається можливість того, що з урахуванням обізнаності, підозрюваний може висунути не тільки правдоподібну, але й складно спростовувальну версію.

Варто зауважити, що достатньо ефективно під час допитів зазначеної категорії осіб зарекомендував себе такий тактичний прийом, як "мислення вголос". Його сутність полягає в тому, що перед підозрюваним розгортаються варіанти його поведінки з урахуванням повідомлення ним неправдивих відомостей, з переліченням шляхів та засобів спростування цих показань та викриття неправди¹. Дієвість цього прийому особливо підтверджується під час допитів жінок, які підозрюються у вчиненні шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань.

За даними, отриманими в ході інтерв'ювання слідчих, встановлено, що доволі часто допитувані перешкоджають ефективному проведенню слідчої дії. По-перше, в окремих випадках твердження підозрюваного не виходять за межі задалегідь відомої слідчому інформації. По-друге, допитувані часто уникають прямих відповідей на конкретні запитання слідчого, посилаючись на свою необізнаність або безпам'ятство. Як наслідок, під час проведення допиту таких осіб великий обсяг криміналістично-значущої інформації одержується шляхом побудови логічно несуперечливої системи запитань, які ставляться допитуваному. Серед них більшість складають контрольні, уточнюючі та запитання, які доповнюють отримані показання.

Природно, що якість інформації, отриманої під час допиту, а отже й результативність слідчої дії загалом, напряму залежить від особливостей її фіксації. Торкаючись цього питання хотілось би відзначити, що особливості мови підозрюваних у вчиненні шахрайства іноді не сприяє якісному та чіткому фіксуванню інформації, повідомленої ними. У більшості випадків під час провадження досудового слідства, вдаючись до заплутаних висловлювань, широких узагальнень під час надання показань, вже в суді підсудний, у силу їх неоднозначності, посилається на те, що слідчий невірною зрозумів його

¹ Див.: Ратинов А.Р. Лжесвидетельство (Происхождение, предотвращение и разоблачение ложных показаний) / А.Р. Ратинов, Ю.П. Адамов. - Москва, 1976. - С. 76.

висловлювання під час проведення допиту, та відмовляється від них. Це вимагає від слідчого ретельної уваги до особливостей фіксації показань допитуваного в протоколі слідчої дії.

Звісно, окреслені проблеми, шляхи їх вирішення та запропоновані рекомендації щодо підготовки та проведення допиту не можуть охопити всього різноманіття ситуацій, що виникають під час розслідування шахрайств. Утім, ми вважаємо, що врахування наведених положень у діяльності слідчих дозволить уникнути суттєвих помилок під час прийняття як процесуальних, так і тактичних рішень, сприятиме визначенню оптимальних прийомів отримання показань підозрюваних у заволодінні чужим майном шляхом обману та зловживання довірою у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань.

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

УДК 351.74

В.Г. Гриценко

**СУТНІСТЬ ТА ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ДЛЯ ДІЙ
В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ**

Проаналізовано питання визначення бойової готовності територіальних органів внутрішніх справ, запропоновано шляхи вдосконалення її складових. Розкрито сутність і значення професійної підготовки особового складу, вимоги щодо його функціональної спроможності й психологічної готовності до виконання службових обов'язків за умов надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: *бойова готовність, службова та професійна підготовка ОВС, спеціальна операція.*

Проанализирован вопрос определения боевой готовности территориальных органов внутренних дел, предложены пути совершенствования ее составляющих. Раскрыто сущность и значение профессиональной подготовки личного состава, требований к его функциональной способности и психологической готовности к выполнению своих служебных обязанностей в чрезвычайных ситуациях.

Ключевые слова: *боевая готовность, служебная и профессиональная подготовка ОВД, специальная операция.*

Consider defining alert local internal affairs agencies, suggest ways to improve its content. Disclose the nature and importance of professional training, requirements for its functional ability and psychological readiness to carry out their duties in an emergency.

Key words: *advertising, service and training of Department of internal affairs, special operation.*

В умовах складних теперішніх соціально-політичних процесів розбудови правової демократичної держави зростає ймовірність ви-

никнення надзвичайних ситуацій як криміногенного, так і некриміногенного характеру. Кримінально-правова статистика свідчить про збільшення злочинів терористичного спрямування, вчинених із застосуванням зброї, використання вибухових пристроїв, які супроводжуються незаконним позбавленням волі або викраденням людей, пов'язаних із реальною загрозою життю і здоров'ю людей та спричиненням інших тяжких наслідків.

Цілком зрозуміло, що така криміногенна обстановка потребує проведення комплексу спеціальних заходів (спеціальних операцій), високого рівня професійної підготовки і спроможності особового складу ОВС ефективно діяти в екстремальних ситуаціях. Характер надзвичайних соціальних обставин є серйозним випробуванням службової та оперативної-бойової *готовності співробітників* до діяльності в таких умовах [1, с. 350]. Сформована практика керування територіальними органами МВС передбачає визначення *бойової готовності* за двома напрямками: готовності особового складу та всього органу (підрозділу) у цілому до раптових і рішучих дій з урахуванням обставин, що виникають.

Бойова готовність особового складу - це, по-перше, його високі морально-вольові якості, тобто висока особиста відповідальність за доручену справу, самовідданість, здатність переборювати будь-які випробування на шляху до виконання поставленого завдання; по-друге, рівень його спеціальної, бойової та фізичної підготовки; по-третє, це ретельність, організованість і дисциплінованість.

В особливих умовах суттєвого значення набувають професійні навички та уміння керівника, який повинен у нестандартних умовах творчо, з урахуванням обставин, що швидко змінюються, приймати рішення, відповідальність за які різко зростає [2, с. 81-82].

Тому, на наш погляд, до елементів бойової готовності слід віднести також організуючу роль і особистий приклад керівника органу (підрозділу) внутрішніх справ.

Бойова готовність органу (підрозділу) внутрішніх справ у цілому містить у собі: раціональність структури управління органом (підрозділом); високу пильність та оперативність у роботі чергових частин і нарядів; реальні та відпрацьовані плани збору особового складу по сигналу тривоги та його дій у складній оперативній обстановці; організацію взаємодії із сусідніми територіальними органами МВС, підрозділами внутрішніх військ, установами Державної пенітенціарної служби, СБУ, МНС, військовими частинами Міністерства оборони,

громадськими формуваннями; надійні системи зв'язку й оперативної передачі інформації; достатню кількість і постійну готовність авто-транспорту, спеціальних і криміналістичних засобів, озброєння.

Визначаючи оперативно-бойову готовність органу внутрішніх справ до дій в особливих умовах криміногенного характеру, можна виділити ряд критеріїв її оцінки.

Існуючі настанови до них відносять: час збору особового складу (для кожного напрямку та виду спеціальних операцій він може бути різним у містах і сільській місцевості); наявність і стан екіпірування, озброєння особового складу, а також інших видів всебічного забезпечення: наявність транспортних засобів, якщо потрібна передислокація особового складу тощо.

Критерій часу може бути проміжним, але загальний термін прибуття співробітників ОВС до місць вчинення злочинів і виникнення інших надзвичайних ситуацій повинен бути оптимальним з урахуванням часу підготовки й збору до виїзду та часу, необхідним для подолання відстані до місця призначення [3, п. 2].

Разом з тим, на нашу думку, як один з критеріїв ступеня готовності органу внутрішніх справ до участі у спеціальних операціях можна запропонувати оцінку ефективності виконання органом (підрозділом) певного *навчального* чи *прикладного тактичного* завдання. Крім цього, виконання такого завдання буде слугувати певним етапом підготовки співробітників.

На думку окремих вчених-практиків сьогодні існує проблема підготовки керівного (командного) складу органів внутрішніх справ. Проводячи дослідження, І.І. Бондаревський [4, с. 237] зазначив, що 70% керівників міськрайлінорганів не мають досвіду управління силами й засобами в умовах, які розглядаються. Проведене нами опитування свідчить, що 43% співробітників до основних причин низької готовності ОВС відносять відсутність досвіду проведення спеціальних операцій. Це звичайно негативно впливає на якість контролю за процесом підготовки особового складу, управління ним у випадку виникнення складних ситуацій. Тому на сьогоднішній день суттєво підвищуються вимоги до професійної надійності персоналу, його функціональної спроможності й психологічної готовності впевнено виконувати службові обов'язки за умов високої відповідальності, фізичного та психологічного навантаження [5, с. 5], необхідність відбору найбільш підготовлених співробітників, здатних виконувати покладені на них обов'язки на рівні сучасних вимог. Звідси професійна

підготовка кадрів і особливо підвищення їх кваліфікації, стає одним із пріоритетних завдань в системі МВС.

Порядок організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу ОВС встановлено відповідною Настановою Міністерства внутрішніх справ [6]. Удосконалювання вже наявних навичок і умінь має регулярно здійснюватися при проведенні командно-штабних навчань.

Навчання співробітників органів внутрішніх справ за місцем проходження служби повинне обов'язково враховувати можливість реального залучення співробітників до вище вказаних дій. Згідно з відповідним наказом МВС України до проведення спеціальних операцій залучається до 60% особового складу [7, п. 1.9.]. Неможливо заздалегідь визначити, кого не треба залучати до виконання спеціальних операцій. Готувати необхідно всіх, оскільки криміногенна обстановка диктує свої умови людям, а не навпаки. Варто врахувати, що і опитані співробітники ОВС України в окремих областях оцінюють рівень підготовки своїх підрозділів і служб до виконання завдань спеціальних операцій як недостатньо високий (54%), а в окремих з них і дуже низький (20%).

Тому особливу увагу необхідно приділяти організації навчання співробітників, з урахуванням складу створюваних оперативних груп. В системі професійної підготовки передбачено проведення:

- регулярних занять в постійно діючих спортивних секціях, та щомісячних тактико-стройових тренувань з особовим складом цих груп;
- штабних тренувань і командно-штабних навчань з особами начальницького складу органів внутрішніх справ (щоквартально);
- спільних тактичних (тактико-спеціальних) навчань (або навчально-тренувальних занять) за участю всіх елементів угруповання сил і засобів (один раз на півріччя).

Однак цього, як свідчить практика, недостатньо. Необхідно постійно, безперервно вдосконалювати та розвивати тактичні навички співробітників у системі підвищення кваліфікації.

Причому, навчаючи управління в спеціальних операціях, як справедливо відзначає С.О. Кузніченко, потрібно враховувати не тільки зрілість людей, але й необхідність їх перепідготовки, зміни стереотипів, що раніше сформувалися [8, с. 51].

Діяльність співробітників органів внутрішніх справ при проведенні спеціальних операцій характеризується умовами підвищеного ризику. Одним з основних чинників, які визначають боєздатність підрозділів

для проведення операцій, є вміння особового складу справлятися з негативним психоемоційним станом, що виникає в екстремальних ситуаціях. При проведенні оперативних заходів різного ступеня небезпеки психотравмуючий чинник інтенсивно впливає на психіку співробітника, викликаючи часом патологічні зміни в його поведінці. На думку вченого М.Г. Логачова, успіх бойової операції базується на двох основних компонентах: рівні професійної підготовки й обсязі оперативної інформації [9, с. 8]. Тому практична підготовка співробітників до дій в екстремальних умовах має починатися вже в стінах навчальних закладів системи МВС України, де спеціальна підготовка повинна тісно узгоджуватися з психологічною. Вирішенню цих завдань допоможе, за словами відомого вченого О.Ф. Долженкова [10, с. 205], психологічне моделювання завдань, умов і труднощів оперативно-службової діяльності. Особливо таке моделювання повинне займати значне місце при проведенні занять зі спеціальної тактики підрозділів міліції.

Тренування емоційно-вольової сфери запобігає деформації особистості, захищаючи організм людини від стресів. Особливо це характерно для молодих співробітників зі слабкою емоційно-вольовою сферою, яку необхідно "загартовувати" не в екстремальних умовах (людина часто не витримує таких умов у реальному житті), а саме в навчальних ситуаціях, що моделюють реальні умови й особливості конкретних ситуацій [11, с. 21]. Тому психологічна підготовка співробітників повинна стати основою для таких видів професійної підготовки, як тактико-спеціальна, вогнева, фізична та бойова.

Таким чином, до головних напрямків підвищення готовності й удосконалення підготовки ОВС для діяльності в умовах проведення спеціальних операцій, на нашу думку, можна віднести:

- відбір управлінських кадрів і забезпечення їх системної підготовки;
- підвищення рівня тактико-спеціальної підготовки (вона повинна бути складовою професійної підготовки, систематизованою і пристосованою для навчання всіх співробітників ОВС незалежно від займаної посади);
- проведення занять зі спеціальної тактики з урахуванням психологічного моделювання екстремальних ситуацій;
- забезпечення фізичної та вогневої підготовки з урахуванням планованих дій співробітників ОВС у складі нарядів, груп і підрозділів при проведенні спеціальних операцій;

- відпрацьовування спеціального тактичного завдання як критерію бойової готовності органів внутрішніх справ.

Використана література:

1. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України. Підручник. - Х: Університет внутрішніх справ, 1998. - 480 с.
2. Перелигіна Л.А., Самойлов М.Г. Особливості управління психічним станом людей співробітниками ОВС у надзвичайних ситуаціях // Матеріали науково-практичної конференції "Актуальні проблеми управління персоналом ОВС України". - Х.: Видавництво НУВСУ, 2002. - С. 80 - 82.
3. Про вдосконалення реагування на повідомлення про злочини, інші правопорушення і події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України. Наказ МВС України № 1155 від 4 жовтня 2003 р.
4. Бондаревский И.И. Управление органами внутренних дел по обеспечению общественной безопасности в чрезвычайной обстановке: теоретические, правовые и организационно-тактические основы: Дис. ...д-ра юрид. наук. - М., 2000. - 667 с.
5. Криволапчук В. О. Психологічна підготовка: проблеми і перспективи // Бюлетень МВС України// Науково-практичне видання МВС України. - 2008. - № 172. - С. 5-10.
6. Про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України № 1444 від 25 листопада 2003 р.
7. Наказ МВС України № 230 від 24 квітня 1998 р.
8. Кузніченко С.О. Управління органами внутрішніх справ в особливих умовах, викликаних аномальними явищами техногенного і природного характеру (Організаційно-правові питання): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Х., 2001. - 20 с.
9. Логачов М.Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних умовах: Автореф. дис... канд. психол. наук - Х., 2001. - 16 с.
10. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності. Монографія / О.Ф. Долженков, Г.Є. Запорожцева, А.П. Кіцул, Е.В. Рижков. - Одеса: НДРВВ ОВС, 2001. - 231 с.
11. Кириченко І.Г., Коношльов В.В. Психологічні та організаційно-методичні проблеми адаптації молодих працівників - випускників вищих навчальних закладів МВС України до службової діяльності: Методичні рекомендації. - К.: НАВС України, 2000. - 36 с.

УДК 378.124:[378.147:004]

С.Д. Сворак
В.В. Гончарук

**ТЮТОР ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ
В ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС**

На основі аналізу новітніх публікацій, присвячених проблемам дистанційного навчання, у статті визначені завдання та функції тьютора як організатора дистанційного навчального процесу працівників ОВС, специфіка та особливості його діяльності, головні напрямки підготовки та перепідготовки фахівців, методичні та дидактичні принципи діяльності викладача нового покоління.

Ключові слова: *дистанційне навчання, тьютор, навчальний процес, працівники ОВС.*

На основании анализа новейших публикаций, посвященных проблемам дистанционного обучения, в статье определены задачи и функции тьютора как организатора дистанционного учебного процесса работников ОВД, специфика и особенности его работы, главные направления подготовки и переподготовки специалистов, методические и дидактические принципы деятельности преподавателя нового поколения.

Ключевые слова: *дистанционное обучение, тьютор, учебный процесс, работники ОВД.*

On the basis of analysis of the newest publications, devoted the problems of the controlled from distance studies, in the article set tasks and functions of t'yutora as an organizer of the controlled from distance educational process, specific and features of his activity, main directions of preparation and retraining of specialists, methodical and didactics principles of activity of teacher of new generation.

Keywords: *controlled from distance studies, t'yutor, educational process, employees of the Interior.*

Детальний аналіз реформ, реорганізації та змін, що відбуваються у вітчизняній освітній практиці, з точки зору переходу від суспільства індустріального до інформаційного, дозволяє визначити деякі тенденції, які сприяють формуванню нової парадигми освіти. Перш за все це набуття освітою характеру безперервного процесу і відмова від завершеної освіти. Характерною рисою стає перетворення освіти із соціального інституту, який споживає знання і займається їх простим відтворенням в інститут із виробництва знань, що займається їх розширеним відтворенням. Поняття "освіта" сьогодні не зводиться до освіти як формування особистості, а включає в себе формування

особистістю нового знання, образу дійсності, у якій діє особистість. Більше того, набуття знаннями характеру економічної категорії, перетворення знань у товар, а носія знань – у їх власника і, як наслідок цього, поява прагнення до отримання унікальної освіти, яка визначається особливістю набутих знань. І все це відбувається на фоні деполітизації освіти, яку не слід змішувати з деідеологізацією, що означає відмову, перш за все від класового і тим більше партійного підходу, до відбору знань для викладання.

Аксіомою у нашій освіті є необхідність і державна важливість розвитку дистанційної освіти в Україні, як системоутворюючого елементу української освіти, при безумовному забезпеченні її високої якості, яка відповідає національним та міжнародним стандартам. Висока якість освіти, яка отримується з допомогою дистанційних технологій навчання, може бути досягнута лише при наявності актуальності, повноти і систематичності освітніх матеріалів, високої якості підготовки професорсько-викладацького складу, який систематично підвищує свою кваліфікацію та висококваліфікованого обслуговуючого персоналу, який володіє електронними інформаційними системами адміністрування, що забезпечують дистанційний навчальний процес.

Основою правового регулювання дистанційного навчання в Україні є Положення про дистанційне навчання, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 21.01.2004 року № 40, розроблене на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 23.09.2003 року № 1494 "Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки" [1], яким передбачено, що дистанційне навчання в Україні реалізується через систему дистанційного навчання, яка є частиною системи освіти України, з нормативно-правовою базою, організаційно оформленою структурою, кадровим, системотехнічним, матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням, що реалізує дистанційне навчання на рівнях загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти, а також самоосвіти.

Стосовно дистанційного навчання працівників органів внутрішніх справ, то Положення про підготовку фахівців у вищих навчальних закладах МВС за заочною та дистанційною формами навчання, затверджено наказом МВС України № 346 від 21.07.2008 року [2] визначає особливості організації навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС для працівників органів і підрозділів внутрішніх справ

за заочною формою навчання та систему організаційно-методичних і науково-методичних заходів підготовки фахівців за дистанційною формою навчання. Положення розроблено відповідно до законів України "Про освіту" [3], "Про вищу освіту" [4], "Про міліцію" [5], інших нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту й Міністерства внутрішніх справ, що регламентують діяльність ВНЗ, органів та підрозділів внутрішніх справ у сфері освіти.

Особливістю дистанційного навчання в цілому є зміна ролі викладача в навчальному процесі, поява нового типу викладача – тьютора, а також поділ функцій викладачів, які розробляють навчально-методичні матеріали і викладачів, які здійснюють безпосереднє керівництво навчанням і проведенням більшої частини занять в очній формі навчання.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що проблеми дистанційної освіти сьогодні досліджують здебільшого фахівці технічних спеціальностей, які зосереджують свою увагу суто на технічному аспекті процесу дистанційного навчання (В.М. Кухаренко, О.В. Рибалко, Н.Г. Сиротенко) [6]. Значно менше уваги в сучасних дослідженнях приділяється особливостям педагогічного процесу в системі дистанційної освіти та визначенням чітких дефініцій та функцій діяльності педагогів у сфері вищої освіти, тому актуальним є питання визначення місця і ролі тьютора у процесі навчання. Автор поставив за мету провести аналіз поняття "тьютор", визначити роль, місце та функції тьютора у дистанційній підготовці слухачів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: по-перше, визначити роль та місце тьютора у системі університетської освіти; по-друге, означити відмінні риси у педагогічній, методичній та науковій роботі класичного викладача університету та викладача нового типу – тьютора, по-третє, накреслити шляхи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, спрямовані на трансформацію тьютора-стажера до тьютора-майстра і підтримку, з допомогою багатоступеневої системи моніторингу та сертифікації кваліфікації тьютора; по-четверте, не менш важливим є, на нашу думку, визначення для тьютора об'єму та розрахунків навантаження та диференціація в оплаті праці.

Головним центром підготовки та всієї навчально-методичної роботи університету є кафедра, яка і повинна бути розподілена на викладачів і персонал, який здійснює науково-педагогічну діяльність зі споріднених і контекстно-залежних навчальних курсів для

студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів, докторантів, а також розробку і актуалізацію навчально-методичних комплексів у традиційних формах із використанням інтернет-технологій. Кафедра, у свою чергу, взаємодіє із регіональними центрами зі всіх питань підготовки і сертифікації тьюторів та створення навчально-методичних матеріалів.

Тьюторів, які пройшли сертифікацію, можна розділити на професорів-консультантів, доцентів-консультантів, старших викладачів-консультантів та викладачів-консультантів, головним завданням яких є забезпечення інтеграції освітнього процесу і професійної діяльності тих, хто навчається.

Звертаючись до історії, зазначимо, що система тьюторства (наставництва), яка нараховує уже близько 400 років практичного застосування, базується на принципі педагогічного супроводу студентів [7, с. 64]. Найбільш повно функціонувало тьюторство в Оксфордському та Кембриджському університетах Англії, що були місцем підготовки еліти, яка своєю майбутньою діяльністю доводила життєвість досягнень людської культури. Тьюторство вважалося неофіційною формою передання знань, а тьютор відповідав за підготовку кожного довіреного йому студента [8, с. 299-300].

У дистанційному навчанні викладача, який проводить навчальний процес, називають по-різному. Це - тьютор, фасилітатор, тренер, е-модератор, інструктор, наставник, помічник. Найбільш поширеним і доречним є застосування терміну тьютор (tutor), що, у перекладі з англійської, означає домашній вчитель, репетитор, наставник.

У дистанційному навчанні тьютор є ключовою фігурою, що відповідає за проведення занять зі слухачами, створює відповідне навчальне середовище. Він керує процесом навчання як діяльністю і намагається забезпечити заплановані результати як щодо отриманих знань та умінь, так і до набутих особистих здібностей слухачів. Багато досвідчених викладачів віддають перевагу технології дистанційного навчання при проведенні занять зі студентами денної форми навчання.

Тьютор і викладач - поняття не взаємозамінні. По-перше тому, що викладач навчає правилам та законам, знає відповіді на питання і знає як правильно до них підвести. У той час як у тьютора інші цілі й завдання, інший стиль та привід для спілкування зі студентами [6].

Порівняймо діяльність викладача та тьютора:

1. Викладач бере участь у процесі навчання, а тьютор - у процесі самоосвіти.

2. Викладач управляє процесом навчання, а тьютор супроводжує, підтримує цей процес.

3. В ідеалі викладач відповідає за передачу знань, а тьютор бере участь у формуванні індивідуальної відповідальності за знання.

4. Викладач у своїй діяльності спирається на методики навчання, а тьютор – на рефлексії досвіду самоосвіти.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу відмінних ознак діяльності викладача та тьютора можна зробити наступний висновок: викладач управляє процесом навчання, здебільшого виступає транслятором знань, а в умовах обмеженого доступу до певного кола літератури викладач виступає своєрідним джерелом інформації. Основними ж завданнями тьютора є навчити слухачів орієнтуватися в інформаційних полях культури, сформувані потяг до самостійного пошуку відповідей на питання, вирішення поставленої проблеми і виходу з конкретних пізнавальних ситуацій.

Що ж стосується функцій тьютора у дистанційному навчанні, то відзначимо, що він відповідає за проведення занять зі слухачами. Тьютор володіє знаннями в галузі інформаційних технологій, враховує специфіку дистанційної форми навчання, психологічні особливості взаємодії з тими, хто навчається, у процесі дистанційного навчання. Особливості дистанційної освіти визначають передусім такі функції тьютора, як: функцію консультанта, що виявляється в інформуванні, порадах слухачів, інформаційній підтримці навчання; функцію менеджера, яка реалізується в керівництві та мотивації слухачів, консультаціях та комунікаціях зі слухачами; функцію фасилітатора, що відтворюється у налагодженні та підтримці інформаційних зв'язків і взаємодії між слухачами та іншими учасниками системи дистанційної освіти, в урегулюванні різних проблем, розв'язанні конфліктів, адаптації слухачів до нової форми навчання [8, с. 302-303].

Визначальну роль у дистанційній освіті відіграє викладач (тьютор), бо саме він керує процесом навчання, організацією інформації у всіх її можливих формах і видах.

Дистанційне навчання як сукупність сучасних освітніх технологій дозволяє індивідуалізувати навчальний процес з урахуванням особистості дистанційного слухача. Навчання в дистанційному курсі – це не просто процес передачі знань від викладача-тьютора до дистанційного слухача. Це інтерактивний процес, що ґрунтується, насамперед, на особистісно-орієнтованій моделі освіти. Одна з найважливіших задач проведення дистанційного курсу полягає в тім, щоб,

створюючи інтерактивний комунікаційний мережний простір, виявляючи індивідуальні особливості кожного учасника, стимулювати його до пошуку самостійного рішення проблем, до самоосвіти. Спільна діяльність всіх учасників особистісно-орієнтованої моделі освіти реалізується через співробітництво, а всі учасники діяльності переходять у позицію суб'єкта. Співробітництво - умова формування діалогічності і самозміни кожного суб'єкта в освітній діяльності.

Співробітниками Проблемної лабораторії дистанційного навчання Національного технічного університету "ХПІ" [9], визначені необхідні умови конструювання змісту викладачем для підвищення ефективності навчального процесу у дистанційному курсі: врахування інтересів і цілей кожного слухача на основі особистісного спрямування, рефлексії і здійснення практичної діяльності; участь самого слухача у побудові особистісно-значимого змісту забезпечується можливістю вільного вибору навчальних модулів курсу; створення продуктивного освітнього поля, можливостей для творчості, активності, самостійності, самоврядування; послідовність у змісті, можливість обліку ситуативних моментів і розширення їхніх можливостей з використанням суб'єктивного досвіду слухачів.

Взаємодія слухача з тьютором у дистанційному курсі має свої особливості. Викладач навчає слухача шукати знання, керує процесом їх засвоєння, допомагає, контролює, "супроводить" протягом всього навчального процесу.

Тому, на нашу думку, до обов'язків тьютора входить набір слухачів, для чого тьютор створює змістовний інформаційний лист, що містить докладні відомості про курс та умови участі в ньому і розміщує його у списку розсилки або на сайті університету. Лист повинен містити наступну інформацію: назва курсу, терміни проведення (тривалість), відомості про авторів, мета та завдання курсу, необхідний рівень підготовки слухачів. Тьютор готує докладну інструкцію з технології навчання: призначення і використання основних підсистем навчального середовища, що дозволяють працювати з теоретичним матеріалом, бібліотечними ресурсами, глосарієм, психологічними тестами, тестами для самоперевірки, а також забезпечення системою спілкування між учасниками навчання (форум, чат, пошта). Слід підкреслити, що при підготовці інформації тьютор повинен звернути увагу на полегшення для слухачів процесу ознайомлення з інформаційним середовищем, а також підсилити в ній засоби, збільшуючи ефективність їх роботи.

Програма дистанційного курсу повинна бути розбита на модулі, кожний з яких призначений для досягнення конкретної дидактичної мети. Найчастіше один модуль вивчається протягом одного тижня. Тьютор повинен продумати навчальну діяльність слухачів на кожний навчальний тиждень, розпланувати дні для проведення чатів, здачі тестових і практичних завдань, курсових робіт і т.ін.

До організаційних функцій тьютора входить забезпечення сприятливого психологічного клімату в групі, знайомство учасників групи та формування підгруп за інтересами.

Провідною формою навчального процесу, керованого тьютором, є творча дискусія. При організації і проведенні дискусії тьютор виконує роль організатора, яка полягає у встановленні програми дискусії, визначенні предмету обговорення, термінів проведення, процедурних правил і норм прийняття рішень. Крім того, тьютор зобов'язаний виконувати технічну та педагогічну ролі, які полягають у визначенні головних концепцій та принципів, структуруванні блоків, супроводженні їх аналізом якості змісту повідомлень, підведенні проміжних висновків, підсумків та створенні комфортних умов "спілкування" з навчальним середовищем і програмним забезпеченням.

Крім цього, тьютор виконує роль контролюючої інстанції і зобов'язаний визначати рівень знань, умінь, здібностей дистанційних слухачів. Контроль дозволяє тьютору отримати інформацію про процес навчання, виміряти рівень досягнень слухачів, забезпечити їх еталонними тестами і керувати стратегіями навчання. Отже, контроль спрямований на одержання інформації, аналізуючи яку, тьютор вносить необхідні корективи протягом всього навчального процесу.

Контролюючи навчальний процес, тьютор узгоджує стандарти виконання контрольних завдань, тестів (терміни, режим, особливості); коментує успіхи дистанційних слухачів (особливо на початкових етапах навчання); визначає готовність окремих слухачів до виконання заключного тесту або іспиту; складає рейтингову таблицю успішності й активності учасників навчання.

Разом із тим тьютор повинен вміти адаптувати свої повідомлення до особливостей слухачів і їхніх здібностей, враховуючи їх репрезентативні системи; володіти відповідними здібностями, а також знаннями, вміннями і навичками з дисципліни курсу, володіти стратегіями навчання і формувати потрібну систему здібностей, знань, умінь і навичок студентів.

У дистанційному навчанні викладач, який творчо працює сам, - стимулює творчість слухачів, вчить їх думати, шукати, аналізувати.

Удосконалення підходів до складання навчальних програм, урахування особливостей змісту, стилів та форм дистанційного навчання дозволять задовольнити потреби дистанційних студентів. Як наслідок навчальної діяльності передбачається, що кожний індивід, використовуючи свій попередній досвід, створює певну особисту інформаційну систему або структуру і поширює її (свої знання) протягом всього життя.

Треба сказати, що одне з головних завдань, яке ставиться зараз перед викладачами дистанційних курсів – це підвищення їхньої психологічної компетентності. Психологічна компетентність – це наявність необхідних здібностей, психологічних знань і вмінь. Необхідними знаннями і вміннями людини вважаються ті, які допомагають їй зробити своє життя, а відтак, і оточення – повноцінним, цікавим, насиченим. Треба враховувати основні складові психологічної компетентності, які сприяють особистісному зростанню тьютора. Перш за все, це позитивне сприйняття навколишньої дійсності, управління власним психічним станом, настроєм, вміння подолати негативні стереотипи, формування впевненості в собі, власних силах і можливостях та вміння викликати симпатію, встановлювати позитивні міжособистісні взаємостосунки.

Розвиваючи названі складові частини психологічної компетентності, тьютор зможе стимулювати власне особистісне зростання, вдосконалювати себе, гармонізувати свою взаємодію з іншими людьми.

У дистанційному навчанні головною задачею викладача-тьютора є полегшення і разом з тим стимулювання процесу навчання слухача, тобто уміння створювати сприятливу інтелектуальну й емоційну обстановку в аудиторії, атмосферу психологічної підтримки.

Дистанційне навчання повинне будуватися і плануватися відповідно до послідовності, у якій перед слухачем виникають ті або інші проблеми. Якщо останній уяснив для себе сутність проблеми, роль викладача зводиться до створення такої вільної і невимушеної атмосфери, яка буде стимулювати слухача до її вирішення [10].

Тьютор часто виступає більш ніж джерелом інформації. Він може допомогти слухачу стати вельми автономним, навчити самостійно вчитися. Все це йде через спілкування у діалозі. Діалог дозволяє слухачу переказувати його потреби, розуміння, ділитися сумнівами, долати невпевненість, разом обмірковувати стратегію діяльності.

Тьютор дистанційного курсу здійснює багато чого з того, що робить викладач у дистанційному навчанні, наприклад, керівництво

групою у дискусії за ефективними методиками. Але він працює в унікальному середовищі, де учасники не розміщуються в одній кімнаті у визначений час. Тьютор навчає спілкуванню, використовуючи різні стилі, підходи, мовні засоби, ставить запитання, які покликані поліпшити навчальний процес у групі.

Більшість викладачів вважають, що для того, щоб навчитися керуванню дистанційним навчанням достатньо вивчити нове програмне забезпечення або отримати комп'ютерні вміння, тобто додати інформаційні технології до усталеної системи навчання. Це хибна думка. Успішне керування дистанційним навчанням не може бути досягнуте за рахунок лише досвіду роботи в аудиторії. Вміння тьютора неможливо набути через лекції або спостереження насамперед тому, що вони містять чимало напрямків та обов'язків, які рідко використовуються, а також відсутні у традиційному навчанні [11, с. 17].

Усе більше вищих навчальних закладів України розпочали створення дистанційних навчальних курсів для мережі інтернет, але їх фахівці не мають достатньо досвіду, кваліфікації та відповідної методичної підтримки щодо організації такої форми освіти. Через це одним із стратегічних напрямків розвитку системи дистанційної освіти повинна бути масова підготовка спеціалістів із розробки дистанційних програмно-методичних комплексів, адміністрування дистанційної освіти, тьюторів, тощо.

Розвиток вітчизняної системи дистанційної освіти може гальмувати й застаріла система менеджменту освітнього процесу, адміністрування інститутів і університетів. Адже застосування технологій дистанційного навчання вищим навчальним закладом передбачає суттєві зміни у функціях його адміністрації, кафедр, окремих викладачів і професорів. Структури функціонування вищих навчальних закладів, прийняті сьогодні, не пристосовані до впровадження електронних та мережевих навчальних систем.

Проводячи паралель, можемо говорити про те, що з однієї сторони, працівник органів внутрішніх справ, який проходить службу в практичному підрозділі органів внутрішніх справ, до підвищення власного освітньо-кваліфікаційного рівня відноситься більш відповідально, ніж його колега-курсант, оскільки вже чітко розуміє сутність, важливість та цінність підвищення свого освітнього рівня власне для себе; з іншої - є фактори, які не сприяють засвоєнню матеріалу працівником органів внутрішніх справ на належному рівні. Так, наприклад, працівник міліції, перебуваючи на посаді дізнавача сектору

дизнання певного територіального відділу міліції, плануючи продовжувати службу кар'єру в органах внутрішніх справ, розуміє, що для отримання посади слідчого йому конче необхідна вища юридична освіта, без отримання якої просто неможливо піднятися на вищій щабель службової кар'єри, проте, одним із основних факторів, які не сприяють навчанню, доцільно визнати відсутність вільного часу в зв'язку з великою завантаженістю кримінальними справами, необхідністю добових чергувань під час яких дізнавач зобов'язаний виконувати свої функціональні обов'язки навіть у нічний час, що унеможливує опрацювання теоретичного матеріалу вдень, після зміни з чергування. Розглядаючи далі приклад працюючого працівника міліції, неможливо не сказати про фактор "лінії", адже не кожен працівник органів внутрішніх справ, володіючи відповідними навиками роботи зі спеціальності, цікавиться теорією та базовими предметами. Наприклад, оперуповноважений карного розшуку, працюючи по своєму певному вузькому профілю, не завжди цікавиться теорією оперативно-розшукової діяльності, інколи вважаючи, що достатньо виключно знання нормативно-правової бази. Тому, отримання освіти, через систему дистанційного навчання, працюючими у практичних підрозділах органів внутрішніх справ працівниками міліції, стає сьогодні перспективним напрямком роботи вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ України, що дасть реальну можливість доповнити отримані при виконанні службових завдань навиків, теоретичним багажем.

Специфічними будуть і завдання та функції тьютора, який навчає дистанційно практичних працівників органів внутрішніх справ, адже вони, зазвичай, не можуть чітко планувати свій вільний час, що може викликати низку проблем з освоєння матеріалу, який структурований за тижнями. Також не можуть бути вирішені питання з освоєння працівниками органів внутрішніх справ дистанційно таких спеціальних дисциплін як "Тактико-спеціальна підготовка", "Режим таємності", "Спеціальна техніка", "Оперативно-розшукова діяльність" та ін. Зазначене значно ускладнить роботу тьютора, а в останніх випадках - просто її унеможливить.

Таким чином, у вузах системи Міністерства внутрішніх справ, де сьогодні спостерігається непідготовленість до впровадження дистанційної та відкритої освіти як серед професорсько-викладацького складу в основі системи, так і "зверху" - серед "топ-менеджерів" освіти, необхідно розробити нормативну базу та чітко визначити завдання тьюторів-наставників.

У Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні, затвердженій Міністерством освіти і науки України 20 грудня 2000 р. [12], відзначено, що забезпечення функціонування дистанційної освіти як рівноцінної форми навчання з видачею державних документів, а також дистанційного навчання за окремими курсами чи блоками курсів із видачею свідоцтв (сертифікатів) відповідних навчальних закладів може бути здійснене за умови системного підходу та програмно-цільового методу на базі створення, впровадження й розвитку національної системи дистанційної освіти в Україні, яка буде інтегруватись в Європейський та світовий освітній простір. Без відповідної координації дій, нормативно-правової захищеності й надання дистанційній освіті статусу рівноцінної з очною, заочною та екстернатною формами навчання, державної, фінансової, матеріально-технічної та організаційної підтримки інновацій у цій сфері значного руху вперед очікувати не варто.

Проте формування вітчизняної системи дистанційної освіти можна здійснювати не тільки у відповідності до існуючих українських і зарубіжних теоретико-практичних розробок у цій сфері, а й з урахуванням сучасних тенденцій її розвитку з метою здійснення відповідних превентивних заходів [13, с. 8].

Використана література:

1. Положення про дистанційне навчання, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 21.01.2004 року № 40 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15. – Ст. 1078.
2. Положення про підготовку фахівців у вищих навчальних закладах МВС за заочною та дистанційною формами навчання, затверджено наказом МВС України № 346 від 21.07.2008 року.
3. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
4. Про вищу освіту : Закон України від 17 січня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
5. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
6. Ковальова Т.М. Введение в тьюторство / Ковальова Т.М. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.mioo.ru/>
7. Белякова Н.Ю. Исторический опыт тьюторства в Британской высшей школе / Н.Ю. Белякова // Высшее образование. – № 8. – 2006. – С. 64-68.
8. Каленіченко Л.І. Тьютор як новий вид викладача у системі вищої освіти / Л.І. Каленіченко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ : Зб. наук. праць. – № 1 (48). – 2010. – С. 298-304.

9. Портал дистанційного навчання НТУ "ХПІ" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dl.kpi.kharkov.ua/techn/rle/tutor1.asp>

10. Кухаренко В.М. Роль викладача в системі дистанційного навчання [м-ли VIII Міжн. конф. Укр. асоціації дистанційної освіти "Освіта і віртуальність – 2004"] / Володимир Кухаренко, Олена Рибалко, Наталя Твердохлебова // Новий колегіум. – № 5/6 (27/28). – 2004. – С. 86-89.

11. Дистанційний навчальний процес / За ред. В.Ю. Бикова, В.М. Кухаренка, Київ, "Міленіум", 2005. – 292 с.

12. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні, затверджено Міністерством освіти і науки України 20 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>

13. Шевцов А. Стратегічні аспекти створення вітчизняної системи дистанційного навчання / Андрій Шевцов // Новий колегіум. – № 3/4 (20/21). – 2003. – С. 8-14.

Розділ VII. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 349.6

В.М. Гончаров

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
КАНДИДАТА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТА
В.М. КОМАРНИЦЬКОГО "ПРАВО СПЕЦІАЛЬНОГО
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ"**

Природокористування за часи існування людства пройшло шляхи від стихійного споживання ресурсів природи до детальної регламентації використання природи, її окремих елементів. Така регламентація в умовах постійного розширення масштабів антропогенного тиску на довкілля, добування природної сировини, використання корисних властивостей природних ресурсів має на меті ввести антропогенну діяльність у русло певних екологічних вимог. Оскільки діяльність людини, що впливає на довкілля, здійснюється в різноманітних формах і різними способами, має різні цілі, то їй відповідна регламентація диференціюється з урахуванням особливостей тих чи інших природних ресурсів, видів діяльності, пов'язаних із їх використанням.

У монографії "Право спеціального природокористування" автор обґрунтовує, що охорона природних ресурсів має на меті забезпечити збереження відновлювальних властивостей цього природного ресурсу, знизити ризик порушення природних умов існування цих ресурсів.

У роботі міститься авторська інтерпретація загального та права спеціального природокористування, де, наприклад, спеціальне право трактується як користування природними ресурсами, надання в установленому порядку для певних господарських чи інших цілей конкретним фізичним або юридичним особами з дотриманням екологічних, фінансових, технологічних та інших умов і вимог щодо його здійснення, які визначені в законах й інших нормативно-правових актах, а також у документах, що породжують право природокористування.

Монографія складається з трьох розділів. Структура роботи виважена, послідовна.

У першому розділі автор досліджує теоретико-методологічні за-
сади права спеціального природокористування, розглядає форми,
зміст об'єкти й суб'єкти права, співвідношення права власності на
природні ресурси та права спеціального природокористування.

Особливості правового режиму спеціального природокористу-
вання викладено в другому розділі монографії, де автор вивчає еко-
лого-правовий режим спеціального природокористування, особливо-
сті визначення права спеціального користування землями, атмосфе-
рним повітрям і надрами, правові аспекти використання альтернати-
вних джерел енергії, правовий режим спеціального природокористу-
вання об'єктами та на територіях, що підлягають особливій охороні,
міжнародно-правові аспекти здійснення спеціального природокорис-
тування в Україні.

У третьому розділі монографії В.М. Комарницький викладає
свій погляд на систему органів і функцій державного управління у
сфері спеціального природокористування, дає загальну характерис-
тику функцій державного управління, досліджує правову природу до-
зволів на спеціальне природокористування, організаційно-правові пи-
тання плати за спеціальне природокористування і контроль у цій сфері.

Автор роботи доводить, що особливе значення має впорядку-
вання процедурних питань набуття та припинення права спеціаль-
ного природокористування. Сьогодні в більшості природо-ресурсних
законодавчих актів установлюються лише загальні вимоги щодо по-
рядку набуття права спеціального природокористування, які потре-
бують додаткової конкретизації актами нижчого рівня.

В.М. Комарницький вважає, що у визначенні суб'єктів відносин
у цій сфері спостерігається певна безсистемність. У роботі обстоюєть-
ся думка про доцільність у всіх природо-ресурсних законодавчих
актах визначати суб'єктів природокористування, у тому числі спеціаль-
ного природокористування, через застосування термінів "фізична
особа" та "юридична особа", які є уніфікованими.

На думку автора, аналіз співвідношення права власності та пра-
ва спеціального природокористування дозволив сфокусувати увагу
на праві природокористування як одній із правомочностей власника
та праві спеціального природокористування, що походить від права
власності, виникає на підставі рішень органів виконавчої влади, до-
говорів між власниками природних ресурсів і фізичними та юридич-
ними особами, дозволів на спеціальне природокористування, які в
передбачених законодавством випадках і порядках надають фізич-
ним та юридичним особам власники, постійні користувачі природ-
них ресурсів.

Дослідження великого кола питань дозволило автору дійти таких висновків:

1. Право користування є однією з правомочностей власника і за всіма ознаками має спеціальний характер.

2. Спеціальний характер користування природними ресурсами зберігається в разі надання їх власниками у постійне чи тимчасове користування іншим особам.

3. Спеціальний режим правомочностей власника щодо користування належними йому природними об'єктами поширюється й на природокористувачів, що набули право користування природними ресурсами, їх частиною за рішенням власників природних об'єктів, уповноважених ними осіб чи за договором між власником і природокористувачем.

4. Природокористування має режимний характер, що визначається його цільовим характером, спеціальними еколого-правовими вимогами, правилами щодо здійснення відповідного виду природокористування.

У процесі дослідження було доведено, що існує певна невідповідність між задекларованим правом приватної власності на окремі природні ресурси й визначенням у земельному законодавстві засад використання земель лісового та водного фонду.

Проведене дослідження дозволило підкреслити особливу роль екологічних чинників у механізмі спеціального природокористування. Вони впливають на умови надання природних ресурсів для господарських цілей, особливості визначення обов'язків природокористувачів.

Проведений у монографії аналіз дозволив виявити проблеми, що зумовлюють потребу в подальшому вдосконаленні правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку з відновленням природних ресурсів.

Однак у роботі не знайшли відображення розрахунки економічної ефективності спеціального природокористування. Монографія має логічну структуру, послідовність у викладенні розділів і положень.

У цілому слід зазначити, що представлена монографія написана літературною, зрозумілою мовою, простежується дотримання наукового стилю викладення матеріалу. Структура роботи відповідає державним стандартам у галузі навчальної літератури. Монографія може використовуватися в навчальному процесі вищими навчальними закладами управлінського-економічного і юридичного напрямку, буде корисною всім, хто вивчає проблеми ефективного спеціального природокористування в сучасних умовах господарювання.

НАШІ АВТОРИ

- Афанасьєв К.К.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільних та адміністративно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Батракова Я.В.** асистент кафедри правознавства Макіївського економіко-гуманітарного інституту
- Беницький О.М.** викладач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Бесчастний В.В.** доктор наук з державного управління, доцент, начальник Донецького юридичного інституту МВС України
- Брунько А.В.** здобувач інституту економіко-правових досліджень НАН України, асистент кафедри господарського права Донецького державного університету управління
- Воронов І.О.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ
- Глазунов В.М.** перший заступник начальника слідчого управління УМВС України в Луганській області
- Гончаров В.М.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства і управління трудовими ресурсами Луганського національного аграрного університету
- Гончарук В.В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем заочного та дистанційного навчання навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання працівників органів внутрішніх справ Харківського національного університету внутрішніх справ
- Гриценко В.Г.** кандидат юридичних наук, доцент
- Дехтярьов Є.В.** кандидат юридичних наук, викладач кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

- Зусва О.І.** кандидат економічних наук, заступник начальника кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Камішанський О.Ю.** начальник спеціального відділу боротьби зі злочинами у вугільній промисловості УДСБЕЗ УМВС України в Луганській області, ад'юнкт кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Карчевський М.В.** кандидат юридичних наук, доцент, докторант Національної академії внутрішніх справ
- Кафанова О.В.** здобувач кафедри теорії та історії держави і права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Ковальова М.В.** асистент кафедри правознавства секції конституційного та кримінального права Майдівського економіко-гуманітарного інституту
- Ковальова Н.В.** аспірантка кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Комарницький В.М.** кандидат юридичних наук, доцент, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Лєпюхін О.М.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри правової інформатики Академії МВС Республіки Білорусь
- Литвинов О.М.** кандидат філософських наук, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії права, історії та культурології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Луганський В.І.** заступник голови Ленінського районного суду міста Луганська
- Меженська С.І.** кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Мельник Р.І.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Михайлова О.Е.** ад'юнкт кафедри цивільного та трудового права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Новосельцева О.М.** аспірант кафедри криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України
- Одинцова О.В.** ад'юнкт Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

- Полонський Д.М.** викладач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Сворах С.Д.** доктор історичних наук, професор, академік УАІН, начальник навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання працівників органів внутрішніх справ Харківського національного університету внутрішніх справ
- Степанова О.Г.** викладач кафедри господарського права Донецького державного університету управління, здобувач ІСПД НАН України
- Стурова Т.** аспірантка кафедри кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Сумцов О.І.** начальник слідчого управління УМВС України в Луганській області
- Тимошенко О.А.** аспірант Київського університету права НАН України
- Тішаков М.П.** ад'юнкт денної форми навчання ад'юнктури Донецького юридичного інституту МВС України
- Топільницький М.В.** старший оперуповноважений УДСБЕЗ УМВСУ в Луганській області
- Тубалець О.С.** здобувач Київського університету права НАН України
- Феніч В.П.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Закарпатського державного університету
- Хохлова І.В.** кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри правознавства, керівник секції конституційного та кримінального права Макіївського економіко-гуманітарного інституту
- Черков В.О.** кандидат юридичних наук, начальник факультету кримінальної міліції Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Черкова М.Ю.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та правосуддя Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Шем'яков О.П.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Макіївського економіко-гуманітарного інституту
- Шехацов Р.М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Шинкаренко І.О.** кандидат психологічних наук
- Шинкаренко І.Р.** кандидат юридичних наук, професор

З М І С Т

ДО УВАГИ АВТОРІВ	3
-------------------------------	---

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Литвинов О.М. Концепція правового персоналізму Альфонсаса Вайшвілі.....	5
Тубелець О.С. Проблема визначення джерел та форм вираження кримінально-правової політики України в її реалізації.....	16
Топильницький М.В. Механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав.....	24
Кафанова О.В. Є.М. Трубецької про демократію і політичні партії.....	33
Бесчастний В.М. Роль органів місцевого самоврядування в організації взаємодії органів внутрішніх справ із громадськістю.....	43

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Карчевський М.В. Метод контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння.....	51
Сумцов О.І., Глазунов В.М., Шехавцов Р.М. Визначення часових витрат на досудове провадження по кримінальних справах як основа для реформування кримінально-процесуального законодавства.....	64
Мельник Р.І. Щодо питання вмотивованості затримання особи за підозрою у вчиненні злочину.....	76
Хохлова І.В., Ковальова М.В. Проблеми невизначеності предикатного злочину при порушенні кримінальної справи за ст. 209 КК України.....	82
Феннич В.П. Розподіл обов'язків доказування при розгляді справ окремого провадження.....	89
Черкова М.Ю. Зміна прокурором обвинувачення під час дізнання, досудового слідства у проекті КПК України: норми нові, проблеми старі.....	97

Тимошенко О.А. Поняття та сутність касаційного провадження в цивільному судочинстві	105
Ковальова Н.В. Доступ до правосуддя на досудовому слідстві	114
Стурова Т. Кримінально-правова характеристика санкцій, передбачених статтею 159 ¹ КК України	118
Новосельцева О.М. Особливості порушень кримінальних справ щодо порушень техніки безпеки під час проведення підземних робіт у вугільній промисловості	124
Одинцова О.В. Щодо визначення поняття "кримінологічна інформація про організовану злочинність"	133
Луганський В.І. Ознаки об'єктивної сторони невиконання судового рішення	142

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Афанасьєв К.К. Дотримання прав і свобод вимушених переселенців на території України: окремі проблемні питання	150
Шем'яков О.П., Батракова Я.В. Адміністративні делікти, що пов'язані з реалізацією окремих напрямків державної екологічної політики	159
Беницький О.М. Порядок реалізації права на вільне залишення території України: окремі питання правового регулювання	167
Полонський Д.М. Вплив порушень законності в діяльності міліції на стан національного правопорядку	175
Тішаков М.П. Правові основи функціонування органів ДАІ (1945-1953 рр.)	182

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

Комарницький В.М. Правові аспекти використання альтернативних джерел енергії: зв'язок зі спеціальним природокористуванням	193
Камишанський О.Ю. Особливості способів вчинення розкрадань бюджетних коштів, які призначені для проведення екологічних заходів при реструктуризації підприємств вугільної промисловості	201
Михайлова О.Е. Поняття трудової міграції як об'єктивне явище сучасного ринку праці	208

Зуєва О.І., Меженська С.І. Фінансовий контроль як складова частина державного механізму попередження економічної злочинності	217
Степанова О.Г. Проблема розподілу концесійних ризиків в автодорожній галузі	227
Брунько А.В. Економіко-правові передумови створення агрокомплексів промисловими підприємствами	235

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Шинкаренко І.Р. Моніторинг оперативної обстановки як чинник ефективності протидії злочинності	244
Воронов І.О. Використання в оперативно-розшуковій діяльності технологій візуального аналізу даних та виявлення прихованих зв'язків	255
Шинкаренко І.О. Психолого-правовий аналіз діяльності оперативного працівника ОВС щодо моніторингу оперативної обстановки	264
Черков В.О. Особи, які не досягли повноліття як безпосередні об'єкти оперативно-розшукового впливу	270
Лепехин А.Н. К вопросу о совершенствовании информационно-методического обеспечения правоприменительной деятельности	278
Дехтярьов Є.В. Особливості тактики допиту особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань	286

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Гриценко В.Г. Сутність та вимоги до професійної підготовки співробітників органів внутрішніх справ для дій в екстремальних умовах	293
Сворак С.Д., Гончарук В.В. Тьютор та його функції в дистанційному навчальному процесі працівників ОВС	299

Розділ VII. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Гончаров В.М. Рецензія на монографію кандидата юридичних наук, доцента В.М. Комарницького "Право спеціального природокористування"	311
НАШІ АВТОРИ	314

**ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 3

Друкується мовами оригіналу

Відповідальний за випуск *О.І. Левченко*

За редакцією авторів

Технічні редактори *О.В. Буцко, М.О. Михайлюк*

Художній редактор *С.М. Топільськова*

Комп'ютерна верстка *О.В. Васильєва*

Підписано до друку 15.09.2011.

Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 20.0.

Тираж 500 прим. Зам. № 55

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ АДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4

Свідоцтво про реєстрацію КВ 15990-4462 ІПР від 20.11.2009 р.